Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць молодих істориків

2025,
Випуск 10(14)

УДК 94(477)(066)
Д72

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 8 від 20 березня 2025 р.)

Редакційна колегія:
Вєтров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;
Даниленко С. В. – кандидат історичних наук, доцент;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Мелещенко Т. В., кандидат історичних наук, професор;
Перепелюк О. М. – доктор філософії (історія та археологія), доцент;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, (відповідальний редактор і упорядник);
Руденко Н. В. – кандидат історичних наук, доцент;
Подобєд О. А.– доктор історичних наук, доцент.

Рецензенти:
О. П. Реєнт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – доктор історичних наук професорка;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ: Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 10(14). 374 с. Електронне видання.

У збірнику публікуються матеріали пленарного та секційних засідань XIV Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс», що відбулася в УДУ імені Михайла Драгоманова 21 березня 2025 р.

У доповідях та повідомленнях учасників конференції висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

© Драгоманівські історичні студії, 2025
© Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2025

ЗМІСТ

Андрущенко В. П.
Привітання учасникам і гостям конференції……..11
Гунцінґер М.
Вітання учасникам конференції……...12

Частина І. ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ……13

Журба М. А.
Українська національна ідентичність у контексті гібридної війни Росії проти України……...13

Шаповал Ю. І.
Поствоєнна пам'ять і солідаризація українців…….……...18

Лисенко О. Є.
Побєдобєсіє – засіб гібридної війни РФ проти України……..……24

Подольський А. Ю.
Вивчення історії Голокосту під час російської війни проти України: тенденції та виклики……..……30

Потильчак О. В.
Цифрові ресурси мережі Інтернет як джерела вивчення подій російсько-української війни: проблеми репрезентативності та достовірності……..…..40

Dariusz Rogut
Oficerowie Armii Krajowej w obozie NKWD dla jeńców wojennych i internowanych nr 178-454 w Riazaniu (1945-1947)……...44

Вєтров І. Г.
Авіаційна галузь України у 1940-ві роки: особливості відновлювальних робіт….50

Alla Kurzenkova
Saints' Dedications and Early Medieval Crosses on the West Coast of Scotland (Case Study of The Isle of Barra)……57

Частина ІІ. ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ…...62

Розділ 1.
АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС.……...62

Полігушко А.
Трипільська цивілізація: культура, суспільство, технології ……62

Балас Д. А.
Династичні шлюби в історії та дипломатії Стародавнього світу ……65

Жолоб М. П.
До питання греко-римських впливів у житті Ісуса Христа……...68

Свистунова А. О.
Україна під час «чорної смерті» в Європі: соціальні та економічні наслідки..…...71

Савченко Я. І.
Релігійна політика короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази…….....73

Шихненко Р. В.
Роль митрополита Петра Могили у розбудові православної церкви
в Україні……...…..76

Ільницька А. О.
Козацька віра: захист православ'я як основи національної ідентичності
України у XVII ст. ……79

Тицький С. І.
Українська революція середини XVII століття: причини, характер і рушійні
сили (проблеми української історіографії)…….82

Клапцуняк П. В.
Роль православної церкви у державотворчих процесах Війська Запорозького
в другій половині XVII століття ……..……....92

Похиль С.С.
Меценатська діяльність гетьманів у розвитку архітектури Лівобережної
України (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.)…….....95

Кубріцька Є.М.
Репрезенти тюркського світу на теренах Північного Причорномор'я:
стосунки ногайців з Кримським ханством та Османською імперією
(XVII-XVIII ст.).……....98

Чмихова А.О.
Соціальний склад рушійних сил Нідерландської та Української революцій
Ранньомодерної доби: порівняльний аналіз…….101

Бабенко А.Р.
Концепція влади в гендерній історії (на прикладі Катерини Медічі)……104

Терпляча А.С.
Та, що правила без меча: Ганна Золотаренко……..……...……..…107

Розділ 2.
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ……..……..……111

Бабчук С.В.
Формування та розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях у другій половині XIX ст.: організаційні засади та суспільне значення……...111

Санжаровська А.О.
Роль освіти в емансипації жінок в Україні у другій половині XIX століття…….115

Кузнік В.
Аграрне переселення українців Полтавщини на Сірий клин у кінці XIX ст. за спогадами очевидців.……...…….…..118

Чабан Я.С.
Чисельність та становище жінок в промисловому робітництві Єлисаветграда 80-х рр. XIX – початку XX ст.……...121

Іщенко Д.В.
Лондон періоду вікторіанської доби: життя, традиції, контрасти…….…125

Гарбуз М.В.
Діяльність музеїв Харківського університету XIX – початок XX ст. ……...…129

Олефіренко М.В.
Суспільно-політичний простір Одеси в умовах революції 1905-1907 рр.…….132

Веннечук С.І.
Николай Василько і Вільгельм Габсбург: від співпраці до протистояння…….…...136

Чухомець О.О.
Чехословацька грошова реформа 1919 р. та її вплив на Підкарпатську Русь.…..140

Фурсенко Ю.Ю.
Дипломатичні аспекти акту злуки УНР та ЗУНР: історичні передумови та наслідки.……...143

Шевченко В.В.
Політичні рухи Зеленого Клину ……...…146

Приходько М.М.
Сирітські гнізда – форма організації будинків сімейного типу на землях Королівства Польського у 1911–1916 рр.…….…....149

Куліков В.
Управління уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР у 1920-х рр: передумови створення та ключові напрями діяльності……..…….154

Розділ 3.
УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)……..…...158

Грозав Д. Л.
Роль жінок під час визвольних змагань 1917–1920 років (на прикладі діяльності Софії Русової)……..…….....158

Срібняк М.І.
З історії діяльності Українського Червоного Хреста в Німеччині: специфіка надання допомоги полоненим українцям……...……161

Фастовець Ю.В.
Формування управлінь уповноважених зв'язку РСФРР при РНК УСРР у 1920-х роках……..165

Пецюх Б. І.
Антирелігійна політика більшовиків щодо євреїв Київщини в 1920-х роках…...168

Біньковська Д. С.
Соціально-економічне становище жінок у Радянській Україні та законодавче регулювання жіночого питання (1920-ті роки)……..…….172

Караваєва А. Р.
Гетьманський рух в екзилі 20–30-і роки ХХ ст.……...…..177

Іванета А. О.
Екскурсійні поїздки членів громадських об'єднань України до республік СРСР на службі більшовицької пропаганди (1928–1929 рр.)…….181

Бас К. Ю.
Український націоналістичний рух в еміграції: утворення та діяльність організацій (1917–1925 рр.)……...……184

Левченко Ю. І.
Михайло Петрович Драгоманов на шпальтах українських періодичних видань періоду нацистської окупації (1941–1944 рр.)…….188

Коваленко В.В.
Примусова праця чернігівських остарбайтерів у Райху: спогади очевидців…...193

Квітко С.
Доля українських в'язнів Бухенвальду……..……..…200

Карабардін А.В.
Україна та її виконання зобов'язань: ретроспектива статті Євгена Гловінського «Борги росії і України» в журналі «Тризуб»……...…202

Василишина Є.М.
Вплив радянської диктатури на українську ідентичність……...…...205

Ковбаса В.
Жінки у складі легіону УСС: історія суспільного визнання……..……209

Брюхно О.В.
Виникнення та формування національної держави в Угорщині……..…….212

Розділ 4.
УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ……..…217

Подшибякіна К. П.
Аграрна політика та перетворення в аграрному секторі України
у 50–60-ті рр. ХХ ст……..……...…….217

Плісецькій Д. В.
Громадсько-культурна діяльність Андрія Малишка у повоєнний період
(1945–1953 рр.)……...221

Смук Т.С.
УПА на Західній Україні (1945–1955): стратегія та тактика боротьби……..…...225

Марко Л.П.
Криза радянської системи та її вплив на Україну..…….....228

Високий В.О.
Василь Стус: боротьба за українську ідентичність…….…….231

Медвідь С.В.
Соціальні зміни в британському суспільстві після Другої світової війни…….235

Малащенко С. В.
Покалічені долі військових Другої світової та Російсько-української війни:
сприйняття суспільством і державою…….……....239

Шерепа Т. Р.
В’ячеслав Чорновіл і його бачення зовнішньополітичного курсу України:
кримське питання та євроатлантична інтеграція……....242

Насібова З. А.
Орієнталізм Едварда Саїда: концепція Сходу створена Заходом…….….246

Стоцька Д. С.
Геноцидна війна РФ проти України……..248

Оболєшєв І. Д.
Сучасна російсько-українська війна в оцінках генерала Валерія Залужного…...252

Тітов Ю.Є., Коляда І. А.
Народна артистка України Ада Роговцева про роль української мови в умовах російсько-української війни (2014–2025 рр.)……256

Воробйов М. М.
Військовий наступ Збройних Сил України влітку 2023 року: стратегічне планування та причини невдач……..259

Чумаковська А. Ю.
Видавничо-публіцистична діяльність Романа Рахманного…….....262

Луценко К. Ю.
Інформаційні війни XXI століття: як історія може нас навчати?……...265

Розділ 5.
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ, ЕТНОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ……...…270

Подобєд О. А.
Перший музей Спілки української молоді відкрито в Австралії……270

Голиш Г.М., Лисиця Л.Г.
Європейський талер як суб'єкт монетного обігу на українських землях XVI – XVIII ст.……...……...…272

Стьопченко Е.М.
Соціальні напрямки діяльності протестантських церков на Київщині (1991–2021 рр.) в документальних джерелах.……...…….……...…276

Федів Є.І.
Відображення світобачення кримських татар у традиційній вишивці (на прикладі Орьнек)……..…….....287

Загірська Є.В.
Графіті Софії Київської, як джерело датування пам'ятки…….…..…289

Полянчук Р.О.
Фальшування монет у Східній Європі в період Раннього нового часу.……291

Руденко Н. В., Виноградна Я.В.
Модерн у творчості Василя Кричевського: поєднання традицій і новаторства…295

Туманова Н.О., Руденко Н. В.
Федір Кричевський: вплив сецесії на українське мистецтво……..…299

Дончук Є.С.
Зброя козацької доби у музеях України……..…….....…302

Нєфєдова К.
Роль джерелознавства в історичній науці: аналіз методів дослідження історичних джерел та їхньої автентичності…….....…306

Стояновська В. В.
Євгенія Прибильська: трансформація традиційної української вишивки в добу модерну та авангарду……..…...…309

Іваненко С. Ю., Руденко Н. В.
Особливості розвитку Богородичних ікон в Україні X-XVIII ст. …...……..312

Касьяновська К. К.
Аналіз матеріалів та технік використаних у реставрації…….....…316

Розділ 6.
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН…….320

Загребельна Н.І., Гриневич Ю.І.
Методика використання матеріалів фольклору на уроках історії України……...320

Романишин Б.В.
Використання художньої літератури на уроках історії України в 10 класі…..….324

Савченко Я.І.
Історія крізь призму живопису: компетентнісний підхід у навчанні…….……329

Мироненко А.О.
Формування в здобувачів освіти національної ідентичності в умовах війни засобами громадянської освіти…….……..…….332

Богомаз О. Ю., Колесник М.І.
Використання геоінформаційних систем на уроках історії…….……..…….336

Богомаз О. Ю., Якименко А. В.
Сучасна ігрова технологія «квест» як засіб популяризації історії…….339

Цюняк К. Р.
Візуальні засоби навчання на уроках історії України в сучасних закладах загальної середньої освіти……..……..….342

Богомаз О. Ю, Нигода В.О.
Формування медіаграмотності здобувачів освіти як інструмент протидії інформаційним війнам……..…….....….346

Бондар А.С.
Інформаційні війни та маніпуляція історичними фактами: як захистити правду?.....351

Обуховський І.О.
Можливості використання штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих дисциплін……...……..…..……..…….355

Високий В.М.
Використання проєктної діяльності у процесі професійної підготовки майбутніх учителів історії……...……..…….…….….358

Алфавітний покажчик авторів ……...362
Алфавітний покажчик наукових керівників…….370

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вельмишановні колеги та друзі!

Сердечно вітаю вас з проведенням традиційних для нашого університету та наукової спільноти України XIV Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс». Цього року, як і три роки поспіль, вони проходять в умовах відкритої збройної агресії яку веде проти нашої держави і народу російська федерація.

Відбуваючись у важкий і драматичний час війни з країною-агресором, Драгоманівські читання знаменують собою чергову сходинку у розвитку молодої науки, зокрема і студентської, презентуючи водночас прогресивні погляди багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Знаковою постаттю, що об'єднує всіх, є всесвітньо відомий український публіцист, історик, філософ, економіст, представник знаного роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових – Михайло Петрович Драгоманов. Ця знакова у багатьох галузях суспільної діяльності особистість накладає відбиток на всі сфери життя в соціальному просторі та історичному часі.

Переконаний, що науку серед молоді треба поширювати й популяризувати, заохочувати та підтримувати. Саме розвиток інтелекту підростаючого покоління разом із апелюванням до загальнолюдських і високоморальних цінностей є тим визначальним фактором, який здатний забезпечити перспективу розвитку країни і цивілізації загалом. Упевнений, спільними зусиллями ми забезпечимо подальшу еволюцію національної системи освіти та створимо умови для підготовки такого фахівця, який би відповідав найвищим європейським стандартам. Щиро бажаю плідних дискусій, дієвих результатів, наснаги й невтомності у новаторському пошуку та реалізації усіх творчих ініціатив, а найголовніше – перемоги України над ворогом.

Віктор АНДРУЩЕНКО,
ректор університету, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України

Шановні учасники чотирнадцятих Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків.

Маю велику честь щиро привітати всіх вас, хто зібрався у Києві на цю важливу наукову подію. Я глибоко ціную важливість ваших дискусій про місце України в європейській та світовій історії, особливо в рамках сучасного академічного та освітнього дискурсу. Ваші дослідження та діалог сприяють не лише глибшому розумінню історичної ролі України, але й зміцненню її присутності у світовому інтелектуальному просторі.

Вивчення історії – це більше, ніж академічне заняття, це відповідальність перед істиною, критичний пошук і формування нашого спільного майбутнього. У сучасному світі, що швидко змінюється, робота молодих істориків є життєво важливою для сприяння міжнародному діалогу, розвіювання хибних уявлень та збагачення історичних наративів новими перспективами.

Я високо ціную ваше прагнення до наукової досконалості і заохочую вас продовжувати свою роботу з пристрастю і чесністю. Бажаю вам плідних дискусій, глибоких відкриттів та надихаючої конференції.

Гунцінґер Морітц Конрад Самуель,
почесний професор у галузі зв'язків з громадськістю та комунікації, член Наглядової ради УДУ імені Михайла Драгоманова

Частина І

ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ

УДК 94:161.201.3]:355.01-
025.26(477)«2014/2022»

Михайло ЖУРБА
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор, м. Київ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

Анотація. У виступі розглядається феномен української національної ідентичності у контексті гібридної війни, яку здійснює Російська Федерація проти українського народу та його держави, робиться акцент на когнітивному вимірі гібридної війни, який охоплює культуру, ідеологію, мистецтво, релігію і увінчується семантичним сегментом – боротьбою за право давати подіям і явищам потрібні визначення. Підкреслюється, що мета цієї тотальної когнітивної війни полягає у тому щоб людина на свідомому та неусвідомленому рівні почала форматувати та інтерпретувати отриману інформацію у потрібному сенсі.

Ключові слова: *українська ідентичність, гібридна війна, історична міфологія, історична пам'ять.*

Abstract. The publication examines the phenomenon of Ukrainian national identity in the context of the hybrid war waged by the Russian Federation against the Ukrainian people and its state, focusing on the cognitive dimension of hybrid war, which encompasses culture, ideology, art, religion and culminates in a semantic segment – the struggle for the right to give events and phenomena the necessary definitions. It is emphasized that the goal of this total cognitive war is for a person, at a conscious and unconscious level, to begin to format and interpret the information received in the right sense.

Keywords: *Ukrainian identity, hybrid war, historical mythology, historical memory.*

Постановка проблеми. Актуальність озвученої проблеми полягає в необхідності розвінчання ідеологічних стереотипів та фальсифікованих аргументів щодо української ідентичності в антитезі реальної історичної спадщини Московії.

Мета дослідження полягає у розкритті механізмів гібридної війни щодо фальсифікації української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна яку здійснює Росія проти України є поєднанням мілітарних та інформаційних засобів, кожен з яких використовується як зброя [3]. При цьому наступ на національну ідентичність українців є головним проявом російської гібридної агресії, який перетворився на тренд сучасного політичного дискурсу РФ і має різні рівні репрезентації. У наукових, політичних і громадських колах Росії системно обговорюються ідеї штучності української мови, відсутності української історії та фіктивності української нації. Найбільш радикальною формою несприйняття української ідентичності є заперечення онтологічного статусу українства. Останнє постає або як політичний проєкт нав'язаний південно-західній частині російського народу зовнішніми силами (поляками, австрійцями, німцями), або як вироджений під дією ворожих впливів різновид цього народу [2].

Тим більше росіяни проголосили себе титульною православною нацією, не маючи для цього жодних історичних та етнічних підстав. Вони вибудовували ланцюг своїх історичних подій вигляді параду доблесних діянь і перемог. Світу нав'язуються образи величних шляхетних героїв носіїв справедливості і честі. У цьому ключі відбувається інформаційно-психологічна обробка власного населення, що дає ресурс зомбованих істот яких пускають на гарматне м'ясо. Наступний вимір – це маніпуляція свідомістю певного сегменту російськомовного населення України, людей із подвійною російсько-українською етнокультурною ідентичністю, які вважають себе частиною російського суперетносу. І нарешті це поширення історичних містифікацій в інформаційному полі зарубіжного світу. Усе це трансформувалося у складову масової культури. На означеному псевдонауковому субстраті розвинулася імперська публіцистика, кінематограф, які вбивають у свідомість ідею тяглості історичних заслуг росіян перед світовою цивілізацією і обґрунтовують монопольне право Росії на історичну долю інших народів.

Реальні факти засвідчують протилежне: від початку свого створення Московія перетворилася на арену військових злочинів, беззаконня і тотального бандитизму. Удосконалювалися знаряддя вбивства, зростав масштаб злодіянь, але хижацька суть фігурантів цих моторошних подій залишалася незмінною упродовж століть. Сформувалася особлива порода людей страшних у своїй вседозволеності, невігластві і люті, а їх очільники у прямому сенсі були схиблені на зраді, дикому розбої і вбивствах. Для того щоб поглянути на ці кола земного пекла необов'язково занурюватися у інформаційний андеграунд, який міститься у таємних архівосховищах і спецфондах, а просто перегорнути сторінки цілком легальної

«Історії держави Російської» у 12 томах, написаної офіційним історіографом царя Олександра І, нащадком давнього ординського роду Кара-Мурзи (чорного князя) Миколою Карамзіним.

Реальна історії Великоросії – це сталкерський проект і шокуюче відкриття для споживачів традиційної історії Росії. Вона включає у себе розповідь про етнічний субстрат «слов'янського російського народу» у вигляді фінських племен – мері, мордви, мокши, ерзі, весі, більшість з яких навіть у IX ст. знаходилися на стадії пізнього кам'яного віку. Про варварську династію суздальських вождів, яку започаткував сумновідомий Андрій, прозваний через якесь зле непорозуміння Боголюбським – руйнівник християнських святинь під час погрому Києва у 1169 році. Про родину колаборантів «великого» володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича, військова дружина якого взяла участь у поході монголів, що розпочався із розорення Києва у 1240 р. Про справжніх володарів «північно-східної русі», а насправді північного улусу держави чингизідів – братів Бату-хана – Чилаукуна, Беркечара, Беклемиша. Про невпинну експансію деспотичної Московії і Російської імперії із супутнім винищенням як власного населення, так і народів інших країн.

Попри усе, російські історичні міфи і досі побутують у літературі і міцно карбувалися у масову свідомість. Навіть західні фахові славісти не говорячи про публіцистів, політичних діячів сповідають компромісні концепції спільного минулого Московії і Київської Русі, шляхи яких нібито розійшлися після ординського завоювання у XIII столітті. Фактично зберігається ситуація, яку у свій час влучно визначив Лисяк-Рудницький: «Погляди та інтерпретації, які традиційно захищає російська наука стали загальнопоширеними і їм довіряють, не перевіряючи джерел. Концепції, які відходять від ортодоксії, не розглядаються у сенсі їх наукової обґрунтованості і автоматично виключаються із розгляду як тенденційні і націоналістичні».

Росія інвестує мільярди доларів у популяризацію свого погляду на історію, фінансуючи славістичні аналітичні центри, євразійські студії, згідно яких Україну включають у сферу впливу РФ. Окремі західні університети вкладають в голови студентів ідеї історичної місії та величі російської гуманістичної культури. За статистикою 80% курсів із слов'янської літератури є насправді курсами з російської літератури, а 70% курсів так званої слов'янської історії підмінені розділами з минулого Росії, де незмінним залишається домінування московської версії історії.

За висновками незалежних експертів дослідження історії Росії на Заході продовжують відтворювати світогляд держави-агресорки, яка ніколи критично не осмислювала власної минувщини і, взагалі, не веде дискусію про свою імперську и природу. Показовим фактом є вихід колективної праці «Історія України» підготовленої співробітниками фонду досліджень проблем демократії та російського державного гуманітарного університету (РДГУ) та широкого розтиражованої за межами РФ. На сторінках монографії керівник авторського

колективу М. Григорьєв пояснює, що «під терміном Україна розуміється не держава, а території, які не тільки, або радше не стільки входили до складу Української держави, скільки до складу інших держав. За авторством директора Інституту російської історії Ю. Петрова у монографії вміщений наступний пасаж: «Спроба зобразити історію України поза Росією, більше того уявити міфічну Україну-Русь як антипод стародавньої Русі та Росії на жаль у нинішній Україні увійшли до шкільного курсу навчання та серйозно спотворили історичну пам'ять українців!» [1] Парадоксально, але на підтвердження своїх слів Петров посилається на негативну оцінку «заідеологізованих» українських підручників провідним «сучасним медієвістом, академіком П. Толочком». До речі, Петро Толочко – багаторічний очільник Інституту археології НАН України до 2017 року, а потім його почесний директор був послідовним захисником спільної історії України і Росії. У своїй монографії «України між Росією і Заходом: історико-публіцистичні нариси», видані у Санкт-Петербурзі та розкрученій на російських телеканалах, П. Толочко по суті озвучив сказане «колегою Петровим», заявивши, що пошук історичної ідентичності українців, починаючи з Давньої Русі – науково неспроможний і етично аморальний та «подібний до зречення свого минулого і спільної (із московитами – Авт.) історії. Як там у Тараса Шевченка: «Не так тії вороги, як добрії люди!».

Невігластво, як зауважив Сократ – це абсолютне зло. У сучасному політичному дискурсі усе більше утверджується думка, що ціною невігластва стала наймасштабніша війна після Другої Світової війни у Європі. І якби належні ресурси виділялися у попередні роки на дійсно східноєвропейські, а не російсько-центричні студії, це б могло зберегти тисячі життів і мільярди доларів інвестованих урядами західних держав на підтримку України.

Життя це те, що ми про нього думаємо, зауважив у свій час Марк Аврелій. Парадоксально, але за викривленим світоглядом і збоченої ментальності стоїть елементарне незнання історії, яке прямо вписується у формат суспільної деінтелектуалізації. Звідси, нагальним завданням є виправлення спотвореної картини світу у свідомості тих наших співгромадян, які знаходяться у полоні історичних міфів. Для цього необхідна державна цільова програма історичної освіти, системно реалізована на професійному рівні, через школу, заклади вищої освіти, засоби масової інформації. Це має бути справжній інформаційний спецназ професіоналів. Ніяка кухарка тут не допоможе. Обов'язковим є донесення через мас-медіа і до європейської, і до світової громадськості історичної правди про слов'янські народи і псевдослов'янський етнос. Зрозуміло, що донести цю правду історії до свідомості носіїв та адептів імперської міфології на теренах російської федерації – завдання надскладне. Тоталітарна система деформує масову свідомість. Щодо мешканців сучасної Росії, то вони тотально інфіковані бацилою шовінізму: одні з причин невігластва, інші – із великодержавних резонів або через елементарну відсутність моралі або через банальний страх, який за висловом Луція Аннея Сенеки найуспішніше робить людину рабом, будь-яка логіка та аргументи

тут безсилі. Це маса зомбованих істот, у яких логіка вчинку замінена на рефлекс зневаги, грабунку, вбивства, а війна є «станом душі». Україна обов'язково переможе у війні з Росією, оскільки окрім усього іншого існує обставина про яку добре сказала, народжена у Києві Голда Меїр: «У нас непереможна зброя, оскільки у нас немає іншого вибору. Ми хочемо жити, а наші сусіди хочуть, щоб ми померли і це залишає нам дуже мало можливостей для компромісу».

Висновки. Проте за висновками Національного інституту стратегічних досліджень в Україні, особливість гібридної війни полягає у тому що на відміну від традиційних воєн, коли за класичною схемою одна сторона декларує закінчення конфлікту, а інша визнає себе переможеною, остаточна військова перемога стає неможливою. Агресор, який репрезентує себе у ролі миротворця не передбачає жодного сценарію своєї поразки. Це в теорії. Ще складніше визначити реальні параметри перемоги і поразки за умов, коли термін і форми закінчення гібридного конфлікту – не визначені.

Гібридна війна – це одночасно війна за розум і душі людей. У випадку, коли перспектива цілковитої військової перемоги над ворогом є віддаленою, особливої ваги набуває когнітивний вимір гібридної війни, досягнення результатів, у якому потребує послідовного застосування дискурсивних засобів і створення на базі ефективних, насамперед, історичних студій стратегічного наративу у сенсі національних інтересів України.

Список використаних джерел та літератури

1. Громенко С. Обрана публіцистика: історія та політика: б. в., [2020-?]. 628 с.

2. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

3. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. Політичні дослідження. 2024. № 2 (8). С. 73–93.

УДК 159.953:17.026.2]:355.01-021.68(=161.2)

Юрій ШАПОВАЛ
керівник Центру історичної політології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, головний науковий співробітник, професор, м. Київ

ПОСТВОЄННА ПАМ'ЯТЬ І СОЛІДАРИЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ

Масштабована путінською Росією в лютому 2022 року війна проти України триває. Проте навіть за цих умов не можна не замислюватись над тим, що буде по закінченню війни. Війна породжує не лише фізичну, а й моральну деструкцію. Саме тому питання про поствоєнну пам'ять і солідаризацію українців є вкрай важливою і актуальною.

Після війни Україна стикається з масштабними руйнаціями – фізичними, економічними, соціальними. Відновлення інфраструктури, економіки, житла, закладів освіти та медицини вимагає колективних зусиль. Солідарність громадян - запорука того, що відбудова не буде хаотичною, а навпаки – ефективною й згуртованою.

Без сумніву, війна залишає після себе розкол у суспільстві: за рівнем втрат, участі у бойових діях, соціально-економічним становищем. Соціолог Євген Головаха підкреслював, що що українське суспільство залишається розділеним за регіональними, мовними та ідеологічними ознаками. Він зазначав, що війна лише поглиблює ці лінії розділу. Зокрема, існують різні погляди на майбутнє окупованих територій: близько 30% громадян підтримують кожне з рішень – відмовитися, завоювати або надати автономію. Також є ризик релігійного розколу, якщо Православній церкві України не вдасться мирно завершити процес свого формування [1].

Академік Елла Лібанова звертає увагу на можливість розколу за ознакою поведінки під час війни. Вона вважає, що після завершення бойових дій може виникнути напруга між тими, хто залишався в Україні, і тими, хто перебував за

кордоном. Хоча агресії вона не очікує, Лібанова підкреслює важливість донесення цього ризику до влади, щоб уникнути розбрату [2].

Таким чином дослідження засвідчують наявність потенційних ліній розколу в поствоєнному суспільстві. Якщо розбіжності не подолати, виникне ризик розчарування, конфліктів і внутрішньої напруги. Солідаризація - шлях до збереження довіри між громадянами, повернення до спільного бачення майбутнього. Багато людей, особливо ветерани, переселенці та постраждалі, потребуватимуть підтримки. Поствоєнна солідарність – це також готовність суспільства приймати, розуміти і підтримувати тих, хто пройшов через війну. Без цього неможлива реінтеґрація та національне примирення.

Ще один важливий фактор це – політична стабільність. Солідарне суспільство менш вразливе до політичних маніпуляцій, радикалізму та внутрішніх конфліктів. В умовах відбудови це особливо важливо, адже політична боротьба може завадити ефективному управлінню країною. Не слід також іґнорувати проблему національної ідентичності. Війна об’єднала багатьох українців навколо ідеї державності, свободи й гідності. Поствоєнна солідарність має зберегти і розвинути цю єдність – не лише проти ворога, а й заради побудови нової, сильної України.

Важливу роль для солідаризації поствоєнного українського суспільства відіграватиме поствоєнна пам’ять. Саме вона формує уявлення про те, ким є українці як народ, що було пережито і які цінності захищались. Пам’ять стає спільним символічним простором, який об’єднує людей з різним досвідом війни - цивільних, військових, переселенців. Через пам’ять ми формуємо спільну ідентичність і цілісність нації. Якщо пам’ять буде вибірковою або замовчуватиме трагедії, це може породити образу й розкол. Суспільна пам’ять – це також спосіб проговорити й осмислити колективну травму. Без цього - біль залишається «всередині» й може породити напругу між групами населення. Правильно сформована пам’ять - не лише про минуле, а й про майбутнє. Вона стає щитом проти повторення помилок, втрачених шансів, зради. Вона виховує покоління в дусі «ніколи знову», з розумінням цінності свободи й гідності.

Отже, формування інклюзивної та виваженої поствоєнної пам’яті – один з ключових елементів на шляху до солідарного, сильного українського суспільства.

Тепер дозволю собі запропонувати власне бачення засобів консолідації поствоєнного суспільства України.

Першим з них, як видається, є консолідація суспільства через героїзацію захисників. Тут необхідне формування пантеону героїв війни. Держава та суспільство створюють пантеон героїв війни через: офіційне визнання (державні нагороди, почесні звання, відзначення пам'ятних дат), освітні ініціативи (включення історій героїв у навчальні програми), культурні проєкти (встановлення пам’ятників, створення фільмів, книг, виставок), медійне висвітлення (популяризація через ЗМІ, соціальні мережі), громадські ініціативи (волонтерські проєкти, музеї, меморіальні заходи).

Звісно, можливі суперечності між соціальними групами, що спричиняється: різними поглядами на історію (частина суспільства може мати інші уявлення про роль певних осіб), політичними розбіжностями (героїзація може викликати

дискусії через політичні уподобання), регіональними відмінностями (різні області можуть мати своїх героїв і символи), перспективою майбутнього (для одних герої війни – символ боротьби, для інших – нагадування про втрати). Щоб уникнути конфліктів, важливо вести відкритий діалог, враховувати думку різних спільнот і формувати єдиний наратив на основі загальнолюдських цінностей.

По-друге, доцільно підкреслити роль декомунізації та дерусифікації для поствоєнної пам'яті й солідаризації українців. Процес декомунізації та дерусифікації, ймовірно, продовжиться й навіть посилиться. Основні напрями цього процесу включатимуть: демонтаж радянських та російських символів (перейменування вулиць, знесення пам'ятників, вилучення російських і радянських наративів із культурного простору), переформатування історичної освіти (оновлення шкільних програм, підручників, формування нового погляду на історію XX століття), інформаційна боротьба (протидія російській пропаганді та радянським міфам у медіа), культурне оновлення (підтримка української мови, літератури, кіно, музики як основи національної ідентичності). Цей процес стане частиною загального національного відродження, спрямованого на зміцнення української державності та історичної пам'яті.

В цій частині виокремлю необхідність впливу на регіональну ідентичність насамперед на Півдні та Сході України. Жителі цих регіонів активно переосмислюють власну історію та роль України у світовому контексті.

Дослідження Київського міжнародного інституту соціології показують, що з серпня 2021 року кількість опитаних, які самоідентифікують себе як громадяни України, зросла з 75% до 98% [3]. Це свідчить про значне посилення національної ідентичності внаслідок війни. За даними дослідження Центру Разумкова (червень 2024 року), підтримка демократичних цінностей є вищою серед тих, хто ототожнює себе з Україною (71,5%), порівняно з тими, хто ідентифікує себе з регіоном (46%) [4]. Це свідчить про те, що національна ідентичність стає більш домінуючою порівняно з регіональною.

Все це однак не виключає появу власних героїв і наративів, які поєднують національну та місцеву ідентичність (наприклад, нові символи Маріуполя, Херсона, Харкова). Триватиме відмова від «спільного радянського минулого», тобто заміна російськоцентричних історичних міфів на власний український погляд на події. Хоча для частини населення цей процес може бути болісним через звичні культурні та історичні зв'язки, але поступова трансформація допоможе інтегрувати нове бачення історії.

Загалом декомунізація та дерусифікація неуникненні, саме вони стануть ключовими елементами формування єдиного українського наративу та посилення внутрішньої згуртованості.

По-третє, зверну увагу на роль меморіалізації подій війни для поствоєнної пам'яті й солідаризації українців. Меморіали та музеї війни будуть створюватися в ключових місцях бойових дій та трагедій. Це можуть бути: Київ та інші великі міста як загальнонаціональні меморіальні комплекси, місця найзапекліших боїв, тобто локальні музеї та пам'ятні знаки (Бахмут, Маріуполь, Ізюм тощо), місця масових злочинів російських аґресорів, тобто меморіали жертвам війни та воєнних

злочинів (Буча, Ірпінь, Маріуполь, Харківщина), військові кладовища та Алеї Слави (простори пам'яті для загиблих героїв), музеї опору та героїзму (експозиції, присвячені українському супротиву, волонтерському руху, міжнародній підтримці).

І ось тут важливо визначити формати меморіалізації. Вони можуть включати: сучасні інтерактивні музеї з цифровими архівами та VR-реконструкціями, художні інсталяції та парки пам'яті, що передаватимуть емоційний досвід війни, віртуальні платформи, що зберігатимуть свідчення очевидців. Меморіали стануть місцем спільного переживання втрат і гордості за захисників, допоможуть зберегти історичну пам'ять для майбутніх поколінь, підтримають формування спільної національної ідентичності.

Не варто ігнорувати і можливі суперечності. Наприклад, наявність дискусій щодо трактування подій (наприклад, хто заслуговує на статус національного героя). Цілком ймовірні політичні розбіжності, тобто спроби окремих груп використати пам'ять у власних цілях. Нарешті варто пам'ятати про регіональні відмінності у сприйнятті війни, особливо в прифронтових областях.

Проте можуть виникати і складнощі через інші причини. Прикладом може бути село Ягідне у Чернігівській області. Воно було окуповане росіянами з 3 до 30 березня 2022 року. Російські військові розбили в сільській школі штаб, загнали у шкільний підвал майже всіх мешканців – 368 осіб – і насильно утримували їх 27 діб. Росіяни прикривалися людьми, наче живим щитом, від можливого обстрілу. В підвалі опинилися навіть матері з немовлятами. Найменшій дівчинці Алісі було півтора місяця, а всього там перебували 69 дітей. З підвалу не повернулися десятеро осіб похилого віку.

У цьому селі вирішили створити меморіал і тут виник конфлікт: мешканцям не до вподоби був проєкт, який в лютому 2024 року виграв конкурс. У соцмережах проєкт розкритикували. Жителі Ягідного утримувалися від критики в соцмережах і чекали архітекторів – переможців конкурсу, але ті не приїжджали. А коли за пів року прибули, ягіднянці залишилися розгубленими – не зрозуміли, коли з'явиться музей і чому все відбувається без них. «Коли побудують музей, їм сподобається», - так прокоментувала цю ситуацію керівниця проєкту в архітектурному бюро [].

Журналісти вказали на необ'єктивність конкурсної процедури, якщо згадувати про Ягідне. На таку саму непрозорість і відсутність якісних експертних дискусій йшлося і у випадку з Національним військовим меморіалом. У 2023 році, тема Національного військового меморіального кладовища різко влетіла в інформаційний простір, викликавши хвилю дискусій.

Щоб уникнути конфліктів, важливо вести відкритий діалог між істориками, громадськістю та владою, створювати інклюзивний наратив і забезпечувати доступність правдивої інформації.

По-четверте, зверну увагу на роль інтеґрації ветеранів та постраждалих у політику пам'яті й процес поствоєнної солідаризації українців. Згідно з дослідженням, проведеним за підтримки Українського ветеранського фонду, сучасна державна політика має адаптуватися до нових потреб ветеранів, які виникли після 2022 року. Міністерство у справах ветеранів України підкреслює

важливість забезпечення гідного вшанування як загиблих, так і живих ветеранів. Стратегія пам'яті має на меті не лише збереження історії, але й формування життєствердних сенсів, які об'єднують суспільство навколо спільних цінностей . Ветерани війни, як одна з найавторитетніших суспільних груп, відіграватимуть ключову роль у формуванні політики пам'яті та національної консолідації. Їхній досвід, жертви та участь у війні проти Росії стають основою для нових наративів, які об'єднують суспільство та зміцнюють національну ідентичність.

Основні напрями інтеґрації ветеранів та постраждалих можна визначити так: політична участь (створення ветеранських партій, громадських рухів, залучення до державного управління), вплив на політику пам'яті (ініціювання законодавчих змін щодо соціального захисту ветеранів та створення меморіалів), освітня діяльність (популяризація історії сучасної війни через зустрічі зі школярами та студентами, участь у створенні музейних експозицій), громадянське суспільство (заснування ветеранських організацій, реабілітаційних ініціатив, підтримка побратимів), безпековий сектор (повернення в армію, силові структури або створення ветеранських організацій для захисту прав військових).

Чи існуватимуть якісь проблеми і чи можливий суспільний поділ між ветеранами та цивільними? Після війни може виникнути певна соціальна напруга між ветеранами та тими, хто не брав участі в бойових діях. Основні виклики, на мою думку, можуть виглядати так: різне сприйняття війни – ветерани можуть вимагати більшої поваги й визнання їхніх заслуг, тоді як цивільні матимуть свої труднощі (економічні, соціальні), питання справедливості, тобто нерівний розподіл ресурсів та можливостей між ветеранами і рештою населення може викликати дискусії, психологічний бар'єр (ветерани можуть відчувати відчуженість через бойовий досвід, який цивільні не пережили), політизація пам'яті війни (використання теми ветеранів у політичній боротьбі може призводити до маніпуляцій та спроб розділити суспільство), конкуренція наративів пам'яті (можливі конфлікти між державними, громадянськими та військовими ініціативами щодо формування колективної пам'яті).

Щоб уникнути поділів, держава має впроваджувати: програми соціальної інтеґрації (реабілітацію, працевлаштування, адаптацію ветеранів), єдину політику пам'яті (показувати роль як військових, так і цивільних у перемозі), діалог між ветеранами та суспільством (громадські обговорення, проєкти спільної історичної пам'яті).

Загалом, якщо ветеранська спільнота отримає гідне визнання та підтримку, а суспільство буде залучене до загального наративу перемоги, війна стане фактором, що об'єднує українців, а не розділяє.

П'ята важлива складова засобів консолідації поствоєнного суспільства України це – освітня політика та історичний наратив. Після війни в українську освіту будуть інтеґровані нові історичні наративи, що зміцнюватимуть національну пам'ять та ідентичність.

Основні потенційні зміни, на мою думку, могли б виглядати так: докладне висвітлення війни (події війни, героїчний опір, міжнародна підтримка), формування пантеону героїв (історії військових, волонтерів, медиків, громадян, які

зробили внесок у перемогу), радикальне переосмислення радянського минулого (посилена декомунізація, критичний аналіз російських імперських наративів), відображення війни в глобальному контексті (Україна як форпост демократії, боротьба за свободу), пам'ять про воєнні злочини (фіксація планового характеру нищення українців, руйнування цивільних міст і культурної спадщини). Ці зміни повинні вплинути на всі рівні освіти – від шкільних підручників до університетських курсів з історії, міжнародних відносин, політології.

Таким чином, освіта стане одним із ключових інструментів у консолідації суспільства та забезпеченні стійкого майбутнього України.

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати: попри всі виклики, війна вже значно зміцнила українську національну ідентичність. За умови правильної державної політики та активної участі громадянського суспільства, Україна зможе подолати ці труднощі та побудувати сильну, консолідовану націю.

Колись Жан Кокто у притаманній йому манері сказав, що історія – це правда, яка стає брехнею, а міф – це брехня, яка стає правдою. Мені дуже подобаються ці слова. Вони зайвий раз підкреслюють істину: на брехні не можна нічого побудувати (включно з державою). Саме на брехні путінська Росія будує свою політику, освіту, пропаганду, колективну пам'ять. Україна обрала інший шлях, а тому її поствоєнна пам'ять слугуватиме не пошукові ворогів всередині і за межами держави (як це можна спостерігати в Росії), а слугуватиме консолідації суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Головаха Є. Українське суспільство залишається розділеним, але «президент розколу» для країни неприйнятний – Головаха. НВ (New Voice). 2020. № 30. 13 серпня. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/chi-hochut-ukrajinci-shidniy-oblastey-do-rosih-dumka-sociologa-novini-ukrajini-50106112.html

2. Головний демограф попередила українців про нову дуже небезпечну лінію розколу нації. ГЛАВКОМ. 21 лютого 2025 р. URL: https://glavcom.ua/country/society/holovnij-demohraf-poperedila-ukrajintsiv-pro-novu-duzhe-nebezpechnu-liniju-rozkolu-natsiji--1046106.html

3. 98% українців пишаються тим, що є громадянами України. *Info Sapiens*. URL:https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241

4. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). Разумков центр. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

5. «Скандалу з мешканцями Ягідного немає, є непорозуміння». Коли з'явиться меморіал жертвам російських злочинів – пояснює архітекторка. 19 березня 2025 р. Українська правда. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/koli-pobuduyut-memorial-v-seli-yagidne-307007/

УДК 94:316.75]:355.01-
025.26(470+571:477)«2014/2025»

Олександр ЛИСЕНКО
завідувач відділом воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, м. Київ

ПОБЄДОБЄСІЄ – ЗАСІБ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Для початку три факти.

1. Речник Кремля Пєсков заявив, що пропозиція про триденне перемир'я – це «перевірка готовності Києва до довготривалого миру…. Неготовність прямо відповісти на зроблену Росією пропозицію ясно показує, що ідеологічною основою київського режиму сьогодні є неонацизм».

2. У Вашингтоні вперше за 6 останніх років росіяни провели ходу «Бєссмєртного полку». Учасники акції поклали квіти до барельєфу «Зустріч на Ельбі» на меморіалі Другої світової війни. Водночас представники української громади вийшли на протест із сиренами і закликами англійською «Стоп російській пропаганді в США!»

3. Прем'єр-міністр Словаччини Фіцо заявив, що поїде на військовий парад 9 травня до Москви. При цьому він звинуватив президента України В. Зеленського у «неповазі» до РФ, яка, нібито, зробила найбільший внесок у перемогу над фашизмом. Фіцо також сказав, що Зеленський «не має погрожувати» іншим країнам, де проживають мільйони людей та їхній безпеці під час святкувань.

До наведених цитат і фактів можна додати ще два: Очільник КНР Сі Цзіньпін планує прибути до Москви з візитом під час святкування «Великої Перемоги», а президент США Д.Трамп запроваджує відзначення Дня Перемоги у Другій світовій війні не у вересні, а 8 травня.

Наведений перелік формує логічно взаємопов'язаний ланцюжок подій, серцевиною яких є пам'яттєвий наратив про завершення Другої світової. Попри те, що кожен зі згаданих дійових осіб має власну мотивацію й геополітичні інтереси, інформаційним приводом для всіх слугує 9 травня. Навіть коли вони не

усвідомлюють чи не бажають визнати такого стану речей, усі вони перебувають під впливом російського концепту тієї війни та міфу «Великої Перемоги».

Нині ми стаємо свідками початку «Другої холодної війни», що знаменує чітко позначений вододіл між демократичним світом і світом авторитарних режимів і диктатур. Буквально фізично 8-9 травня перший позиціонував свою присутність і прихильність системі цивілізаційних загальнолюдських цінностей у Києві в особі очільників Великої Британії, Німеччини, Польщі, Франції та України, а другий – на помпезній атракції «побєдобєсія» у Москві. Павич кремлівської мнемонічної політики на весь світ розпустив барвисте пір'я свого мілітаристського перформансу. Суцільний культурний несмак і брутальна неповага до жертв війни мали компенсуватися моторошним бряцанням зброєю під гаслом «Дивіться і бійтеся нас!» Володарі Кремля чітко продумали вектори ментального впливу, тому не тільки колективний Захід, а й новий китайський кормчий, напевно, вловив ту частку імпульсів, яка адресувалася і йому: мовляв, у нас ще є те, що бешектує в небі, хуліганить у морі і загрозливо повзає на землі…

А що там США? Тамтешній президент, здається, ніяк не може полишити американські гірки і на одному зі спусків пішов нижче прийнятної для США ватерлінії, синхронізуючи пам'ять про ІІ світову війну з російськими пропагандистськими кліше.

Кристалізуючи радянський за походженням міф Перемоги, Путін намагається латати ширму Ялтинсько-Потсдамського повоєнного устрою, на руїнах якого він і виконує свої войовничі танки. Ялтинсько-Потсдамська система насправді зазнала руйнації не тепер, а з розпадом Радянського Союзу. Путін і К розбили дощенту її залишки у вигляді міжнародного права та міждержавних договорів. З того часу конфігурація балансів стримування й системи міжнародної безпеки зазнала помітних змін. Підсадивши Західну Європу і частину країн світу на вуглеводневу голку, Кремль сформував механізми впливу на міжнародні відносини, в яких замість міжнародного права регуляторними важелями стали суто прагматичні економічні чинники. Політика цілковита втратила моральні запобіжники, а право сильного стало імперативою світового порядку денного, від чого найбільше постраждали гравці другого і третього плану.

Віна Росії проти України лише у всій незаперечній наготі оприявнила нову реальність, яку ще належить усвідомити й проаналізувати політикам і науковцям.

З часом ключовий історичний міф СРСР і Російської Федерації перетворився на ерзац історичного міфу, адже він позбавлений значної частини справжніх, а не уявних сенсів. Мало хто на Заході помітив, що поступово «міф ВВВ» трансформувався на суто політичний конструкт, покликаний виконувати геополітичну місію. Його основні риси можна визначити так:

– ексклюзивна роль СРСР і російського народу у перемозі над нацизмом і фашизмом;

– применшення ролі інших народів світу у боротьбі проти наці-фашизму;

– вибілювання радянського тоталітарного режиму, замовчування його провини у розв'язанні Другої світової війни, а також його воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів проти власного суспільства;

– шовіністичний, колоніяльний, імперський історичний наратив, що простежується у логіці трактування усього минулого Московії/Росії;

– спроби легалізації та легітимації монополізованого «права Росії на історичні землі» та сфери впливу, що є рудиментом цілком дискредитованої історією сталінської геополітичної стратегії.

Історична й комеморативна політика Кремля у вказаному сегменті суціль побудована на конструюванні уявного, але безперервного протистояння Росії як сили Добра й сил Зла, якими позмінно чи в різних комбінаціях модуть «призначатися» то колективний Захід, то Україна, то мігранти, то чеченці, то поляки чи балтійці. М. Хеблінг, Т. Ріскінс і М. Райт висловлюють твердження про те, що ступінь насичення політичного дискурсу на рівні еліт елементами образу ворога володіє суттєвим впливом на виразність/рельєфність виявів етнічної та громадянської форм ідентичності серед населення [1].

Задля просування власного уявлення про світ і нав'язування його іншим правителі РФ вибудували розгалужену інформаційно-пропагандистську мережу, справжнього спрута, що охоплює всю планету.

Створений Москвою механізм є гігантською екосистемою трансмережевої комунікації, а не просто апаратом агітації і пропаганди, який функціонував за доби СРСР. Сучасна система дезінформації і пропаганди РФ – це сукупність офіційних, проксі і анонімних комунікаційних платформ та каналів, які використовуються для створення, поширення та підтримки кремлівської пропаганди. Екосистема складається з елементів, серед яких можна виокремити п'ять ключових:

1. Офіційні державні транслятори.
2. Глобальне мовлення.
3. Культивування проксі-ресурсів.
4. Соціальні медіа.
5. Кібердезінформація.

Наразі можемо сфокусуватися на кількох найбільш яскравих проксі-платформах, наголошуючи, що окрім відкритих існує значна частина прихованих ресурсів, які маскуються під цілком притомні аналітичні, незалежні, аполітичні медіа-ресурси.

1. Фонд стратегічної культури (Strategic Culture Foundation), що розпочав свою активну діяльність у 2005 р., виглядає як сучасний центр аналітичних досліджень, але курується Службою зовнішньої розвідки та МЗС РФ.

2. Global Research» – канадський інтернет-сайт. Видання публікує опуси одіозних самопроголошених експертів-інфлюенсерів, транслюючи пропаганду і дезінформацію Кремля.

3. Мережеве видання «Новое Восточное Обозрение». З'явилося 2013 р. і з початком революції Гідності стало швидко насичуватися контентом про Україну.

4. «Кримський» дезінформаційно-пропагандистський ресурс News Front. Інформаційне агентство News Front, яке базується на півострові, зареєстровано в Роскомнагляді у червні 2015 р.

5. SouthFront: Analysis and Intelligence (SouthFront) – ще одна пропагандистська платформа, що робить основний акцент на яскравій інфографіці,

мапах та відео, орієнтована на специфічну аудиторію, яка цікавиться військово-тематичним напрямом.

Ці та багато інших медія-ресурсів просувають кремлівські псевдоісторичні, антиукраїнські наративи, частина яких базується на матеріалах з історії Другої світової чи відштовхується від них.

Стрижневим осердям путінських історичних інсинуацій є деконструкція концепту формування української політичної нації й наративу національного державотворення.

У 2020 р. в РФ реалізовано соціо-інформаційний проєкт «Великая Отечественная война. Фальсификация истории. Манипуляции в социальных медиа» [2]. У передмові до публікації результатів дослідження розкривається його мета і спрямування, що увиразнює політичне замовлення на такий продукт: «Історія подвигів та доблесті русських солдатів є невід'ємною частиною національної ідентичності Росії і сьогодні все частіше підлягає спробам дискредитації та перегляду. У рамках цього дослідження здійснена спроба простежити процес розповсюдження в соціальних медія недостовірної (чи повністю сфальсифікованої) інформації про Другу світову війну (більшою мірою про Велику Вітчизняну війну).

Разом з тим відомості, в розповсюджуваній інформації, на перший погляд, можуть видаватися достовірними, однак у способах розповсюдження присутні явні ознаки маніпуляції». До виконання проєкту долучилися соціологи, лінгвісти, психологи й історики. Його автори констатують виявлення «ознак інформаційних кампаній, спрямованих на дискредитацію ролі Радянського Союзу, розвінчування подвигу Русского солдата і трансформацію свята Перемоги».

Головною метою дослідження стало виявлення та вивчення закономірностей розповсюдження інформації, що містить ознаки фальсифікації ВВВ. Основні завдання визначені так: аналіз обсягів інформації з відповідної тематики, аналіз складу авторів повідомлень, їхньої географії і зв'язків між ними, дослідження використаних ними прийомів і тактик. Предмет дослідження охоплював публікації в соціальних медія (інтернетЗМІ, соціальні мережі, блоги, форуми) російською мовою. Кількість опрацьованих повідомлень становило 4,7 млн. Кількість авторів, які публікували повідомлення, становило 1,3 млн осіб. Дані, використані в дослідженні, отримані з використанням Платформи моніторингу й аналізу соціальних медія «Кримбрум».

Виконавці проєкту згрупували повідомлення у 5 розділів: 1. «Побєдобєсіє». 2. «Нам нічим пишатися». 3. «Ототожнення комунізму і фашизму». 4. «СРСР – призвідник війни». 5. «СРСР/Росія – окупант».

Поглянемо, як автори видання інтерпретують отримані результати по кожному розділу.

1. «Побєдобєсіє». Етимологія. Появою терміну в 2005 р. ми зобов'язані професору Санкт-Петербурзької духовної академії Георгію Митрофанову. Його масове розповсюдження спостерігалося від 2015 р. напередодні підготовки заходів зі святкування 70-річчя Перемоги. Якщо у 2014-2015 рр. він використовувався переважно у зв'язку з Днем Перемоги, то згодом у соціальних мережах його

почали застосовувати для опису досягнень Росії в інших сферах, наприклад, під час проведення чемпіонату світу з футболу в РФ.

За проаналізований період кількість переглядів повідомлень, що містять це слово, налічує. 429 млн. Географія авторів: 49% – Росія, 51% – інші країни, серед яких 35% припадає на Україну.

У 2015 р. 69% авторів повідомлень з такими твердженнями припадали на Україну, 32% на Росію, у 2017 р. – відповідно 82% і 18%, у 2019 р. – 71% і 29%. Співвідношення аккаунтів упродовж 2014-2016 рр.: Україна – 43%, Росія – 41%, 2017-2019 рр. – Україна – 34%, Росія – 51%.

Виконавці проєкту вважають, що основна роль у поширенні повідомлень зі згадкою про «побєдобєсіє» належить зарубіжним, переважно українським авторам, а також дописувачам з країн Балтії та Казахстану, хоча від 2017 до березня 2020 р. кількість російських авторів сягала вже половини. Однак у виданні стверджується, що «за сукупністю з іншими ознаками це свідчить про «імпорт порядку денного» в російський сегмент соціальних медія.

2. СРСР – призвідник початку війни. 260 тис публікацій, 35% яких є оригінальними, решта – передрук, репости й ретвіти. У 2015 р. інтенсивність таких публікацій порівняно з попереднім роком зросла у 18 разів. Тут дослідники також пов’язують окреслену тенденцію з «зовнішніми інформаційними інтервенціями».

3. Немає чим пишатися. Констатується, що динаміка розповсюдження повідомлень, що містять тезу «День Перемоги – це день скорботи, а не привіддля гордості» аналогічна тій, що спостерігається у випадку з «побєдобєсієм».

У 2015 р. 69% авторів повідомлень з такими твердженнями припадали на Україну, 32% на Росію, у 2027 р. – відповідно 82% і 18%, у 2019 р. – 71% і 29%.

4. Ототожнення комунізму і фашизму. Кількість публікацій порівняно незначна, причому основу аудиторії становлять російські аккаунти, хоча знову «порядок денний» формують переважно зарубіжні автори.

5. СРСР/ Росія – окупант. Виконавці проєкту зазначають, що «спочатку теза «СРСР – окупант» розповсюджувався у західних ЗМІ у періоди загострення «холодної війни». Після «Кримської весни» це твердження використовується як аксіома для доказу «окупаційної» політики Росії. Кількість повідомлень, дек використовується твердження «СРСР/Росія – окупант», до 2019 р. зростає у 5 разів від 2014 р.». Кількість російських акаунтів, що просувають вказану тезу, становит понад 60%, що видається дослідникам « дивним», «оскільки сама теза очікувано більш популярна за кордоном. Разом з тим в інформаційній підтримці суспільно й політично значних рішень у зарубіжних країнах активну участь беруть міжнародні рейтингові ЗМІ. Це забезпечує формування суспільної думки для таких акційц, як, наприклад, знесення пам’ятників радянським героям-визволителям».

Цікавими видаються два ревеликі сюжети, що обрамлюють дослідження і мають характер практичних рекомендацій.

А) Про цифрову соціологію. Тут міститься констатація, що «дослідження результатів і ступеня впливу інформаційної кампанії з впровадження в уми «альтернативної історії» на жителів Росії традиційних соціологічних методів уже недостатньо. Набагато ефективнішими видаються можливості «цифрової

соціології», що поєднують академічну науку і новітні підходи до аналізу відкритих джерел іцнформації. Косплексні дослідження допоможуть не тільки прогнозувати розвиток подій, а й дадуть змогу виробити інструментарій для профілактики і протидії».

2. Про прогнози і протидію. Автори пишуть: «Подальше розповсюдження «фальсифікованої історії» в соціальних медія за відсутності необхідних заходів неминуче спричинить до безповоротної деформації сприйняття історичної дійсності. При цьому обсяг такого роду деструктивного контенту буде лише зростати, збільшуючи кількість його реципієнтів. Найефективнішим способом протидії таким інформаційним кампаніям є створення ідеологічно стійких сенсів, та їхнє систематичне просування. Під час вироблення способів «доправлення» контенту важливо враховувати тенденції та закономірності сучасних соціальних медія, відстежувати результативність здійснюваних інформаційних кампаній, більше прпацювати з популярними блогерами, створювати «вірусний» контент і бути готовими оперативно корегувати тактику». Ось така «методичка».

А тепер наші висновки про сам проєкт і його результати. Вже сама його поява є симптоматичною: Кремль постійно потребує нових опор для швидко старіючого конструкту свого основного історичного міфу, який постійно потребує ремонту нових підпорок і легітимації. Оскільки аналіз контенту медія унеможливлює заперечення того, що в інфопросторі Росії циркулюють меседжі, спрямовані на деконструкцію міфу «ВВВ» та «Перемоги», учасники проєкту намагаються довести, що вони є продуктом і частиною зовнішньої інформаційної експансії. При цьому вони воліють не помічати, що саме явище мнемонічної істерії та метафора, якою вона позначена – «побєдобєсіє» – є суто російським, внутрішнім витвором, а в самій РФ уже значна частина громадян усвідомлює пов’язану з цим ситуацію у всіх її не стільки позитивних, скільки негативних аспектах.

Те, що «Історія подвигів та доблесті русських солдатів є невід’ємною частиною національної ідентичності Росії», наводить на таку думку: збірний образ міфологізованого колективного росіянина – це такий собі психотип, що охоплює вдачу завойовника Сибіру Єрмака, безталанного Пугачова, непереможних Суворова і Жукова з вічно закривавленим багнетом та гарячим дулом автомату Калашникова, які несуть свободу, рівність і братерство не тільки сусіднім, а й усім народам світу.

І, насамкінець, загальна заувага. Якщо Китай вибудовує модель глобальної імперії майбутнього, то путінська Росія – модель периферійної імперії минулого. Чи має остання історичні перспективи, покаже час.

Список використаних джерел та літератури

1. Helbling M., Reeskens T., Wright M. The mobilisation of identities: A study on the relationship between elite rhetoric and public opinion on national identity in developed democracies. Nations and Nationalism. 2016. Vol. 22, No. 4. pp. 744–767.

2. «Великая Отечественная война. Фальсификация истории. Манипуляции в социальных медиа Научи хорошему. 11 мая 2020 г. https://whatisgood.ru/theory/science/falsifikatsiya-istorii/

УДК 94:341.485(=411.16)]:355.01(470+571:477)«2014/2025»

Анатолій ПОДОЛЬСЬКИЙ
провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, керівник Українського центру вивчення історії Голокосту, кандидат історичних наук, м. Київ

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

З початком повномасштабного вторгнення російського агресора в Україну перед дослідниками історії Голокосту постали виклики концептуального і методологічного характеру. До лютого 2022 року у фокусі академічних досліджень з історії Другої світової війни, історії геноциду були долі євреїв, ромів, українців та військовополонених через порівняльні студії, а також питання збереження пам'яті про жертв Другої світової війни, зокрема про євреїв України. Ми намагалися порівнювати злочини нацистів та злодіяння сталінського режиму, зокрема Голодомор та геноцид кримських татар.

Широкомасштабна війна путінської РФ проти України одразу і суттєво змінила підходи до вивчення теми Голокосту [Бобров (ред.), 2022]. Зокрема, насамперед це вплинуло на освітян, що фахово викладали історію Другої світової війни, історію Голокосту. Вчителі історії, студенти, науковці, викладачі вишів, ставши на захист країни зі зброєю в руках чи опинившись в евакуації, на прифронтових або навіть окупованих територіях, набули особистого досвіду уже цієї війни. За цих обставин вивчати і викладати історію Голокосту так, як ми це робили до 24 лютого 2022 р., більше неможливо. Бо на тлі масових злочинів, учинених російськими загарбниками проти цивільного населення в Україні, напрошуються нові аналогії, порівняння путінської Росії із тоталітарними режимами минулого і т. п. Тобто, ми почали думати над зміною парадигми. Адже неправильно і неможливо готувати навчальні посібники, тексти чи викладати історію Голокосту і при цьому робити

вигляд, що ніби нічого не відбувається тепер, під час російської агресії та війни проти України.

Загалом процес викладання та дослідження історичної долі українських євреїв у добу панування націонал-соціалізму почався одразу після розпаду СРСР. Проте цей процес неможна маркувати як такий, що вже завершився. Очевидно, що є досягнення в царині гуманітарного та історичного знання в суверенній Україні, але багато викликів залишаються на порядку денному [Подольський, 2020].

Одна з причин такого становища стосовно вивчення історії Голокосту полягала у тому, що українці не мали власної держави і перебували під владою комуністичної диктатури. Після пережитих жахів Другої світової війни українське і єврейське населення стикнулися із латентним радянським антисемітизмом і україножобією в умовах системи, яка не заохочувала толерантність і правду. Радянська імперія правила підвладними народами колоніальними методами, нав'язуючи їм свою культуру і політику пам'яті. Це призвело, зокрема, до того, що навіть в єврейських родинах у період після Другої світової війни тема Голокосту замовчувалася. Виникала парадоксальна ситуація, коли офіційно ці теми були табуйовані, але єврейські та українські сім'ї і надалі залишалися носіями забороненої і при цьому зазвичай відмінної пам'яті. Після 1991 р. про ці теми нарешті стало, можливо говорити, і про них заговорили. З єврейського боку, це були єврейські громади, які ставили пам'ятники жертвам Голокосту, збирали і публікували свідчення очевидців. Молода Українська держава, яка постала на уламках радянської імперії, не забороняла цю активність, але і не особливо підтримувала [Подольський, 2022, с. 121-122]. Не спромігшись запропонувати суспільству сучасну модель інклюзивної культури пам'яті, вона залишила ці складні теми, й, зокрема, тему Голокосту, на відкуп суб'єктам громадянського суспільства, кожен з яких став опікуватися «своєю» пам'яттю. І навіть у сучасній Україні, де сформувався міцний консенсус щодо неприйнятності ксенофобії, державна історична політика все ще має проблеми із включенням єврейського наративу в загальноукраїнську історію. Очевидно, що для сучасної української історичної науки головним концептом у вивченні цієї проблематики був і залишається такий підхід: історія українського єврейства, в тому числі історія Голокосту на наших землях – це невід'ємна частина історії України, це наша історія.

Також важливим на сьогодні залишається питання українсько-єврейських взаємин. Після того, як євреї понад два тисячоліття тому втратили свою державність, єврейські мудреці виробили формулу виживання спільноти в умовах діаспори. Остання вимагала приймати закони держави проживання як свій власний закон. Бути лояльним до держави, у якій ти живеш, не означає втрату своєї єврейської ідентичності. Євреям України важливо усвідомити, що людина одночасно є носієм декількох ідентичностей, і намагання стати свідомими українськими громадянами та брати участь у житті країни не ставить під сумнів їхню етнічну ідентичність. З іншого боку, українці повинні перестати боятися власної історії, визнавати і відверто говорити про помилки минулого. Формулою

примирення, можливо, могла б стати відома сентенція «ми вибачаємо і просимо вибачення». Зрозуміло, що таке примирення не може бути легким, і досвід українсько-польського примирення на тлі дискусії щодо відповідальності українців за трагедію на Волині у 1943 р. є тому доказом. Обом нашим народам потрібно усвідомити свою відповідальність за пам'ять про минуле, визнати взаємні провини, поставити крапку і рухатися далі. Це потрібно ще й тому, щоб спільно дати відсіч ворогу, який напав на нас. Про те, що процес зближення українців та євреїв в Україні відбувається, свідчить і той факт, що сьогодні на фронті проти російських загарбників воює чимало представників єврейської спільноти. Причому, багато з них, як, наприклад, професор Максим Гон, роблять це добровільно [Гон, 2024]. Спільність долі українців і євреїв, як і схожість цінностей, які вони сповідують, стали ще очевиднішими на тлі тієї боротьби, яку ведуть нині українці та ізраїльтяни за власне існування та збереження своїх держав.

У такій політичній та культурній ситуації доцільність продовження вивчення та викладання історії Голокосту як частини власної української історії, на мою думку, очевидна. Сучасна війна проти України, яка вже стала і у наступні десятиліття залишатиметься основною складовою психологічного стану травмованого війною суспільства й одночасно основним об'єктом осмислення українською інтелектуальною елітою, здатна породити ефект, що спостерігався в середині XX ст., коли жахи Другої світової війни затьмарили собою пам'ять про жертв Першої світової війни. Тому вже зараз потрібно готуватися до цього й намагатися знайти для злочину і трагедії Голокосту адекватне місце в структурі колективної пам'яті українців, яка змінюється під впливом актуальних подій. Не припиняти досліджувати і говорити про Голокост в умовах сучасної війни потрібно ще й тому, що правда про минуле, яким важким воно не було б, є також своєрідною зброєю у боротьбі проти ворога, який прагне знищити нашу культуру, нашу пам'ять і нав'язати нам своє трактування минулого.

Уже зараз незаперечним видається факт, що дослідження і проблематика історії Голокосту матиме в поствоєнній Україні свою специфіку, відмінну від інших країн, де ця тема залишатиметься в переліку головних університетських курсів і де виходить неймовірно велика кількість публікацій. Про це потрібно буде дискутувати. Я впевнений, що українська еліта знайде відповідь і на цей виклик. На рівні парадигм і методології зміниться, очевидно, місце розташування порівнюваних явищ. Якщо раніше характерні особливості Голокосту як безпрецедентного в попередній історії злочину виводилися внаслідок порівняння Голокосту із трагедіями минулого, то в українських умовах Голокост скоріш за все стане тим «еталонним» злочином проти людяності, з яким порівнюватимуться злочини путінського режиму і його армії, скоєні в Україні в наш час [Бобров (ред.), 2022].

Також важливим залишається застосування світового досвіду вшанування пам'яті жертв Голокосту для комеморації сучасної російської війни проти України. Це питання є для нас справді дуже актуальним. Цивілізований світ за час, що пройшов після Голокосту, накопичив величезний досвід вшанування пам'яті його

жертв. Набір комеморативних практик, який використовується при цьому, також дуже широкий. Це і музеї, такі, як, наприклад, у Вашингтоні, Єрусалимі чи Амстердамі, меморіали на кшталт Берлінського комплексу в пам'ять про знищених євреїв Європи тощо. Також не слід забувати і про документальні та дослідницькі центри, бази даних і т. п., які теж є формою збереження пам'яті. Насправді Україна вже давно застосовує світовий досвід комеморації Голокосту для увіковічнення пам'яті, наприклад, жертв Голодомору 1932–1933 рр. Зараз цей досвід знову може стати і вже стає у пригоді: опитування жителів Київської області, які пережили російську окупацію в 2022 р., проводилося на основі методик, відпрацьованих раніше на численних інтерв'ю зі свідками Голокосту. Правильно організований збір матеріалів про події сучасної війни, про її героїв, жертв серед цивільного населення тощо, а також використання сучасних мультимедійних технологій для її комеморації – це ще два важливі напрями, де може бути використаний досвід комеморації Голокосту [Подольський, 2021, с. 120].

Під час російської війни проти України для дослідників з'явилася ще одна нова тенденція та одночасно виклик – відповідальне порівняння злочинів тоталітарних режимів минулого століття зі злочинами сучасного російського політичного режиму. Небезпека сучасної злочинної російської ідеології – рашизму – для європейського простору, не лише для України як терену російської агресії, полягає у використанні давно сформованих кліше, зокрема – в увиразненні «добрих» рис комунізму на тлі засудження нацизму як найбільшого світового зла. В цьому випадку ми звертаємося до теми про покаране й непокаране зло. Якщо над злочинами націонал-соціалізму відбувся міжнародний трибунал і ця ідеологія була засуджена як антилюдська та злочинна, носії цієї ідеології були марковані як ті, хто був звинувачений у злочинах проти людяності, то у випадку зі злочинами комунізму, зі злочинами сталінського режиму такого не відбулося. В тому числі і в першу чергу стали можливі злочини сучасного російського політичного режиму та загалом російської держави та російського суспільства. Понад те, путінська Росія приватизувала перемогу над нацизмом у Другій світовій війні. Як слушно зауважив голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович, своїм «побєдобєсієм» сучасна Росія отруїла пам'ять про Другу світову війну.

На мій погляд, країна-агресорка, російське суспільство втратили будь-яке право – юридичне, моральне – відзначати День Перемоги над нацизмом через те, що вони самі стали окупантами, агресорами, загарбниками. Вони самі, їхнє «побєдобєсіє» і брехня із так званим «Безсмертним полком», усе, що вони наробили, та їхній міф – насправді вони просто спаплюжили пам'ять про тих, хто загинув на тій війні. Але тут росіяни так само, у цій агресії проти України, використовують історичне минуле як інструмент. Путін це вдало робить уже понад 20 років. Він ще у 2010 році заявляв, ми, мовляв, перемогли би й без українців. Мені здається, що насправді вони ніколи не переймалися ані пам'яттю, ані вшануванням тих, хто тоді за них загинув. Але їм це треба було – їм зручно це використовувати. Насправді Україна, перебуваючи у біді, та й узагалі повільно просуваючись до європейських цінностей, по-справжньому вшановує пам'ять

цивільних жертв тієї війни. Тут насамперед мається на увазі українське суспільство в цілому, за яким українська влада часом не встигає. Але у нас реальні речі відбуваються – наукові, освітні, меморіальні, що є не інструментом, а частиною нашого життя. Натомість у них це просто інструмент, завдяки якому російська влада утримує в тоталітарних лещатах своє суспільство. Віталій Нахманович, відомий український історик, зауважив, що СРСР і теперішня Росія, як спадкоємиця злочинів СРСР, – безбожна країна. А в безбожній країні не лише відсутня повага до тих, хто помер, але й не цінується буття живих. І росіяни постійно це демонструють.

В Україні культура пам'яті про жертви Другої світової війни має абсолютно протилежний сенс та зміст, на відміну від країни-агресорки. За роки державної суверенності України громадянське суспільство разом з державними інституціями повільно, але поступово створили культуру пам'яті про українських євреїв, жертв Голокосту. Це і меморіальні місця, вшанування пам'яті жертв масових убивств, учинених нацистами на нашій землі, це музейні експозиції, освітня і наукова робота. Загалом, сьогодні на теренах сучасної України дослідниками визначено близько 2000 місць масових поховань українських євреїв, що були вбиті нацистською окупаційною владою у 1941–1944 роках. Не менше ніж 1300 з цих місць саме за період суверенності України облаштовані, встановлені пам'ятні знаки, меморіали тощо [*Дорогами памяті*, 2020].

У цьому зв'язку буде важливим навести приклад саме такого ставлення до збереження та вшанування пам'яті жертв Голокосту і, загалом, жертв Другої світової війни на українських землях.

До прикладу, у 2012 році міський голова Іванополя на Житомирщині відкривав пам'ятник убитим євреям і ромам. Себто два пам'ятники. В Іванополі жило 800 євреїв, і всі, хто був на той момент, усі були вбиті. Й роми там були, осіли, їх усіх зібрали і вбили теж. Одна лишень жінка з Іванополя, єврейка, залишилася, це до питання про тотальність, Голокост, антисемітизм і про те, що не було ніяких варіантів. Ми маємо це пояснювати, коли кажемо про відмінності двох тоталітарних режимів. Тож за дослідженнями виходить, що там загинуло близько 80 ромів і 800 євреїв. Це приблизне по країні співвідношення, коли ми кажемо про вбивство цих спільнот під час нацизму. І от міський голова, на відкритті пам'ятника у 2019-му, тобто 5 років тому, казав: «Дивіться. Ось ми наших односельців повернули додому. Ми відкрили їм пам'ятник, ми нарешті вшанували їхню гідність, ми маємо пам'ятати про наших мертвих». Ось у цьому полягає різниця між нами, вона величезна: хоч би якими були, хоч би які внутрішні поділи ми мали, та ми інакші, ніж той ворог, що на нас нападає. Бо він ненавидить нас через те, що ми інакші, що поводимося по-іншому. Бо той молодий Іванопільський міський голова казав, що ми повернули пам'ять про них та їхню гідність. А тепер він каже, вшановуючи пам'ять жертв Другої світової війни, що це наша зброя проти російського агресора, який атакує нас. Таким чином, сьогодні вшанування пам'яті – це наша зброя проти Росії. Ми пам'ятаємо наших мертвих, ми сильні цим. Усе це неможливо було уявити в часи комуністичної диктатури на наших теренах.

А диктаторський, тоталітарний режим сучасної Росії є логічним продовженням сталінського комуністичного режиму, який, як і його злочинні попередники є за своєю суттю антиукраїнським і антисемітським, а загалом – просто ксенофобським. На початку повномасштабної війни це було яскраво продемонстровано самими російськими агресорами, коли протягом березня 2022 року російські ракети влучили спочатку на терени Бабиного Яру в Києві (1 березня, тоді загинуло п'ятеро людей, що були в цей час на території меморіалу), а потім ворожі ракети зруйнували знак Менори в Дробицькому Яру в Харкові (26 березня) [Подольський, 2022, Березень 02].

Таким чином російські загарбники і окупанти руйнують українську культуру пам'яті про жертви Голокосту, що була з повагою та дбайливо створена саме в роки незалежності, після падіння комуністичного режиму. Тим самим сьогоднішня російська злочинна влада і таке саме злочинне російське суспільство демонструють свою відверту і українофобію, й антисемітизм, продовжуючи найгірші традиції сталінізму.

Очевидно, що під час відкритої великої війни з московією чинна українська влада (передовсім Міністерство культури та інші державні інституції) має однозначно бути на боці українського громадянського суспільства щодо нульового рівня толерантності до будь-яких структур, фондів, організацій, що працюють у царині культури пам'яті про минуле та мають російське, абсолютно вороже, насправді, походження.

В останнє десятиріччя російська пропаганда стала атакувати українську культуру пам'яті, і пам'ять про війну та Голокост зокрема, стала полем битви України з ненависним російським політичним режимом. Тут варто наголосити, що йдеться про так званий Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр (МЦГБЯ). Проросійська фундація, підтримувана російськими фінансовими колами, що спонсорували Путіна і війну проти України, з'явилася на полі української культури і політики пам'яті у 2016 році [Нахманович, 2016, Травень 05]. Керівництво цієї фундації пропонує українському суспільству і Українській державі створити на теренах Бабиного Яру величезний Музей Голокосту, нав'язує власну концепцію такого музею і своє фінансування, ігноруючи думку й українських істориків, і української громадськості загалом, спираючись майже виключно на допомогу закордонних експертів. Таке ігнорування є, по суті, постколоніальним ставленням до України як до об'єкта, а не суб'єкта міжнародного права. Головною небезпекою в цій ситуації є те, що фінансування цієї фундації відбувається з Росії. Кошти на Музей Голокосту в Києві, на території Бабиного Яру, – це гроші російських олігархів, підконтрольних путінському режиму. Таким чином, у сучасних політичних умовах російської агресії та війни проти України концепція майбутнього меморіального простору і музею явно буде створюватись як антиукраїнська. З відкритих джерел уже відомий так званий історичний наратив цього Меморіального центру [Беркгоф, 2016] загальним обсягом 289 сторінок, двома десятками експертів-істориків, серед яких були тільки три українські. Зокрема, ключовим компонентом чи елементом наративу є тема Голокосту на

території Радянського Союзу. Судячи з усього, європейський контекст історії Голокосту неважливий для авторів, адже Україна з їхньої перспективи бачиться однозначно частиною не європейського, а тільки радянського простору, а Червона Армія – єдиним і найголовнішим рятівником людства від нацистського геноциду. Зрозуміло, що в такій концепції фактично не залишається місця для багатьох аспектів історичного контексту 1930–1950 років минулого століття на українських теренах, чим максимально ускладнюється аналіз і розуміння поведінки людей у екстремальних умовах сталінської і гітлерівської диктатур, взаємин суспільства і влади в цей період. Навпаки, потрібне розкриття таких тем, як злочини сталінського режиму, антисемітизм і українофобія радянської системи до війни, під час і після неї, радянсько-німецька співпраця 1939–1941 років, злочини обох режимів проти українців, євреїв, багатьох інших народів, складнощі українського націоналістичного підпілля, його негативні і позитивні сторони, порівняння з радянським комуністичним підпіллям тощо, за допомогою яких можна вибудовувати правдивий академічний, історичний дискурс, вивести наукову дискусію про трагічне минуле, зокрема про події Другої світової війни на землях України, з чорно-білого поля у площину, де знайдеться місце всім історичним відтінкам цього періоду, включаючи жахливі та суперечливі історичні сюжети. Зрозуміло, цій дивній фундації таких складнощів непотрібно, вони просто виконують ідеологічне замовлення своїх господарів, що фінансують цей Меморіальний центр з російських джерел. Отже, ситуація з побудовою музею на меморіальній території Бабиного Яру виходить з площини академічної і, власне, культури пам’яті про жертви в царину суспільну, зокрема, політико-ідеологічну.

Після початку повномасштабного вторгнення російського агресора, загарбника і окупанта на терени України 24 лютого 2022 року ця фундація призупинила свою активну діяльність на українському полі пам’яті про Другу світову війну, але, на превеликий жаль, не припинила своє існування і далі працює в Україні. Як на мене, на сьогодні це не припустимо. Під час великої війни з російським ворогом не може бути його агентів в усіх сферах життя українського суспільства та держави, зокрема і в царині політики і культури пам’яті про нашу минувшину.

І те, що проросійська фундація МЦГБЯ і далі існує – прямо тепер, під час війни – в українському культурному та публічному просторі, пояснюється неприпустимою і, фактично, злочинною поведінкою української влади, відповідальної перед українським суспільством – і перед військовими, і перед цивільними. Такий стан речей має бути змінено – і то, найближчим часом.

Як уже зазначалося, історична і культурна пам’ять про минуле, зокрема про Другу світову війну, про жертви Голокосту є сьогодні полем битви з російським агресором, і програти його неможливо, тому що сучасна Російська Федерація намагається повернути суверенну України до Гулагу, до концентраційного табору, яким є вона сама. Не засудженість злочинів минулого, непокаране зло має тенденцію до повторення. Злочини проти цивільних на українських теренах – спадкоємність комуністичних і нацистських злочинів. Чи буде Нюрнберг над Гулагом нарешті? Чи буде міжнародний трибунал над путінською Росією? Саме

відсутність такого трибуналу над сталінськими злочинами і створила можливість появи сучасної агресивної і загарбницької Росії [Якубова, 2022, Березень 19].

Також, на мій погляд, напрошується порівняння з поведінкою злочинців у роки Другої світової війни і тепер, під час російської війни проти нас. Це цілком соціальні, звичайні члени суспільства (сталінського СРСР, гітлерівської Німеччини, путінської Росії…) з доволі звичайним набором цінностей чи, скоріше, те, що вони вважали цінностями (гарно одягатись, отримувати гроші, любити будинки, автівки…). І цей набір нормальних цінностей не заважав таким звичайним людям кожного дня (певний період свого життя) працювати комендантом табору смерті Аушвіц і відправляти тисячі людей – жінок, чоловіків, дітей у газові камери чи щоденно нажимати кнопки в своєму сучасному, російському, бойовому, смертоносному літаку і відправляти ракети і бомби на українські міста, де під цими ракетами і бомбами щодня гинуть жінки, чоловіки, діти. Після такої «роботи» і нацистський офіцер-комендант, і російський офіцер-льотчик поверталися щоразу додому, переодягалися в цивільне і читали книжки (у випадку з російським льотчиком я не впевнений) на ніч своїм дітям, яких вони, можливо, і любили. Виходить так, що за майже 80 років, що минули від знищення табору смерті Аушвіц, що був створений нацистами в польському містечку Освенцим, нічого не змінилося – складається враження, що зі звичайної людини можна створити звичайного вбивцю, особливо в умовах диктатури і тоталітаризму. Уроки історії, в усякому разі у випадку з Росією, на жаль, цьому запобігти не можуть. Варто було тільки пообіцяти німцям тоді, понад 80 років тому, «життєвий простір» на європейському Сході та можливість займатися фермерством чи росіянам сьогодні безкоштовні пральні машини і квартири в Маріуполі – і все знову стає можливим, і знову кінець людини відбувається прямо на очах усіх.

Ще один важливий виклик, перед яким опинилися українські науковці та освітяни, що займаються студіями та викладанням історії нацистського окупаційного режиму, злочинів проти європейських євреїв, зокрема. Виклик, про який уже побіжно було згадано вище. Як викладати історію Голокосту після 24 лютого 2022 року? Що з нашим словником під час війни? Запозичення термінів, категоріального апарату з контексту історії Другої світової війни та інше. До прикладу. На початку 2022 року Український центр вивчення історії Голокосту планував освітню подорож для вчителів історії до музею та освітнього центру на місці колишнього табору Аушвіц. Наприкінці березня 2022 року мій колега – молодий український учитель історії з Маріуполя у відповідь на мій лист, що така поїздка до меморіалу в Аушвіцу відкладається з причини повномасштабної війни, відповів: «Мені вже ця подорож не потрібна, у мене тут, у Маріуполі, вже Аушвіц»… Тому за ці два роки процес викладання історії Голокосту в Україні змінився. Сьогодні перед нами в аудиторії, де читаються лекції з екстремального насильства часів Другої світової війни, стратегії виживання в гетто і т. д., сидять колеги, які самі прямо зараз, під час російської агресії і війни проти України, пережили жахи бомбардувань, втрати близьких, життя в окупації. Тому тільки у відповідальному та фаховому порівнянні злочинів диктаторських режимів та долі

жертв ми можемо сьогодні говорити про таку проблематику. І, можливо, брати з неї уроки. Хоча це доволі складно, як доводить історичний досвід людських суспільств.

Уже тепер, очевидно, що ця війна показала нам і всьому світу, що Україна має свою власну політичну (державну, національну, громадянську – *А. П.*) суб'єктність, за яку прямо зараз ми платимо життям наших громадян і тому в російський концтабір уже ніколи не повернемось. І в царині історичної пам'яті про минувшину також. Як зазначає відомий український учений Микола Рябчук, Україна виборола право на здобуття свого власного голосу у світі. Війна росіян та їхня агресія проти України остаточно запустила процес демонтажу російської імперської спадщини в Україні та за її межами – у ментальних і мовних кліше, в академічних програмах, у механізмах продукції та поширення знань. Оскільки всяка колоніальна влада, пише М. Рябчук, позбавляє підкорені нації політичної суб'єктності, культурної вітальності та психологічної впевненості в собі, то головна мета й водночас засіб національного визволення полягає у відновленні власного голосу, осягненні політичної суб'єктності й утвердженні геополітичної присутності поза колоніальними «сферами впливу» [Рябчук, 2024, Лютий 29]. На мою думку, це має відбуватись і вже відбувається в усіх царинах українського життя, зокрема і у сфері історичної політики та історичної культури пам'яті. І тут важливо, щоб чинна українська влада беззастережно була на боці українського суспільства і громадян, які нині боронять власну країну від московського ворога в усіх сенсах і потребують чесного поводження з боку влади, щирої підтримки тих, хто на цей момент має від суспільства мандат на владу, яка може бути у нас в Україні лише демократичною і патріотичною.

Очевидно, що знання про минуле впливає на нас теперішніх. Дуже важливо вивчати минуле і не боятися. Треба перестати боятися власного минулого, говорити, що відбувалося і як. Цим ми точно відрізняємося від Росії. Треба знати, що робила імперія, як перетворювала нас на колонію. Прямо тепер триває процес деколонізації, але частина українського суспільства усе ж залишається прихильною до метрополії – чи відкрито, чи приховано. Часом твердять, що українці теж доклалися до формування імперської ідентичності. Так, доклалися, але це були українці, які прийняли ту ідентичність. Це конкретні особи, давайте про них казати. Вони, як-от, скажімо, Каганович, який перестав бути євреєм, його ідентичність з національної змінилася на ідеологічну – він став носієм комунізму. Так і різні аристократи, що були українцями за походженням, але обрали іншу ідентичність.

Лариса Якубова ще у березні 2022 року в «Українському тижні» писала, що політичні українці тепер у такому становищі, як етнічні євреї за нацистів і Гітлера. Політичні українці, тобто громадянська нація, в яку входять євреї, кримські татари, поляки та ін. – всі громадяни України, які борються за Україну, і, безумовно, мільйони етнічних українців. Ці громадяни України нині під такою самою загрозою, як етнічні євреї були за Третього Райху, коли, згідно з расовою теорією, Гітлер заявив: ці люди не житимуть лише тому, що вони народилися такими. І тут

важливо нагадати: якщо говоримо про типологію злочинних режимів, нацизм не залишав шансів євреям.

Україна у минулому столітті потерпала від тоталітаризмі – як від комуністичного, так і від нацистського: і Голодомор, і депортація кримських татар, і геноцид ромів, і Биківня, і Голокост євреїв. А тепер ми відбиваємося від такого самого жахливого ворога. Рашизм має багато ознак, що свідчать про його спадкоємність від комунізму, але також є очевидною його спорідненість зі злочинним режимом націонал-соціалізму.

Аби встояти і перемогти, нам слід аналізувати ці режими, пояснювати їхню сутність, попереджати про загрози рашизму не лише для України, а й для інших країн світу.

Список використаних джерел та літератури

Беркгоф, К. (2016). Історичний наратив Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. МЦГБЯ. http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/u-verhovnij-radiprezentuvali-koncepciu-memorialnogo-centru-golokostu-babin-ar

Бобров, В. О. (Ред.). (2022). Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів: електронне видання. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту. https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022

Гон, М. (2024). Пульсація сьогоднішньої днини. Часопис "Критика", 1–2, 34–39.

Дорогами пам’яті. Як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту "Захистимо пам’ять”): Методичний посібник. (2020). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту.

Нахманович, В. Р. (2016, Травень 05). Бабин Яр як плацдарм для "русского мира". "Українська держава в особі Президента України має взяти на себе реальну відповідальність за комплексне розв’язання проблеми довкола Меморіалу Голокосту". День. https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetysvitovi-dyskusiyi/babyn-yar-yak-placdarm-dlya-russkogo-myra

Подольський, А. Ю. (2020). Місця пам’яті та пам’ятники жертвам Голокосту та геноциду ромів в Україні: радянський спадок та виклики сьогодення. У Дорогами пам’яті: як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту "Захистимо пам’ять") (с. 9–28). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту.

Подольський, А. Ю. (2021). Місця пам’яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення. Політичні дослідження, 1, 106–122.

Подольський, А. Ю. (2022). Збереження пам’яті про жертви Бабиного Яру: меморіальні контексти та політичні виклики сучасності. Політичні дослідження, 1(3), 121–137.

Подольський, А. Ю. (2022, Березень 02). Обстріл Бабиного Яру: спадкоємність від Гітлера через Сталіна до Путіна – український історик. Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/babyn-yar-obstril-voenny-zlochin/31732396.html

Рябчук, М. Ю. (2024, Лютий 29). Україна: здобуття голосу. ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/novyny/dopovid-na-mizhnarodnij-konferentsii-u-jokohami/

Якубова, Л. Д. (2022, Березень 19). Анатомія рашизму. Український тиждень. https://tyzhden.ua/anatomiia-rashyzmu/

УДК 930:044.77-
021.53]:355.01(470+571:477)«2014/2025»

Олександр ПОТИЛЬЧАК
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор

ЦИФРОВІ РЕСУРСИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ТА ДОСТОВІРНОСТІ

Анотація. Автор доповіді розглядає цифрові ресурси мережі Інтернет як джерела для історичного осмислення та дослідження фактів і процесів триваючої від 2014 року російсько-української війни. Цей цифровий контент наразі складає основний інформаційний масив для документування, поширення та аналізу подій війни. Виділено групи основних типів інтернет-ресурсів, що висвітлюють війну: офіційні джерела, новинні медія, сторінки в соціальних мережах, аналітичні ресурси та OSINT-платформи, Вікіпедія та цифрові архіви. Окреслено проблеми достовірності та репрезентативності цифрових джерел Інтернету для історичного дослідження та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: джерела, російсько-українська війна, мережа Інтернет, OSINT-платформи, цифрові архіви, цифрові інформаційні ресурси.

Постановка проблеми. З початком новітньої російсько-української війни у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022-го, мережа Інтернет стала ключовим середовищем у поширенні контенту, що наразі складає основний інформаційний масив для документування та аналізу подій війни. Роль цифрових інструментів глобальної мережі в розповсюдженні інформації про цю війну є настільки значною, що інколи доводиться чути про «війну в прямому ефірі» – так швидко інформація про неї стає надбанням різноманітних сегментів мережі Інтернет, а в користувачів цих ресурсів складається враження, що саме військове протистояння відбувається чи не online. Зважаючи на це перед журналістами, публіцистами та науковцями різних напрямків, які

вивчають події війни, постають нові, серйозні виклики щодо достовірності отримуваної з різноманітніх ресурсів Інтернету цифрової інформації, вірогідності та репрезентативності таких джерел.

Мета та завдання наукової доповіді. Автор цієї доповіді розглядає цифрові ресурси мережі Інтернет як джерела для історичного осмислення та дослідження фактів і процесів триваючої від 2014 року російсько-української війни. Зроблено спробу виділити основні типи інтернет-ресурсів, що висвітлюють війну, окреслити проблеми достовірності та репрезентативності цифрової інформації Інтернет-ресурсів для історичного дослідження, запропонувати шляхи подолання ризиків використання недостовірної інформації з цих джерел.

Виклад основного матерілу дослідження. Серед актуальних інтернет-ресурсів, що висвітлюють війну та широко залучаються як джерела для дослідження, аналізу та інтерпретації її фактів, подій та процесів ми наразі пропонуємо виділяти *п'ять основних груп*.

До першої групи відносимо *офіційні джерела інформації*. Найперше – це інтернет-ресурси органів державної влади та управління України (сайти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими тощо; офіційні інтернет-ресурси органів державної влади РФ. *Другу підгрупу* офіційних джерел формують інтернет-ресурси міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Міжнародний Червоний Хрест тощо. Названі та інші інтернет-портали відображають офіційну позицію воюючих сторін та міжнародної спільноти, містять відповідну нормативно-правову базу, статистику, офіційні документи, аналітичні записки, заяви, меморандуми, резолюції щодо війни РФ проти України, відображають її політичні, військові, економічні та гуманітарні аспекти. *Третя підгрупа* – це сторінки та канали в соціальних мережах Facebook, Twitter (X), Telegram, TikTok, YouTube та інших, які належать високопосадовцям, офіційним особам або ж державним установам України, РФ, інших країн та міжнародних організацій. Цей контент відбиває не лише офіційну позицію відповідної інституції, але й особисту думку посадовців, які її очолюють чи представляють.

Другу групу інтернет-ресурсів, що транслюють та зберігають на власних серверах інформаційний контент російсько-української війни, формують різноманітні *новинні Інтернет-медіа*. Тут також варто виділити кілька підгруп таких ресурсів. *По-перше* – це новинні Інтернет-медіа України (Українська Правда, Цензор.нет, Новинарня Hromadske NV, LB.ua тощо) які пропонують читачеві оперативну аналітику, авторські колонки, засновані на верифікованих фактах журналістські розслідування та публіцистичні статті. *Іншу підгрупу* новинних Інтернет-ЗМІ складають авторитетні міжнародні агенції BBC, DW, CNN, The Guardian та інші. *В третю підгрупу* ресурсів обєднуємо російські державні та опозиційні Інтернет-медіа (ТАСС, Meduza, Дождь тощо).

Третя група ресурсів мережі Інтернет із контентом про російсько-українську війну – це сторінки користувачів глобальних соціальних мереж (Facebook, Twitter (X), Telegram, TikTok, YouTube). Тут зосереджено найбільший масив дуже різної за характером, змістом і рівнем достовірності інформації. З початком активної фази війни соціальні мережі активно використовуються військовослужбовцями та цивільними з метою фіксації, обміну та поширенняінформації про її факти, події та процеси.

Четверту групу джерел складають аналітичні ресурси та OSINT-платформи (наприклад Bellingcat, Oryx, DeepStateMap, Institute for the Study of War, Google Earth, Planet Labs – супутникова розвідка тощо), що пропонують користувачам як правило аналітично перевірений та верифікований масив інформації з претензією на обєктивність.

Пята група цифрових джерел про російсько-українську війну – це Вікіпедія та цифрові архіви даних. Ці ресурси виконують роль агрегатора величезного масиву конкретних фактів, проте далеко не завжди перевірених. Загалом існує серйозна проблема з верифікацією даних цих ресурсів.

Основною проблемою з якою зустрічається дослідник, який веде пошук інформації в Інтернеті є *проблема достовірності* цієї самої інформації. Тут маємо кілька прямих і прихованих ризиків.

Безпосередню небезпеку становлять пряма *дезінформація та фейки,* що поширюються передусім російською офіційною пропагандою, яка активно маніпулює фактами через такі ресурси як Russia Today, «Звезду» та численні Telegram-канали. Для дезінформування користувачів мережі ворожі пропагандисти використовують так звані «глибинні фейки», постановочне відео та маніпулятивний монтаж.

Ризики недостовірної інформації несуть також *анонімні джерела*. Це особливо характерно для інформаційного потоку в соціальних мережах, де власники акаунтів не надто переймаються перевіркою джерел поширюваного ними контенту. Наприклад, більшість Telegram-каналів не вказують авторів і джерела даних, що ускладнює їх верифікацію.

Не менші ризики для дослідника наразитися на фейк у мережі становить *фрагментарність інформації*. Ті ж повідомлення в соцмережах часто неповні, емоційні, контекстуально обмежені, а вирвані з контексту факти найчастіше виступають матеріалом для маніпуляцій пропагандистів.

Приховану небезпеку становить також *алгоритмічна упередженість* цифрових ресурсів. Наприклад, ті ж соціальні платформи часто пропонують зацікавленим користувачам контент за інтересами, створюючи таким чином «інформаційні бульбашки» – масиви спеціально підібраних даних, що формують зони інформаційного комфорту для певних категорій упереджених користувачів.

Іншою проблемою цифрових мережевих ресурсів як історичних джерел є їхня *репрезентативність*. Назагал репрезентативність історичного джерела визначає його здатність достовірно відображати певний історичний факт або подію. Тобто,

репрезентативність – це характеристика джерела, що характеризує, наскільки повно та точно джерело представляє певний історичний факт, подію або процес. Це важливий критерій оцінки достовірності та цінності джерела для історичного дослідження.

Характерною рисою багатьох цифрових мережевих ресурсів, що наразі ускладнює пошук репрезентативних даних є *односторонність наративів*. Зокрема, мережеві джерела різного походження подають і трактують факти війни з проукраїнських, проросійських або нейтральних позицій. Для цілого ряду локальних (і не лише) ресурсів Інтернету притаманне *нерівномірне висвітлення регіонів*. Так на багатьох із них спостерігається надмірна концентрація на подіях на лінії фронту чи в столиці та найбільших містах України тоді як факти, події та процеси, що відбуваються в тилу та на окупованих РФ територіях часто недооцінюються та оминаються. Іншою стороною нерівномірності в поданні інформації на ресурсах бачимо *перевагу свідчень активних користувачів* мережі. Зазвичай війна показується через призму поглядів освітчених, технічно грамотних та медійно активних людей, тоді як голоси соціально вразливих категорій – людей похилого віку, осіб з інвалідністю чи мешканців малих громад, часто губляться.

На нашу думку, у відборі достовірних і репрезентативних цифрових ресурсів Інтернету для дослідження фактів, подій і процесів російсько-української війни ключовим є *критичний підхід*. Поряд із традиційною методикою джерелознавчого аналізу та синтезу в роботі з цифровим інформаційним контентом варто застосувати методи медіакритики, зокрема перехресну перевірку інформації (cross-check) з кількох незалежних ресурсів та моніторинг з використанням фактчекінгових платформ, таких як StopFake чи VoxCheck.

Важливим є *підвищення цифрової грамотності дослідників*. Варто вчитися застосовувати методи верифікації фото та відео контенту, використовувати інструменти OSINT тощо.

Кроком у напрямку створення достовірного та репрезентативного цифрового контенту про війну може бути *залучення фахівців* – істориків, журналістів, аналітиків до фільтрації відбору та аналізу відповідної інформації.

На часі також є створення цифрових архівів війни або єдиної архівної установи на кшталт Українського національного цифрового архіву російсько-української війни, на серверах якого зберігалися б оцифровані документи, свідчення очевидців та учасників війни, цифрові фото та відео. Наразі існує кілька ініціатив та установ, які займаються збором та збереженням інформації про цифрову війну в Україні, а також окремі проєкти, які можуть бути корисними для дослідження цієї теми.

Висновки. Отже, Інтернет відкрив нові можливості для документування фактів, подій та процесів триваючої від 2014 р. російсько-української війни, проте водночас створив виклики для їх достовірного та репрезентативного відтворення. Наразі лише поєднання технологічних рішень, критичного мислення та наукових підходів дозволить сформувати об'єктивну історичну картину війни.

UDC 94:355.092-
054.65(=162.1)]:326.95(470.313)«1945/1947»

Dariusz ROGUT
Doktor habilitowany, profesor,
Instytut Pamięci Narodowej
Akademia Sztuki Wojennej

OFICEROWIE ARMII KRAJOWEJ W OBOZIE NKWD DLA JEŃCÓW WOJENNYCH I INTERNOWANYCH NR 178-454 W RIAZANIU (1945-1947)

Дарiуш РОГУТ
професор Академії військового мистецтва,
науковий співробітник Інституту
національної пам'яті (Польща), доктор
габілітований, професор

СТАРШИНИ АРМІЇ КРАЙОВОЇ В ТАБОРІ НКВС ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ № 178-454 У РЯЗАНІ (1945-1947)

Nadciągająca ze wschodu Armia Czerwona nie przyniosła Polsce niepodległości. Wraz z nią przybyli także sowieccy kolaboranci mający wizję utworzenia nowej, „ludowej władzy". Większość Polaków nie podzielała tej koncepcji politycznej. Komuniści zdając sobie z tego sprawę z braku poparcia, rozpoczęli swoje rządy, wykorzystując do tego celu wsparcie sowieckiego sojusznika, od represji i terroru. Skierowane do walki, od drugiej połowy 1944 r., przeciwko społeczeństwu trzy dywizje wojsk wewnętrznych NKWD, grupy operacyjne NKWD, NKGB, kontrwywiadu wojskowego „Smiersz", a także jednostki Armii Czerwonej rozpoczęły w Polsce masowe aresztowania. Działalność NKWD zapoczątkowała *de facto* okres drugiej okupacji sowieckiej na ziemiach polskich. Tworzone przez marionetkową władzę organy Milicji Obywatelskiej i Urzędu Bezpieczeństwa Państwowego rozszerzały stosowany terror. Skierowano go nie tylko przeciwko Polskiemu Państwu Podziemnemu, jego sile zbrojnej – Armii Krajowej, ale wobec wszystkich, którzy mogli stanowić zagrożenie dla komunistycznej władzy. W więzieniach znalazły się osoby wywodzące się z ziemiaństwa, nauczyciele, lekarze, kolejarze, robotnicy i duchowni. Aresztowano ludzi wykształconych, uważanych na „element niebezpieczny", „wrogi", „reakcyjny". Represje w sposób szczególny dotknęły przede wszystkim ludność chłopską „podejrzaną z zasady" o wspieranie partyzantów i stanowiącą szeregi AK [1].

Według szacunkowych danych proces od stycznia 1944 r. do końca lat czterdziestych objął na terenach II Rzeczpospolitej około 80-95 tysięcy Polaków (nie wliczając obywateli polskich innych narodowości) [2]. Aresztowania, internowanie [3], osądzanie (według ustawodawstwa sowieckiego) oraz masowe wywózki stanowiły naruszenie i złamanie prawa międzynarodowego [4].

Polaków i obywateli polskich, w mniejszych i w większych i grupach, z terenów Polski i z Ziem Utraconych, wywożono do różnych kategorii obozów NKWD-MWD systemu GUPWI, GUŁag oraz PFŁ praktycznie na obszarze całego Związku Sowieckiego. Do obozów trafiło co najmniej 48 tys. internowanych (14 tysięcy do obozów dla jeńców wojennych i internowanych – żołnierze polskiego podziemia, 8-10 tysięcy Górnoślązaków, 15 tysięcy z Pomorza oraz 18 tysięcy do PFŁ, 5 tysięcy zmobilizowani do ACz) oraz co najmniej 20 - 25 tysięcy skazanych. Polacy i obywatele polscy, w mniejszych i w większych i grupach, z terenów Polski i z poza niej, trafili do kilkunastu obozów kontrolno-filtracyjnych, obozów dla jeńców wojennych i internowanych i poprawczych obozów pracy (obóz koncentracyjnych) [5].

Pierwszy większy transport z Polski wyruszył z żołnierzami AK (213 osób) z Lublina 23 sierpnia 1944 r. do obozu jenieckiego nr 173 NKWD w Riazaniu. Kolejny, liczący 102 członków AK przybył we wrześniu z Wilna. Do Riazania przychodziły transporty m.in. z Wydziału Kontrwywiadu (Otdieł kontrrazwiedki – OKR) „Smiersz" Charkowskiego i Lwowskiego Okręgu Wojskowego, z obozów przesyłowo-rozdzielczych w Brześciu i Przemyślu, z obozu nr 41 w Ostaszkowie i nr 388 w Stalinogorsku. Polaków osadzono początkowo w podobozie w Kaniszczewie, a od kwietnia 1945 r. w podobozie nr 1 w Diagilewie w pobliżu stacji kolejowej [6].

Riazań

Na przedmieściach miasta, położonego około 180 km na południowy wschód od Moskwy, zlokalizowano obóz 178-454. Powstał on w 1942 r., jako specłagier, przeznaczony dla byłych żołnierzy Armii Czerwonej, którzy powrócili z niewoli bądź okrążenia. Zarząd obozu zlokalizowano w osiedlu Kaniszczewskije Wysiełki w mierwińskim rejonie obwodu riazańskiego w odległości 7 km na północy zachód od Riazania. W czerwcu 1944 r. specłagier nr 178 przekształcono w obóz dla jeńców wojennych z limitem na 5000 jeńców . Kilka miesięcy później utworzono podobóz polski z limitem na 2500 osób zlokalizowany w oddzielnej strefie w podobozie głównym w Kaniszczewskich Wysiełkach. W 1945 r. wszystkich osadzonych Polaków oraz „polski transport" z Ostaszkowa umieszczono w podobozie nr 1 niedaleko stacji kolejowej Diagilewo. Naczelnikiem zarządu obozu od lutego 1945 r. był major bezpieczeństwa państwowego Małkin. Obóz przechodził kilka reorganizacji. W 1946 r. wyodrębniono z obozu nr 178 siedem podobozów i utworzono z nich nowy obóz jeniecki nr 454. Podobozowi w Diagilewie nadano wówczas nowy numer (nr 3) z przeznaczeniem dla internowanych Polaków [7].

Większość w nim stanowili żołnierze i oficerowie AK ze Lwowa, Wilna, Lublina, Białegostoku i spod Warszawy, ale pewną grupę stanowili cywile podejrzewani o

współpracę z okupantem niemieckim. Znalazła się w nim kadra dowódcza AK m.in.: gen. brygady Ludwik Bittner „Halka” – dowódca 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK, gen. (płk) Adam Świtalski „Dąbrowa” – dowódca 3 DP AK, gen. (płk) Aleksander Krzyżanowski „Wilk” – dowódca Okręgu Wilno, gen. (płk) Władysław Filipkowski „Janka” – komendant Obszaru Lwów, gen. (płk) Kazimierz Tumidajski „Marcin” – dowódca Okręgu Lublin, płk dypl. Stefan Czerwiński „Promień” – dowódca 5 DP AK, płk Hieronim Suszczyński „Szeliga”– dowódca 8 DP AK oraz płk Tadeusz Sztumberk-Rychter „Żegota” – dowódca 27 Wołyńskiej DP AK. Ponadto znalazło się kilkudziesięciu oficerów sztabowych pułkowników, podpułkowników i majorów, kilkuset oficerów służby liniowej: kapitanów, poruczników, podporuczników, podchorążych oraz podoficerów i szeregowców. Pewną grupę stanowili także przedstawiciele i pracownicy Delegatury Rządu na Kraj – cywilnej struktury Polskiego Państwa Podziemnego, w osobach m.in. Józefa Przybyszewskiego „Grzymały” – delegata z Białostocczyzny czy Władysława Cholewy „Paśnika” – wojewody lubelskiego. Ogółem w latach 1944-1947 w obozie przebywało 2672 Polaków i obywateli polskich, w tym 49 kobiet oraz co najmniej trzech obywateli polskich narodowości żydowskiej [8].

Wśród internowanych w znaleźli się oficerowie AK z Okręgu Lublin: ppłk. Stefan Drewnowski (Jur-Drewnowski) ps. „Stefan” – inspektor Inspektoratu Rejonowego Radzyń, dowódca 33 pp AK Biała Podlaska, ppłk Franciszek Majlich ps. „Bazan” – szef sztabu 3 DP Legionów AK oraz 27 innych. Z Obszaru Lwowskiego (Obszar Południowo-Wschodni AK): gen. (wł. płk) Władysław Filipkowski ps. „Janka” – komendant Obszaru Lwowskiego AK, mjr dypl. służby medycznej Leon Bazała ps. „Strwiąż” – cichociemny, zastępca szefa służby sanitarnej Komendy Obszaru Lwowskiego, płk (wł. ppłk) Stefan Czerwiński ps. „Stefan Zamkowski” – komendant Okręgu oraz dowódca 5 DP AK, mjr Tadeusz Sztumberk-Rychter ps. „Żegota” – szef sztabu oraz p.o. dowódcy 27 WDP AK, mjr Stanisław Piaszczyński ps. „Pogrom” – szef sztabu Komendy Okręgu Wołyńskiego AK oraz oficer operacyjny 27 WDP AK, kpt. ksiądz Antoni Piotrowski ps. „Prawdzic” – kapelan i szef służby duszpasterskiej 27 WDP AK oraz 12 oficerów. Z kadry dowódczej Okręgu Białystok: płk dyplomowany Stefan Fijałkowski ps. „Młotek”, „Baca” – szef sztabu Okręgu, kpt. (wł. mjr) Michał Dziejma ps. „Boruta” – zastępca Inspektora Inspektoratu Białostocko-Sokólskiego, kpt. (wł. mjr) Roman Jastrzębski ps. „Ślepowron” – komendant Okręgu XIII NSZ, pełnomocnik AK w Komendzie Okręgu Białystok AK ds. scalenia z NSZ oraz czterech oficerów. Z Okręgu Wilno: gen. Jan Kulczyński-Wilk (wł. płk Aleksander Krzyżanowski) ps. „Wilk” – komendant Okręgu Wileńskiego AK, kpt. Czesław Gniazdowski ps. „Odwet” – oficer sztabu Komendy Okręgu, kpt. Aleksander Wasilewski-Kowalski (wł. mjr Aleksander Wasilewski) ps. „Olesiński” – szef sztabu, a następnie p.o. dowódcy 1 Zgrupowania Okręgu, kpt. (wł. mjr) Bolesław Zagórny ps. „Jan” – komendant Dzielnicy „A” Garnizonu m. Wilno, dowódca batalionu powstańczego dzielnicy „A” w Wilnie oraz 14 oficerów. Z Nowogródzkiego Okręgu AK: kpt. dyplomowany Wacław Pecul ps. „Krzysztof” – szef Oddziału IV (kwatermistrzowski) Sztabu Okręgu, mjr Stanisław Truszkowski ps. „Sztremer” – dowódca V batalionu 77 pp. Z Podokręgu Wschodniego Obszaru Warszawskiego: płk

Hieronim Suszczyński ps. „Szeliga” – komendant Podokręgu Wschodniego oraz dowódca 8 DP AK im. R. Traugutta, kpt. Edward Jeliński–Świderski (wł. mjr Władysław Reda) ps. „Jeliński” – komendant Szkoły Podchorążych w Mińsku Mazowieckim oraz oficer operacyjny sztabu 8 DP AK oraz trzech oficerów. Z szeregów Polskiej Armii Ludowej z Falenicy koło Warszawy osadzono: kpt. Antoniego Haczyńskiego, ppłk. (wł. kpt.) Janusza Pogórskiego ps. „Jurand”, kpt. Stanisława Dobosza oraz kpt. Tadeusza Ślaskiego. W obozie znalazł się także kpt. Piotr Kabata – komendant podobwodu Szydłów Okręgu Kieleckiego AK, kilkunastu innych oficerów [9].

Warunki w obozie riazańskim różniły się zasadniczo od obozów, w których przebywali inni żołnierze AK. Należały one do specyficznych i świadczyły o tym, że obóz riazański był wręcz „doskonały”. Prawdopodobnie przeznaczony był przez władze sowieckie dla celów propagandowych, jako „wzorcowy”. W obozie zachowano polskie stopnie wojskowe i umundurowanie. Powołano wewnętrzną komendanturę obozową z polskimi oficerami i służbą aprowizacyjną. Oficerowie zostali zwolnieni z obowiązku pracy, a żołnierze wykonywali prace w obrębie obozu (warsztaty), prace polowe, budowlano-remontowe i rozładunkowe. Zezwolono na funkcjonowanie grup samokształceniowych i uczestnictwo w praktykach religijnych. Więźniowie mieli również prawo do organizowania grup artystycznych (teatr „Nasza Buda”) i rozrywkowych, ale z ocenzurowanymi programami. Korespondencja była zakazana. Obowiązywały trzy normy żywieniowe: generalska (generałowie zrzekli się jej na rzecz oficerskiej), oficerska i żołnierska. Posiłki wydawano oficerom w stołówce, a batalionom roboczym w barakach (brak było w nich stołów). Różnice w normach żywieniowych występowały przede wszystkich w jakości wydanego chleba. Tylko oficerowie otrzymywali chleb biały (300 g) i razowy (300), a pozostali tylko razowy (600). Wydawano im także nieco wyższe porcje cukru, tłuszczu, mięsa (niskiej jakości) i tytoniu. Do podstawowym produktów gotowanych i wydawanych na śniadanie, obiad i kolację, należała zakwaszona kapusta. Każdy otrzymywał 0,8 litra jako zupę. Często podawano ją w formie drugiego dania zastępującego kaszę.

Władze obozowe podjęły szereg działań propagandowych wobec akowców. W obozie w Riazaniu działało radio „Kołchoźnik”. Zaczynało ono nadawanie od hymnu sowieckiego. Podawano w nim odpowiednio przygotowane pod względem politycznym „dzienniki” z informacjami najczęściej z linii frontu m.in. o wyzwoleniu Warszawy. Więźniowie otrzymywali także gazety rosyjskie m.in. „Prawdę” i „Izwiestię”. Aktywnie działało „koło demokratyczne”. Jego liczebność wynosiła od 50 do 180 (w okresie największego rozwoju), osób głównie szeregowców i zaledwie kilku oficerów . Również z grona „demokratów: wywodziła się grupa osób kolaborującą z komendantura obozową. Informowała ona o przygotowywanych ucieczkach, nastrojach wśród Polaków i ich stosunku do władzy sowieckiej. Prawdopodobnie na rozkaz gen. Tumidajskiego powstała niewielka, ściśle zakonspirowana, grupa internowanych. Miała ona zadania kontrwywiadowcze.

W odróżnieniu od innych obozów, w Riazaniu wysoką aktywność przejawiał pion operacyjno-śledczy oraz prawdopodobnie „Smiersz”. Nasilenie przesłuchań,

niejednokrotnie powtarzanych, nastąpiło od maja 1945 r. Wypełniano szczegółowe kwestionariusze osobowe oraz pobierano odciski palców. Dochodzenia prowadzono na terenie obozu, podejrzanych o „przestępczą działalność skierowano przeciwko ACz" i „szczególnie niebezpiecznych" przetrzymywano w areszcie śledczym, a następnie przewożono do Riazania. W latach 1945-1947 w obozie 178-454 aresztowano i osadzono w więzieniu w Riazaniu 82 Polaków i obywateli polskich. Na obecnym etapie badań wiadomo, iż wyrokami Trybunału Wojennego skazano 47 osób na karę pozbawienia wolności i 4 osoby na karę śmierci, którą wykonano [10]. Pion operacyjny NKWD utworzył także siatkę konfidencyjną oraz grupę „demokratyczną".

Żołnierze polscy przeprowadzili w obozie dwie głodówki: pierwszą w marcu 1945 r. a drugą w czerwcu 1947 r. Druga rozpoczęła się 29 czerwca, a zakończyła się 5 lipca. Według sowieckich źródeł operacyjnych, głównymi inspiratorami i organizatorami głodówki byli: gen. L. Bittner, gen. A. Świtalski, pułkownik Mieczysław Tur „Bogdaniec" i kpt. Tadeusz Kalwejt „Borówka" oraz inni oficerowie. Bittner w rozmowie z komendanturą obozu, w imieniu internowanych, żądał określenia daty powrotu Polaków do domów, zezwolenia na korespondencją z rodzinami, poprawy jakości żywności oraz swobodnej działalności kulturalno-oświatowej. O sile determinacji Polaków świadczy fakt, że na 1506 przebywających w obozie, jedynie 180 osób nie przyłączyło się do buntu. Komendantura próbowała złamać opór i generałów oraz kilku wyższych oficerów przetransportowano do szpitala w Skopinie. Wywieziono też grupę oficerów do więzienia w Riazaniu. Jednocześnie Sowieci nie zaprzestali przygotowywania posiłków, które spożywali wyłącznie członkowie „kółka demokratycznego". W miarę upływu kolejnych dni głodówki władze obozu zaczęły stosować sztuczne karmienie z użyciem siły włącznie. Podczas przymusowego dokarmiania przez sowieckich sanitariuszy w szpitalu w Skopinie zmarł gen. „Marcin" Kazimierz Tumidajski. Wiele osób uważało, iż został on celowo zamordowany, aby osłabić morale Polaków. Głodówka została przerwana w momencie przyjazdu do obozu delegacji oficerów z Moskwy, prawdopodobnie z GUPWI [11].

Z polskich i sowieckich materiałów źródłowych wynika, że 1945 r. z obozu uciekło 11 Polaków. W tym okresie zorganizowano trzy grupowe i trzy indywidualne ucieczki. Powiodła się jedna grupowa i dwie indywidualne. Udało się ogółem zbiec czterem Polakom. W 1946 r. nastąpiło apogeum ucieczek Uczestniczyło w nich 29 Polaków, z czego 15 osiągnęło zamierzony cel. Przeprowadzono 8 grupowych i 7 indywidualnych ucieczek. W 1947 r. już ich nie przeprowadzano [12].

Po strajku głodowym obiecano Polakom zwolnienie do domów, ale podzielono ich na cztery grupy i wywieziono do kolejnych obóz. Większość oficerów 6 lipca 1947 r. skierowano do obozów jenieckich MWD: w obwodzie wołogodzkim – 103 osoby (obóz nr 158 w Czerepowcu, potem do obozu nr 150 w Griazowcu), 356 osób do obozu nr 437 we wsi Bogorodskoje pod Czerepowcem, 7 lipca wywieziono 342 Polaków, w większości podoficerów i szeregowców, do obozu nr 171 Susłongier w Maryjskiej ASRR, a 8 lipca 1947 r. odesłano 421 osób do obozu nr 270 w Borowiczach w obwodzie

nowogrodzkim. Polaków pozostawionych w obozie nr 454 zwalniano grupami od września do listopada 1947 r. [13].

Wykaz literatury

1. Zob. Kołakowski P. Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945. Warszawa 2010; Motyka G. Na Białych Polaków obława. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944-1953, Kraków 2014; Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon; wstęp, oprac. i red. nauk. D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa, 2022.

2. Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A. Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich. Warszawa 2002. S. 26-30; Zwolski M. Represje wobec ludności cywilnej po wkroczeniu Armii Czerwonej w latach 1944–1945 [w:] Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami; red. T. Szarota, W. Materski. Warszawa, 2009. S. 271–278.

3. Rzecz jasna, iż jest ono nieprecyzyjne, gdyż wobec osoby cywilnej jest to: „czasowe (najdłużej - do zakończenia konfliktu zbrojnego) pozbawienie jej wolności" Tę formę represji stosuje się wobec ludności cywilnej państwa wrogiego, z którym prowadzony jest konflikt zbrojny. Polska, jako sojusznik państw alianckich, była również formalnie sprzymierzona ze Związkiem Sowieckim, dlatego trudno jest zgodzić się ze stosowaniem tego określenia wobec Polaków. Jednakże ta wielce nieprecyzyjne i budzące zastrzeżenia określenie, używana jest oficjalnie w dokumentach obozowych.

4. Turejko T. Represje sowieckie wobec ludności polskiej w latach 1921-1959. Perspektywa prawa międzynarodowego publicznego. Warszawa, 2024. S. 458-461.

5. Zob. np. Rogut D. Mechanizmy sowieckich represji. Żołnierze Armii Krajowej w obozie NKWD nr 270 w Borowiczach (1944–1946) – studium przypadku. Zelów, 2017; Zob. Rogut D. Поляки и польские граждане в советских лагерях на Урале (1945–1957) – исторический очерк [w:] Актуальные вопросы изучения и преподавания истории, социально–гуманитарных дисциплин и права, рэд кал. В.А. Космач, А. М. Дулов (адк. рэд.) [і інш.]. Віцебск, 2018. S. 159-162; Rogut D. Wrota piekieł. Żołnierze Armii Krajowej i obywatele polscy w obozie NKWD nr 516 w Krasnowodzku [w:] Sowieckie obozy dla jeńców wojennych i internowanych 1939–1956. Przykłady wybranych państw, red. J. Bednarek, D. Rogut. Łódź – Warszawa 2018, s. 47–72; D. Rogut. Nieznana historia. Obóz NKWD nr 515 w Północnoosetyjskiej ASRS dla internowanych obywateli polskich (kwiecień–-wrzesień 1945 r.). Pamięć i Sprawiedliwość. 2022. Nr 2. S. 343-368; D. Rogut, Z pustynnego piekła do górskiego raju… Żołnierze Armii Krajowej i obywatele polscy w sowieckim obozie dla internowanych NKWD nr 520 w Groznym. Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. 2024. Z. 2. S. 103-119.

6. Indeks Represjonowanych (dalej: IR), t. XIII: Uwięzieni w Ostaszkowie i Riazaniu: alfabetyczne wykazy 4307 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1944-1947 przeszli przez obozy jenieckie nr 41 i nr 178-454 NKWD-MWD ZSRR; red. A. Dzienkiewicz, A. Gurjanow. Warszawa, 2003. S. 35-40; Zwolski M. Deportacje internowanych Polaków z województwa białostockiego 1944-1945. Pamięć i Sprawiedliwość. 2005. Nr 2. S. 89-107; Arkusz A. Obywatele polscy w obozie kontrwywiadu „Smiersz" w Charkowie w latach 1944-1945. Krakowskie Pismo Kresowe. 2009. Nr 1. S 121-135.

7. Zob. Arkusz A. Obywatele polscy w obozie NKWD-MWD ZSRR nr 178-454 w Riazaniu w latach 1944-1947, Kraków, 2010.

8. IR, t. XIII: Uwięzieni w Ostaszkowie i w Riazaniu… S. 43.
9. Zob. m.in. Rogut D. Internowani oficerowie Armii Krajowej w sowieckim obozie jenieckim nr 150 w Griazowcu w latach 1947–1948 [w:] Sowiecki system obozów i więzień. Przykłady wybranych państw; red. J. Bednarek. Łódź, 2013. S. 75–110.
10. IR, t. XIII: Uwięzieni w Ostaszkowie i w Riazaniu… S. 40.
11. Arkusz A. Śmierć gen. Kazimierza Tumidajskiego w Związku Sowieckim w 1947 r. Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989. 2011. Nr 1. S. 117-137.
12. Rogut D. Ucieczki żołnierzy Armii Krajowej z obozu NKWD–MWD nr 178–454 w Riazaniu (1945–1946). Dzieje Najnowsze. 2008. Nr 3. S. 79–93.
13. Zob. np. Rogut D. Losy żołnierzy Armii Krajowej („riazańczyków") w sowieckim obozie MWD nr 270 w Borowiczach (1947–1949) [w:] Wokół spraw trudnych, bolesnych i zapomnianych. Studia i szkice; red. E. Kowalczyk, L. Ladorucka, W. Marciniak, B. Szubtarska, J. Żelazko. Łódź, 2014. S. 497–519.

УДК 94:629.73(477)«194»

Ігор ВЄТРОВ
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент

АВІАЦІЙНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ У 1940-ВІ РОКИ: ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ РОБІТ

Поступове витіснення Вермахту та його союзників з території України актуалізувало проблему відбудови авіаційної індустрії республіки. Раянська стратегія економічного розвитку промисловості передбачала реконструкцію мережі підприємств-суміжників, які виготовляли всю номенклатуру комплектувальних елементів для авіаційної техніки та її ремонтної бази.

Оскільки виробнича база авіаційної галузі внаслідок евакуаційних заходів радянської влади у 1941-1942 рр., воєнних дій та окупації фактично не існувала,

справу її відродження доводилося починати практично з нуля. До війни обладнання для авіаційної галузі виготовляли київські заводи «Більшовик», імені Артема, № 43, Запорізький завод №24 та інші підприємства [5, с. 20]. Після деокупації українських індустріальних центрів союзне і республіканське керівництво стало планувати відновлення об'єктів авіаційного профілю та зведення нових об'єкті.

У квітні 1944 р. ухвалено рішення про організацію заводу № 797 з ремонту бойових літаків у Львові. Однак минуло два роки, а будівництво все ще перебувало практично на початковій фазі робіт: два надані підприємству напівзруйновані ангари не були відновлені, об'єкт не мав електро- і водопостачання, котельню й опалювальну систему не ввели в дію, а весь завод не підготували до роботи в зимових умовах. Неодноразові звернення ЦК КП(б)У до Мінавіапрому і Ради Міністрів СРСР не мали наслідків й будівництво заводу № 797 не прискорилося.

Інший об'єкт – завод № 135 – від початку виробничої діяльності працював на виконання короткотермінових замовлень, не забезпечених фінансуванням і на технологічних лініях, що не пройшли державних випробувань. Упродовж 1944 р. колектив підприємства складав і ремонтував винищувачі та випускав агрегати й запчастини до літака ЯК-1. У IV кварталі 1944 р. почалися роботи з виготовлення дерев'яного крила до винищувача ЯК-3. Договір на поставку крил не був підписаний керівництвом ВПС і 5 комплектів крил не знайшли свого замовника, залишившись незакінченими, хоча на освоєння і виготовлення цієї продукції завод витратив 1 млн. 800 тис. руб. У І кварталі 1945 р. колектив заводу № 135 розгорнув роботи з переобладнання винищувача ЯК-9 у бомбардувальний варіант, а вже у II кварталі це завдання скасували, хоча на підготовку виробництва було витрачено 2,5 млн. руб. Натомість у IV кварталі 1945 р. був запущений у виробництво пасажирський літак ЯК-8 дерев'яної конструкції. Вже у травні освоєння цього виду продукції завершилося і підприємство було готовим до серійного випуску машин. Та вже у червні її зняли з виробництва як таку, що не пройшла державні випробування. Завод знову втратив 8,5 млн. руб. обігових коштів. Внаслідок частої зміни завдань підприємство не вело серійний випуск продукції і за три роки зазнало збитків на суму 18 млн. руб.

Основні заходи в авіаційній галузі передбачалися у першій повоєнній п'ятирічці. На об'єктах авіапромисловості спостерігалися типові для відбудовної доби труднощі і негаразди на об'єктах авіаційної галузі. В інформації заступника завідувача відділу авіаційної промисловості ЦК КП(б)У Іщенка на ім'я секретаря ЦК КП (б)У К. Литвина про відновлення і виробничу діяльність заводів Міністерства авіаційної промисловості за 9 місяців 1946 р. вказувалося, що на той час на території УРСР (у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі та Львові) функціонувало 13 об'єктів цього профілю, серед яких 2 літакобудівні, 1 ремонтний, 1 авіадвигунобудівний, 4 – з виробництва приладів і 5 – агрегатів. До 1 жовтня 1946 р. на них загалом було відновлено 192 тис. м^2 виробничих та допоміжних площ (40% довоєнних) і 106 тис. м^2 житлового фонду (78% довоєнного),

змонтовано 7385 одиниць виробничого устаткування (103% довоєнного). На відбудову всіх заводів з початку їх роботи витратили 143,4 млн. руб., зокрема 49,3 млн. руб. за 9 місяців 1946 р. (78% плану). За три квартали 1946 р. заводи випустили товарної продукції на суму 60 млн. руб., зокрема оборонної – на 11 млн. руб., що становило 93% до плану і 13,5% від довоєнного рівня виробництва [2, арк. 30]. На заводі № 478 (м. Запоріжжя) освоювали виробництво нових авіаційних двигунів середньої потужності М-26 і М-26 ГР, на заводі № 473 (м. Київ) – нового типу літального апарату – гелікоптера, на заводі № 135 (м. Харків) – металевого крила літака ЯК-3. Перші екземпляри двигуна М-26 та гелікоптера вже виготовили і передали на державні випробування.

Попри певні успіхи, відновлення і розвиток виробничої діяльності на об'єктах авіаційної промисловості України велися вкрай повільно. Причина затримки вбачалась у дефіциті будматеріалів і робочих рук, частій зміні номенклатури виробів, які потрібно було випускати, недостатньої допомоги і слабкого керівництва будівництвами і заводами з боку профільного міністерства. Так, Київський завод № 473, згідно з наказом НКАП, у 1945 р. розгорнув складання гелікоптерів і до кінця року мав випустити малу серію з 10 машин. Однак внаслідок того, що міністерство не забезпечило підприємство технічною документацією, агрегатами, які виробляли суміжники, будматеріалами, а також недбалості директора заводу Дудника, який майже не займався відбудовою і розвитком цього важливого об'єкта, термін випуску гелікоптерів був зірваний. На незадовільній організації роботи заводу позначилася висока плинність кадрів: за 2,5 роки тут змінилися 2 директори, 3 головних інженери, 4 заступники директора, 4 головні технологи, 6 начальників механічного цеху, 5 – інструментального та кілька інших відповідальних працівників.

Наприкінці 1946 р. на цьому об'єкті ремонтували бойові літаки й освоювали виготовлення металевих крил для винищувача ЯК-3. Та виконання останнього завдання затримувалося через передачу 11,2 тис. м^2 виробничих площ заводу № 296, реевакуйованому з Бердська згідно з постановою союзного уряду від 29 серпня 1946 р. Це підприємство мало розпочати серійний випуск насосів безпосереднього вприскування для авіадвигунів на виробничих площах заводу №135 у листопаді 1946 р., але до кінця року МАП не зміг вирішити питання про поділ території і виробничих потужностей між двома об'єктами. Монтаж устаткування заводу № 296 навіть не розпочали і виробниче завдання листопада, звісно, не виконали.

Відновлення об'єктів авіапрому в Україні здійснювали будівельно-монтажні організації Міністерства авіаційної промисловості: будтрест № 13, БМУ № 1, БМУ № 26, БМУ № 27, у яких було задіяно 135 одиниць будівельної техніки і 4000 робітників (зокрема 2000 вільнонайманих). За 9 місяців 1946 р. на всіх заводах авіапромисловості республіки будівельно-монтажні роботи виконані по промисловому і житловому секторах на суму 21,9 млн. руб., що становило 75% до плану, введено в експлуатацію 11 тис. м^2 виробничих і допоміжних площ та

9,7 тис. м^2 житлового фонду. Основними причинами незадовільної роботи будівельних організацій Мінавіапрому вважалися недостатня забезпеченість будівельними матеріалами і робітничими кадрами (тресту №13 – на 80%, БМУ № 1 – на 40%, БМУ № 27 – на 56%) [2, арк. 31-36].

Значні труднощі доводилося долати колективам підприємств авіаційної галузі, що поверталися з евакуації в Україну. 21 квітня 1947 р. директор заводу № 296 МАП інженер-полковник Берман повідомляв профільному міністерству і секретарю Харківського міськкому КП(б)У Погорєлову, що згідно з наказом міністра реевакуація з Бердська має завершитися у ІІІ кварталі з тим, аби в листопаді вже розпочати складання агрегатів у Харкові. Через несвоєчасну подачу вагонів останній ешелон прибув до Харкова лише 9 грудня 1946 р. Та в Харкові для дислокації підприємства була надана площа, що становила четверту частину території, на якій він розміщувався в Бердську, до того ж БМУ № 1 тресту № 13 МАП не підготувало її до прийому обладнання. Будівельники зволікали з уведенням в експлуатацію виробничих приміщень і житла. Відсутність палива, опалювальної системи, електроенергії, житлових площ для розселення робітників відчутно загальмували пусковий період: замість грудня 1946 р. авіатори розпочали складання двигунів у лютому 1947 р. Справу ускладнювало те, що основний контингент кваліфікованих робітників залишився у Бердську, а нові технічні умови, зміна креслень у бік жорсткіших допусків, здебільшого потребували вищого класу точності, що молодим робітникам виявилося не до снаги. Директор заводу № 296 звертався до міністерства за сприянням у розв’язанні фінансових проблем, оскільки завод № 19, до якого надходила продукція з Харкова, не сплачував рахунків за нею [3, арк. 136-137].

10 червня 1947 р. секретар Молотовського обкому КП(б)У К. Хмелевський звернувся до Л. Кагановича з листом, у якому повідомляв, що завод № 19 не виконував урядове завдання з випуску авіадвигунів АШ-82ФН внаслідок того, що завод № 296 недодавав агрегати НБЗФА. За 5 місяців 1947 р. завод № 19 отримав 311 агрегатів замість 760 запланованих. Для нормальної роботи щоденно мало надходити 13–15 таких агрегатів, натомість добовий випуск суміжника не перевищував 5–6 одиниць. На той час завод № 19 залишався єдиним виробником двигунів для основних літакобудівних заводів №№ 21, 23 і 30 і «ланцюгова реакція» недопоставок, зривала ритмічність їх роботи. К. Хмелевський сподівався, що ЦК КП(б)У втрутиться і це дасть змогу виправити ситуацію, що склалася [1, арк. 135]. На початку серпня 1947 р. (майже через 2 місяці після листа К. Хмелевського) заступник завідувача відділу авіаційної промисловості ЦК КП(б)У Іщенко підготував на ім’я Д. Коротченка інформацію, в якій вказувалося, що завод № 296, що випускав насоси безпосереднього вприскування для авіадвигунів, реевакуйовано до Харкова у відповідності з постановою союзного уряду від 29 серпня 1946 р. на частину площ заводу № 135 (14,5 тис. м^2), на яких слід було провести великий обсяг капітальних ремонтно-відновлювальних робіт. Для якомога швидшого введення об’єкта в дію наказами міністра

авіапромисловості М. Хрунічева було визначено низку заходів, спрямованих на посилення БМУ № 1 тресту № 13, задіяного на відбудові цього підприємства. Та жоден з основних пунктів цих директив у IV кварталі 1946 р. виконаний не був, що спричинило зрив плану введення в експлуатацію заводу № 296. Розпочавши виробничу діяльність у лютому 1947 р., колектив підприємства виконав план за товарною продукцією на 38%, за номенклатурою – на 44%. За півроку він виготовив 564 насоси НБЗФА замість 1280 згідно з планом. Серед головних причин відставання автор документа перелічував украй повільне відновлення виробничих площ, некомплект корпусу кваліфікованих робітників, слабке технічне керівництво цехами і заводом, незадовільний стан технологій та низьку продуктивність праці. До середини 1947 р. не вдалося завершити облаштування складального цеху і виготовлення насосів велося в приміщенні випробувальної станції. У термічному, гальванічному, ливарному цехах не було вентиляції, завод не мав складів матеріалів та готових виробів. Головний інженер заводу Шінгауз та 11 начальників цехів з 18 не мали вищої технічної освіти і не могли забезпечити технічного керівництва підприємством. Діюча з 1941 р. технологія застаріла і не забезпечувала випуск високоякісних виробів. Лише у квітні і травні 1947 р. втрати від браку оцінювались у 314 тис. руб. (17% валової продукції). Існуючі норми виробітку, встановлені дослідно-статистичним шляхом, виконувались упродовж усього півріччя в середньому на 87%, причому 51% робітників систематично не виконували норми, а виробіток на одного робітника становив 36,4% до плану.

З метою виправлення ситуації МАП вжило низки заходів. Шінгауза на посаді головного інженера замінив досвідчений Єрмоленко, який до того працював на заводі авіадвигунів у Запоріжжі. На заводі провели переатестацію керівників цехів та відділів, після чого передбачалося посилити технічне керівництво в основних цехах. Для стимулювання виконання програми за добовим графіком та підвищення продуктивності праці Мінавіапром розробив і затвердив преміально-прогресивну форму оплати праці основних груп робітників та ІТП. Заводу надали фінансову підтримку, що уможливило ліквідацію двомісячної заборгованості по заробітній платі. З метою надання технічної допомоги міністерство відрядило на завод заступника головного конструктора, який на місці мав вирішувати питання, пов’язані з освоєнням деталей з конструктивними змінами.Все це сприяло поліпшенню ситуації на підприємстві та виконанню місячної програми у червні. Іщенко вважав, що завод № 296 у цей час уже мав усі можливості для того, щоб виконувати планові завдання (250 насосів щомісяця) [1, арк. 131–134].

Якщо на деяких авіапідприємствах східної і центральної частини республіки у 1947 році вже налагоджувалося виробництво, то на об’єктах західного регіону – тільки розгорталися будівельні роботи. При цьому спостерігалася вкрай незадовільна їхня організація. Зведення львівських заводів № 2, № 87 і № 797 здійснювало БМУ № 27 Головавіабуду. На майданчику заводу № 87 план капітального будівництва на 1947 р. в сумі 2 млн. руб. був виконаний лише на 33,1% (освоєно 0,6 млн. руб.). У І півріччі тут ще не мали кошторису й

нормального фінансування, тому роботи велися тільки на невеликих об'єктах. З 1945 р. жодна споруда завершена не була. Велика кількість недоробок не давала змоги налагодити в цехах № 1 і № 2 виготовлення авіаприладів. На будівництві заводу № 797 план капіталовкладень було виконано у І півріччі на 73,9%. Однак через велику заборгованість заводу перед БМУ-27, пролонговану з попереднього року, Промбанк припинив фінансування будови і в червні роботи припинилися. Основним завданням тут вважалося введення в експлуатацію у ІІІ кварталі 1947 р. першої черги головного корпусу. Однак ні на ньому, ні в корпусах № 1 і № 2, де існували недоробки, роботи не велися. Затверджені Міністерством авіапромисловості титульним списком на 1947 р. капіталовкладення розпилювались на дрібні об'єкти. На спорудженні заводу № 2 річний план у І півріччі виконали на 25,4%, освоївши лише 250 тис. руб. Тут здійснювалася тільки добудова виробничого корпусу № 3 та відновлення житлофонду, оскільки до липня не надійшло проектно-кошторисна документація на основні об'єкти [4, арк. 39].

На підприємствах Мінавіапрому республіки виконували найширший спектр операцій за винятком тих, які покладалися на спеціалізовані заводи-суміжники. Так, на запорізькому заводі № 478 випускали авіадвигуни М-ІІ-ФР та М-26-ГР для літаків конструкторських бюро С. Лавочкіна, О. Яковлєва та інших. Колектив Київського заводу № 473 опанував складання гелікоптерів, а заводу № 135 (Харків) – навчально-тренувального типу літака ЯК – 18. У період від 1946 р. до 1948 р. на заводах авіапрому виготовили 14 гелікоптерів та 129 літаків ЯК-18, 995 авіадвигунів, а також відремонтували 720 літаків різних типів [4, арк. 16].

Новий етап розвитку авіаційної техніки, пов'язаний з використанням реактивної тяги, поставив авіаційну промисловість перед необхідністю кардинальної реконструкції технологій. З 1949 р. починається переоснащення заводів авіаційного профілю з метою виробництва реактивних двигунів та літаків. Перед об'єктами авіаційного приладобудування, радіолокаційних систем, металургії МАП ставилися завдання, пов'язані з освоєнням нових видів матеріалів, вузлів та агрегатів, устаткування, апаратури, зброї тощо. Враховуючи прагнення керівництва держави не відставати від передових авіаційних країн світу, терміни для втілення цих планів ставилися мінімальні. Але й умови, в яких функціонувала галузь, були помітно сприятливіші, ніж у інших секторах індустрії. Та все ж і в цій галузі рельєфно проступали всі вади командно-адміністративної економіки. Перевіркою підприємств Мінавіапрому встановлено, що з січня до вересня 1949 р. вони до 20 числа кожного місяця здавали не більше 20–30% місячного плану продукції, а решту – в останній декаді. Так, по програмі виробництва винищувачів на останню декаду місяця припадало 60–90% планового завдання, по бомбардувальниках – 60–80%, по транспортних і пасажирських літаках – 56–83% [5, с. 153]. «Штурмівщина», якою займалася більшість колективів, пов'язана з неритмічними надходженнями матеріалів та комплектуючих від суміжників,

проєктно-технічної документації, різким скороченням імпорту внаслідок «холодної війни».

Пріоритети геополітичної стратегії визначали співвідношення між цивільними та військовими програмами. Внаслідок прискореної модернізації ВПС випуск літаків цивільного призначення затримувався й відкладався на початок 50-х років. Унаочненням такого стану речей може слугувати традиція, що склалася довкола надзвичайно перспективного, простого, надійного й багатофункціонального літака, сконструйованого КБ Антонова – АН-2. Його серійне виробництво мали розпочати у ІІ кварталі 1949 р. на заводі № 473 у Києві, що передбачалося постановою Ради Міністрів СРСР від 23 серпня 1948 р. Однак заводчани залишалися наодинці з численними проблемами, пов'язаними з організацією нових технологічних ліній, оскільки Мінавіапром практичної допомоги у їх вирішенні майже не надавав. Київські й республіканські партійні органи неодноразово зверталися до союзного центру, аби змінити ситуацію, але домогтися кардинальної зміни ставлення до цієї програми не змогли. Швидше всупереч обставинам, ніж завдяки допомозі міністерства колектив підприємства почав роботи. Та через недоліки у підготовці технічної документації (зокрема, креслень), її несвоєчасне виконання, неритмічність надходжень комплектуючих від суміжників, брак кваліфікованих робітників (завод не міг забезпечити їх житлом) план І півріччя 1950 р. було зірвано: замість 45 літаків АН-2 з ангарів на злітну смугу вийшло тільки 5 [5, с. 168-169].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що відновлення авіаційної галузі України супроводжувалося численними труднощами, пов'язаними з дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Визначальними серед них стали системні руйнування індустріальної інфраструктури, дефіцит коштів, матеріальних і кадрових ресурсів, а також брак виконавської дисципліни, невдалі економічні рішення, некомпетентність деяких керівників виробництва тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1082.

2. ЦДАВОУ. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3378.

3. ЦДАВОУ. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4587.

4. ЦДАВОУ. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4723.

5. Хойнацька Л. М. Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943-1950 рр.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003.

UDC 94:726.95(410.523)«653»

Alla KURZENKOVA
Doctor, Affiliate Researcher under the British Academy's Researchers-at-Risk Scheme, Department of Archaeology, School of Humanities, University of Glasgow, Scotland

SAINTS' DEDICATIONS AND EARLY MEDIEVAL CROSSES ON THE WEST COAST OF SCOTLAND (CASE STUDY OF THE ISLE OF BARRA)

Алла КУРЗЕНКОВА
кандидат історичних наук, афілійована дослідниця (постдокторант) Британської Академії, відділу археології, Університету Глазго, Шотландія

ПОСВЯТИ СВЯТИМ ТА РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ХРЕСТОПОДІБНІ КАМЕНІ НА ЗАХІДНОМУ УЗБЕРЕЖЖІ ШОТЛАНДІЇ (НА ПРИКЛАДІ ОСТРОВА БАРРА)

Abstract. The West Coast of Scotland has a diverse range of early medieval cross-marked stones, featuring a variety of topographical settings, stone types, and chronologically distributed forms of crosses. This research presents the results of a project, funded by the British Academy's Researchers-at-Risk Scheme, to investigate early medieval cross-marked stones on the Isle of Barra.

This research re-dates previously unrecorded cross types on the Isle of Barra by comparing them with crosses in the British Academy's Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture and the Corpus of Early Medieval Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales. By linking the crosses to Saint dedications and datable materials, I have developed a comprehensive understanding of the site's significance, which evolved between the 7th and 10th century AD.

Keywords: Early Medieval Cross-Marked Stones; the Isle of Barra, Saint's Dedication, Datable Cross-Type Materials.

Анотація. Західне узбережжя Шотландії має різноманітні ранньосередньовічні камені з хрестовими знаками, що відрізняються топографічними умовами, типами каменів і хронологічно розподіленими формами хрестів. У цьому обговоренні представлені результати дослідження ранньосередньовічних каменів з хрестовими знаками на острові Бара, проведеного в рамках проєкту, фінансованого Програмою підтримки дослідників, які перебувають у небезпеці, Британської академії.

У дослідженні проводиться повторне датування раніше не зафіксованих типів хрестів на острові Бара шляхом порівняння їх з хрестами, задокументованими в серії «Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture» Британської академії та «Corpus of Early Medieval Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales». Пов'язуючи хрести з присвятами святим та матеріалами ранньосередньовічних хрестів, сформульовано комплексне розуміння значущості «landscape», між VII та X ст.

Ключові слова: ранньосередньовічні камені з хрестовими знаками, острів Бара, присвята святому, матеріали ранньосередньовічних хрестів.

Introduction. This research focuses on the West Coast of Scotland, particularly Barra, Cille Bharra, and Pabbay, due to their rich corpus of early cross-marked stones. These sites have ecclesiastical connections, with names derived from terms like cill (church) and papi (priest) (Watson, 1976).

Key questions include whether cross forms are site-specific or common across locations and their temporal relationship with Saints. The study links cross forms to the cult of Saints, emphasising comparisons with Anglo-Saxon and Welsh stone sculptures to date these crosses. This approach identifies previously undocumented similarities and chronological connections between cross forms and the Saints' cult. It is important to clarify that this study focuses solely on discussing and comparing the cross forms, suggesting their dating, while excluding other aspects such as topographical setting, site reuse and monument type from consideration.

Previous Research. In early medieval studies, cross-marked stones are considered material evidence of early ecclesiastical activity, though rough crosses and bullaun stones are often viewed as enigmatic and inconclusive indicators (Hamlin, 2008). Research highlights stone crosses and cross-slabs as key evidence of Christianity's spread (Clarke, Blackwell & Goldberg, 2012). Studies also explore carved stones from Argyll to the Hebrides, linking monuments and place names to Christianity's arrival in Western Scotland (Fisher, 2001). Iona's early medieval sculpture and high crosses reflect the monastery's influence in the 8th century AD (Forsyth & Maldonado, 2012; Ritchie, 1997), while Scandinavian-style crosses on Iona and Islay are examined within Scotland's Viking-era context (Graham-Campbell & Batey, 1998).

Methodology. This research draws on the National Library of Scotland's Historic Maps (Digimap's Ordnance Survey Collection), CANMORE, Ordnance Survey Name Books (Argyll OS Name Books, 1868–1878; Inverness-shire OS Name Books, 1876–1878), and the Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland's records. Key sources include the Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture (Bailey, 2010; Cramp, 1984, 1988), early medieval inscribed stones in Wales (Edwards, 2007, 2013), and West Highland sculpture (Fisher, 2001).

The study explores recurring cross forms, their links to saintly dedication, and potential chronological connections, raising questions about site-specific features and the evolution of cross types over time. Methodological insights stem from Petts's

comparative studies of monuments at Iona, Lindisfarne, Hartlepool, and Portmahomack (2020), and Hamlin's work on archaeological evidence (2008).

By comparing these cross forms with Anglo-Saxon and Welsh examples, the research argues for connections between site founder, saint's dedication, and cross types, revealing the development of 'sacred landscapes' on Scotland's West Coast from the 6th to 10th centuries AD.

St Barr's Dedication & Early Medieval Crosses. The cult of St Barr is linked to Cille Bharra (Barra, NGR NF 7051 0738, Canmore ID 9767) and Pabbay (Barra, NGR NL 6072 8745, Canmore ID 21384), where four stones have been found at each site. St Barr is a complex figure, often conflated with the Irish St Fionnbarr (or Bairre) of Cork due to the influence of his written Life. The names Barr, Fionnbarr, Finnian, and Uinniau trace back to the Gaelic Uendubarros ('white crest') and likely refer to Columba's teacher, as described by Adomnán. This Uinniau, linked to the Vinnian who authored a Penitential, was significant in mid-6th-century AD Ireland. Although his origins are uncertain, Southwest Scotland is a possibility. The Hebridean cult of St Barr, supported by Iona, seems to commemorate Columba's teacher rather than the Cork saint. This is reflected in the Old Norse name Barr-ey ('St Barr's Island') and the Gaelic name Cille Bharra ('Church of St Barr').

Turning to the material of the crosses, one stone at Cille Bharra features a sunken Latin cross with a deep U-section groove or forked terminals (Fisher, 2001:107). It resembles a stone initially used for Ogam inscriptions and later reshaped with a Latin inscription and cross from Caldy Island, Wales (Edwards, 2007: 296, no P 6 (C)), and a cross-carved stone from Glan Beuno, Waunfawr, Wales (Edwards, 2013: 314, no CN 42). The latter dates to the 7th-9th century AD, suggesting a similar timeframe for the cross at Cille Bharra.

A further suggestion comes from consideration of the incised linear Latin cross with expanded cross-arms terminals from Waunfawr, Glan Beuno (Edwards, 2013: 314). The surface of the boulder around the carving is very smooth and the incised lines of the cross have been rubbed smooth, and it is possible that this is the result of pilgrims touching the monument (Edwards, 2013: 315). In the case of Cille Bharra, it is possible that the sunken Latin cross with extended cross-arms may have marked a stop on the pilgrim route too. The cross-marked stones at Pabbay (Barra, NGR NL 6072 8745, Canmore ID 21384, Site Number NL68NW 2) have sparked much debate. On this small uninhabited island south of Barra, a symbol stone is located about 200 metres inland on a steep hill near Pabbay's Bagh Ban. The stone bears an incised Latin cross, a 'flower' symbol, and a crescent with a V-rod. Other stones are scattered nearby, but a deeper cross at the top of the slab distinguishes it from the rest.

Which was carved first on the Pabbay stone – the Latin cross or the 'flower' and crescent-and-V-rod symbols? This question is key to understanding cultural changes driven by Christian conversion and the rise of the cult of St Barr. If the cross and symbols were carved simultaneously, it would place the stone firmly in the Christian era. However, the cross appears to be a later addition, as its incisions are deeper and wider,

and it is slightly off-centre, rising to the right of the crescent-and-V-rod crest (Mack, 2007: 14-15). This suggests the symbols may predate Christianity.

Analogies suggest that the symbols on the Pabbay stones are pre-Christian, with the 'flower' symbol resembling one on a 7th-century pillar from Dunnichen and the crescent-and-V-rod symbol similar to one at Moor of Garden (Mack, 2007: 53). The Latin cross on the Pabbay slab, comparable to one in Llanfihangel-y-Creuddyn, may date to the 8th-9th century AD, indicating ecclesiastical influence. The stones were placed near a chapel, with the Pictish pin suggesting a secular population before Christian activity (Cox, 2008). These stones reflect shifts during Christian conversion, with earlier pre-Christian symbols and later Christian integration.

The cross stones from Cille Bharra, with semicircular upper arms and Latin crosses, appear site-specific, with no parallels at other Scottish west coast sites. Their connection to early Scandinavian Christian conversion is suggested, possibly dating similarly to stones from Wales and the Isle of Man. Analogies with the late 10th-century Llanbadarn Fawr cross indicate early Northern conversion, while a pre-Scandinavian stone in Maughold Churchyard points to an earlier period. These stones show the transformation of St Barr's cult under Scandinavian influence, maintaining continuity with earlier practices. The Norse name of Barra suggests settlers respected the church, akin to pre-Viking churches in Norse-settled Dublin (Clancy, 2023: 148).

Conclusion. This study shows that comparing cross forms with those in the Corpus of Anglo-Saxon and Welsh early medieval sculpture allows for accurate redating of the crosses. It highlights how Barra's crosses reflect St Barr's dedication and the evolution of secular symbols into sacred ones through ecclesiastical influence. The crosses from Cille Bharra and Pabbay, added between the 7th and 9th centuries AD, indicate continuity in religious practices, even with Scandinavian presence by the late 10th century AD. These crosses trace the enduring cult of St Barr, marking his lasting influence into the 10th century AD and beyond.

References

'Eòlas nan Naomh: Early Christianity in Uist'. https://uistsaints.co.uk/early-christianity-in-uist/ Accessed 8 Dec 2023.

Argyll OS Name Books, 1868-1878. https://scotlandsplaces.gov.uk/digital-volumes/ordnance-survey-name-books/argyll-os-name-books-1868-1878. Accessed 18 Jun 2023.

Bailey, Richard N. 2010. Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture. Cheshire and Lancashire, vol 9. Oxford: Oxford University Press.

CANMORE. https://canmore.org.uk/. Accessed 5 Nov 2023.

Clancy, Thomas 2023 'The Church and Gaelic-Norse Contact in the Hebrides', in The Viking Age in Scotland. Studies in Scottish Scandinavian Archaeology: 143-152.

Clarke, David, Blackwell, Alice & Goldberg, Martin 2012 Early Medieval Scotland: Individuals, Communities, and Ideas. Edinburgh: National Museums Scotland.

Cramp, R 1984 Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture in England, vol 1, part 2: Durham and Northumberland. Oxford.

Cramp, R 1988 Corpus of Anglo-Saxon Stone Sculpture in England. General introduction. Oxford: Oxford University Press for the British Academy.

Digimap's Ordnance Survey Collection. https://digimap.edina.ac.uk/os. Accessed 10 June 2023.

Edwards, Nancy 2007. A corpus of early medieval inscribed stones and stone sculpture in Wales, vol 2: South-West Wales. Cardiff.

Edwards, Nancy 2013. A corpus of early medieval inscribed stones and stone sculpture in Wales, vol 3: South-West Wales. Cardiff.

Fisher, Ian 2001. Early Medieval Sculpture in the West Highlands and Islands. Edinburgh: RCAHMS.

Forsyth, Katherine & Maldonado, Adrián 2012. 'Report on Early Medieval carved stones from Iona', unpublished report to Historic Scotland.

Gammeltoft, Peder 2001. The place-name element bólstaðr in the North Atlantic area. Copenhagen.

Graham-Campbell, James & Batey, Colleen E. 1998 Vikings in Scotland: An Archaeological Survey. Edinburgh: University Press.

Hamlin, Ann Elizabeth 2008 The archaeology of early Christianity in the North of Ireland. Oxford: Archaeopress.

Inverness-shire OS Name Books, 1876-1878. https://scotlandsplaces.gov.uk/digital-volumes/ordnance-survey-name-books/inverness-shire-os-name-books-1876-1878. Accessed 23 June 2023.

Mack, Alastair 2007. Symbols and Pictures: The Pictish Legacy in Stone. Pinkfoot Press. Brechin.

Petts, David 2020 'Patterns in monumentality: Characterizing sculptural assemblages at early medieval monastic sites in Northern Britain', in Peopling Insular Art Practice, Performance, Perception. Proceedings of the Eighth International Conference on Insular Art, 127-140. Glasgow.

RCAHMS 1980. Argyll: an inventory of the monuments, vol 3: Mull, Tiree, Coll and Northern Argyll. Edinburgh.

RCAHMS 1982. Argyll: an inventory of the monuments, vol 4: Iona. Edinburgh.

Rixson, Denis 2011. 'Too Many Papar – Not Enough Munkar', Journal of Scottish Name Studies 5: 153-168.

Watson, William J. 1976. Place-names of Ross and Cromarty. Inverness: John G Printers LTD.

Частина ІІ

ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ

Розділ 1

АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

УДК 94:903«-5500/-2750»

Альона ПОЛІГУШКО
(м. Київ)

Трипільська цивілізація: культура, суспільство, технології

Анотація. У статті розглядається археологія, культура, суспільство трипільської цивілізації доби мідно-кам'яного та початку бронзового віку (5400 -2750 років до нашої ери), пам'ятки якої були знайдені на території України. Досліджується, як було влаштоване суспільство трипільців.

Ключові слова: археологи, археологія, глиняні вироби, культура, орнаменти, пам'ятки, піч, суспільство, сівозміни, технології, Трипілля, трипільська цивілізація, трипільці, хлібороби.

Науковий керівник: *Попченко І. С., заступник директора, вчитель історії ліцею №157 Оболонського району м.Києва, доктор філософії у галузі історії та археології.*

Постановка проблеми. Виникнення назви « Трипілля », село в якому було знайдено першу культурну пам'ятку. Риси характерні для трипільської культури, та за допомогою яких трипільську цивілізацію впізнають. Суспільство трипільців, перші великі поселення на землі. Сівозміна в трипільській культурі. Вироби з кераміки та їх символіка. Схожість хатин трипільців з нашими будинками.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території України в 19 областях були знайдені пам'ятки трипільської культури. Станом на 2010 рік кількість знайдених пам'яток сягала 2,300 [2].

Виникнення назви « трипільська », перша археологічна знахідна трипільської цивілізації. В селі Трипілля, що неподалік Києва, в 1896 році відбулося відкриття. Археолог Вікентій Хвойка знайшов в цьому селі пам'ятки древньої культури періоду енеоліту. Період енеоліту – це мідно-кам'яна доба. Невдовзі ця таємнича культура отримала назву «трипільська». Археологічна культура, як прийнято,

отримала назву селища, в якому знайшли першу пам'ятку цієї цивілізації. З моменту відкриття археолога Хвойки назву відкритої їм культури не змінювали. Хоча з того часу вже багато археологів знаходили нові культурні пам'ятки трипільської культури від Чорного моря та Балканського півострова до Чернігівщини.

Риси за якими впізнають трипільську культуру. Трипільці були культурою хліборобів, проте риси за якими впізнають цю культуру інші. Наприклад : кераміка розмальована дивовижними візерунками та з незвичною формою, поселення неподалік річок, розписані хати прямокутної форми.

Суспільство трипільців, перші великі поселення в яких жили трипільці. На нашій планеті близько 6 тис. Років тому люди почали створювати перші великі поселення. Цією цивілізацією, що створювала такі поселення, були трипільці на території Черкаської області. Це було одним з найбільших цивілізацій хліборобів, і носило воно назву Тальянки. Поселення займало площу близько 450 гектарів. В давньому поселені жило 15 тис людей, які мешкали, які мешкали в 3 тис. будинках. Трипільці були змушені покидати свої поселення кожні 100 років. Причиною було виснаження ґрунтів, а без родючої землі цивілізація хліборобів не могла довго існувати на землі, яка не дає врожаю. Археологи знайшли в одному з таких поселень особливість трипільського суспільства. Особливістю була відсутність будь-яких адміністративних будівель в поселеннях. З цього факту можна зробити висновок: в трипільському суспільстві кожен знав коли і яку роботу він мав зробити, й виконували свою роботу якісно. «Наші археологи по-маленьку починають припускати, що всі оці європейські цінності щодо рівності і демократії потрібно витягати не з античності, а з оних трипільських поселень. Бо тисячі років тому тут відпрацьовувалися моделі співіснування величезних колективів людей в одному місті», – розмірковує директор заповідника Владислав Чабанюк.

Сівозміна в трипільській культурі. Трипільська культура допомагає нам з сівозміною. Близько 6 тисяч років тому трипільці визначили дієву систему сівозміни. У часи Київської Русі користувались системою сівозміни трипільців. Як стверджує археолог, доктор історії Михайло Відейко, «до часів Ярослава Мудрого набір злаків на полях Київщини був той самий, що і в трипільські часи». Системою трипільської сівозміни користувалися всі наступні покоління. Навіть ми зараз користуємося їхньою системою.

Вироби з кераміки, які виготовляли трипільці, символіка орнаментів які використовували трипільці в розписі. « Культура мальованої кераміки» - це вироби, які виготовляли трипільці з глини, різноманітної форми, з надзвичайними візерунками [1]. Однією з головних особливостей трипільської кераміки є складний орнамент. Мотиви, які використовували гончарі для орнаментів: хвилясті лінії, спіралі, трикутники, кола, меандри. Важливою частиною трипільської кераміки є кольорове оздоблення. Вони використовували білу, чорну, червону фарби для розпису виробів з кераміки. Спіраль – елемент, який використовували найчастіше в розписі керамічних виробах. Він може символізувати, як і природні явища (рух води, зміна пори року), так і життєві

цикли. Кругова композиція – такі орнаменти, як коло та півколо символізували сонце, джерело життя і світла. Сонячні символи на кераміці могли вказувати на важливість вірування сонячного культу в релігії трипільців. Зооморфні та антропоморфні мотиви – такі орнаменти на багато рідше зустрічаються в керамічних виробах. Наприклад, зображення тварин могло символізувати оберіг, чи показувати важливість тварини для життя громади [3]. На одному з горщиків, який знайшли археологи, зображено візерунками світоустрій, таким, яким його уявляли трипільці. На цьому керамічному виробі було зображення землі та неба, проте між ними драбини. Виникає питання: які технології 6 тисяч років тому забезпечували трипільцям високу якість та несамовиту красу глиняним та керамічним виробам? На це питання археологи отримали відповідь в 2015 році. На Черкащині в селі Доброводи під час однієї з своїх розкопок археологи знайшли гончарний горн. Величезна піч розміром шість квадратних метрів, з кількома отворами для дров. Ця знахідка спростувала теорію про те, що перші горни знайшли греки. Трипільці своєю технологією та горном випередили греків на три тисячі років.

Хати трипільців: схожість з будинками в сьогоденні. Особливості та планування традиційних українських хатин дуже схожі на хати трипільців. Будинки трипільців робили прямокутними, двоповерховими, з дерев'яними стінами. Розмальовували хату, на стінах малювали темно-червоною фарбою візерунки та обмазані з обох боків глиною стіни, розмальовували з обох боків. Хати трипільців тримали прохолоду в середині, коли на вулиці було жарко, і в них зберігалось тепло, коли за вікном було холодно. Отже, зараз будують будинки в схожий спосіб, щоб зберігати комфортну для життя температуру в середині [1].

Висновки. Нині ми вивчаємо трипільську культуру, суспільство, технології як те, що дуже відрізняється від нашого сьогодення. Проте, з покоління в покоління передавалися знання, якими ми користуємось кожного дня, навіть не замислюючись про це

Список використаних джерел та літератури

1. Релігійні вірування трипільців: за археологічними джерелами. *Українська культура.* 2003. № 10. С. 28–30.

2. Перший Всесвітній конгрес Трипільська цивілізація: тези доповідей, Київ, 7–11 жовтня 2004 р. Київ, 2004. 127 с.

3.Трипільська цивілізація у спадщині України: конференція, присвячена 110-річчю відкриття трипільської культури: матеріали та тези доповідей. Київ, 30–31 травня 2003 р. Київ: Просвіта, 2003. 325 с.: іл.

УДК 94(3+32+37):327(091)

Дмитро БАЛАС
(м. Київ)

Династичні шлюби в історії та дипломатії Стародавнього світу

Анотація. У статті здійснено аналіз значення династичних шлюбів в міжнародних відносинах держав Стародавнього світу та їхній вплив на історію.

Ключові слова: дипломатія, дипломатія, міжнародні відносини, Стародавній Єгипет, Стародавній Рим, шлюб.

Науковий керівник: *Шарпатий В. Г.,* професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Сьогодні династичні шлюби вважаються архаїчним інструментом реалізації міжнародних відносин, хоча ще кілька століть назад він був поширеним і прийнятним. Це можна пов’язати з поступом монархічних режимів на користь ліберальних демократій. Однак у вимірі історії міжнародних відносин, дослідження і нині існуючих розбіжностей, конфліктів з одного боку, та спільної культурної й історичної спадщини між націями з іншого, він несе безпосередню наукову значущість і потребує висвітлення, роз’яснення закономірностей. Здебільшого науковці концентруються на шлюбній дипломатії Середньовіччя та Нового часу, адже саме тоді вона зазнала найбільшого поширення і розвитку. Водночас це зовсім не означає, що у Стародавньому світі не існувало практики династичних шлюбів. Вже тоді були закладені основи та проявився вплив цього явища, що, без сумніву, потребує висвітлення.

Історіографія проблеми. Дослідження шлюбної дипломатії та династичних шлюбів здійснювалися як українськими, так і іноземними науковцями, зокрема в працях: Ю. Крамаря, М. Котляр Я. Махуна, Б. Яковенка, Е. Домброва Д. Робертсона, Д. Флетчер та багатьох інших. Варто звернути увагу, що вітчизняні дослідники зосереджуються на шлюбній дипломатії часів Київської Русі, тоді як за кордоном дана тема охоплює різноманітні епохи та регіони.

Мета дослідження. Розкрити значення династичних шлюбів як інструменту міжнародних відносин держав Стародавнього світу, а також окреслити їхній вплив на історичні події та процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все варто навести визначення «династичного шлюбу» в тому ключі, в якому зазвичай ми його трактуємо. Так, Ю. Крамар зазначає, що це є союз між представниками правлячих династій(родів) задля досягнення певних внутрішньо та зовнішньо політичних цілей [5]. Таке визначення цілком зрозуміле і акцентує на головних ознаках цього явища: союз між династіями та наявність певних прагматичних цілей. Утім, воно

певною мірою є вузьким, адже визначає лише шлюбні відносини між правлячими сім'ями. У більш широкому розумінні, мова йде про відповідні союзи між родами загалом дотичними до влади, наприклад, на регіональному чи місцевому рівні тощо. Зокрема шлюби між представниками знатних сімей Стародавнього Риму, чиї члени займають місця у Сенаті і відповідно здатні впливати на долю Республіки, можна розглядати як династичні шлюби. Однак в цілому увагу прийнято зосереджувати саме на правлячих родах, адже про це, як правило, зберігається більше історичних відомостей, вони найкраще демонструють сутність шлюбної дипломатії та мають стратегічне значення для міжнародних відносин.

Справедливо зазначити, що хоч у Стародавньому світі практика династичних шлюбів була відома і відігравала вагоме значення, однак не так яскраво, як у добу Середньовіччя. Наприклад, у Стародавньому Єгипті одруження фараонів з іноземними царівнами було радше рідкістю, ніж загальнопоширеним явищем. Правителі надавали перевагу внутрішньо-сімейним шлюбам, що часто носили інцестний характер. Передусім, це було пов'язано з тим, що фараон вважався божеством на землі, котрий після смерті має возз'єднатися з іншими богам, а відповідно рівним йому може бути людина лише тої ж крові. Також варто зважати на міжнародні відносини та зовнішню політику Стародавнього Єгипту, де існувало чітке розділення статусів іноземних правителів на «великих» та «малих» царів як дізнаємося з визначної пам'ятки часів Нового царства – Амарнського архіву [4].

Тим не менше приклади шлюбної дипломатії в Стародавньому Єгипті були і мали свою політичну вагу. Так, активною було дипломатія за часів Аменхотепа III, котрий сам був одружений на вавилонських та мітаннійських принцесах, зокрема з Тадухепою, дочкою царя Тушратти, що зміцнило існуючий союз між державами. Водночас Аменхотеп відмовлявся видавати заміж своїх доньок за іноземних правителів, посилаючись на царський звичай, згідно яким у нащадків єгипетської царівни були претензії на трон. Це була одна із причин відносно незначної кількості династичних шлюбів у Давньому Єгипті.

Іншим і одним з найвідоміших прикладів був шлюб Рамзеса II на хеттській царівні, котра отримала ім'я Маатхорнефрура. Він прикметний тим, що вперше в історії Стародавнього Єгипту іноземній принцесі був наданий ранг Великої цариці. Цей шлюб випливав з попередньо укладеного союзу між Єгиптом і Хеттським царством після тривалої боротьби, що існувала між державами. Також варто відмітити, що він був укладений через 13 років після підписання мирної угоди, засвідчуючи стабільність у відносинах між хеттами та єгиптянами. Пізніше цей шлюб став натхненням для легенди, висіченої на стелі Бентреш, оповідаючи про дочку принца землі Бахтат (Бактрія), яка зцілилася завдяки відправленій їй з Єгипту статуї Хонсу. За основу, вочевидь, були взяті відомості про дипломатичне листування щодо відправлення лікарів між Рамзесом та хеттським царем. На довгий час північні кордони Єгипту були в безпеці, аж поки Хеттська держава не занепала під натиском завойовників.

У пізніші епохи випадки шлюбів представників правлячих династій з іноземними правителями та їх нащадками були куди частішим явищем. Прикладом династичного шлюбу в історії Стародавнього Єгипту та водночас Стародавнього Риму зокрема можна назвати заміжжя Клеопатри Селени II, доньки Марка Антонія та знаменитої цариці Клеопатри, з королем Нумідії та Мавретанії Юбою II. Клеопатра Селена стала фактичною співправителькою свого чоловіка, активно опікуючись економічними та гуманітарними питаннями. З нею до двору Юби II прибуло багато важливих радників, учених і митців з царського двору її матері в Александрії для служби в Кесарії. Власне фактичні шлюбні відносини її матері також стали віхою в історії Стародавнього Єгипту і Риму. Внаслідок них були укладені важливі союзи, котрі допомогли Клеопатрі отримати одноосібну владу над Єгиптом на певний час, а Марку Антонію важливого союзника та фінансову підтримку у боротьбі за владу в Римі.

Щодо римлян, то як і у випадку з єгиптянами шлюби з іноземцями не були надто поширеною практикою, адже існував розподіл на громадян та негромадян Риму. Однак шлюбна дипломатія тут теж відігравала свою важливу роль. Треба зауважити, що на відміну від Стародавнього Єгипту династичні не переслідували не одні лише цілі військових, політичних чи економічних союзів, а були засобом поширення римського державного укладу на завойовані землі та забезпечити «Pax Romana» - періоду процвітання та відносного миру. Це цілком зрозуміло, зважаючи на розміри Римської республіки, а потім імперії та кількість племен і народів, що були включені до її складу, відрізняючись рівнем суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку.

Так, Котіс III, володар Одрисько-сапейського царства взяв в дружину Антонію Тріфену з династії Піфодоридів, належачи до анатолійських, грецьких та римських аристократів по батьківській та материнській лінії (Мати Трифени була першою онукою римського Тріумвіра Марка Антонія). Цей шлюб був важливим для підтримки лояльності Риму до Котіса і його управління одним з фракійських королівств.

Інший показовий приклад династичних шлюбів у Стародавньому Римі був шлюб набатейської принцеси Фазаеліс з тетрархом римської провінції Галілеї Іродом Антипою, коли за оцінками їй було близько 11–12 років. Вважається, що цей шлюб був нав’язаний римським імператором Октавіаном, котрий часто одружував васалів Римської імперії , щоб зберегти мир між їхніми королівствами. Хоча шлюб цей був довготривалим, Ірод Антипа згодом вирішив розлучитися з Фазаеліс та взяти в дружини власну племінницю Іродіадою. Фазаеліс втекла до свого батька царя Набатеї Арети IV, що використав цю ситуацію для початку війни проти Ірода Антипи та захоплення спірних прикордонних земель.

Вдавалися до шлюбної дипломатії і в Ассирійській державі, хоча з певними пересторогами, що були згадані у відношенні Єгипту. Доньок царів видавали за іноземних правителів, щоб втримати цих володарів в рамках союзу з Ассирією, отримання підтримки чи нейтралітету з їхнього боку.

Зокрема у VIII ст. до н.е. важливим було утримання царства Табал у зоні вплив ассирійців. Вони змістили законного правителя і поставили царем свого

ставленика, закріпили його вірність шлюбом Амбаріса та дочки Саргона II Ахатабіши [4].

Висновки. Отож, ще у Стародавньому світі була поширена практика династичних шлюбів, відіграючи важливу роль у створенні та підтриманні союзів, встановленні дипломатичних відносин, воєнній підтримці чи збереженні нейтралітету, а також слугуючи засобом отримання територіальних претензій і нав'язування політичного, економічного та культурного ладу і панування. Водночас вже тоді існували релігійні, політичні та суспільні перестороги щодо укладення таких шлюбів. У пізніші історичні епохи шлюбна дипломатія набуде більших розмахів та відповідно значення в геополітичному вимірі й в контексті міжнародних відносин того часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Ball, W. (2016). Rome in the East: The Transformation of an Empire (2nd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315646886

2. Dodson, Aidan; Hilton, Dyan (2004). The Complete Royal Families of Ancient Egypt. Thames & Hudson. p. 140

3. Kasher, Aryeh, and Eliezer Witztum. 2007. King Herod : A Persecuted Persecutor : A Case Study in Psychohistory and Psychobiography. Berlin: Walter De Gruyter.

4. Булик М. В., Історія міжнародних відносин у давні часи: навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2017. 274 с.

5.Крамар, Ю. (2022). Династичні шлюби та їхня роль у дипломатії західноєвропейських держав раннього нового часу. Літопис Волині, (27), 149-153. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.24..

УДК 929. 27-31(37/.38)

Михайло ЖОЛОБ
(м. Київ)

До питання греко-римських впливів у житті Ісуса Христа

Анотація. На основі окремих фрагментів проповідей Ісуса робиться спроба обґрунтування думки про те, що спершу засновник християнства був будівельником-каменярем. Висловлено припущення, що цього професійного досвіду Ісус міг набути саме в одному з оплотів греко-римських впливів на території Галілеї – місті Тиверіада. Тут він отримав також змогу познайомитися із феноменом греко-римського театру, що надалі стало підставою для порівняння Ісусом своїх опонентів фарисеїв із акторами.

Ключові слова: греко-римський світ, Галілея, Ісус Христос, камінь, лицемір (актор).

Постановка проблеми. Багато дослідників життєвого шляху Ісуса Христа намагаються виявити вплив окремих політичних, економічних, культурних чинників на формування поведінки і світогляду віровчителя. У часи життя Ісуса Христа Галілея, в межах якої він активно займався проповідницькою діяльністю,

була частиною Римської імперії, тож історикам християнства варто звернути увагу на присутність греко-римських впливів у житті його засновника.

Мета дослідження. Визначити роль можливих греко-римських впливів у житті Ісуса Христа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки Галілея за життя Ісуса була частиною Римської імперії, на її території у 16 р. до н. е. за греко-римським архітектурним зразком розпочалося зведення нового міста Тиверіади (названого на честь правлячого тоді римського імператора Тиберія) [2]. Тиверіада виникла неподалік Назарета, в якому більшість років прожив Ісус. Цілком ймовірно, що він міг відвідувати сусіднє місто з метою заробітків. Тиверіада потребувала добротних споруд з кам'яною основою. Можливо, саме завдяки закладанню фундаментів Ісус заробляв собі на життя до початку своєї проповідницької діяльності. З церковно-слов'янського / українського перекладу Біблії відомо, що Ісус був теслею. Проте в старогрецькій мові слово «τέκτων», яке використовувалося на позначення професії Ісуса, мало дещо ширше значення і використовувалося на позначення людини, яка не обов'язково мала працювати з деревиною (якої в посушливій Галілеї бракувало), але також могла мати справу з камінням, тобто бути будівельником.

Щоб підтвердити слушність припущення про те, що професія Ісуса була пов'язана із каменем давайте звернемося до першоджерела – канонічних Євангелій, які містить Новий заповіт.

Як відомо, професійна діяльність впливає на повсякденне життя людини, зокрема вживання нею пов'язаних з працею слів з відповідними конотаціями. Тож давайте спробуємо подивитися під цим кутом зору на окремі фрагменти промов Ісуса.

1. Розповідь Ісусом притчі про двох чоловіків, один з яких збудував свій будинок на камінні, а інший на піску (мабуть мається на увазі фундамент) (Матвія 7:24-27), опосередковано може свідчити про зв'язок засновника християнства з будівельною сферою, можливо навіть закладенням фундаментів (про що зокрема свідчать і наступні дві тези).

2. Ісус в одній з проповідей посилається на характерну цитату з Псалтиря: «Камінь, який відкинули будівничі, той став головою кута» (тобто перебуватиме в основі споруди, стане наріжним) (Матвія 21:42; Марка 12:10; Луки 20:17).

3. Ісус, надавши своєму послідовнику Симону нове ім'я (прізвисько), яке арамейською звучить Кифа, грецькою Петро, а українською Камінь, звернувся до нього: «Ти Петро і на цім камені Я побудую Церкву Мою» (Матвія 16:18). Тобто, виглядає так, що Кифа-Петро-Камінь має стати основою-фундаментом для церкви.

4. Якось Ісус сказав: «Бог може з цих каменів спорудити дітей Авраама» (Матвія 3:9; Луки 3:8). Цікаво, що вжито саме слово «спорудити» (термін будівельника для якого камінь виступає в ролі матеріалу для зведення споруд), а не, скажімо, «перетворити камені на дітей» чи «зробити з каменів дітей». На противагу цьому, люди, які звертаються до Ісуса, користуються в подібних випадках звичним добором слів: «... скажи, щоб каміння це стало хлібами».

5. Пророкуючи знищення Єрусалимського храму, Ісус зазначив: «Не залишиться тут каменя на камені» (Матвія 24:2; Марка 13:2; Луки 21:6). Здається, можна просто сказати, що храм буде зруйнований вщент, але Ісус в даному випадку дивиться на споруду очима будівельника, як на структуру, що складається з окремих кам'яних блоків.

Можемо зробити припущення, що саме в Тиверіаді, працюючи будівельником, Ісус мав змогу довідатися про існування греко-римського театру, характерною особливістю гри акторів якого було їх перебування під час виконання ролей у масках, що мали відображати характер персонажів презентованих глядачам трагедій і комедій. Зазначений досвід став Ісусу в нагоді під час викриття моральної ницості своїх опонентів – фарисеїв (членів однієї з іудейських філософських шкіл, які особливого значення надавали надзвичайно точному виконанню релігійних приписів). Ісус називав їх за вдавану побожність лицемірами, тобто акторами, які лише виконували певну роль, що не мала нічого спільного з їх реальними життєвими пріоритетами. До української мови слово «лецимір» потрапило завдяки церковно-слов'янському перекладу Біблії. Його створили слов'янські церковні книжники, щоб перекласти з грецької слово «ὑποκριτής», яке спершу мало два значення: «приховувати» та «актор». Проте слово «лицемір» у процесі словотворення дещо спотворилося. Насправді мало б бути – «лицемін», що означає – «той, що змінює обличчя [маски]» [1].

Тепер перейдемо до конкретних прикладів вживання Ісусом слова «лицемір»:

а) вислів Ісуса: «лицеміри ... люблять ставати й молитися ... на перехрестях, щоб їх бачили люди» (Матвія 6:5) наштовхує на думку про аналогію з акторами театру, які демонструють публіці (глядачам) певні дійства;

б) вислів Ісуса: «... лицеміри ... змінюють обличчя свої, щоб люди бачили, що вони постують» (Матвія 6:16) нагадує одягання актором греко-римського театру трагічної маски («змінюють обличчя свої») з метою донесення до свідомості глядача внутрішніх переживань персонажа.

Висновки. Згадки Ісуса у проповідях про камінь могли бути навіяні його попереднім професійним досвідом, тож відповідним чином сформовані образи можна розглядати як опосередкований аргумент на користь теорії, що засновник християнства був будівельником-каменярем. Набути своїх професійних навичок Ісус міг у сусідній з Назаретом Тиверіаді, яка з метою засвідчення імперської присутності в Галілеї саме розпочала активно розбудовуватися. Перебуваючи у цьому місті, Ісус мав змогу познайомитися з феноменом греко-римського театру, що згодом, уже під час його проповідницької діяльності, стало запорукою вдалого порівняння фарисеїв, з характерною для них показовістю своїх дій і переживань, з акторами-лицемінами-лицемірами (які, щоб продемонструвати глядачам настрій свого персонажа, надягали спеціальні маски).

Список використаних джерел та літератури

1. Лицемір [Електронний доступ]: https://goroh.pp.ua/Етимологія/лицемір.
2. Тиверіада [Електронний доступ]: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тиверіада

УДК 94:616-092(477)«1347/1353»

Анна СВИСТУНОВА
(м. Київ)

Україна під час «Чорної смерті» в Європі: соціальні та економічні наслідки

Анотація. У доповіді проаналізовано наслідки, що їх залишила по собі пандемія чуми 1347-1353 рр. для суспільства та економіки європейських держав.

Науковий керівник: *Булгакова О. В.*, кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Мета дослідження. Визначити, які соціально-економічні наслідки понесла за собою епідемія чуми на території Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія «чорної смерті» (1347–1353) стала однією з наймасштабніших епідемій в історії, що охопила значну частину Європи, включаючи територію сучасної України. Чума спричинила колосальні демографічні, соціальні та економічні потрясіння, які мали довготривалі наслідки.

Чума, відома як «чорна смерть», поширилася в Європі через торгові шляхи з Азії. Вважається, що хвороба потрапила на континент через італійські порти, такі як Генуя та Венеція, у 1347 році. Звідти вона швидко охопила більшість європейських країн, рухаючись уздовж основних торгових маршрутів. Українські землі, що були частиною Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Золотої Орди, також зазнали впливу пандемії.

Одним із перших осередків чуми в регіоні вважається кримський порт Кафа (сучасна Феодосія), який у 1346 році був обложений військами Золотої Орди. За легендою, монголо-татарські воїни, охоплені епідемією, використовували заражені трупи як біологічну зброю, обстрілюючи місто катапультами. Торговці, рятуючись від чуми, вирушили до Європи та привезли хворобу на кораблях. Через порти Криму, а також торгові шляхи, що з'єднували Західну Європу та Київщину, чума могла проникнути на українські землі.

Пандемія спричинила паніку серед населення. Люди намагалися втекти в менш уражені регіони, що лише сприяло поширенню хвороби. Нерідко епідемія супроводжувалася масовими заворушеннями, пошуком «винних», зокрема єврейських громад, які нерідко ставали жертвами погромів. Зростала релігійна фанатичність, люди вірили, що чума – це кара Божа, тому поширювалися містичні практики, самобичування та масові молитви.

Влада та церква не мали ефективних методів боротьби. Лікарі не розуміли природи хвороби, часто застосовували безрезультатні засоби лікування. В результаті чума залишила після себе значно спустошені міста та села, численні

занедбані господарства, що змінило подальший соціально-економічний розвиток регіону.

«Чорна смерть» спричинила значне скорочення населення, що вплинуло на всі верстви суспільства. У містах різко зменшилася кількість ремісників, торговців і чиновників, а в селах— селян, які працювали на землі. Це призвело до знелюднення поселень, деякі з них залишалися покинутими на десятиліття.

Через втрату великої частини населення соціальні структури почали руйнуватися. Феодали втрачали залежних селян, що змушувало їх пом'якшувати кріпосні обмеження або шукати нові способи управління господарствами. Це сприяло ослабленню феодального ладу, посилювало рухи за особисту свободу.

Вплив чуми відчувався і на релігійному рівні: люди масово зверталися до церкви в пошуках порятунку, однак через безсилля духовенства перед хворобою авторитет церкви почав знижуватися. Поширювалися апокаліптичні настрої, містичні секти, а також переслідування «винних» у поширенні чуми, що сприяло соціальним конфліктам та нестабільності.

Скорочення населення призвело до гострого дефіциту робочої сили, що змінило економічні відносини. Через нестачу селян феодали змушені були пропонувати кращі умови праці або навіть відмовлятися від кріпосного права. Це сприяло зростанню соціальної мобільності та появі вільних селянських господарств.

Торгівля і ремесла занепали, оскільки багато міст спорожніли, а торгові зв'язки порушилися. Закриття ринків і зменшення кількості виробників викликало кризу у виробництві товарів. Деякі міста втратили своє значення як торгові центри, тоді як інші адаптувалися до нових економічних реалій.

Через скорочення населення зросла вартість робочої сили, що спричинило підвищення заробітної плати. Водночас через загибель великої кількості власників землі відбувалася концентрація земельних угідь у руках небагатьох впливових родин, що змінило структуру землеволодіння.

Пандемія чуми призвела до значних демографічних змін – скорочення населення спустошило цілі регіони, а відновлення людських ресурсів тривало кілька поколінь. Це послабило військовий потенціал українських земель, що зробило їх більш вразливими до зовнішніх загроз, зокрема нападів кочових народів.

Феодальна система почала занепадати, оскільки нестача селян змушувала землевласників змінювати форми господарювання. У деяких регіонах кріпосне право послабилося, натомість виникали нові форми залежності селян від панів. Це стало передумовою для соціальних змін, які проявилися у XV-XVI ст.

Ослаблення торгівлі через скорочення населення та падіння економічної активності змінило напрямки торговельних шляхів. Деякі міста втратили своє значення, тоді як інші змогли пристосуватися до нових умов. У довгостроковій перспективі це вплинуло на розташування економічних центрів у регіоні.

Висновки. Пандемія «чорної смерті» стала однією з наймасштабніших катастроф у світовій історії, що значно вплинула на соціальний та економічний розвиток українських земель. Масове скорочення населення спричинило занепад

міст і сіл, порушило традиційні феодальні відносини та призвело до змін у структурі землеволодіння.

Дефіцит робочої сили змусив землевласників переглядати умови праці селян, що поступово вплинуло на послаблення кріпосного права в деяких регіонах. Занепад торгівлі та ремесел призвів до економічних змін, які визначили подальший розвиток регіону.

Історичний досвід пандемій, включаючи «чорну смерть», демонструє, як глобальні кризи можуть змінювати суспільство та економіку. Це актуально і сьогодні, коли світ стикається з новими викликами, такими як пандемії сучасності, що вимагають адаптації соціальних та економічних систем.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуржій О. І. Соціально-економічні наслідки пандемій у Середньовічній Європі. Київ, 2010.
2. Мортімер І. Середньовічна Європа: життя, хвороби і смерть. Харків, 2017.
3. Історія чуми в Європі та її вплив на суспільство – historian.in.ua
4. Середньовічні пандемії та їх наслідки – ukrayinska.libretexts.org
5. Україна під час чуми: історичні аспекти – ua.izzi.digital

УДК 94:2]:929(477:438)»1587/1632

Ярослав САВЧЕНКО
(м. Київ)

Релігійна політика короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази

Анотація. Доповідь присвячено аналізу релігійної політики Сигізмунда III, короля Речі Посполитої, та її вплив на конфесійні відносини в країні кінця XVI — початку XVII ст. Проаналізовано зміни в політиці короля, зокрема згортання віротерпимості, підтримку католицизму й обмеження прав православних та протестантів. Окремо акцентовано увагу на рокоші 1606-1608 рр., що став наслідком релігійної політики короля. Показано, як дії Сигізмунда III сформували негативний образ короля серед українців та загрожували стабільності Речі Посполитої.

Ключові слова: Акт Варшавської, католицизм, конфесійні відносини, православні, протестанти, релігійна політика, релігійна толерантність, Річ Посполита, рокош, Сигізмунд III.

Науковий керівник: *Візер С О.*, кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри історії та етнології України УДУ імені Михайла Драгоманова.,

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1587 р. королем Речі Посполитої стає Сигізмунд III зі шведської династії Ваз, який був племінником Сигізмунда II Августа. Новий король взяв курс на зміну заведених в державі порядків, зокрема мова йде про згортання політики віротерпимості, що призвело

до негативних результатів як для православних українців, так і для самої Речі Посполитої, яка постраждала від такої політики короля.

Друга половина XVI ст. в Європі характеризувалася жорстокими релігійними війнами та репресіями представників різних віросповідань, у приклад можна навести тривалі конфесійні конфлікти у Франції чи Німеччині [2]. Натомість Річ Посполита в цей період була відносно зразковою державою, де діяв релігійний мир та принципи толерантності. Шляхтичі розуміли, як важливо для багатоетнічної та поліконфесійної Речі Посполитої зберегти релігійну стабільність і не допустити вибуху боротьби між представниками різних конфесій. Саме тому шляхта вимагала, щоб кожен король Речі Посполитої ставив підпис, що він буде дотримуватися Акту Варшавської конфедерації 1573 р., який гарантував однакові права та привілеї для всіх громадян незалежно від їхнього віросповідання. На коронаційному сеймі Сигізмунд III підписав цей документ і пообіцяв зберігати релігійний мир в державі [2].

На Сигізмунда III покладались великі сподівання, адже новий король був нащадком видатної династії Ягеллонів. Населення вірило, що монарх буде розвивати державу за принципами, які заклали його відомі попередники. Однак як зазначає польський історик Януш Тазбір новий король взагалі довго «не розумів ні Польщі… ні менталітету її мешканців» [4].

Матір'ю Сигізмунда III була ревна католичка Катерина Ягелонка, яка виховала сина в дусі захисту католицизму. Також майбутній король був вихованцем єзуїтів, діяльність яких була спрямована на поширення католицької віри та здійснення релігійної конверсії. Тому як мати, так і єзуїти відіграли не останню роль у виборі конфесійної траєкторії Сигізмунда III [1].

Уже на початкових етапах свого правління Сигізмунд III починає дедалі більше підтримувати саме католиків, що спричиняє прояви невдоволення серед православної та протестантської шляхти, релігійні права яких обмежувалися відповідно до Акту Варшавської конфедерації [5].

Тривалий час посередником між Сигізмундом III і шляхтою був коронний канцлер Ян Замойський, який мав авторитет серед аристократії ще до приходу династії Ваз до влади. Канцлер був талановитим і розумним політиком, який здогадувався, чим може закінчитися надмірна підтримка короля представників лише однієї конфесії. Через це довгий час між Сигізмундом III і Яном Замойським були суперечки щодо правильності рішень короля. Канцлер навіть міг дозволити собі називати Сигізмунда III «німим чортеням, імпортованим зі Швеції» [1].

У 1605 р. Ян Замойський помер, що призвело до суттєвих змін у відносинах між королем та шляхтою. Уже не було канцлера, який стримував аристократію від повстання проти короля. Абсолютна прокатолицька політика Сигізмунда III, який оточив себе представниками лише католиків і роздав їм найважливіші посади в Речі Посполитій, спричинила рокош, на яке шляхта мала повне право. У Акті Варшавської конфедерації йшлося, що в разі порушення королем умов документа, а також базових принципів управління державою, шляхта може за власним бажанням підняти повстання проти короля, оголосивши йому недовіру [3].

Рокош розпочався у 1606 р., його очолив краківський воєвода Миколай Зебжидовський, який за віросповіданням був католиком. Це повстання стало масштабним та знаковим для Речі Посполитої, адже воно показало, що навіть представники католицької шляхти розуміли, наскільки небезпечним для єдності та збереження держави є опіка з боку короля лише католиків, як надавання переваг для однієї конфесії призведе до невдоволення й обурення вірян інших двох релігій – православних та протестантів. Тому самі католики стали на чолі рокошу, метою якого було надання рівних прав та свобод усім громадянам Речі Посполитої незалежно від їхнього віросповідання. Шляхта здійснила такі дії задля збереження релігійного миру в державі [4].

Руську партію в рокоші очолював Януш Острозький, який виступав від імені православних, що внаслідок повстання очікували добитися збереження своїх прав.

Рокош закінчився у 1608 р. перемогою короля. Після цього Миколай Зебжидовський був змушений офіційно перепросити перед королем на засіданні сенату, натомість рокошанам було оголошено амністію [4]. Повстання продемонструвало, що шляхтичі різних конфесій можуть згуртуватися та почати діяти разом, якщо король порушує гарантовані державою права якоїсь із конфесій. Хоч король і переміг, однак після рокошу відбувається поступове ослаблення королівської влади, що призвело до втрати колишньої могутності Речі Посполитої.

Також варто згадати ще одну важливу подію, яка відбулася за правління Сигізмунда ІІІ - укладення Берестейської церковної унії, унаслідок якої виникла уніатська церква, натомість православна церква була заборонена. Король протягом багатьох років робив все, щоб не визнавати православних, які перші два десятиліття після унії перебували в підпіллі, у стані виживання. Конфесійна політика Сигізмунда ІІІ спричинила прийняття українцями короля як постійного обмежувача прав православних та їхніх переслідувань. Сигізмунд ІІІ став уособленням символу релігійної нетерпимості та утисків віри [3, с 119].

Висновок. Отже, майже півстолітнє правління Сигізмунда ІІІ характеризувалося закінченням дії принципів релігійної толерантності на території Речі Посполитої, які до цього вирізняли країну з-поміж інших тогочасних провідних держав Європи. Попри офіційне зобов’язання дотримуватися Акту Варшавської конфедерації 1573 року, король активно підтримував католицьку церкву, обмежуючи права православних і протестантів. Це призвело до зростання конфесійного напруження, що врешті-решт спричинило рокош 1606-1608 рр., який очолила католицька шляхта, що виступила проти королівської політики, усвідомлюючи її загрозу для стабільності держави. Релігійна політика Сигізмунда ІІІ спричинила формування серед українців образу короля, який різними діями намагався знищити православну віру.

Список використаних джерел та літератури

1. Дейвіс Н., 2008. Боже ігрище: історія Польщі. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1080.

2. Конколевський І. 2015. Річ Посполита багатьох народів, релігій, культур. Інститут національної пам'яті: Варшава, 365.

3. Плохій С., 2006. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 494.

4. Сулима Камінський А., 2011. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. Київ: Наш час, 263.

5. Яровий В., 2001. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.) Київ: Либідь, 628.

УДК 94:271.22]:929(477)«1633/1647»

Руслан ШИХНЕНКО
(м. Київ)

Роль Митрополита Петра Могили у розбудові православної церкви в Україні

Анотація. У доповіді розглядається роль митрополита Петра Могили у відродженні та піднесенні православної церкви в Україні в 30 – 40-х роках XVII ст. Петро Могила став однією з найвизначніших постатей в історії української культури та духовності. Важливими його досягненнями були створення Києво-Могилянського колегіуму, реформування богослужіння та розвиток книговидавничої справи. Могила активно впроваджував європейські зразки освіти, намагаючись поєднати християнську віру з досягненнями західної науки..

Ключові слова: культура та духовність, книговидавництво, Києво-Могилянський колегіум, Петро Могила, православна церква, реформи.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Петро Могила – один з найбільш потужних діячів української культури та освіти в Україні напередодні козацької революції під проводом Богдана Хмельницького. Він став фундатором школи нового типу для руського православного простору – колегіуму, як називали такі заклади в Західній Європі та в Україні у XVI–XVIII ст. (Микитась, 1994: 72).

Святитель Петро Могила, митрополит Київський – один із найвизначніших православних ієрархів, культурних та громадських діячів. України. Його велич заслужено увійшла в історію під терміном «могилянська доба». Він був видатним богословом, філософом, просвітником, меценатом, гуманістом, реформатором та основним фундатором національно-культурного відродження Православної Церкви і України (Беспалов, 2014: 223).

Саме завдяки його активній діяльності в церковному житті починаються серйозні реформи. Могила вводить інститут митрополичого намісника та

призначає духівників, які здійснюють нагляд за діяльністю священників. Петро Могила, з його активною позицією, високим інтелектом і владними можливостями, стає справжнім патріотом України. Він записується до «Упису» Київського братства як «старший брат і опікун». Після конфлікту з братчиками та козацькою старшиною він об'єднує свою Лаврську школу (яка пізніше отримала назву Києво-Могилянського колегіуму) з братською школою. Могила значно вдосконалив систему навчання, надавши колегіуму чітку структуру (Ісіченко, 2011: 88).

Зайнявши найвищу посаду в церковній ієрархії України, Могила розпочав активну роботу з об'єднання зусиль різних суспільних груп, зокрема братств, інтелігенції та козацтва. Він мав міцну підтримку від Львівського братства і встановив тісні зв'язки з братствами Луцька, Вінниці, Кременця, Вільна, Мінська (Хижняк, Маньківський, 2003: 42).

Петро Могила заснував Духовну консисторію, створивши потужну структуру для зміцнення впливу митрополита, забезпечення надійного контролю за духовенством та організації ефективного церковного суду. Окрім розширення освіти на українських землях, митрополит приділяв велику увагу збереженню культурної спадщини. Він почав відновлення та реставрацію стародавнього українського храму – Софії Київської, врятувавши її від остаточного руйнування. Могила вважав цей храм «єдиною прикрасою православного народу, головою та матір'ю всіх церков». Також святитель відновив Десятинну церкву, побудувавши новий кам'яний храм на її руїнах, а також реставрував церкву Спаса в Берестові (Беспалов, 2014: 225).

Петро Могила, засновник Києво-Могилянського колегіуму, активно сприяв розвитку зв'язків з іноземними вченими та навчальними установами. Як зазначає дослідник І.Шевченко, він був людиною, яка поєднувала різні світи та культури. Могила вірив, що наукові ідеї мають універсальну цінність, і їхня значущість не повинна залежати від релігійних переконань тих, хто їх створював. Він чітко усвідомлював, що толерантність є важливою умовою для розвитку власної культури та будівництва української нації (Нічик, Хижняк, 2000: 12).

Однією з найважливіших заслуг Петра Могили стало сприяння розвитку книговидавничої справи в Україні. Він надав Лаврській друкарні величезний поштовх, вклавши в її роботу гуманістичний зміст, якого ще не було в українському книгодрукуванні. Митрополит одним з перших почав видавати книги «руською мовою», тобто літературною українською того часу. Боротьба за слов'яноукраїнську мову і її гідність стала частиною боротьби за честь і незалежність України. Ця мова стала символом визвольних змагань українського народу проти іноземних поневолювачів. Митрополит Петро Могила також дбав про впорядкування та публікацію богослужбових книг. Найбільше значення мали його «Требник» і «Служебник», у яких були збережені особливості богослужінь Української Православної Церкви, а також вміщено чимало обрядів, які були характерні лише для України (Нічик, 1997: 262).

Твори та діяльність Могили допомогли Східній Європі ознайомитися з філософським, науковим і богословським доробком Заходу, а також сприяли

представленню культури українського народу, православної віри та східної церкви на Заході. Його праці перекладалися і публікувалися мовами багатьох європейських народів, ставши відомими і потрапивши до бібліотек як церковних, так і світських правителів, зокрема й французьких королів. Завдяки цьому Захід зміг ближче познайомитися зі Сходом і побачити в ньому багато неповторного. Справжній інтерес до культурних досягнень Східної Європи виник саме тоді, коли почався відхід від абсолютизації ролі розуму в Просвітництві, а також почалося усвідомлення Заходом значення східноєвропейських духовних цінностей для людства (Нічик, 1997: 263).

Варто відзначити те, що Петро Могила провів реформу освіти, орієнтуючись на європейські зразки. У Європі латина була мовою науки, і без її знання неможливо було отримати визнання вченого або вважатися освіченою людиною. Могила вважав знання латини і її викладання в колегіумі обов'язковим для здобуття європейської освіти та для практичних потреб. Він рекомендував друкувати проповіді та повчання для народу українською мовою, наукові праці — українською, польською, грецькою і латинською, а біблійні тексти — церковнослов'янською (Беспалов, 2014: 226).

Петро Могила приділяв значну увагу літургійним реформам у Церкві, зокрема розробці та оформленню православного богослов'я. Це стало основою для того, щоб Українська православна церква зміцнилася і зайняла своє місце в християнському світі. Митрополит створив кілька важливих богословських творів і підтримував написання полемічних праць на захист православ'я. Для цього він очолив Лаврський учений гурток та Лаврську друкарню, запровадив польський і латинський шрифт поряд зі слов'янським, що допомогло інтегрувати українську культуру в європейський контекст (Климов, 1996: 83].

Особливо важливою є його праця «Православне сповідання віри Кафоличної і Апостольської Церкви Східної», в якій він систематизував та обґрунтував основи православної віри (під ред. Колодного, Климова, 1997: 146).

Більшість дослідників вважають Києво-Могилянську академію найбільшим досягненням Петра Могили, і сам митрополит підкреслював це, назвавши її у своєму заповіті «єдиним своїм надбанням». Впровадження його ідей у церковній, культурній, політичній та дипломатичній сферах стало можливим завдяки Києво-Могилянській академії (спочатку Колегіуму), яку він створив і підтримував протягом усього життя. У своїй обітниці Могила проголосив три основні принципи для навчання та виховання молоді: вірність батьківській вірі та традиціям, а також європейська освіченість, яким він сам слідував усе своє життя (Хижняк, Маньківський, 2003: 45).

Золота доба митрополита Київського Петра Могили завершилася раптовою смертю 14 січня 1647 року, коли йому було всього п'ятдесят років. За 14 років свого митрополичого правління він встиг зробити неймовірно багато, залишивши нестерту печать свого духа на всю подальшу історію Української Православної Церкви і , на жаль, за життя діяча, його мрія про створення академії так і не збулася… (Шевченко, 2001: 179).

Список використаних джерел та літератури

1. Беспалов С. Роль та значення діяльності святителя Петра Могили в житті Української Православної Церкви. Волинський благовісник. 2014. № 2. С. 223-230.
2. Ісіченко І. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.
3. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ, 1994. 288 с.
4. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної 6. культури, 1997. 328 с.
5. Нічик В., Хижняк З. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки. Наукові записки. Історичні науки. Київ: «КМ Академія», 2000. Т.18. С. 12-28.
6. Колодний А, Климов В. (Ред.). Петро Могила: богослов, церковний і культурний діяч. Київ: Дніпро, 1997. 215 с.
7. Климов В. Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / В. Климов [та ін.]; НАН України, Ін-т філософії, Від-ня релігієзнавства. Київ: Дніпро, 1996. 270 с.
8. Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 181 с.
9. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. Львів, 2001. 274 с.

УДК 94:35511+271.2(477) «16»

Ангеліна ІЛЬНИЦЬКА
(м. Київ)

Козацька віра: захист православ'я як основи національної ідентичності у XVII столітті

Анотація. У доповіді визначено роль козацтва в умовах загострення міжконфесійних відносин в Україні XVII ст. Акцентовано увагу на діях козаків проти ворогів православ'я та їхніх зусиллях із відновлення церковної ієрархії.

Ключові слова: козаки, православна церква, релігія.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Постановка проблеми. Релігія – це особлива система вірувань, яка має значний вплив на формування людської свідомості, і українське суспільство не є винятком. Від самого початку української державності релігія займала центральне місце в житті народу, визначаючи його цінності та світогляд.

Для українських козаків захист своєї віри і церкви був священним обов'язком. Вони відстоювали релігійні ідеали та були готові пожертвувати власним життям задля збереження православ'я. Деякі відомі постаті, наприклад Петро Могила, називали козаків «відступниками», але історія показує зворотне: рішучість у боротьбі за духовні цінності, яка згодом стала невід'ємною частиною культурної спадщини України. В певні періоди історії саме Запорізька Січ залишалася одним з центрів збереження православної віри на українських землях.

Мета цієї доповіді – з'ясувати роль козацтва в захисті православної церкви, зосередивши увагу на подіях, що вплинули на формування цього образу.

Історіографія питання. Дана тема досліджувалася істориками під різними кутами зору. Зокрема, С. Абросимова у своїй статті [1] проаналізувала матеріальну спадщину козацтва, зокрема козацькі бібліотеки. Вона з'ясувала, які книги читали запорожці, на основі чого прийшла до висновку про глибоку релігійність та побожність козацтва. Відомий історик О. Апанович, розглядаючи конфесійний чинник в діяльності козацтва, акцентувала увагу на впливах зовнішніх факторів, наприклад, збройних конфліктів за межами України за участі Запорізької Січі [2]. В. Щербак висвітлює православну риторику, що використовувалася в боротьбі за збереження козацької автономії в межах Речі Посполитої, особливо вплив Берестейської унії [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. За часів становлення козацтва релігія була центральною частиною світогляду людей. Всі важливі події в житті супроводжувалися церковними обрядами: народження –хрещенням, шлюб – вінчанням, а смерть – відспівуванням священника. Церковні книги були основним джерелом освіти, через яке люди вчилися читати. Віра слугувала не лише моральним орієнтиром, але й встановлювала правила, яких дотримувалися всі свідомі громадяни: любов до ближнього, милосердя, взаємоповага.

Козаки, як частина цього суспільства, також дотримувалися християнських принципів, що сприяло їхній освіченості, дисциплінованості та духовному зростанню. Особливо важливим було їхнє прагнення будувати церкви, які ставали справжніми шедеврами архітектури і надихали народ. Храмобудування не лише зміцнювало релігійні традиції, а й слугувало джерелом натхнення для розвитку народного мистецтва та культури [2].

Наприклад, козаки активно засновували монастирські та церковні бібліотеки на землях запорізьких вольностей. Маргіналії в цих книжках свідчать про глибоку релігійність і щиру побожність, які були характерними рисами козацької спільноти. Захист віри предків і православної церкви був основою їхнього життя і діяльності [1].

Варто зазначити, що до кінця XVI ст. на теренах Речі Посполитої віротерпимість залишалася характерною рисою суспільства. Навіть традиційний обряд прийняття в козацьке товариство, де питання віри також мало значення, не вирізнявся суворістю. Лише під час походів проти татар запорожці виступали під гаслом боротьби з «неприятелем святого Хреста». Основною причиною змін у їхній позиції стала Берестейська унія, яка збурила українське суспільство та викликала значний спротив православних на сеймах і сеймиках [4]

Релігійна боротьба тісно переплiталася з національно-визвольним рухом, у якому провідну роль відігравало козацтво. Наприкінці XVI ст. розпочалися козацькі повстання, серед яких виділяється виступ під проводом Криштофа Косинського. Це повстання не мало релігійного характеру. Інше значуще повстання, яке відбулося у 1594–1596 рр., очолив Семерій Наливайко. Його загони здійснили серію нападів на маєтки прихильників унії, виконуючи завдання князя Острозького. Хоча в релігійній боротьбі 1595–1596 рр. козаки не висували власної релігійної програми, вони стали важливим інструментом у протистоянні православної шляхти з опонентами. Незважаючи на це, їхня участь мала значний вплив на сприйняття повстань сучасниками [3].

У 1610 р. козаки вперше подали до київського суду протестацію на захист православ'я через наступ унії на Київщині. Намісник Іпатія Потія, Антоній Грекович, застосовував погрози та насильство, намагаючись перевести православне київське духовенство на унію. Проти нього виступили не лише шляхта та міщани, але й українське козацтво, яке приєдналося до традиційного захисту православної віри. У протестації козаки заявляли, що є синами Східної Церкви і захисниками Божих храмів. Події 1610 р. стали першими задокументованими випадками свідомої участі козаків у релігійній боротьбі. Завдяки їм православні могли відповідати силою на силові дії уряду, що підтримував уніатів [3].

У березні 1620 р. єрусалимський патріарх Феофан повертаючись із Москви опинився на території України. Він прибув до Києва і був зустрінутий братією, духовенством та козаками. Владика відвідав місцеві монастирі та надовго зупинився у Трахтемирові. Влітку в Києво-Печерській лаврі зібрався з'їзд шляхти, міщан і козаків, які просили Феофана висвятити православних ієрархів і відновити Київську митрополію. Патріарх спочатку вагався, побоюючись польської влади, але, ймовірно, під тиском обставин погодився.

У жовтні 1620 р. в Братській церкві на Подолі, вночі і в цілковитій таємниці, Феофан висвятив нових ієрархів. Йов Борецький став митрополитом Київським, Мелетій Смотрицький – архиєпископом Полоцьким, а Ісайя Копинський – єпископом Перемишльським. Пізніше було висвячено ще кілька єпископів у Трахтемирові, Білій Церкві та Житомирі, що остаточно відновило православний єпископат. Наступним викликом було досягти його офіційного визнання, яке залежало від королівського схвалення [5].

Новий союз між православною ієрархією та козацтвом створив серйозну загрозу уряду. Це проявилося на козацькій раді у Фастові 1621 р., де були присутні Йов Борецький, Курцевич і Петро Сагайдачний. Борецький висловив скарги на переслідування православних владою, після чого козаки взяли справу захисту нової православної ієрархії як свою власну [3].

Висновки. Отже, роль релігії в житті українського козацтва була визначальною і впливала на всі аспекти його існування: від світогляду до конкретних дій у політичній, культурній та військовій сферах. Релігія була не лише духовним орієнтиром, а й потужним консолідуючим чинником, що забезпечував єдність громади та ідеологічну мотивацію в боротьбі за національні

й соціальні права. З початку XVII ст. козацтво відіграло ключову роль у захисті православної віри, яка в умовах Берестейської унії та загрози асиміляції стала символом не тільки релігійної, а й національної ідентичності. Це яскраво проявилося в діях козаків проти ворогів православ'я та в їхніх зусиллях із відновлення церковної ієрархії.

Список використаних джерел та літератури

1. Абросимова С., 1993. Духовна культура запорожців: козацькі бібліотеки. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Мат. Міжнар. наук.конф. 13-17 трав. 1991 р. У 3-х вип. Вип. 3. Київ. С. 36-40.
2. Апанович О., 1991. Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Дніпро. 333 с.
3. Плохій С., 2006. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика. 494 с.
4. Щербак В. Козацтво і православ'я. (http://litopys.org.ua/coss1/shch06.htm)
5. Яковенко Н., 2001. Реформа "грецької" церкви: унія, оновлення православ'я. Історія української культури: У 5 т. Київ. Т. 2. С. 505–530. (http://litopys.org.ua/istkult2/ikult235.htm)

УДК 930:323.27+136.423.3(477)«16»

Сергій ТИЦЬКИЙ
(м. Київ)

Українська революція середини XVII століття: причини, характер і рушійні сили (проблеми української історіографії)

Анотація: Комплексна і багатовимірна проблема Української революції середини XVII ст., у різних її формулюваннях і розумінням не тільки була однією з центральних і гострих проблем в українській історичній науці останніх майже 400 років, але й набула нової додаткової актуальності на в умовах сучасної російсько-української війни та пов'язаної з нею ідейно-політичної боротьби у загальноєвропейському просторі. В українській історіографії Української революції середини XVII століття чітко проглядаються шість етапів. Найбільш плідним і в той же час найбільш неоднозначним у науковому сенсі став саме останній, шостий етап, протягом якого закладені фундаментальні підвалини для остаточного наукового вирішення проблеми причин, характеру, рушійних сил, періодизації та хронологічних меж Української революції XVII ст.

Ключові слова: національно-визвольна війна, революція, українська історіографія, середина XVII ст.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток української історичної науки на її пострадянському етапі, окрім іншого, характеризується плюралізмом наукових методологій і результатів осмислення і переосмислення ключових для буття українства історичних процесів і рухів. Одним з найвизначальніших саморухів українського народу була соціально-політична трансформація середини XVII ст.,

основні фактори і характеристики якої дотепер різноманітно інтерпретуються українським істориками з надзвичайною енергією і наполегливістю у відстоюванні свої авторських бачень і вподобань. Відслідковуванню витоків цього різноманіття і з'ясуванню авторського внеску в пошук справжніх причин, рушійних сил і характеру цієї трансформації і присвячена доповідь.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії вивчення причин, рушійних сил і характеру українського радикального суспільно-політичного руху середини XVII ст. достатньо чітко окреслюються шість якісних етапів.

Перший етап (кінець XVII - початок XVIII ст.). Цей етап вже достатньої давно був означений українськими істориками як козацько-літописний. Найвидатнішими, з нині відомих нам, авторів цього етапу були Самовидець, Г.І. Грабянка та С.В. Величко.

Саме в літописі *Самовидця* подані ті класичні означення причин, рушійних сил, характеру і хронологічних рамок радикального українського руху XVII ст., які майже на два століття стали зразком для його розуміння і тлумачення для українських істориків. Причинами українського зриву він однозначно назвав гоніння на православ'я, утиски волі і прав козаків від поляків та непомірний визиск селянства євреями, а сам вибух руху означив як війну Хмельницького. Хронологічні межі війни під проводом Б. Хмельницького він визначив таким чином: початок – 1648 р., завершення – 1654 р. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння народного, Самовидець назвав «чоловіка одного, у которого одняли пасіку, которая всей землі Польськой начинила біди». При цьому автор вказав не тільки на експлуатацію рядового козацтва польським урядовцями (старостами і комісарами) та євреями торговцями і підприємцями, а й козацькими полковниками і реєстровою й запорізькою старшиною[22]. Варто відзначити, що авторська вказівка на здирництво козацької старших стосовно козацтва рядового зникає на довгий час з української історіографії (фактично до пізніх праць П. Куліша).

Загалом на першому етапі розвитку української історіографії Української революції середини XVII ст. революційні події були визначені як козацька війна українського народі при авангардній ролі козацтва в під проводом Б. Хмельницького проти польського панування і визиску, яка призвела до підупадання покозаченої України під сюзеренітет царя Олексія.

Другий етап (друга половина XVIII ст. – початок XIX ст.). На другому етапі розвитку української історіографії українського визвольного руху середини XVII ст. публікувалися історичні праці майже виключно загальноісторичного описово-компілятивного характеру, автори яких переважно уникали творчого аналізу доступної їм джерельної бази і обмежувалися конспективним викладом конкретних воєнно-політичних подій (Кониский Г., Бантыш-Каменский Д.Н., Маркевич Н.А., Ригельман А.И.).

Другий етап українських досліджень революційного руху українців середини XVII ст. практично не дав помітних позитивних зрушень у вивченні проблеми, за виключенням введення в обіг значного обсягу історичних документів.

Третій етап (друга половина XIX – початок XX ст.). Третій період розвитку української історіографії визвольної боротьби українства середини XVII ст. прийнято характеризувати як народофільський (народницький), представники якого переважно спиралися переважно на спадщину козацьких літописців і новітні філософсько-історичні ідеї та архівні матеріали, які були введені в науковий простір завдяки роботі регіональних археографічних комісій. Українські історики, дотичні до проблематики Хмельниччини, практично одностайно ідентифікували її як народне повстання за участі козацтва, селянства міщанства, при певній дотичності православного духовенства і частини шляхти при провідній ролі козацтва. Певна розбіжність між науковцями проглядається у визначенні хронологічних меж і періодів Хмельниччини (Аркас М.М., Антонович В.Б., Ефименко О. Я.). На цьому тлі суттєво виділялися П. О. Куліш та В. К. Липинський. Саме останній започаткував радикально нову історіографічну течію розуміння Хмельниччини як складного поєднання станової (соціальної) революції та національно-визвольного державотворчого повстання козаків і православної шляхти.

Бачення Хмельниччини *П. О. Кулішем* радикально трансформовувалися протягом 1840-х – 1880-х рр. Спочатку він вбачав причини її у надмірній експлуатації селян шляхтою та євреями-орендарями, а міщан і козаків – шляхтою і чиновництвом [13]. Згодом, у «Записках о Южной Руси», головними винуватцями Хмельниччини стають вже місцеві урядовці – чиновники, як головні експлуататори і гнобителі свободи в Україні, душителі почуття людської гідності українства [14]. Ще через чотири роки П. Куліш стверджував, що генераторами народного гніву були українські пани, католицьке й українське духовенство, а особливо козаки [15]. Нарешті у 1880-х рр. П. Куліш характеризує Хмельниччину як козацький бунт і козацько-панську усобицю 1647–1654 рр., а політичний режим в Речі Посполитій передня Хмельниччини як шляхетську диктатуру при безвладді короля. Головною рушійною силою повстання визнавав козацтво, соціально егоїстично налаштоване, а кількісно домінуючими - селян і міщан, при незначній участі дворянства [16]. Однак при цьому П. Куліш назвав козацькі думи про часи Хмельниччини «*революційними рапсодіями*» [16].

М. С. Грушевський в своїх книгах і статтях від кінця XIX ст. і до 1918 р., при відповідній нагоді, наголошував на загально визнаних у тодішній українській «народофільській» історіографії причинах руху і рушійних силах Хмельниччини. Визвольний рух українства характеризував як війну, яка переросла у повстання козацьке, потім у козацько-селянське і, нарешті, у народне, яке тривало протягом 1648–1657 рр. [8]. У томі дев'ятому «Історії України-Руси», виданому за радянської доби, він назвав Хмельниччину *революцією,* але без історико-теоретичного обґрунтування.

Найвизначніший внесок, недооцінений до сьогодення, в історіографію причин, рушійних сил та характеру революції середини XVII ст. зробив *В. К. Липинський* своєю працею 1911–1912 рр. «Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (Станіслав Михайло Кричевський)», присвячений першим двом рокам повстання під

проводом Б. Хмельницького. Вчений оцінив події середини XVII ст. як повстання українського народу 1648 –1649 р., як Велику українську революцію 1648 р. і як народну революцію, небачену за силою і розмахом у тодішній Європі [17]. При цьому в перші два роки вона розвивалася у двох автономних, але активно взаємодіючих рухах, а саме: козацькому повстанні під проводом Б. Хмельницького і соціальній революції. Повстання носило переважно національно-визвольний, державотворчий характер, а революція (селянська революція, соціальна революція) – антифеодальний, класово орієнтований, антидержавний, не орієнтований національно характер. Головною рушійною силою повстання вчений визначив українське козацтво, а головною рушійною силою соціальної революції – українське селянство. Активним і впливом учасником саме повстання, а не революції, він вважав українську православну шляхту. Соціальна революція вщухає після Зборівського миру [17].

Четвертий етап (1920-ті – 1930-ті рр.). В. К. Липинський у книзі «Україна на переломі» суттєво структурував і розвинув свою дуалістичну концепцію Хмельниччини. Причинами Великого українського повстання 1648 р. визнавалися 1) національно-релігійне гноблення на основі насадження уніатства, 2) гострі протиріччя між економічно інтенсивним дрібним і середнім козацьким і шляхецьким господарюванням та економічно екстенсивним магнатським, 3) воєнно-політичне безсилля польського уряду (Липинський, 1954: 18). Рушійними силами повстання: козацтво, православна шляхта, заможне міщанство і фанатичне православне духовенство з православною інтелігенцією, які використали соціальне невдоволення селянства. При цьому козацтво було ініціатором і головною генеруючої силою козацького повстання 1648 р., яке породило соціальну революцію [18]. З кінця 1648 р. козацьке повстання переростає в Козацьку революцію, після того як «внутрішня політика правлячої козацької верстви відносно інших класів української нації приймає національно-державний, а не козацько-класовий характер» [18]. З періодизацією у науковця залишалася певна неузгодженість. Він означив три періоди повстання: автономістський (до Переяслава), сепаратистський 1654-56 рр.(до Віленського перемир'я) та незалежницький (1656 – 1657 рр.), але при цьому наголосив, що Козацька революція тривала до ради у Переяславі.

Тим часом в радянській українській історіографії зусиллями М.І. Яворського активно формувалися українська радянська версія концепції Козацької революції середини XVII ст., а зусиллями В. Сухино-Хоменка – концепція Української буржуазної революції.

М.І. Яворський протягом 1923–1929 рр. встиг видати три праці, в яких з певними, відносно незначними змінами виклав авторський варіант концепції козацької революції. За версією 1922/23 р. Б. Хмельницький почав повстання – загальну козацьку революцію, яка призвела до Переяславського договору. При цьому до Зборівської угоди козацька революція перепліталася з селянською, а з 1650 р. продовжувалася як чисто козацька [33].

У «Нарисі історії України» (1929 р.) вчений дав розгорнуте бачення своєї концепції козацької революції. Причини революції він вбачав у монопольно-

паразитичному характері шляхетської диктатури, яка базувалася товарному фільварковому господарстві і придушувала існування більш ефективного козацького господарювання. Рушійні сили революції: реєстровці і запорожці, союзниками яких були посполиті селяни й міщани, духовенство, покозачена шляхта. Спираючись на них була сформована диктатура козацтва. За Яворським Велика козацька революція почалася 1648 р. пройшла три етапи: перший – до Зборівської угоди, яка призвела до виникнення дуалізму - козацького і селянського режимів з перевагою першого, другий – до Переяслава («етап роз'єднання бунтарів-союзників проти шляхетської диктатури»), третій - до Полтавської битви та кінця Мазепи (Гетьманщина) [33]. У публікаціях вченого проглядається спроба сформувати власну концепцію української революції середини XVII ст., на основі поєднання елементів концепції В. Липинського з епігон-марксистським тлумаченням історичного процесу.

Далі за М. Яворського у характеристиці революційних подій середини XVII ст. пішов *В. Сухино-Хоменко*, який вважав козацтво пролетаризованою верство суспільства, а події середини XVII ст. охарактеризував як Велику українську буржуазну революцію. При цьому такою станове козацьке повстання стало тільки з кінця 1648 р., після приїзду Б. Хмельницького до Києва. Революція тривала до 1680-х рр. [29].

М. Яворський та В. Сухино-Хоменко були репресовані на початку 1930-х рр., і разом з ним з українського радянського історичного простору зникає до кінця існування диктатури бюрократії радянського типу в Україні (1991 р.) і трактування українського радикального визвольного руку середини XVII ст. як козацької та буржуазної революцій.

З другої половини 1930-х років починає формуватися та утверджуватися в українському науково-історичному просторі концепція визвольної війни українського народу за приєднання України до Росії.

Так *М. Н. Петровський* у нарисі «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654 рр.)» наголосив, що український народ цілеспрямовано боровся за звільнення впід гніту шляхетської Польщі і стихійно прагнув до об'єднання з великим братнім єдинокровним російським народом для боротьби проти польської шляхти. Причини всенародної війни бачив у перманентному погіршенні становища селян, міщан, козаків, козацької старшини, дрібної української шляхти та у національно-релігійному гнобленні українства. Головною рушійною силою війни він означив селянство, як застосовувало типові форми селянської війни. Вчений виділяв у війні три етапи: I – війна 1648–1649 рр., II. –1650–1652 рр., III – 1653–1654 рр. [20].

П'ятий етап (1940-і – 1980-ті). Згідно з підрахунками Санцевича А. В. на 1984 р. радянська українська історіографія мала понад 300 публікацій про події в Україні середини XVII ст., а в наступні сім років до них додалося не менше ніж сто нових публікацій і дисертацій.

Після виходу з друку у 1953 р. першого тому колективної монографії «Історія Української РСР» під редакцією О. К. Касименка всі радянські українські

дослідники проблем визвольного руху середини XVII ст. вимушені були працювати в лещатах офіційної концепції визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., відповідно до якої головними рушійними силами війни визнавалися селянство і козацтво, головною метою яких було не створення власної держави і не повалення феодального суспільного ладу, а возз'єднання з «братнім» російським народом в одній державі. (М.І. Марченко, К.К. Шиян, В.О. Голобуцький, В.А. Смолій, 1991; В.С. Степанков, 1989, 1991 та інші).

І. П. Крип'якевич все ж наважився дещо авторизувати офіційну версію українського визвольного руху середини XVII ст. незначними доповненнями й уточненнями. Так, до причин війни вчений відніс 1) необмежену корпоративну владу шляхти, 2) деструктивну економічну політику шляхетських урядів стосовно торгівлі та промисловості. Окрім того, він натякнув на зародження нових виробничих відносин у надрах реліктового феодального ладу в Польщі (Крип'якевич, 1990: 14 - 33).

Діаспорна гілка повоєнної української історіографії була гідно представлена у повоєнний час працями О. П. Оглоблина та Н. Полонської-Василенко.

Н. Д. Полонська-Василенко в «Історії України» (том другий) певною мірою розвинула загальну ідею М. Грушевського про Хмельниччину як українську революцію, запропонувавши своє бачення її розвитку: перша спроба повстання Богдана Хмельницького → від козацького повстання до Визвольної війни → перетворення великої війни за незалежність на Революції, яка тривала приблизно до смерті Б. Хмельницького[21].

О. П. Оглоблин у праці «Українсько-московська угода 1654» писав про Велику Українську національно-визвольну революцію розпочалася у 1648 році [19], не розкриваючи причин і рушійних сил революції.

Шостий етап (від 1991 р. до сьогодення). Для сучасного етапу українських досліджень основних засад Української революції середини XVII ст. характерною особливістю, серед іншого, є виняткова толерантність представників різних напрямків наукового бачення проблеми (фактично в історіографічному просторі на паралельних курсах співіснують представники більше ніж чотирьох напрямків бачення проблем Української революції, винесених доповідачем на обговорення).

Під толерантним тиском авторів новітніх і модернізованих концепція українського визвольного руху середини XII ст. продовжують плідно працювати прихильники дещо оновленої концепції визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. та національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 р., становить своєрідну периферію наукового простору історіографії України середини XVII ст. Головною новацією прихильників цієї концепції стала відмова від тези про стремління українства до возз'єднання з «братнім» російським народом. (І.К. Рибалка, В. Маслак; В. Чуприна, З. Чуприна, В.С. Власов та інші.)

На наукових конференціях 1993 і 1996 років *В.Й. Борисенко* запропонував українській науковій спільноті власне авторське трактування суспільно-політичних подій середини XVII ст. в Україні (Борисенко, 1993). 1996 р. побачила світ його праця «Нарис історії України: З найдавніших час до XX ст.», в якій, серед іншого, обґрунтовувалася його концепція національно-визвольної революції

1648–1649 рр. Вчений визнавав за причини революції вважав посилення гніту селян і міщан, наступ на права козацтва, небажання надати козацькі права значній кількості покозачених селян і міщан, незахищеність православної шляхти від свавілля польських магнатів, переслідування православного духовенства й національно-релігійні утиски інших груп населення». Рушійними силами революції стали козацтво, селянство, українське міщанство, покозачена шляхта та православне духовенство. Революція тривала від січня – лютого 1648 р. до кінця 1648 р. Вчений вважав, що після завершення національно-визвольної революції в Україні продовжилася національно-визвольна війна проти шляхетської Польщі до укладення Слободищенського трактату у жовтні 1660 р. (Борисенко, 1996: 179, 234).

У виданні 1998 р. з'явилася вставка «Національно-визвольна революція 1648 р. мала виразні елементи революції буржуазної... З'явилася реальна можливість для переходу до буржуазного суспільства… Проте завоювання українського народу не були закріплені законодавчо.» (Борисенко, 1998: 192 – 193). Привертає увагу також таке судження вченого, виділене ним в тексті книги; «Після об'єднання України з Росією гетьманське управління взяло курс на практичну реалізацію виняткових прав і привілеїв шляхти. Паростки буржуазної безстановості не знаходили простору для розвитку». (Борисенко, 1998: 212). Треба додати також, що вчений використав і термін *«козацька революція*» [1].

Протягом 1997–2023 рр. в українському історіографічному просторі явно домінувала концепція Української національної революції 1648–1676 рр., започаткована і постійно вдосконалювана співавторами *В.С. Степанковим і В.А. Смолієм* [24].

Перша публікація, в якій наголошувалося на подіях середини XVII ст. в Україні як на *Українській національній революції*, з'явилися з 1992 р. в авторстві В.С. Степанкова (хоча ще у 1991 р. видає монографію про визвольну війну українського народу, як і його майбутній співавтор В. А. Смолій [23], в якій відповідні події характеризуються як визвольна війна). З того часу до сьогодення науковці опублікували десятки монографій і статей з різних аспектів цієї концепції, залишаючи фундаментальні засади їх авторської концепції визвольного руху українства середини XVII ст. без змін, а саме: 1) в середині століття український рух трансформувався в Українську національну революцію; 2) причинами революції стало перманентно зростаюче шляхетське економічне, соціальне, політичне, культурне і релігійне гноблення українського народу, яке поставило українство на межу соціо-етнічної катастрофи;, 3) рушійними силами революції були козацтво, селянство, міщанство, православне духовенство і частина української шляхти при авангардній ролі козацтва; 4) революція мала національний характер через всеукраїнскість рушійних сил і головну мету революціонерів – здобуття української національної державності; 5) революція тривала від 1648 р. до 1676 р. і пройшла в своєму розвитку 5 етапів: лютий 1648 – червень 1652р., другий – червень 1652р. – серпень 1657 р.), третій – серпень 1657 р. – червень 1663 р., четвертий – липень 1663 р. – червень 1668 р., п'ятий – червень 1668 р. – вересень 1676 р. [28].

Прихильниками цієї концепції Української революції середини XVII ст. задекларували себе такі авторитетні сучасні українські історики, як С.В. Кульчицький та А.Г. Солдатенко, а також такі відомі науковці і діячі вищої школи, як О.Д. Бойко.

Найбільш авторитетними і впливовим провідниками концепції Української козацької революції в пострадянському українському історіографічному просторі були і залишаються викладачі кафедри історії України Українського католицького університету у Львові, які в основному дотримуються концепції В. Липинського, та київська вчена *Н.М. Яковенко*, яка сформулювала власну концепцію революції, в якій найбільш авторські виглядає самобгрунтування передумов і причин революції (Яковенко, 2006: 244–285). Козацьку революцію вчена обмежує лютим 1648 – серпнем 1657 рр. [35]. Причин вчена не конкретизує, рушійних сил не акцентує, періодів не виділяє.

Наприкінці 1997 р. вийшла друком монографія *С.І. Тицького* «Всесвітня історія грошей, кредиту і банків» (рос. мовою), в якій, серед іншого, наголошувалося на тому, що протягом другого етапу Другої колонізації Дикого поля (від 1569 р. до 1647 р.) на теренах України, під впливом Європейської революції цін, чітко окреслилися два історично конкуруючих процеси товаризації господарського життя, а саме: 1) консервативно-реакційний, на основі поширення фільварків як товарно орієнтованих шляхетських маєтків переважаючим використанням відробіткової форми експлуатації селян-кріпаків, 2) стихійно буржуазний, на основі функціонування товарних господарств вільних приватних власників з використанням вільнонайманої праці. Носіями першого з них були переважно польська шляхта і католицьке духовенство, носіями другого – українське козацтво та єврейство. Протиборство між носіями цих тенденцій і стало однією з двох головних передумов і причин Української революції середини XVII ст. Другою головною причиною революції стала нездатність і небажання польського королівського уряду зняти політичні і правові перепони на шляху збуржуазнення українського суспільства. На основі констатації цих історичних процесів автор визначав соціально-економічні і політичні події 1648–1654 рр. в Україні як Українську буржуазну революцію.

Ближче до 2008 року автор конкретизував своє бачення Української революції середини XVII ст. Перш за все, ним було враховано етнонаціональні зміни в Україні які сприяли до прискореної трансформації української народності в українську націю аграрного типу. Саме завдяки цьому Українська буржуазна революція середини XVII ст. набула національно-визвольного забарвлення, що зробило її надзвичайно своєрідним аналогом її попередниці – Нідерландської буржуазної революції. Рушійними силами Української буржуазної революції з національно-визвольним забарвленням були українське козацтво, селянство українське міщанство, частина шляхти та православне духовенство. При цьому козацтво залишалося провідною рушійною силою на всіх етапах революції, а внесок інших рушійних сил (особливо селянства) був різним на різних її етапах. Революція тривала від початку 1648 р. до квітня – травня 1654 р. і завершилася встановленням попервах формального протекторату феодально-кріпацької

Московської держави над козацькою Україною, пройшовши в своєму розвитку вісім етапів: січень – червень 1648 р., липень – листопад 1648 р., грудень 1648 – червень 1649 р., липень – листопад 1649 р., грудень 1649 р. – лютий 1651 р., лютий – грудень 1651 р., січень 1652 р. – жовтень 1653 р., жовтень 1653 р. – квітень 1654 р. Цей комплекс характерних особливостей найбільш яскраво відображає вигляд гетьманського храму, котрий цілком відповідає бароковій традиції.

Висновки. 1. Українська історіографічна традиція вивчення українського визвольного руху середини XVII ст. нараховує вже майже 400 років, протягом яких перебувала в постійному розвитку (за виключенням відносно нетривалого періоду відносної стагнації у першій половині XIX ст.).

2. У пострадянському історіографічному просторі творчо співіснують представники чотирьох основних концепції: визвольної (національно-визвольної) війни, української національної революції, Козацької революції та Української буржуазної революції середини XVII ст.

3. Серед найбільш спірних питань залишаються питання про передумови і причини революції, її характер, тривалість та періодизацію.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко В.Й., 1993. Початок війни чи революція? (До постановки проблеми). Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Третіх Всеукраїнський читань. Київ-Черкаси, 1993, 47-50.

2. Борисенко В.Й., 1996. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. Київ: Либідь, 600.

3. Борисенко В.Й., 1998. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. 2-е вид. Київ: Либідь, 616.

4. Велика історія України. 1948. Львів - Вінніпег: видання Івана Тиктора. 990.

5. Величко С.В., 2020. «Літопис». Київ: Видавництво «КЛІО». 1016.

6. Грабянка Г.І., 1992. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Т-во «Знання» України. 192.

7. Грушевський М.С., 1990. Ілюстрована історія України (з додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919). Нью Йорк: Накладом Ради Оборони і допомоги України, Україн. конгресового комітету Америки, 1990. 559.

8. Грушевский М.С., 1906. Очерк истории украинского народа. 2-е изд. С.-Петербург: т-во «Общественная польза». 517.

9. Грушевський М.С., 1997. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка. Т. 5, 1994. 694. Т. 6:, 1995. 670. Т. 7, 1995. 638. Т. 8:, 1995. 856. Т. 9, кн. 1., 1996. 880. Т. 9, кн. 2, 1997. 870 – 1630.

10. Історія Української РСР. 1953. Київ: Вид-во АН УРСР. Т. 1. 784.

11. Крип'якевич І. (Холмський І.), 1949. Історія України. Нью-Йорк; Мюнхен: накладом Наукового Товариства ім. Шевченка; Blomberg: printed by Ukrainian Printingshop «Sahrawa» 370.

12. Крип'якевич І., 1990. Богдан Хмельницький. 2-е вид. Львів: Світ, 1990. 408.

13. Куліш П.О., 1846. Повесть об украинський народе. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук. 70.

14. Куліш П.О., 1857. Записки о Южной Руси. Т. 2. С.-Петербург: Издал П. Кулиш. 355.

15. Куліш П.О., 1861. Хмельнищина : Историчнє оповідання. Петербург: Друкарня П. А. Куліша. 128.

16. Куліш П.О., 1888. Отпадение Малороссии от Польши. (1340-1654). Москва: Унив. тип. Т. 2. 399.

17. Липинський В.К. 1980. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (Станіслав Михайло Кричевський). Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 2: Філадельфія, Пенсильванія, Східньо-Европейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського. 706.

18. Липинський В.К., 1954. Україна на переломі 1657-1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім століттю. Вид. 2-ге. Нью-Йорк: Булава. 304.

19. Оглоблин О.П., 1954. Українсько-московська угода 1654. Нью-Йорк; Торонто: Вид-во Організації оборони чотирьох свобід України - Ліги визволення України. 101.

20. Петровський М.Н., 1940. Нариси з історії України. Вип. 4: Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654). Київ: Вид-во Академії наук УРСР. 270.

21. Полонська-Василенко Н.Д., 1976. Історія України. Т. 2 (від половини XVII сторіччя до 1923 року). Мюнхен: Вільний український університет, Українське видавництво. 559.

22. Самовидець, 1971. Літопис Самовидця. Київ: Наукова думка. 175.

23. Смолій В.А., 1991. Традиції визвольної війни 1648—1654 рр. в антифеодальній боротьбі на Україні (друга половина XVII—XVIII ст.). Український історичний журнал. 1. 13-23.

24. Смолій В.А., Степанков В.С. 1992. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. Київ: Ін-т історії України АН України. 43.

25. Смолій В.А., Степанков В.С. 1999. Українська національна революція середини XVIIст.: проблеми, пошуки, рішення. Київ: Ін-т історії України НАН України. 107.

26. Смолій В., Степанков В., 2019. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проекції. Київ: Інститут історії України НАН України. 374.

27. Степанков В.С., 1991 Антифеодальна боротьба у роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654). Львів: Світ, 195.

28. Степанков В.С., 2010. Національна революція 1648–1676. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Київ: В-во «Наукова думка». 270 – 279.

29. Сухино-Хоменко В., 1929. Одміни й банкрутство українського націоналізму. Історикопубліцистичні нариси. Харків.

30. Тицький С.І., 1997. Всемирная история денег, кредита и банков. Киев; Хрещатик. 836.

31. Шиян К.К., 1954. Селянство – основна і вирішальна сила визвольної війни українського народу (1648–1654 рр.). Київ: 105.

32. Яворницький Д.І., 1990. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Київ: Наукова думка. Т. 2. 566.

33. Яворський М.І., 1923. Нарис українсько-руської історії. Харків: Держвидав України. 132.

34. Яворський М.І., 1928. Історія України в стислому нарисі. Харків: Держвидав України. 173.

35. Яковенко Н.М., 2006. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-є вид. Київ: Критика. 584.

УДК 94:271.22]:355.48(477)«165/169»

Павло КЛАПЦУНЯК
(м. Київ)

Роль православної церкви у державотворчих процесах війська запорозького в другій половині XVII ст.

Анотація. Доповідь присвячено аналізу ролі православної церкви у державотворчих процесах Війська Запорозького в другій половині XVII ст. Акцент зроблено на взаємозв'язку релігійної політики та міжнародних союзів Гетьманщини, а також на суперечливих наслідках підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату у 1686 р. Проаналізовано відносини православної церкви з козацтвом та політичними інституціями того часу.

Ключові слова: Військо Запорозьке, Гетьманщина, державотворення, Київська митрополія, православна церква.

Науковий керівник: *Візер С. О., завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.*

Виклад основного матеріалу. Православна церква у другій половині XVII ст. відігравала важливу роль у державотворчих процесах Війська Запорозького, оскільки її вплив поширювався не лише на духовне життя суспільства, а й на політичні трансформації, розвиток освітніх і культурних інституцій, а також на формування ідеологічних основ державності. Питання взаємодії православної церкви та козацької адміністрації набуває особливого значення, оскільки релігія виступала не тільки засобом збереження національної ідентичності, а й важливим елементом політичної легітимізації влади.

Даний аспект вже викликав інтерес науковців. Дослідження О. Лукашевича та О. Тарапона (2023) аналізує Переяславську раду 1654 року, наголошуючи на її ролі у зміцненні позицій Київської митрополії, яка згодом втратила автономію через підпорядкування Московському патріархату. П. Басістий (2024) розглядає колонізаторську політику Російської православної церкви в Україні, підкреслюючи її вплив на політичне життя та інтеграцію Київської митрополії до московської церковної системи. Праця О. Оглоблина (1959) зосереджується на діяльності українських церковних діячів, зокрема митрополитів Сильвестра Косова та Йосифа Нелюбовича-Тукальського, які протидіяли переходу під юрисдикцію Московського патріархату. С. Багро (2019) досліджує релігійну риторику козацтва, наголошуючи на її ролі у формуванні національної ідентичності, тоді як Г. Сергієнко (1998) розглядає вплив православ'я на духовну культуру запорожців. З урахуванням сучасних досліджень православна церква постає як не лише релігійний, а й політичний інститут, що впливав на державотворчі процеси Гетьманщини та міжнародні відносини.

Незважаючи на значну увагу дослідників до ролі православної церкви у державотворчих процесах Війська Запорозького, низка аспектів залишається недостатньо висвітленою. Переш за все потребує подальшого аналізу механізм інтеграції православної церкви у політичну систему козацької держави, зокрема вплив духовенства на адміністративне управління і формування правових норм. Важливо з'ясувати, яким чином православна ієрархія забезпечувала легітимність влади гетьманів та які були її реальні важелі впливу на прийняття політичних рішень

Метою дослідження є аналіз ролі православної церкви у державотворчих процесах Війська Запорозького в другій половині XVII ст., із визначенням механізмів її впливу на політичну систему, міжнародні відносини та соціальну мобілізацію українського суспільства.

Формування міжнародних союзів Гетьманщини нерідко визначалося саме релігійними міркуваннями. Московське царство використовувало концепцію «Москва – Третій Рим», обґрунтовуючи свої територіальні претензії на православні землі України. Контроль над Київською митрополією розглядався як невід'ємний елемент імперської політики, що реалізовувалася шляхом поступового підпорядкування української церкви Московському патріархату.

Переяславська рада 1654 року стала ключовою подією, що визначила новий формат церковно-державних відносин. Православне духовенство підтримувало Богдана Хмельницького у формуванні політичного курсу нової козацької держави. Під час переговорів із Московським царством висувалася вимога щодо збереження Київської митрополії під юрисдикцією Константинопольського патріархату [3]. Таким чином, підкреслювалась роль релігійного чинника у міжнародних відносинах, адже Київ залишався важливим духовним центром православного світу.

Однак ситуація змінилася у 1686 році, коли Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархату, що істотно змінило баланс церковних і політичних сил. До моменту остаточного переходу Київської митрополії під владу Москви церква виконувала функцію політичного арбітра між козацькою старшиною та московською адміністрацією, сприяючи стабілізації взаємин між сторонами [2].

Суперечлива позиція митрополита Сильвестра Косова відобразила складність відносин між церковною та світською владою в цей період. Після Переяславського договору він заявляв московським воєводам, що «Богдан Хмельницький просився під цареву руку, а не митрополит і не Українська церква», тому духовенство не вважає себе зобов'язаним виконувати домовленості, укладені без його участі. Відмова митрополита визнавати угоду не була зумовлена приязню до Речі Посполитої чи негативним ставленням до Московії. Головною причиною стало ігнорування його позиції під час ухвалення рішення щодо політичного майбутнього церкви та держави. Повний контроль над ситуацією цього разу залишався за Богданом Хмельницьким. Ідея єдиновладдя після Переяславської угоди остаточно усувала концепцію двовладдя, яка домінувала в українській політичній думці перших років Хмельниччини [4].

Гетьман Іван Самойлович (1672–1687) активно співпрацював із православним духовенством, сприяючи посиленню ролі церкви у політичному управлінні Гетьманщини. Києво-Печерська лавра, Чернігівський Єлецький монастир та інші релігійні центри перетворювалися на адміністративні осередки, де ухвалювалися політичні рішення, що мали стратегічне значення. Гетьман Іван Виговський, укладаючи Гадяцьку угоду 1658 року, спирався на підтримку православного духовенства, що забезпечувало збереження релігійних свобод та певну автономію Київської митрополії. Петро Дорошенко, орієнтуючись на союз із Османською імперією, прагнув мобілізувати православне населення, використовуючи релігійний чинник для зміцнення військово-політичного союзу.

Рішення про передачу Київської митрополії Московському патріархату, ухвалене у 1686 році, стало одним із найбільш суперечливих політичних кроків другої половини XVII століття. Формально воно мало зміцнити політичний союз між Гетьманщиною та Московією, однак викликало серйозний спротив серед українського духовенства. Митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський активно відстоював незалежність Київської митрополії, що суперечило політичному курсу частини козацької старшини. Він був добре відомий як захисник православної віри та послідовний український патріот: «Митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський був добре відомий як мученик за православну віру, як людина розумна, а до того й український послідовний патріот, що сильно стояв за самостійну Українську церкву» [5].

Річ Посполита, прагнула зберегти вплив на українське православ'я, використовуючи його як інструмент для розширення латинізації населення. Після Берестейської унії 1596 року суспільство розкололося між прихильниками унії та православ'я. Значна частина духовенства підтримала новий церковний порядок, визнавши владу папи римського, однак міщанські братства, православне шляхетство та більшість козацтва залишалися вірними православній традиції. Військово-політична підтримка з боку козацтва сприяла відновленню домінуючих позицій православної церкви, що відобразилося у положеннях Зборівського договору 1649 року та Білоцерківського договору 1651 року. Обидві угоди закріплювали статус православної церкви як основної конфесії Війська Запорозького [1].

Церковна політика козацтва передбачала не лише захист православних традицій, а й виключення впливу католицизму та іудаїзму на суспільне життя. Гетьманська адміністрація офіційно декларувала намір не допускати поширення чужоземних віровчень, що проявлялося у правових документах того часу. Один із текстів відображав це прагнення наступним чином: «Щоб навіки міцніла одна-єдина Віра Православна Східного Обряду під священним Апостольським престолом у Константинополі, і щоб ширилась слава Божа, і щоб при новозбудованих церквах множилося навчання руських дітей вільним мистецтвам, і щоб Віра Господня міцніла і процвітала серед сусідніх чужоземних релігій як троянда серед колючок» [6]. Подібні формулювання засвідчували наміри козацтва створити власну модель державної церкви, що виступала не лише релігійним, а й культурним об'єднуючим фактором.

Висновки. Таким чином, незважаючи на наявність періодичних конфліктів між світською владою та церковною ієрархією, православна церква відігравала стабілізуючу роль у суспільстві, оскільки її вплив поширювався не лише на сферу релігії, а й на політичні, соціальні та культурні процеси, що визначали внутрішню ситуацію в Гетьманщині. Вона забезпечувала ідеологічні засади легітимності влади, брала активну участь у формуванні адміністративної системи та виконувала функцію головного об'єднавчого чинника, що сприяв збереженню цілісності суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Багро С. О., 2019. Поняття вітчизни в козацькій політичній риториці (друга половина XVII – початок XVIII ст.). На правах рукопису. Київ, 228.

2. Басістий П. В., 2024. Колонізаторська роль РПЦ на українських землях (історичний аспект) у контексті національної безпеки. Молодий вчений, ІІ науково-практична конференція, м. Ужгород, 25-26 жовтня 2024, 24-26.

3. Лукашевич О., Тарапон О., 2023. Міф про «возз'єднання» України і Росії: наукове та суспільне сприйняття Переяславської ради 1654 р. Український літопис, (1), 41-49. https://doi.org/10.31470/2786-8583-2023-1-41-49

4. Оглоблин О., 1959. Люди старої України. Мюнхен, 328.

5. Самойленко Г. В., 2023. Творча спадщина митрополита Дмитра Туптала. НДУ ім. М. Гоголя.

6. Сергієнко Г., 1998. Православна віра і церква в духовній культурі запорожців. Історія України, № 16, 1-3.

УДК 94:72(477.5)«16/17»

Світлана ПОХИЛЬ
(м. Київ)

Роль гетьманів України у розвитку архітектури Лівобережжя останньої третини XVII – початку XVIII ст.

Анотація. У тезах здійснено спробу проаналізувати меценатську діяльність гетьманів Лівобережної України та її вплив на розвиток архітектури в останній третині XVII – на початку XVIII ст.

Ключові слова: архітектура, барокова традиція, Гетьманщина, гетьман, меценатство, церква.

Науковий керівник: *Візер С. О. .,* завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Остання третина XVII – початок XVIII століття є часом розквіту українського бароко, що характеризувалося

багатством декорацій, вигнутими лініями, а також особливою пишністю форм. Саме у цей період відбувається розвиток архітектури, зокрема, завдяки гетьманам, які були не лише військовими й політичними лідерами, а й меценатами [4, 125]. Гетьмани вкладали кошти в будівництво храмів, монастирів, навчальних закладів, тим самим створюючи унікальне обличчя українського бароко.

Сучасна українська історіографія включає численні дослідження, які вивчають цю проблему. Аналіз меценатської діяльності гетьманів у розвитку архітектури Лівобережної України висвітлено в ряді праць, що охоплюють різні аспекти цієї теми. Зокрема, важливими є дослідження В. Вечерського, А. Макарова та К. Третяка.

Варто зазначити, що одним із перших гетьманів, які започаткували меценатську діяльність у добу Гетьманщини, був Іван Самойлович. Дослідники зазначають, що він особисто надавав розпорядження архітекторам, які під його замовлення звели Мгарський Спасо-Преображенський монастир на Полтавщині [1, 83].

Мурований Спасо-Преображенський собор було закладено приблизно у 1684 році, коли за сприяння гетьмана Івана Самойловича демонтували давніший, збудований у 1628 році, дерев'яний храм. Пам'ятка розташована у центрі монастирського подвір'я, має хрестовокупольну композицію, тринавова, шестистовпна, має гранчасту вівтарну частину, а також трансепт, що виступає ризалітами на бічних стінах. Спочатку будівля мала сім бань: п'ять куполів вінчали центральну, дев'ятичастинну конструкцію (як у храмах Русі), дві бані розташовувалися на вежах, які обрамляли західний фасад, орієнтований до головного входу, що було подібно до тодішніх римо-католицьких костелів. Між цими вежами знаходився невисокий вхідний притвор. Центральний неф і трансепт перекрито напівциліндричними склепіннями, а бічні нефові частини – хрестовими. Над бічними нефами, між західною стіною і початком трансепта, облаштовано хори. У первісному оздобленні використовувалися ордерні елементи: пілястри, антаблементи, трикутні фронтони тощо. Внутрішній простір поєднує риси базиліки з вертикально-центричним вирішенням підкупольного об'єму. Дослідники зазначають, що Мгарський монастир – один із найдавніших та найвідоміших на території Полтавщини [3, 231].

Варто зазначити, що п'ятнадцятирічне гетьманування гетьмана І. Самойловича ознаменувалося в українській архітектурі кількома визначними спорудами, які справили суттєвий вплив на розвиток українського бароко. Це стосувалося і Чернігівського краю. Так, приблизно у 1672-1676 роках за його підтримки в Густинському монастирі були зведені п'ятибанний хрестоподібний Троїцький собор та тричастинна однонефна трапезна церква [5, 40]. Обидві пам'ятки є типовими представниками тієї течії барокової архітектури України, що спиралися на принципи, запозичені з традицій дерев'яного храмобудування.

Троїцький собор хрестоподібний, дев'ятичастинний, з п'ятьма банями. Центральна та чотири багатогранні бокові вежі завершуються двоярусними банями грушовидної форми, розташованими на багатогранних підбанниках із прорізами [1, 182]. Двоярусні приміщення в міжраменнях мають прямокутну у

плані форму, проте їхні верхні рівні – п’ятикутні. Фасади вирізняються типовим архітектурним оформленням: віконні прорізи та ніші, розміщені у кілька ярусів, обрамлені наличниками. Найбагатше декорований головний, західний фасад із порталом. В інтер’єрі переважають центрична композиція, висотне розкриття простору п’яти бань та вражаючі двоярусні хори в притворі, що відкриваються у центральну частину великими арковими прорізами, обгородженими балюстрадами, створюючи своєрідну сценічну атмосферу. Внутрішній простір оздоблював монументальний розпис кінця XVII ст. (не зберігся до сьогодні), складником якого був створений за життя портрет гетьмана І. Самойловича у повний зріст – фундатора храму.

Значну сторінку в історію меценатства вписав І. Мазепа. Вклад гетьмана був значущим як у сфері матеріальної спадщини, так і в духовному бутті України. Саме за його правління досягли розквіту всі напрями української культури [2, 36]. Заснування монастирів, а також відновлення та спорудження храмів – важлива складова частина державної культурної стратегії І. Мазепи, адже відомо, що в XVII-XVIII ст. ці осередки були центрами освіти й духовного життя: при них функціонували школи, друкарні, діяли бібліотеки.

І. Мазепа започаткував традицію реставрації та розбудови давніх святинь ще княжої доби, передусім собору Софії Київської, зведеного ще князем Ярославом Мудрим. За увесь період собор зазнав чимало руйнувань, його неодноразово розграбовували та спалювали. До періоду Мазепи він дійшов у занедбаному стані. Гетьман вклав багато зусиль, часу та ресурсів у реставрацію пам’ятки, адже в східнохристиянському просторі кафедральні Софійські храми ототожнювалися з ознаками-символами суверенної державності [1, 199].

Зусиллями гетьмана було реставровано Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві. У ньому гармонійно з’єдналися первісна візантійська споруда й розкішні барокові обриси. Усередині храму збереглися надзвичайно вагомі мозаїки та фрески XII ст., іконостас початку XVIII ст. та багато інших коштовних пам’ятних речей. Після реставрації споруда набуває рис барокового стилю, з’являється декоративне тиньковане ліплення. Його орнаментальні елементи рослинного типу в техніці барельєфу та горельєфу з маскаронами, гербами утворювали фризи, обрамлювали віконні прорізи, заповнювали тимпани сандриків, фронтонів і порталів. Було використано також керамічні полив’яні багатоколірні розетки. Композиційну єдність забезпечило застосування архітектурного ордера (Вечерський, 2005: 283). Як одна із найдавніших пам’яток, Михайлівський Золотоверхий монастир належить до тих небагатьох святинь, які були осередками духовного життя традиційної української спільноти.

Варто зазначити, що культурна діяльність гетьмана І. Мазепи не зводилася лише до Києва. Завдяки його підтримці змінили свій вигляд багато міст і містечок Гетьманщини. Яскравим зразком є Собор Живоначальної Трійці у м. Батурин, який називали головним храмом гетьманської столиці [5, 42]. Споруду було зведено приблизно у 1690-1692 рр. Собор мав три нави, три вівтарні апсиди (центральну багатогранну і бічні округлі), виокремлений трансепт та просторий п’ятикутний притвор-бабинець із західного боку. Центральна баня спиралася на

кути стін, що відділяли бічні апсиди, та на трапецієподібні у плані стовпи – західну пару опор центральної бані. Собор, ймовірно, мав від трьох до семи бань. Південний і північний фасади оздоблювали барокові ордерні колони або напівколони. На західному та східному фасадах між апсидами залишків фундаментів колон або пілястр на постаментах не виявлено [3, 342]. Храм було знищено у 1708 році, коли московське військо брало штурмом Батурин. Залишки зруйнованої споруди зберігалися до другої половини XVIII ст.

Будівництво доби І. Мазепи було поєднанням західноєвропейського бароко й українського традиційного мистецтва [5, 43]. Художній стиль споруд, що були побудовані чи реставровані гетьманом, увійшов в історію як українське мазепинське бароко.

Висновки. Отже, в останній третині XVII – на початку XVIII ст., завдяки меценатській діяльності гетьманів, особливо Івана Самойловича та Івана Мазепи розвивалася архітектура Лівобережної України. Гетьмани активно підтримували будівництво та реставрацію храмів, монастирів і начальних закладів, що сприяло розквіту українського бароко. Мазепа, зокрема, значно покращив культурну спадщину України, створивши власний стиль архітектури, що поєднував елементи бароко з українськими традиціями.

Список використаних джерел та літератури

1. Вечерський В., 2001. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона. Київ, 349.

2. Вечерський В., 2003. Архітектурні фундації гетьмана Івана Мазепи. Київ, 36-44.

3. Вечерський В., 2005. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. Київ, 586.

4. Макаров А., 1994. Світло українського бароко. Київ, 285.

5. Третяк К., 2001. Українське бароко як вираз національної ідеї в архітектурі. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Київ, 40-43.

УДК 94:327(477.7)(262.5)«16/17»

Єва КУБРІЦЬКА
(м. Київ)

Репрезенти тюркського світу на теренах Північного Причорномор’я: стосунки ногайців з Кримським ханством та Османською імперією (XVII-XVIII ст.)

Анотація. В тезах здійснено спробу визначити місце ногайських орд в зовнішній політиці Османської імперії та Кримського ханства.

Ключові слова: Кримське ханство, московська експансія, ногайці, Османська імперія

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцентка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримське ханство як держава формувалося на основі двох різних по своїй сутності традицій: степової, яка сформувалася на цих землях ще за Тюркського каганату і закріпилася утвердженням на землях Причорномор'я та Криму Золотої Орди, та ту, репрезентом якої була Османська імперія, і на базі якої будувалася турецько-татарська взаємодія.

З приходом до влади султана Селіма II в поле зору османів потрапило Московське князівство, яке перетворювалося на сильну державу з великими амбіціями, які виявлялися в прагненні захопити землі Кримського ханства - сателіта Порти. «Експансія Івана Грозного в південному напрямку призвела до захоплення Астрахані на Каспійському морі. Він також посягнув на османську сферу інтересів, здійснивши похід на Азов і Крим. Необхідність великого візира Османської імперії втрутитися у плани Московії мала не лише політичні, а й релігійні аспекти. Зокрема, звання султана як халіфа, тобто захисника священних місць, передбачало захист Медини й Мекки, а після завоювань московітів паломники не мали змоги зручним шляхом дістатися святих місць» (Ткачук, 4: 18).

В умовах назріваючого конфлікту, ногайці, які були тюркським народом, апріорі вважалися соратниками османів. Переселення ногайців у межу поширення впливу Кримського ханства сприяло як посиленню позицій Бахчисарая у боротьбі з Москвою за право спадщини Чингізидів, так і дестабілізації ситуації в регіоні. В свою чергу, у правлячих родів ногайців викристалізувалося власне бачення кримської політики.

Так як кримський хан мав родове право успадкування спадщини Чингізидів, він намагався контролювати кочовиків, які жили у східноєвропейських степах. «Ногайська родова знать структурно вписалася в феодально-родову систему ханства, займаючи в ній відповідне місце» [1]. Роди Кипчак і Мангіт (Мангіти були безпосередньо ногайцями) певний час посідали місця серед карачі-беїв, які впливали на напрямки державної політики та обрання хана. Навіть після витіснення їх беями з родів Мансур і Сучувуд ногайські мурзи продовжували відвідувати диван, курултаї, а іноді призначалися намісниками в степових ордах з титулом беїв [3].

За твердженням В. Грибовського, ногайці не складали тісної етнічної спільності. А от загальна номадична громада була диференційована за типом кочування. Класифікацію його стадій запропонувала С. Плетньова, яка стверджувала, що «ознакою другої стадії визначено наявність усталених маршрутів кочування, дотримання повного циклу кочування, в якому землеробство, при стаціонарних зимівниках-кишлах, становить неодмінну частку загального господарського ритму» [2]. І саме до другої стадії кочування можемо віднести ногайців. Точно визначених меж маршрутів кочування та місць для

ведення господарства не було, а реальною «нерухомістю» у кочівницькому степу були резиденції знаті та стаціонарні мечеті.

Самі орди не були однорідними – вони складалися з малих орд, родів, колін, сімей або ж казанів. Панівними в ордах були роди, серед яких можна відзначити Субак-Кази та Єди Оглу [3].

Єдиною, чітко поділеною, ногайською ордою була Буджацька, яка вміщала в собі 4 «частини або повіти», до яких входили села або аули, розташовані по балках та урочищах [3]. Характерною особливістю заселення причорноморського степу, зокрема Побужжя, яка простежується аж до радянської колективізації XX століття, було те, що люди селилися у балках та ярах. Це можна прослідкувати не лише з переказів старожилів, а й топонімічної карти регіону: Вербова Балка, Куца Балка, Кам'яна Балка.

Ногайці були доволі специфічним сателітом Кримського ханства. Вони дисбалансували політичне життя держави й виступали опорою опозиційних кримському ханові претендентів на престол. Але, за словами В. Брехуненка, «...на відміну, скажімо, від Балкан Чорноморський регіон та сусідні землі не були об'єктом експансіоністської уваги турків, справа впиралася у те, наскільки сильною була загроза з українського боку для «ідеальної ситуації». По великому рахунку лише безпосередні виклики для домінування Порти на узбережжях могли викликати активні протизаходи Стамбула. Тому такою бурхливою виявлялася реакція турків на козацькі морські походи та штурми азовських і чорноморських фортець. Широкий же степовий та лісостеповий простір сам по собі мало цікавив Туреччину й був відданий фактично на відкуп її сателітам – кримським татарам і ногайцям. Відтак змагання за Степ були значною мірою автономними, а татари й ногайці – цілком самостійними суб'єктами зносин під загальною опікою Стамбула» [1].

Висновки. Тож можна зробити висновок, що ногайці виступали, дуже умовно, буфером ісламського світу – аналогічну функцію до тієї, яку виконували українські козаки для православ'я. Це дуже грубе порівняння, яке можна вжити лише в контексті розстановки сил на території сучасної України, але й ідейно, й структурно, й у своїй ґенезі вони були людьми різних світів [1].

Як згадувалося вище, ногайські орди часто виступали проти кримських ханів, які їм не симпатизували в політичних поглядах. Наявність опозиції центральній владі, яка могла заручитися підтримкою озброєних ногайських орд, дестабілізувала ситуацію у регіоні. Для приборкання початків сепаратизму в межах Кримського ханства Бахчисарай застосовував досвід турецької адміністрації та впроваджував елементи османської політичної моделі. Таким чином, для придушення ногайських виступів використовувалася турецька армія та ханська гвардія.

Стосунки ногайців та Османської імперії були досить специфічними. Подніпровські степи, за В. Брехуненком, були віддані ногайцям та татарам, які мали виконувати стримуючу функцію для будь-якої агресії з Європи, чи, що більш важливо, Москви. Але в сучасній турецькій історіографії ногайці

подаються як зрадники, які пішли на зближення з найлютішим ворогом турків – Російською імперією.

Список використаних джерел та літератури

1. Брехуненко В. А. Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII – першій половині XX ст.: наукова праця. Київ: ІУАД, 2018. 344 с.

2. Грибовський В. В. «Кочівницький феодалізм»: межі теорії і обмеження практики. Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія / відп. ред. Онищенко О. С. Київ, 2010. С. 65-86.

3. Грибовський В. В. Ногайські орди в системі державного управління Кримського ханства. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 1999. №7. 236 С.

4. Ткачук А. П. Європейський вектор зовнішньої політики султана Селіма II в 60–70-х роках XVII століття. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 59. Т. 3. С. 16-22.

УДК 94 (477+492) «15/16»

Анастасія ЧМИХОВА
(м. Київ)

Соціальний склад рушійних сил нідерландської та української революцій ранньомодерної доби: порівняльний аналіз

Анотація. Досліджено соціальний склад рушійних сил Нідерландської та Української революцій XVI-XVII століття. Аналізуються основні соціальні групи, які брали участь у революційних подіях, їхні мотивації та вплив на перебіг боротьби. Окрему увагу приділено ролі буржуазії та гезів у Нідерландах, а також козацтва, селянства та міщан в Україні.

Ключові слова: Нідерланська революція, соціальний склад, суспільство, українська революція

Науковий керівник: *Бакуменко О. П.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та соціально-політичних дисциплін УДУ імені Михайла Драгоманова.

Постановка проблеми. Революційні процеси ранньомодерного періоду мали значний вплив на розвиток європейських суспільств, формування державних інституцій і трансформацію соціальних відносин. Дослідження рушійних сил цих революцій дає змогу виявити особливості соціальної мобілізації та визначити роль різних верств населення у суспільних змінах.

Історіографія питання. Дослідження соціального складу рушійних сил революцій ранньомодерної доби є важливим аспектом історичної науки, що

дозволяє проаналізувати соціально-економічні та політичні умови формування революційних рухів. Питання Нідерландської революції та її соціальної структури широко досліджене в європейській історіографії. Зокрема, Griffiths, G., Koot G. M., Rowen, H. H., в своїх дослідженнях проаналізували революцію та її соціальний склад. Зауважили, що революція була не лише боротьбою за національну незалежність, а й за соціальні та економічні права різних верств суспільства. Українська революція XVII ст. розглядається в працях таких українських дослідників, як Валерій Смолій, Віталій Щербак, Валерій Степанков. Вони досліджували соціальну структуру козацької держави та визвольний рух.

Ці дослідження здебільшого фокусуються на внутрішніх передумовах та наслідках кожної з революцій окремо. Але залишається недостатньо висвітленою проблема порівняльного аналізу соціального складу учасників Нідерландської та Української революцій, їхніх мотивацій та ролі в процесі державотворення.

Метою дослідження є спроба виявити спільне та відмінне в соціальному складі учасників Української та Нідерландської революцій, з'ясувати їхню роль в процесі національно-визвольної боротьби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка революція не відбувається без активної участі тих верств суспільства, які найбільше зацікавлені у змінах. Саме ці групи визначають її перебіг, характер і наслідки. У Нідерландах та Україні XVII ст. революційні процеси були зумовлені соціально-економічними, політичними та релігійними суперечностями, але в кожному випадку рушійні сили формувалися з різних соціальних верств, залежно від особливостей устрою суспільства у кожній з країн.

У Нідерландах революція, що виникла у відповідь на жорстке іспанське панування, стала, насамперед, проявом прагнення до економічної свободи та релігійного визволення. Велика частина населення Північних провінцій займалася торгівлею та ремеслом, тому централізаторська політика іспанської монархії, що встановлювала високі податки й обмежувала торгівлю, викликала гостре невдоволення.

Прагнучи контролювати власну діяльність та звільнитися від гніту чужинців саме буржуазія стала основним рушійним чинником революції. Буржуазія фінансувала антиіспанські виступи, забезпечувала армію і брала активну участь у формуванні політичних інститутів майбутньої Голландської республіки. До боротьби також долучилися ремісники, дрібні торговці та наймані робітники, які відчували зростаюче економічне навантаження через іспанські податки. Головним рушієм революції в Нідерландах стали Гези (Geuzen) — військово-політичне угруповання, що складалося переважно з представників середніх і нижчих верств суспільства, включаючи дворянську опозицію, купців, ремісників і селян. Вони поділялися на «лісових гезів» (партизанські загони, які діяли на суші) та «морських гезів» (флотилії, що вели бойові дії на морі та здійснювали напади на іспанські судна).

Українська революція XVII ст. мала інший соціальний склад рушійних сил. Головними учасниками революційного процесу, тут стали ті верстви, які найбільше потерпали від польсько-шляхетського панування – козаки, селяни та

міщани. Козацтво було не лише військовою силою, але й соціальним явищем, яке об'єднувало селян, міщан і частину духовенства, що відчували утиски феодального устрою та зловживання владних структур [3]. Українські козаки не лише прагнули ліквідувати польське панування, а й мали на меті створення власної держави. Селянство стало найбільш масовою рушійною силою, оскільки воно зазнавало жорстокого соціального та економічного визиску. Посилення кріпацтва та зростання панщини змусили селян активно підтримати козацький рух. Міське населення, зокрема ремісники та купці, також брало участь у повстанні, оскільки політичні та економічні утиски з боку польської адміністрації обмежували їхні можливості.

Аристократія Нідерландів була поділена у своїй підтримці революції. Частина дворянства залишалася лояльною до іспанської корони, оскільки вони були зацікавлені в збереженні феодальних порядків і своїх привілеїв. Інша частина аристократії, зокрема в південних провінціях, підтримувала боротьбу за незалежність, оскільки прагнула до більшої автономії та самоврядування в межах Нідерландів. Цей розкол у рядах аристократії зробив революцію більш комплексною і сприяв її успіху. В Україні шляхта була розділена у своєму ставленні до революції. Частина шляхти залишалася лояльною до польської корони, бо це гарантувало їм збереження соціальних привілеїв. Однак інша частина шляхти прагнула здобути більшу автономію для України і підтримувала Хмельницького, оскільки він обіцяв козацькій старшині значну політичну та економічну владу.

В революціях також, активну участь брали і релігійні представники. Нідерландські протестантські громади, зокрема кальвіністи, виступали рушійною силою революції, оскільки католицька Іспанія жорстоко переслідувала протестантів. В Україні після Берестейської унії православні українці відчули загрозу своєму віросповіданню, що посилило їхній спротив польській владі, хоча він і не був досить суттєвим. Духовенство виступало за збереження національної ідентичності та духовної автономії, що додавало революції не лише військового, але й ідеологічного імпульсу.

Висновки. Таким чином, участь соціальних верств у революціях ранньомодерної доби є яскравим прикладом того, як історичні процеси можуть відображати глибокі соціальні суперечності. Різноманітність інтересів, політичних амбіцій і релігійних переконань, що об'єднували і розділяли суспільства Нідерландів, та України, стала рушійною силою змін, які мали довгострокові наслідки для подальшого розвитку держав та суспільств. Цей порівняльний аналіз дозволяє не лише краще зрозуміти специфіку кожної революції, але й усвідомити універсальні механізми соціальної мобілізації, що залишаються актуальними і в сучасному світі.

Список використаних джерел та літератури

1. Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Шостих Всеукраїнських історичних читань (Київ-Черкаси, 1996). – Київ-Черкаси, 1996, 293, 12-23.

2. Смолій В.А, Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447.
3 .Щербак В. О. Козацтво в класово-становій структурі українського суспільства (друга половина XV – середини XVII ст.). Український історичний журнал. 1991.
4 .Griffiths, G. The Revolutionary Character of the Revolt of the Netherlands. Comparative Studies in Society and History, 2(4), 1960. 452-472.
5 .Koot G. M. The Revolt of The Netherlands and the Creation of the Dutch Republic. University of Massachusetts Dartmouth. 7.
6 .Rowen, H. H. The Dutch Revolt: What Kind of Revolution? Renaissance Quarterly, 43(3), 1990. 570-590.

УДК 94 (44 “15“:929 Медічі К.]:305:321.6

Анастасія БАБЕНКО
(м. Київ)

Концепція влади в гендерній історії на прикладі Катерини Медічі

В даній роботі розглянуто стратегії управління Катерини Медічі, котрих та притримувалась за своє правління. Розглянутий та висвітлений особливий статус жінки, котра отримала владу та вміло нею розпоряджалась. Ця історична постать є важливою для вивчення, щоб досягти розуміння в питаннях рівноцінності «чоловіка» та «жінки» у владних структурах.

Ключові слова: Гендерні дослідження, дипломатія, монархія, середньовічне суспільство, Франція.

Науковий керівник: *Жолоб М. П.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні владні інституції неможливі без участі жінок. Вони займають всі можливі щаблі влади. Однак, шлях до гендерної рівноправності був розпочатий ще в добу Середньовіччя. В цей час змінювалась ментальність середньовічного суспільства. Впродовж чотирьохсот років відбувалась еволюція в розумінні людини в просторі, часі, відношенні її до природи і оточуючого світу, а також в розумінні статусу чоловіка, жінки і дитини. На зміну схоластичному уявленню про першість чоловіка в усіх сферах життя приходить розуміння особливого статусу жінки як об’єкту любові. Згодом в лицарський романістиці виникає образ жінки, як рівноцінної чоловікові. Відповідно відкриваються можливості для інкорпорації жінок в структуру владних інституцій.

Яскравим прикладом успішної управлінської діяльності в найвищих сферах влади є історія Катерини Медічі. В даній роботі ми спробуємо проаналізувати основні етапи, рушійні сили і специфічні засоби її політики. У всій історіографії поняття «влада» розглядається передусім саме у контексті військово-політичного

керівництва, що традиційно асоціюється з маскулінними якостями – силою, рішучістю, владністю тощо. Жінки, яким все ж таки вдавалось отримати керівні посади, нерідко трактувалися в історичних згадках лише як винятки з правила або як тіньові правительки, чий вплив був прихованим та не мав достатнього розголошення в публічній сфері.

Сучасні гендерні дослідження пропонують інший підхід, розглядаючи владу не лише через призму інституцій, а й через особисті зв'язки, дипломатію, символічний авторитет. Дослідниці, зокрема Джоан Скотт [4], наголошують на тому, що влада жінок проявлялася у формах, які виходили за межі традиційної політики: через материнство, посередництво, культурний вплив. Саме такі механізми використовувала Катерина Медічі. Романісти та відомі письменники використовували образ корлеви: Меріме, Понсон дю Террайль, Александр Дюма, Ежен Сю, Мікеле Дзевако. Як писав про неї Александр Дюма: «Глибокий розум, завжди на сторожі, щоб знищити і смутити розум інших». Але верхівки точного опису вдається досягти Мікеле Дзевако: «Вся в чорному, схожа на птаха, з носом, як у грифа, стиснутими губами, їдким поглядом, Катерина всміхалась своєю загадковою і жорстокою посмішкою, подібно таємничому сфінксу... Її ще красива і тонка рука стискала ніж, який вона завжди носила за паском. Вона любила насолоду, всіх дітей, кров і квіти...» Цій літературній традиції також був незмінний історик Філіп Єрланже [7].

Народилась Катерина Медічі в 1519 р. на батьківщині маньєризму та була дочкою урбінського герцога Лоренцо Медичі. Свої юність та молодість та провела вже на землях, що належали Франції. Але сама Катерина стала провідником світлих італійських традицій, які міцно пустили коріння в плідний французький ґрунт ще за часів правління короля Франциска. Перші роки свого перебування при дворі французьких монархів Катерина не користувалася особливою шаною – то була доба фактичного царювання Діани де Сен-Вальєде Пуатьє, герцогині де Брезе, фаворитки Генріха [6].

Тридцять років, що Катерина провела при французькому дворі були роками навчання. В цей час вона пізнавала людей і політику. Її сімейні проблеми навчили її терпіти і сподіватись, а в кінцевому результаті жінка вийшла в новий період свого життя, коли була збагачена оптимізмом. Саме це було першочерговою запорукою її впевненості, з якої в майбутньому Катерина Медічі буде брати сили у подальшій своїй діяльності [5].

Великим вчителем Катерин Медічі був саме Франціск І: король заповідав їй знання величі. Через свої дії король показав їй, що значить сміливість і мужність. Він розвинув в ній атавістичне бажання будувати та створювати. Король звернув на неї увагу, так як розгледів в дечому свою послідовницю. Катерина була серед тих людей, що зблизились з королем духовно в останні роки його життя. Катерина запам'ятовувала кожний крок, кожну мить, коли знаходилась поряд з королем і через це саме вона змогла продовжити те все найкраще, над чим працював свого часу Франціск І. [5].

Катерина Медічі зіштовхнулася з низкою проблем: її італійське походження викликало недовіру серед французької знаті, а тривалі релігійні війни

загрожували розпадом королівства. Як жінка при владі, вона не могла спиратися на ті ж методи правління, що й чоловіки-монархи.

Стратегія правління Катерини Медічі базувалась на наступних елементах: материнська влада, політика посередництва, дипломатія та символічна влада.

Катерина Медічі позиціонувала себе передусім як мати короля. Вона використовувала цей свій статус для легітимації власних політичних рішень та кроків. Також Катерина Медічі виступала як захисниця своїх дітей і династії Валуа, що зміцнювало її авторитет. Та при будь-яких умовах переслідувала одну мету: ні в чому не відрікатись від своїх прав, а також зберегти та примножити спадок для своїх дітей.

На відміну від багатьох правителів-чоловіків, Катерина не ставила перед собою завдання військового домінування та панування, а прагнула досягти компромісу між католиками та гугенотами мирним шляхом. Вона організовувала шлюби між представниками ворогуючих сторін і була прихильником династичних шлюбів. По-перше, щоб гарно влаштувати своїх дітей. По-друге, щоб встановити міцні відносини з іншими країнами [2].

Певний момент мав велике значення в історії правління Катерини. Коли Карл IX одружується і до влади приходить нова королева, Катерина не могла більше залишатись при повноправній владі. Але вона розуміла, що син з своєю жінкою не зможуть самі управляти державою. І все ж таки вона вирішує, хоч і формально, передати владу у руки повноправного короля. Під час коронації син проголошує промову, яка просто стала як подарунок від Карла IX. «Після Господа, саме королеві, моїй матері, я зобов'язаний. Дякуючи її ніжності до мене і до мого народу, вона так добре вела справи, коли мені мій вік не дозволяв стати на престол» [1]. Катерина розуміла, що вона все ще має вплив на короля більший за будь-кого.

Для вдалої дипломатії Катерина активно використовувала мистецтво, пишні церемонії та пропаганду для демонстрації величі королівської влади. Її придворні святкування та театральні вистави служили інструментом політичного впливу.

Після смерті Карла IX Катерина знову відчувала втрату. І знову Королева-мати бере на себе всі зобов'язання, приймає суверенну владу. Громадянські війни, дипломатичні маневри, вбивства були для того, щоб зберегти, можливо і без волі дітей, їх власність – престол Франції, який Катерина мріяла оточити вінком з корон. Для цього вона безжально знищувала ворогів не жаліючи ні сил, ні людей. Дякуючи своїй енергії і розуму, який королева взяла від Франциска I, вона завжди мала найбільшу владу: іноді і формально, і практично, а іноді і просто фактично, хоч це ніколи її не засмучувало. Вона завжди хотіла корону для своїх дітей, а не для самої себе. Діти були в неї на першому місці, а її завдання було забезпечити їх королівською владою і силою великих монархів. Саме на це була направлена вся політика Катерини Медічі. Вся подальша політика Катерини відзначалась в дечому стабільністю [3].

Незважаючи на її значний внесок у збереження французької монархії, Катерину Медічі часто змальовували та описують як підступну та жорстоку правительку, яка не цуралась будь-яких методів для досягнення своїх цілей.

Такий образ є частиною ширшого історичного явища, коли впливових жінок демонізували або маргіналізували.

Гендерна історія дозволяє по-іншому оцінити її правління: не як змову «отруйниці» чи «чорної королеви», а як складну політичну діяльність в умовах, коли жінкам не дозволяли відкрито володарювати. Погляд з різних сторін дозволяє більш повно створити загальний образ.

Висновки. Катерина Медічі є яскравим прикладом того, як жінки могли адаптуватися до патріархальних структур влади, використовуючи традиційно «жіночі» ролі – матері, посередниці, культурної покровительки – для досягнення політичних цілей. Її правління демонструє, що влада не завжди зводиться до військової сили чи офіційних титулів, а може виражатися через дипломатію, символіку та управління династією.

Дослідження таких постатей, як Катерина Медічі, допомагає глибше зрозуміти механізми гендерної влади та переосмислити роль жінок у політичній історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Барг Ю.М. Великая английская революция в портретах ее деятелей. Москва, 1991.
2. Бессмертный Ю.Л. Брак, семья и любовь в средневековой Франции. Москва, 1991.
3. Блок Марк. Короли-чудотворцы: очерки преставителей о сверхестественном характере королевсткой власти, распространенный преимущественно во Франции и в Англии. Москва: Наука, 1988.
4. Ґендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів. 2003.
5. Двор королей Англии со вступления на престол дома Стюартов до кончины Георга II. Вырезки из журнала «Науки и художества». Т. XXX. 1991.
6. Романенкова Юлія. Іконографія Катерини Де Медичі у французькому мистецтві XVI ст. 2020.
7. Степанова В. Е. Хрестоматия по истории средних веков. Москва: Просвщение, 1988.

УДК 929:323(477)«1651/1671»

Анна ТЕРПЛЯЧА
(м. Київ)

Та, що правила без меча: Ганна Золотаренко

Анотація. Пропонований матеріал зосереджує увагу читача на маловідомій постаті Ганни Золотаренко, третьої дружини Богдана Хмельницького, та її ролі у політичних і суспільних процесах. Отримані результати розширюють уявлення про роль жінок в історичних процесах XVII ст. в Україні.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Ганна Золотаренко, гетьман, вплив, дружина, політика.

Науковий керівник: *Іванова Л.Г.*, кандидат історичних наук, професор кафедри історії та етнології України УДУ імені Михайла Драгоманова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постать Богдана Хмельницького продовжує викликати бурхливі дискусії серед істориків і широкої аудиторії. Його біографія залишається сповненою таємниць, а багато його вчинків і сьогодні не мають однозначного тлумачення. Російська пропаганда зображала його як борця за об'єднання України та Московії, в той час як в українському суспільстві можна зустріти як надмірне возвеличення, так і відкрите засудження його особистості.

Однією з найбільш недооцінених і малодосліджених тем його біографії є його стосунки з жінками, зокрема з Ганною Золотаренко. Її роль у житті Богдана Хмельницького залишається важливою, але досі недостатньо вивченою сторінкою історії. Ганна Золотаренко, третя дружина гетьмана, стала не лише важливим елементом його особистого життя, а й певним чином справила вплив на політичні та державницькі процеси свого часу.

Точна дата народження Ганни не відома: орієнтуються на початок XVII ст., приблизно між 1602-1606 рр. Імовірно її батько був ювеліром, і саме від цього ремесла походить її прізвище. Родина Ганни не належала до найбагатших чи найвідоміших, але вона мала певний соціальний статус завдяки ремеслу батька.

Сучасний український історик В. Кривошея вважає, що до того як стати дружиною гетьмана Ганна двічі виходила заміж за полковників. Її першим чоловіком був Яким Тарасенко, рідний брат матері Петра Дорошенка, а другим – Мартин Пилипенко. В обох шлюбах овдовіла. Від першого чоловіка Ганна народила сина Кіндрата, а від другого – Данила, Стефана та Осипа. Завдяки статусу своїх чоловіків вона отримала прізвисько «полковничиха».

Хоча про її життя до шлюбу з гетьманом відомо небагато, і воно не залишило яскравих слідів у історичних хроніках, однак, можна припустити, що в цей час Ганна здобула досвід як мати і вдова, що, ймовірно, вплинуло на її подальшу роль у житті Богдана Хмельницького.

Точно не відомо коли і як саме Ганна познайомилася з Богданом Хмельницьким. Але ми точно знаємо які трагічні події спіткали гетьмана Війська Запорозького перед початком їх стосунків.

1651 рік. Поразка під Берестечком сильно похитнула віру Богдана Хмельницького в себе та його здатність до майбутніх перемог. Він почувався, так ніби після цього вже ніколи не зможе оговтатися. Саме під час цієї поразки до нього надійшла звістка про страту його другої дружини — Гелени Чаплинської, жінки, яка була не лише прекрасною, але й зрадливою. Хоча вона приносила в його життя безлад і хаос, вона також була для нього жінкою, яку він безмежно кохав.

Козакам здавалось, що Богдан Хмельницький втратив усе: віру в перемогу, надію на майбутнє, навіть надію на самого себе. Однак, немов у казці, коли здається, що вже немає виходу, в його житті з'явилася Ганна Золотаренко. Вона стала тим світлом, яке допомогло гетьману знову піднятися та йти вперед.

Того ж року у Корсуні, відбулося вінчання у Свято-Іллінській церкві. Ганна Золотаренко вийшла заміж втретє, коли їй було вже близько 45-48 років – вік, в якому більшість жінок уже не думала про нові шлюби, а тим більше про такий важливий і впливовий, як цей. Це рішення, без сумніву, свідчило про її життєву мудрість та велику силу характеру.

У праці «Женщины при Чигиринском дворе», Й. Ролле характеризував Ганну так: «серйозна і скромна, мабуть більш розвинена, ніж її попередниці» [5]. Ганна швидко встановила теплі та гармонійні стосунки з дітьми Богдана, створивши в домі атмосферу справжньої родини. Завдяки її рішучості та організованості, гетьманша взяла під контроль величезне господарство. Вона активно брала участь у дипломатичних зустрічах, вміла вести світські бесіди. У гетьманському маєтку з'явився оркестр, який став окрасою бенкетів та урочистостей, а також сад, висаджений у садибі з тонким смаком та справжнім європейським шиком. Крім того, Ганна доклала чимало зусиль для відновлення єдності серед козацької старшини, яка була дещо ослаблена.

Є переконливі докази того, що гетьман повністю довіряв своїй третій дружині. У 1882 році, завдяки старанням Олександра Лазаревського, було виявлено нові історичні документи, що свідчили про вплив Ганни Золотаренко. Під час вивчення реєстру грамот та універсалів, наданих Густинському монастирю, Лазаревський знайшов згадку про універсал, який був виданий і підписаний Ганною [3].

Через декілька років, історик Ів. Кревецький віднайшов універсал, датований 22 липня 1655 року. Документ цей скріплювався «восьмигранною печаткою Хмельницького з гербом і буквами Х,Б,З.» [2].

В. Липинський вважає, що надання Ганні права підписувати універсали свідчило про прагнення гетьмана створити абсолютистську модель владарювання за європейським зразком, де дружини монархів брали участь у державних справах [4].

Універсал дає підстави припустити, що Ганна була добре обізнана з труднощами, які виникли у монахів Густинського монастиря. Вона, а не гетьман чи хтось із його оточення, взяла на себе роль головного захисника їхніх інтересів. Цей факт стає особливим, враховуючи, що з 1635 року настоятелі монастиря підтримували тісні зв'язки з владою Московського царства, а його засновник Ісая Копинський відкрито виступав за перехід Української православної церкви під юрисдикцію Московського патріархату.

Й. Ролле також писав, що Ганна Золотаренко прийняла сторону «московської партії» в оточенні гетьмана і можливо вплинула на вибір Б. Хмельницького щодо укладання союзу із Московією. На думку Й. Ролле, значний вплив на гетьмана чинили два брати Ганни Золотаренко, які обіймали посади корсунського та ніжинського полковників. Зокрема, Іван Золотаренко відіграв важливу роль у подіях 1654 року, Й. Ролле писав: « Іван, як здібніший, керує сестрою, а через неї і гетьманом; він вирішує долю батогських полонених; часто виконує посаду наказного гетьмана у 1653 та 1654; тоді ж, на чолі загону він воює в Білорусії,

допомагає цареві Олексію Михайловичу ... За це він отримав нагороди… : цар віддає йому в спадкове володіння Батурин» [5].

Відомо, що королева Речі Посполитої прагнула заручитися підтримкою дружини гетьмана. Марія Луїза Гонзага надсилає Ганні подарунки а також лист, з проханням посприяти закінченню війни. Ось як М. Костомаров описує почуття гетьмана в той момент: «Хмельницький прочитав, просльозився і, піднявши до неба очі, прорік: – боже всемогутній! Що значу я перед лицем твоїм? Черв'як нікчемний! І ось який знак подарувала мені милість Твоя, що до моєї Ганни найясніша королева польська пише листа й удостоює її просити заступництва переді мною» [1].

Висновки. У своєму третьому шлюбі Богдан Хмельницький знайшов ту підтримку і стабільність, яких так не вистачало після численних втрат і розчарувань. Його дружина стала не лише вірним партнером, а й надійним радником, що допомогла гетьману відновити впевненість у собі та в майбутньому своєї держави. Її вплив на нього був значним, і цей союз став джерелом спокою в буремний період його життя.

Після смерті Богдана Хмельницького в серпні 1657 року, Ганна Золотаренко залишилася вдовою. Проживши певний час у гетьманському маєтку, вона прийняла чернечий постриг під ім'ям Анастасії та остаточно оселилася в Києво-Печерському жіночому монастирі, де й дожила свої останні роки. Чим вона молилася в тиші монастирських стін, які думки і бажання оберталися в її серці – ці моменти залишилися невідомими, оскільки літописи не зберегли жодних свідчень про це. Однак те, що стало відомо про її життя, є важливим свідченням того, що Ганна Золотаренко була не лише дружиною гетьмана, а й справжньою гетьманшою, яка мала неабияку роль у зміцненні родинних зв'язків, мудрості й стійкості в його житті. Її роль в історії виходить за межі звичайної дружини гетьмана – вона стала важливою фігурою, яка вплинула на політичну та культурну динаміку свого часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький. Історична монографія. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 843 с.

2. Кревецький І. Універсал Ганни Хмельницької. Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Львів, 1906. Т. 69. С.167-168.

3. Лазаревский А. Властная гетьманша. Киевская старина. 1882. Т.1. № 1. С. 213–214.

4. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Відень, 1920. 304 с.

5. D-r. Antoni J.[Й.Й. Ролле] Женщины при Чигиринском дворе. Кіевская старина. 1894. Т.44. №1. С. 107-126; №2. С. 282-304; №3. С.512-529.

Розділ 2

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

УДК 94:351.78-057.36(477.85) «185/189»

Сергій БАБЧУК
(м. Чернівці)

Формування та розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях у другій половині XIX століття: організаційні засади та суспільне значення

Анотація. Досліджено процес становлення та розвитку добровільних пожежних товариств у Чернівцях у другій половині XIX ст. На основі аналізу архівних документів та публікацій у тогочасній пресі розглядаються основні виклики, пов'язані з протипожежною безпекою в м. Чернівці, а також заходи, вжиті австрійською адміністрацією для мінімізації загроз, спричинених пожежами. Особлива увага приділяється організаційній структурі добровільного пожежного товариства, його матеріально-технічному забезпеченню, ролі в міській громаді та взаємодії з іншими пожежними командами. Висвітлюється значення добровільного пожежного руху для соціальної згуртованості населення та формування культури безпеки в місті.

Ключові слова: добровільний пожежний рух, пожежна команда, Чернівці.

Науковий керівник: *Скорейко Г. М.,* кандидат історичних наук, доцентка кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Постановка проблеми. Забезпечення пожежної безпеки в другій половині XIX ст. була однією з найгостріших загроз для міського населення та інфраструктури. Масштабні пожежі завдавали значних матеріальних збитків, що потребувало ефективних механізмів їх запобігання та ліквідації. Відсутність професійної пожежної охорони та недосконалість організаційних заходів призводили до руйнівних наслідків для Чернівців та інших населених пунктів. Аналіз цієї проблеми є важливим не лише в історичному аспекті, а й у контексті розвитку організованої системи пожежної безпеки, громадської ініціативи та залучення добровольців до виконання важливих суспільних функцій. Дослідження цього питання дозволяє простежити витоки становлення інституцій пожежної безпеки та визначити їх роль у міському управлінні та соціальному житті.

Аналіз дослідження з цієї теми. У контексті дослідження добровільного пожежного руху у м. Чернівці важливо зазначити, що праці Фрідріха Кайндля, Василя Селезінка, Юрія Миська та Сергія Пивоварова, які висвітлюють специфіку розвитку громадських організацій на Буковині. Зокрема, монографія Фрідріха

Кайндля «Історія Чернівців» та Василя Селезінко «Місто моєї любові» пропонується цінний погляд на роль добровільних організацій, зокрема пожежних товариств, в розвитку соціальної інфраструктури та культури того часу.

Юрій Мисько та Сергій Пивоваров у своїй праці «Медальєрика і фалеристика Буковини» зосереджуються на вивченні медалей та відзнак, що використовувались в рамках різних організацій, включаючи добровільні пожежні товариства. Це дозволяє краще зрозуміти символічне значення цих установ для місцевої громади та їх соціальну роль у формуванні громадської свідомості.

Важливе значення у вивченні Добровільного пожежного товариства у м. Чернівці мають доповіді Івана Снігура «Вогонь, вода і мідні шоломи» та «Мадруючи Панською вулицею».

Незважаючи на важливість таких досліджень, проблема виникнення та розвитку Добровільного пожежного товариства в Чернівцях залишається недооціненою в науковому обігу. Її розгляд обмежується лише окремими згадками у контексті загальних історичних процесів, без детального аналізу ролі цього товариства у соціально-політичному житті міста. Такий підхід потребує уточнення і поглиблення досліджень, оскільки добровільні пожежні товариства мали важливе значення для розвитку громадянського суспільства, особливо на фоні складних політичних та соціальних трансформацій того часу.

Значний матеріал про діяльність Добровільного пожежного товариства у м. Чернівці міститься в газетах «Буковина» та «Gazeta Polska». Також, велика кількість матеріалів про діяльність товариства знаходиться у Державному архів Чернівецької області. Ці матеріали потребують детального аналізу та вивчення.

Мета. Основною метою дослідження є виявлення та аналіз процесу формування добровільного пожежного руху в Чернівцях у другій половині XIX ст. як реакції на масштабні пожежі та недостатність заходів боротьби з ними. Дослідження організаційної структури добровільного пожежного товариства та його функціональних особливостей.

Оцінка впливу добровільного пожежного руху на міське життя та соціальну активність населення.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. пожежі залишалися однією з основних загроз для населення Буковини, спричиняючи значні матеріальні збитки та руйнування як окремих будівель, так і цілих кварталів міст. Відсутність організованої системи протидії вогняним стихіям призводила до частих та масштабних катастроф. Архівні документи та публікації в періодичній пресі того часу свідчать, що щорічні втрати від пожеж у регіоні сягали 2–3 мільйонів крон, що відображало критичний рівень проблеми. Австрійська адміністрація, усвідомлюючи недосконаліть існуючих механізмів боротьби з пожежами, ініціювала пошуки ефективних рішень для покращення ситуації.

Ключовим поштовхом до змін стала масштабна пожежа в Чернівцях у серпні 1859 року, внаслідок якої було знищено 78 будівель (Кайндль, 2003: 138). Цей інцидент став каталізатором для розроблення реформ у сфері протипожежного захисту. Зокрема, влада почала вживати заходів для створення професійних

пожежних підрозділів, здатних забезпечити оперативне реагування на надзвичайні ситуації.

У 1866 році в Чернівцях було засновано міську професійну пожежну команду, що базувалася у приміщенні міської ратуші (Селезінко, 2002: 65). Проте велика пожежа у вересні 1866 року виявила значні організаційні та фінансові проблеми в її діяльності, що унеможливлювало ефективне реагування на великі пожежі. Через ці труднощі місцева влада вдалася до альтернативного рішення – створення добровільних пожежних формувань, які мали доповнити діяльність професійних команд та залучити громаду до протипожежної боротьби.

Офіційне створення добровільного пожежного товариства в Чернівцях відбулося у 1870 році. Його діяльність регламентувалася статутом, затвердженим Буковинською крайовою управою 28 березня того ж року (ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 9825: 2). Надалі до цього документа вносилися численні зміни та доповнення (1870, 1872, 1873, 1874, 1875, 1883 та 1890 рр.), що свідчило про розвиток товариства та його адаптацію до нових викликів.

Основними завданнями товариства стали забезпечення протипожежного захисту міста, оперативне реагування на пожежі, а також навчання мешканців правилам безпеки. Добровільний характер організації сприяв згуртованості громади та активному залученню місцевих жителів. Для забезпечення ефективної діяльності товариства було збудовано спеціальну будівлю на Панській вулиці (нині вул. Ольги Кобилянської), що включала вежу для спостереження за містом (ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 9342:10). У дворі розміщувалися пожежні вози, запряжені кіньми, великі бочки з водою, а також необхідне спорядження: ручні насоси, драбини та шкіряні рукави.

Адміністративне керівництво товариством здійснювали виборні органи, що переобиралися кожні три роки. Ключові посади включали старшого коменданта, його заступників, секретаря, капітанів та їхніх заступників. Структура добровільної пожежної команди передбачала чіткий розподіл обов'язків: члени товариства зобов'язані були негайно реагувати на сигнал «Тривога» та прибувати на місце пожежі або у визначене для них місце (ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр 8553:17). Керівництво операціями з ліквідації пожеж здійснював комендант або, за його відсутності, керівники відповідних підрозділів.

Добровільне пожежне товариство складалося з чотирьох відділень: «штейгерів» (рятувальників), поливальників, водозабезпечувального та охоронного відділень. Найбільшу відповідальність покладали на «штейгерів», які безпосередньо займалися порятунком людей та матеріальних цінностей. Вони поділялися на роти по 8–10 осіб і прибували на місце пожежі з рятувальним знаряддям, використовуючи як власні ресурси, так і професійне обладнання.

На 1898 рік у Чернівцях у складі добровільного пожежного товариства налічувалося 40 «штейгерів», 40 «поливальників», 40 членів водоносного відділення та 10 охоронців (ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 24916: 12).

Окрім виконання своїх основних функцій, пожежники-добровольці активно долучалися до громадського життя міста, беручи участь у парадах, міських святах

та інших заходах. Особливою популярністю користувався духовий оркестр товариства, який вважався одним із найкращих у Чернівцях.

Завдяки своїй діяльності добровольці здобули велику шану серед мешканців та міської влади. На будинках пожежників встановлювалися спеціальні таблички з їхніми іменами, що дозволяло містянам у будь-який час звернутися до них по допомогу. У 1896 та 1897 роках міською владою було впроваджено спеціальну медаль для нагородження добровольців за виявлену мужність під час ліквідації пожеж (Мисько, Пивоваров, 2017: 57). Також у 1897 році, з нагоди 25-річчя товариства, громадська рада міста присвоїла звання почесних громадян старшому коменданту Ігнацу Шнірху та комендантам Адольфу Котлару і Михайлу Заячковському.

Розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях сприяв поширенню аналогічних ініціатив в інших містах Буковини. У 1872 році добровільна пожежна організація була створена в Сторожинці, у 1877 році — в Кіцмані. До 1898 року в регіоні функціонувало вже 14 добровільних пожежних команд (ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 24916: 3), які активно співпрацювали між собою, обмінювалися досвідом та спільно реагували на масштабні надзвичайні ситуації.

Таким чином, розвиток добровільного пожежного руху в Чернівцях став важливим етапом у становленні ефективної системи протипожежного захисту, що значно знизило ризики та сприяло підвищенню рівня безпеки міського населення.

Висновки. Дослідження показало, що великі пожежі в Чернівцях стали потужним стимулом для створення організованих структур боротьби з вогнем, зокрема добровільних пожежних товариств. Залучення громадськості до цієї діяльності сприяло підвищенню рівня безпеки та розвитку соціальної відповідальності серед населення. Водночас виявлено організаційні труднощі, пов'язані з нестачею фінансування та недостатньою підготовкою персоналу.

Формування добровільного пожежного товариства у Чернівцях стало важливим етапом розвитку громадських ініціатив у сфері безпеки, що сприяло не лише зменшенню масштабів пожеж, а й формуванню активного громадянського суспільства. Організація набула значного впливу, а її діяльність виходила за межі протипожежних заходів, охоплюючи соціальне та культурне життя міста.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняльний аналіз розвитку добровільних пожежних товариств у інших регіонах Австро-Угорщини, а також на вивчення довгострокового впливу цього руху на організацію сучасної пожежної охорони в Україні. Також доцільним є аналіз архівних документів та спогадів учасників руху для глибшого розуміння його соціального та культурного значення.

Список використаних джерел та літератури

1. Кайндль Ф., Історія Чернівців. Чернівці: Комітет виборців, 2003. 158 с.

2. Мисько Ю., Пивоваров С., Медальєрика і фалеристика Буковини. Чернівці: ДрукАрт, 2017. 183 с.

3. Селезінко В., Місто моєї любові. Чернівці: Крайова освіта, 2002. 351 с.

4. Державний архів Чернівецької області, ф. 3, оп. 2, спр. 8553, арк. 37

5. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр 8952, арк. 15.

6. ДАЧО, ф. 3, оп. 2, спр. 9342, арк. 21
7. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр. 9823, арк. 10
8. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр. 9825, арк. 14
9. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр. 10197, арк. 20
10. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр. 10860, арк. 28
11. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр. 24916, арк. 36
12. ДАЧО, ф. 3, оп.1, спр 7344, арк. 16
13. ДАЧО, ф. 3, оп.2, спр 17828, арк. 42.
14. Gazeta Polska, 1895, н. 52, 29 червня, с. 3.
15. Gazeta Polska, 1895, н. 69, 29 серпня, с. 3.
16. Gazeta Polska, 1906, н. 8, 28 січня, с. 3.
17. Gazeta Polska, 1906, н. 17, 1 березня, с. 3.
18. Gazeta Polska, 1907, н. 59, 21 липня, с. 3.
19. Снігур І. Вогонь, вода і мідний шолом. Час, 2000, н. 7, с. 7.
20. Снігур І. Мандруючи Панською вулицею. Час, 2006, н. 31, с. 14.

УДК 94(477)”192”:316.343.652

Аліна САНЖАРОВСЬКА
(м. Київ)

Роль освіти в емансипації жінок в Україні у другій половині XIX ст.

Анотація. Розглядається роль освіти як важливого чинника у процесі емансипації жінок у другій половині XIX століття. Аналізуються основні можливості здобуття освіти жінками, обмеження, з якими вони стикалися, та значення освіти у формуванні жіночої національної та соціальної свідомості. Додатково проаналізовано сучасні дослідження після 2005 року, які дозволяють переосмислити роль освіти в історичному контексті.

Ключові слова: гендерна рівність, друга половина XIX ст., емансипація, жіноча освіта, національна свідомість.

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.*, доктор філософії, доцентка кафедри історії та етнології України УДУ імені Михайла Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. освіта стала одним із ключових чинників емансипації жінок, дозволивши їм вийти за межі традиційних гендерних ролей та стати активними учасницями суспільного життя. Цей період характеризується поступовим розширенням доступу жінок до освіти, що сприяло формуванню жіночого руху за права та рівність. У даній роботі розглядається вплив освіти на емансипацію жінок, зокрема в Україні та інших країнах Європи, з акцентом на історичний контекст, соціальні зміни та роль освічених жінок у суспільстві.

Історичний контекст розвитку жіночої освіти. На початку XIX ст. освіта для жінок була обмежена переважно домашнім навчанням або приватним інститутами для дівчат із заможних родин. Основна увага приділялася вихованню «добрих дружин і матерів», а не розвитку інтелектуальних здібностей [1, с. 45]. Жінки вважалися «хранительками домашнього вогнища», і їхня роль обмежувалася сферою родини. Проте вже у другій половині століття ситуація почала змінюватися. В Україні, яка входила до складу Російської імперії, почали з'являтися жіночі гімназії, курси та училища. Важливу роль у цьому процесі відіграли просвітницькі ідеї та діяльність громадських діячів, таких як Христина Алчевська, яка заснувала одну з перших жіночих шкіл у Харкові [2, с. 78]. Її діяльність стала прикладом того, як освіта може стати інструментом соціальних змін.

У Галичині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, також відбувалися значні зміни. Тут почали відкриватися жіночі школи та курси, де дівчата могли здобувати не лише базову освіту, але й професійні навички. Наприклад, у Львові діяли педагогічні курси для жінок, які готували вчительок для сільських шкіл [3, с. 112]. Це дозволило жінкам отримати доступ до професій, що раніше були для них закриті.

Освіта як інструмент емансипації. Освіта стала потужним інструментом емансипації, дозволивши жінкам усвідомити свої права та можливості. Це стало основою для формування жіночого руху. Жінки почали брати активну участь у громадському житті, виступаючи за рівні права в освіті, праці та політиці. Завдяки освіті жінки отримали доступ до нових професій, таких як вчительки, лікарки, письменниці. Наприклад, у Галичині жінки почали працювати вчительками, що стало важливим кроком до їхньої економічної незалежності [4, с. 95]. Це дозволило їм не лише забезпечувати себе, але й впливати на соціальні процеси. Освіта стала для жінок шляхом до самореалізації та участі в суспільному житті.

Важливим аспектом емансипації жінок стала їхня участь у науковій діяльності. Завдяки освіті жінки почали робити відкриття в різних галузях науки. Наприклад, у Європі жінки-вчені, такі як Марія Складовська-Кюрі, довели, що жінки можуть досягати висот у науці [5, с. 102]. В Україні жінки також починали займатися науковою діяльністю, хоча їхня кількість була значно меншою через обмежений доступ до вищої освіти. Проте вже наприкінці XIX століття з'явилися перші жінки-викладачки університетів, що стало важливим кроком у боротьбі за рівність у науці.

Жіночий рух та освіта. У другій половині XIX ст. в Україні активно діяли жіночі товариства, які займалися організацією шкіл, бібліотек та курсів для жінок. Наприклад, у Львові діяло товариство «Руська бесіда», яке підтримувало освітні ініціативи для жінок [6, с. 134]. Ці організації не лише надавали жінкам доступ до знань, але й формували середовище, де вони могли обговорювати свої права та інтереси. Жінки також активно виступали за право навчатися в університетах. У 1870-х рр. у Російській імперії почали з'являтися вищі жіночі курси, які стали альтернативою університетам. У Галичині жінки також боролися за право вступу

до університетів, що було досягнуто на початку XX ст. [7, с. 89]. Це стало важливим кроком у боротьбі за рівність у освіті.

Крім того, освіта дозволила жінкам стати активними учасницями політичного життя. У другій половині XIX століття жінки почали брати участь у різних громадських ініціативах, включаючи боротьбу за виборчі права. Наприклад, у Великій Британії жінки-суфражистки активно використовували свої знання та освіту для підтримки своїх вимог [8, с. 67]. Хоча в Україні такий рух був менш розвинений, проте жінки також починали усвідомлювати свою роль у суспільстві та вимагати рівних прав.

Вплив освіти на суспільні зміни. Освіта сприяла поступовій зміні уявлень про жінок як «слабку стать», яка призначена лише для домашнього господарства. Жінки-освітянки стали прикладами для наслідування, надихаючи інших на боротьбу за свої права. Завдяки освіті жінки почали робити значний внесок у літературу, мистецтво та науку. Наприклад, українська письменниця Марія Закревська стала відомою громадською діячкою та просвітницею, яка активно працювала над розвитком освіти для жінок [9, с. 56]. Її діяльність стала прикладом того, як освіта може змінювати суспільство. Вона не лише писала книги, але й організовувала освітні програми для жінок, що сприяло їхній емансипації.

Крім того, освіта дозволила жінкам стати активними учасницями культурного життя. У другій половині XIX ст. з'явилося багато жінок-письменниць, художниць та музикантоk, які своєю творчістю впливали на суспільну думку. Наприклад, Леся Українка, одна з найвідоміших українських письменниць, своїми творами піднімала питання рівності та свободи [10, с. 78]. Її творчість стала важливим елементом жіночої емансипації в Україні.

Висновки. Таким чином, освіта у другій половині XIX ст. стала потужним інструментом емансипації жінок, дозволивши їм вийти за межі традиційних гендерних ролей та стати активними учасницями суспільного життя. Завдяки освіті жінки здобули економічну незалежність, розвинули критичне мислення та взяли активну участь у боротьбі за свої права. Цей процес став основою для подальшого розвитку жіночого руху у XX ст. Освіта не лише відкрила нові можливості для жінок, але й змінила суспільне сприйняття їхньої ролі, що стало важливим кроком на шляху до гендерної рівності.

Список використаних джерел та літератури

1. Алчевська, Х. Д. Передуманє і передбаченє: спогади про моє життя. Харків: Видавництво Харківського університету, 2005. 320 с.

2. Бойко, І. Д. Історія освіти в Україні. Київ: Видавництво «Либідь», 2010. 480 с.

3. Грицак, Я. Ю. Нарис історії України: формування модерної нації. Львів: Видавництво «Світ», 2012. 600 с.

4. Савченко, Л. О. Жіночий рух в Україні: історія та сучасність. Київ: Видавництво «Критика», 2018. 400 с.

5. Шуст, Р. М. Освіта жінок у Галичині у другій половині 19 століття. Львів: Видавництво «Апріорі», 2015. 280 с.

УДК 94:314.1(=161.2)(477.53:571)«18»

Валерія КУЗНІК
(м. Київ)

Аграрне переселення українців Полтавщини на Сірий клин у кінці XIX століття за спогадами очевидців

Анотація. Дослідження матеріалу «Спогадів» корисне для сучасності, оскільки в умовах російсько-української війни багато українців змушені переселятися за межі України. Дослідження наслідків переселенської політики дають змогу діагностувати вплив цього явища в майбутньому на самоідентифікацію нащадків переселенців.

Ключові слова: аграрне перенаселення, малоземелля, міграція, реформа, Сибір, сільське господарство.

Науковий керівник: *Санжаров В. А.* кандидат історичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету.

Постановка проблеми. Основною причиною переселення українських селян Полтавщини на Сірий клин був найнижчий рівень життя селян Полтавської губернії серед усіх губерній Лівобережної України. Уряд заохочував переселення і надавав пільги переселенцям. Вкорінення переселенців другої хвилі на казахських землях пройшло успішно. Імперський уряд намагався поєднати колонізацію північноказахських земель із русифікацією. Проте українська діаспора існує в Казахстані до сьогодні.

Історіографія питання. Питання міграцій українського селянства в Російській імперії почали досліджувати в 1970-х роках. Статті В. Кабузана, Н. Проскури та М. Якименка, який згодом видав низку монографій, заклали основу цієї тематики [26]. На зламі XX–XXI століть інтерес до переселенського руху пожвавився. Вагомий внесок зробили О. Герасименко, В. Молчанов, О. Реєнт, В. Шандра, В. Романцов, З. Священко та інші. Олена Герасименко досліджувала переселенську політику на Лівобережжі під час Столипінської реформи, аналізуючи її соціально-економічні наслідки [9]. В. Шандра вивчав переселення українців до Сибіру в 1861–1917 роках [26], а І. Жилєнкова – переселенський рух із українських земель у кінці XIX – на початку XX ст. [12]. Дослідження цих учених, разом із працями М. Мар'євської про розвиток селянських господарств [20], є важливою основою для розуміння міграційних і соціально-економічних процесів в Україні.

Мета дослідження. Питання міграцій українського селянства в Російській імперії почали досліджувати в 1970-х роках. Статті В. Кабузана, Н. Проскури та М. Якименка, який згодом видав низку монографій, заклали основу цієї тематики [26]. На зламі XX–XXI ст. інтерес до переселенського руху пожвавився. Вагомий внесок зробили О. Герасименко, В. Молчанов, О. Реєнт, В. Шандра, В. Романцов, З. Священко та інші. Олена Герасименко досліджувала переселенську

політику на Лівобережжі під час Столипінської реформи, аналізуючи її соціально-економічні наслідки[9]. В. Шандра вивчав переселення українців до Сибіру в 1861–1917 роках [26], а І. М. Жилєнкова – переселенський рух із українських земель у кінці XIX–на початку XX ст. [12]. Дослідження цих учених, разом із працями М. Мар'євської про розвиток селянських господарств [20], є важливою основою для розуміння міграційних і соціально-економічних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. «10 червня 1895 року на Полтавщині був ясний теплий день. У великому старовинному селі Березівка Прилуцького уїзду Полтавської губернії з самого ранку було незвичайне пожвавлення. Викликано воно було тим, що задля здійснення Столипінської реформи більш ніж п'ятдесят сімей від'їжджало в далекий і невідомий для них Сибір», - такими словами починаються «Спогади» [4, с. 1]. Автор описує аграрну міграцію селян у дореформений період, яка пізніше стала складовою Земельної реформи Петра Столипіна, а конкретніше другу хвилю переселень на Сірий клин. Документ допомагає прослідкувати причини масового аграрного перечення українців на Сірий клин.

Машинописний рукопис «Минуле, думки і спогади хірурга» Савченка-Муратова Євгена Родіоновича, написаний у 5 екземплярах для всіх свої дітей охоплює хронологічні рамки з 1885 р. до 1967 р. і містить 500 сторінок. На даному етапі досліджено 6 розділів із 12, які стосуються аграрного переселення українців на Сірий клин в кінці XIX ст. Слід звернути увагу, що детальне дослідження перших розділів наводить на думку, що до такого роду джерел слід відноситися досить обережно, оскільки їх автори можуть виражати цілком суб'єктивні судження. Тому всі факти викладені у «Спогадах» були ретельно перевірені і виявлено деякі похибки. Зокрема, аграрне переселення 1895 року автор «Спогадів» називає Столипінською реформою, яка насправді розпочалася у 1906 р. У 1895 році Петро Столипін ще не був навіть головою Ради Міністрів Російської імперії і такого органу влади ще не існувало. Рада Міністрів була створена у 1905 році, до того виконавчу владу очолював імператор. Сам автор «Спогадів» народився у 1901 році уже в Сибіру, тобто його батьки аж ніяк не могли переселитися на Сірий клин під час Столипінської реформи.

Загалом свідчення викладені у джерелі дуже детальні і ґрунтовні. Із дослідженої теми по матеріалах «Спогадів» можна зробити висновки, що безземелля, малоземелля та перенаселення були основною причиною переселення селян полтавчан на Сірий клин, найбільше ця проблема стосувалася Лівобережжя, а особливо страждала Полтавщини. Друга хвиля переселення на Сірий Клин була стихійною: не Столипін заохотив селян переселятися в Сибір, а селяни стихійним переселенням за Урал змусили уряд взяти під контроль цей процес і ввести його як складову Столипінської реформи та інтенсифікувати.

Позитивну роль у ході аграрного переселення відігравали ходаки, чия діяльність була законодавчо ще не оформлена. Це сталося тільки у 1904 році. Проте процес переселення юридично був прописаний Указом від 13 червня 1889 р. «Про добровільне переселення сільських обивателів і міщан на казенні землі». Відповідно по всьому шляху слідування селян були створені

Переселенські пункти і дбали про потреби селян, їх здоров'я та організовували харчування за державний кошт. Завдяки розвиненій лінії залізниць на той часу сибірському напрямку. Значна відстань була подолана досить швидко. Це полегшувало і заохочувало аграрне переселення селян на Схід

На основі свідчень «Спогадів» та додаткових досліджень вдалося визначити маршрут та скласти карту переселення родини Савченків в Сибір: Березівка-Талалаївська залізниця (почала працювати у 1874 році) – Курськ – Сизрань (станція, яка на лінії Трансибірської магістралі почала функціонувати у 1874 році) – Челябінськ (заснована у 1892 році) – Курган (заснована у 1892 році) – Перопавловськ (заснована у 1894 році) – село Новотроцьке (на той час необжита місцевість навколо озера Абей) [1]. Якраз роком раніше Трансибірська магістраль пролягла до Петропавловська, який як залізничнодорожний вузол почав діяти у 1894 році, що зробило зручнішою аграрну колонізацію Далекого Сходу [1]. Усім переселенцям перед відправленням вручили документи та висловили напутні слова від начальства [4, с. 5]. Після того переселенці рушили по Києво-Курській залізничній лінії, яка була побудована у 1856-1857 роки [2]. У «Спогадах» зазначається що поїзд, у якому були жителі села Березівка, проїжджав залізничну станцію Сизрань [4, с. 5], яка була побудована у 1874 році, і у 1892 була з'єднана з залізничною станцію у Челябінську[3, с. 24]. З цього ми можемо визначити, що далі вони рухались по Західно-Сибірській залізничній лінії, яка йшла наступним чином: Челябінськ – Курган – Петропавловськ – Омськ – Канське. Західно-Сибірська лінія була створена у 1882 році. У 1884 році до неї додали Петропавловськ. Це гілка так званої Трансибірській магістралі [6].

Між селом Березівка та станцією Талалаївська, яка була заснована у 1874 році [5], відстань становить 21 кілометр. Доставку до залізничної колії здійснювали найняті перевізники великими хурами, запряженими волами степової української породи.

Основним видом діяльності у селян стало заняття сільським господарством, для чого вони і приїхали на Сірий Клин. Додатковими джерелами забезпечення свої потреб було рибальство, полювання, збиральництво. Значну роль у забезпечення успішного вкорінення новоприбулих до Сибіру зіграло кредитування населення державою та звільнення його від податків у перші роки оселення на новому місці. Були як позитивні, так і негативні наслідки аграрного переселення в Сибір. Позитивні: покращення матеріального становища українських аграріїв – переселенців, створення українських громад, які існують донині і популяризують українську культуру. Негативні: виснаження освоєних ґрунтів з часом та погіршення рівня життя селян через це, намагання урядом росіянізувати українське населення шляхом аграрного розселення. Друга хвиля переселення українців на Сірий клин не зменшила перенаселення, малоземелля та безземелля, що збільшило увагу імперського уряду до переселенської політики за Урал у 1906-1911 рр.

Висновки. Дослідження матеріалу «Спогадів» корисне для сучасності, оскільки вперше введений в науковий обіг рукопис «Спогадів» Савченко–Муратова Євгена Родіоновича (1901–1982), дозволить розглянути історичні події

буремного XX ст., під кутом зору мікроісторії: сприйняття, спогадів та родинних передань окремої людини, свідка і учасника подій – в даному випадку аграрного переселення українців Полтавщини на Сірий Клин.

Список використаних джерел та літератури

1. Інсингаріна Ж. 127 років тому прокладено залізницю до Петропавловська [Електронний ресурс]. URL: https://rail-news.kz/ru/railways-history/9144-127-let-nazad-prolozhena-zheleznaya-doroga-do-petropavlovska.html.

2. Кривопішин О. М. Курсько-Київська залізниця – перша залізниця у складі Південно-Західних залізниць Російської імперії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1233.

3. Пономаренко Р. О. Розвиток залізничного транспорту Півдня та Сходу України в другій половині XIX століття – на початку XX століть: Автореферат дис… канд. істор. наук. – Київський університет економіки і технологій транспорту. – Київ, 2007. – 24 с.

4. Савченко-Муратов Є. Р. Минуле, думки і спогади хірурга: мемуари. Київ, 1967. (Рукопис, 1961–1967; Родинний архів Кузніків).

5. Залізничне будівництво в Україні XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Залізничне_будівництво_в_Україні_XIX_—_початку_XX_століть.

6. Ясь О.В. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 604.

УДК 338.45:396.1(477.63)"19/20"

Ярослав ЧАБАН
(м. Київ)

Чисельність та становище жінок в промисловому робітництві Єлисаветграда 80-х рр. XIX - початку XX ст.

Анотація. В статті висвітлено основні тенденції динаміки чисельності та галузевої репрезентації жінок в середовищі промислових робітників Єлисаветграда, окреслено переваги та стереотипні пересторогу у візії міських підприємців, що впливали на інтенсивність залучення робітниць в окремих галузях промисловості.

***Ключові слова**:* Єлисаветград, промисловість, робітничий стан, робітники.

Науковий керівник: *Надтока Г. М.*, професор кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Дослідження соціального стану промислових робітників Наддніпрянщини поза контуром найбільш розвинених індустріальних регіонів – Придніпров'я та Донбасу, - найчастіше присвячується таким його характеристикам як чисельність та галузева залученість, без деталізації репрезентації робітництва за статтю. В результаті такого підходу невисвітленим

залишається значний пласт соціальної історії, що дозволив би сформувати уявлення про чисельність, становище робітниць та специфіку їх праці й виділити галузі, орієнтовані на її активне залучення. В цьому контексті промисловість Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. може слугувати прикладом того, як промислових переворот та індустріалізація створюють можливості для інтеграції жінок історичного регіону Півдня до промислового робітництва міста та закріплення за ними ключових ролей в окремих кластерах міських виробництв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чисельність, галузева репрезентація та становище промислових робітниць Єлисаветграда є абсолютно недослідженим питанням, що досі не потрапляло в поле зору істориків. Частково це пояснюється їх інтересом перш за все до найбільшої галузі міста – сільськогосподарського машинобудування та заводу Ельворті зокрема, де, відповідно до харктеру цього виробництва, до початку Першої Світової війни не була задіяна праця жінок. У вимірі ж промисловості Наддніпрянщини проблема чисельності та становища робітниць частково окреслена в статті Н. Олійник (Олійник, 2011), але найбільш детально висвітлена в монографії Л. Смоляр (Смоляр, 1998). Це ж питання в контексті ареалу заводських та шахтарських поселень Донбасу та Придніпров'я знайшло своє вичерпне відображення в монографії В. Кулікова (Куліков, 2019).

Завдання дослідження. Окреслити динаміку частки жінок в середовищі промислових робітників Єлисаветграда, виділити галузі, де найбільше залучалася їх праця. Охарактеризувати основні переваги та стереотипні пересторогі щодо найму жінок у візії міської буржуазії та описати, як ці уявлення впливали на можливість їх роботи в промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фабрично-заводська промисловість Єлисаветграда в останній третині XIX ст. – на початку XX ст. являла собою переважно чоловіче середовище, однак не полишене окремих кластерів виробництв, для яких працевлаштування робітниць було цілком традиційним явищем. Протягом 1885-1901 рр. залученість жінок до роботи в промисловості мала тенденцію до поступового збільшення, хоча їх частка в загальній чисельності робітничого стану й залишалася відносно незначною. Так, в 1885 р. вона досягала лише 0,78% - 4 особи, що працювали на тютюновій фабриці Гунькіна (Новицкий, 1886, с. 958). Станом на 1894 р. цей показник складав вже 2,49% - 33 робітниці, аналогічно задіяні в тютюновому виробництві. Варто звернути увагу, що при цьому жінки становили 47,14% всього робітництва тютюнових фабрик міста (Михайловский, Ланговой, 1897, с. 218).

Матеріали статистики зайнятості населення Єлисаветграда за Переписом 1897 р. зафіксували 7,64% жінок (244 особи) серед т.зв. «самозайнятого населення» в галузях, асоційованих з індустрією, однак цей показник не може бути повною мірою репрезентативним через включення в цю цифру як робітників фабрично-заводського, так і ремісницького рівня організації виробництва. При цьому отриманий нами показник є нижчим від середнього рівня залученості жінок в фабрично-заводській промисловості Наддніпрянщини, що за підрахунками української дослідниці Л. Смоляр складав 9,1% (Смоляр, 1998, с. 408) й

перевищує відповідний показник для Херсонської губернії – 6,6% (Смоляр, 1998). У вимірі окремих сфер роботи перше місце за залученістю жінок займала обробка поживних речових рослинного та тваринного походження – 84 особи, або 11,68% всіх робітників сфери. На підприємствах обробки волокон (канатна, білошвейна, кравецька справи), що до 1897 р. не були об'єктом висвітлення в зазначених джерелах фабрично-заводської статистики, було задіяно 60 робітниць (49,18%), в тютюновому виробництві – 27 осіб (36,49%), на міських цегельних заводах – 19 осіб (27,14%) та в поліграфічній справі – 17 осіб, або 9,77% всього робітничого складу міських типографій (Тройницкий, 1904, с. 319).

В 1901 р. найбільша кількість робітниць зафіксована у вже традиційних для жіночої праці галузях тютюнового виробництва (60 осіб, або 65,22% всіх задіяних, що на нашу думку вказує на процес її поступового перепрофілювання на домінування жіночої праці), обробці волокон (51 особа, 86,44%), при цьому чисельність жінок на цегельних виробництвах (14 осіб, 16,67%) та на типо-літографіях (5 осіб, 6,41%) поступово скорочується (Дмитриев, 1903, с. 28). Сумарна ж частка жінок в структурі середовища промислових робітників Єлисаветграда в 1901 р. складала вже 6,59%. (132 особи), кількісно збільшившись в 33 рази в порівнянні з початковим рівнем 1885 р. Хочемо зазначити, що реальне їх число, вочевидь, було дещо більшим за зафіксоване фабричною статистикою, однак найбільш розвинені галузі міської промисловості так і лишилися закритими для перспективи залучення праці робітниць. Така ситуація виходить зі специфіки сприйняття жіночої праці в середовищі промисловців Єлисаветграда, що балансували на межі як об'єктивних, так і суб'єктивних особистих уявлень про переваги та пересторогі щодо їх працевлаштування.

Можливість найму робітниць на міських підприємствах в окремих галузях знаходилася під відчутним впливом стереотипності колективного образу функціональності та місця жінки в суспільстві кінця XIX – початку XX ст., що обмежувався виключно веденням домашнього господарства та вихованням дітей. Навіть той факт, що частина підприємців була іноземцями, тобто носіями інакшого від місцевого ментально-культурного й релігійного світогляду, загалом фактично ніяк не впливав на цю ситуацію.

Важливим для сучасників стримуючим фактором в питанні інтенсифікації найму робітниць було побоювання, що їх наявність в змішаному за гендерною ознакою робітничому колективі буде згубно впливати на дисципліну під час робочого процесу та створюватиме додаткові конфлікти між робітниками на особистому підґрунті. На відміну від добувної промисловості Донбасу та Придніпров'я, в обробній галузі Єлисаветграда жінки та чоловіки не були сепарованими в процесі виробництва, що неодмінно породжувало залицяння – так званий «бешкет за роботою» (Труд, 2010, 15 серпня, 6). В цьому сенсі симптоматичною є озвучена сучасником, абсолютно хибна стереотипна візія, що саме жінки є головним суб'єктом та, відповідно, єдиним можливим винуватцем цього процесу.

Об'єктивні ж переваги найму робітниць у візії промисловців полягали, однак, зовсім не в розумінні їх трудових чеснот, а в можливості економії як в контексті

оплати праці, так і в питанні відшкодування наслідків нещасних випадків на виробництві. Для прикладу, в 80-х рр. XIX ст. навіть за офіційними даними фабричної інспекції на міських тютюнових фабриках махорниці отримували в 4,67 рази меншу поденну оплату, аніж чоловіки на аналогічній роботі, і лише в 1,26 разів більше малолітніх робітників (Новицкий, 1886, с. 218). З цих причин окремі власники підприємств Єлисаветграда воліли не вказувати факт залученості жінок до роботи.

Ще одною яскраво вираженою тенденцією була повна відчутність жінок на механічних та машинобудівних підприємствах Єлисаветграда, що, з одного боку, є закономірним через фізичну важкість такої роботи, однак з іншого – навіть на позиціях, які не потребували складних технічних знань або фізичної сили та витривалості підприємці оминали залучення жіночої праці. Так, на зібранні робітників в 1907 р., присвяченому створенню Професійного союзу робітників машинобудівних заводів, була оголошена ідея внести в статут параграф, покликаний дозволити вступ в організацію особам обох статей, на що робітники відреагували подивом, зазначивши, що «жінки на заводах тепер не працюють, а тому і в союз вони прийматися не будуть» (Голос Юга, 1907, 12 липня, 4). Лише мобілізаційні процеси під час Першої Світової війни поставили власників механічних та машинобудівних підприємств перед необхідністю залучення праці жінок, однак навіть ці обставини не виправили тотального перекосу в бік використання праці чоловіків. Так, в 1915 р. старший фабричний інспектор засвідчує роботу всього 27 жінок на підприємствах металообробки (ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 17, арк. 78) навіть в умовах кризи на ринку праці.

Висновки. У 1885-1901 рр. чисельність робітниць в структурі промисловості Єлисаветграда зросла в 33 рази – з 0,78% (4 особи) до 6,59% (132 особи). Станом на 1901 р. основними галузями залучення праці жінок було тютюнове виробництво (65,22%) та обробка волокон (86,44% всіх робітників відповідно). Обмежуючими факторами для інтенсифікації найму робітниць виступали стереотипні уявлення про функціональність жінки та її місце в суспільстві кінця XIX - початку XX ст. Впливало на це й побоювання підриву внутрішньої дисципліни та інтенсифікації особистісних конфліктів між робітниками на виробництвах міста, де персонал різних статей не був сепарований один від одного. Перевагами залучення праці робітниць для промисловців виступала можливість уникнути відповідальності за виробничі інциденти та зекономити на оплаті праці, так як рівень заробітку жінок здебільшого був нижчим від чоловічого. При цьому в такій галузі як сільськогосподарське машинобудування жінок не залучали навіть для роботи в фабричних крамницях, що вказує на виражену стереотипність у підході до найму персоналу підприємства. Початок Першої світової війни дещо змінив ситуацію в статевій стратифікації робітників цієї сфери, однак тотальний перекіс в бік використання чоловічої праці фактично залишився незмінним.

Список використаних джерел та літератури

1. «Голос Юга». 1907. 12 липня, 4.
2. «Труд». 1910. 15 серпня, 6.
3. Дмитриев И. А., 1903. Фабрично-заводская и ремесленная промышленность г. Елисаветграда в 1901 году. Елисаветград: типо-лит. Ш. Бахмутского и А. Калужского, 28.
4. Куліков В. О., 2019. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870-1917 роках : монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 387.
5. Михайловский В. И. и Ланговой Н.П., 1897. Фабрично-заводская промышленность России. Перечень фабрик и заводов. Санкт-Петербург: Типография И. А. Ефрона, 958.
6. Новицкий И. О., 1886. Отчет фабричного инспектора Киевского округа за 1885 г. инженер-технолога И.О. Новицкого. Санкт-Петербург: Типография В. Киршбаума, 218.
7. Олійник Н. В., 2011. Жіноче питання в умовах соціально-економічного реформування суспільства у другій половині XIX - на початку XX ст. Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми, 2011, 211-213.
8. Смоляр Л. О., 1998. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України ІІ пол. XIX - поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 408.
9. Тройницкий Н. А., 1904. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 47. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. Дел, 319.
10. ЦДІАК, 1915, ф. 575, оп. 1, спр. 17, 78 арк.

УДК 94(410.111)«1837/1901»

Діана ІЩЕНКО
(м. Київ)

Лондон періоду вікторіанської доби: життя, традиції, контрасти

Анотація. У доповіді аналізується соціальна географія вікторіанського Лондона крізь призму публікацій преси, з особливим фокусом на контрасті між аристократичним Вест-Ендом та робітничим Іст-Ендом.

Ключові слова: британська преса, Вест-Енд, Іст-Енд, Лондон, соціальна нерівність.

Науковий керівник: *Черевко О. С.,* доцент кафедри всесвітньої історії та археології Українського державного університету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Вивчення соціальної структури вікторіанського Лондона розкриває унікальний механізм урбаністичних трансформацій доби індустріальної революції. Комплексний аналіз соціальних контрастів міста яскраво відображений у дихотомії Вест-Енду та Іст-Енду, який здійснюється на основі британської періодики дозволить розкрити глибинні процеси формування міської ідентичності в умовах стрімких соціальних змін другої половини XIX ст.

Історіографія проблеми. Питання соціальних контрастів вікторіанського Лондона знайшло відображення у працях зарубіжних дослідників, зокрема в

роботі Ч. Бута [1], С. Мітчелл [4]. В своїх роботах вони аналізують соціальний склад Лондону, повсякденне життя різних соціальних верств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дослідження. Попри значну кількість досліджень вікторіанської епохи, досі залишаються малодосліджені глибинні соціальні процеси трансформації міського простору Лондона. Дослідження має на меті комплексно розкрити соціальну динаміку міста через аналіз архівних матеріалів тогочасної преси, висвітливши раніше маловідомі аспекти повсюдного життя різних соціальних верств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В епоху правління королеви Вікторії Лондон перетворився на провідний центр світової економічної системи, демонструючи безпрецедентні темпи урбанізації та індустріалізації. Стрімкий розвиток промисловості, особливо суднобудування та текстильного виробництва, зумовив значний приплив робочої сили не лише з сільських регіонів Британії, але й з різних країн світу. Іммігранти з Ірландії, континентальної Європи та колоній прибували до міста в пошуках роботи та кращого життя. Однак індустріалізація мала і негативні наслідки. Місто потерпало від серйозного забруднення повітря, велику кількість промислових підприємств та використання вугілля як основного джерела енергії. Лондонський смог не лише погіршував видимість, що в свою чергу призводило до великої кількості нещасних випадків, але й спричиняв серйозні проблеми зі здоров'ям населення, особливо поширювалися респіраторні захворювання. Крім того, швидка урбанізація призвела до перенаселення робітничих районів, де люди жили в антисанітарних умовах. Різкий контраст між заможними районами та бідними кварталами став характерною рисою вікторіанського Лондона.

Серед численних районів вікторіанського Лондона виокремлюються Вест-Енд й Іст-Енд, які найяскравіше демонструють соціальну поляризацію тогочасного суспільства. Соціальна географія вікторіанського Лондона не обмежувалася лише цими районами. Місто мало складну структуру з численними промисловими, торговельними та житловими зонами, кожна з яких мала свої особливості. Проте саме дихотомія Вест-Енду та Іст-Енду найкраще ілюструє соціальні контрасти та проблеми урбанізації XIX століття.

Вест-Енд вікторіанського Лондона був осередком аристократичного життя. На його території розташовувалися маєтки, престижні магазини, театри та концертні зали для вищих прошарків суспільства. У районі мешкали представники аристократії, банкіри, успішні підприємці та діячі мистецтва. З газети Dundee Advertiser: «Оскільки Вест-Енд був особливо привілейованим районом, мешканці та власники крамниць доклали максимум зусиль, щоб зробити привабливу картинку. Якщо дивитися вздовж Перт-роуд на захід від підніжжя Ерлі-Плейс, то ефект, який створювали венеціанські стовпи з лініями гірлянд, що нависали над проїжджою частиною, був наймальовничішим. Дерева на в'їзді до Бельмонту були прикрашені рядами банерів, а в центрі композиції над пішохідною доріжкою висіла красива квіткова корона…» (Dundee Advertiser, 28/8/1899: 4).

Варто виокремити внутрішній район Вест-Енду - Блумсбері, який розвинувся як інтелектуальний та культурний центр вікторіанського Лондона. У ньому селилися в основному представники інтелектуальної еліти – професори, письменники, видавці та науковці. У публікаціях Morning Herald (London) йдеться про знаменитий Британський музей: «Британський музей сам по собі - царство чудес. Він перевершує Кенсінгтон за величиною своїх галерей, а також за цінністю та цікавістю своїх історичних об'єктів мистецтва...» (Morning Herald, 26/12/1868: 3). Матеріали видання The Sun (London) засвідчують демократичний характер Робітничого коледжу та його роль у забезпеченні доступної освіти.: «Коледж був заснований у 1854 році, і зараз у ньому навчається 350 студентів, здебільшого клерків і працівників, єдиним іспитом при вступі є елементарні знання з читання, письма та арифметики…» (The Sun (London), 5/1/1871: 2)

Іст-Енд, розташований на сході від Сіті, разюче контрастував демонструє із заможним заходом. Цей район сформувався навколо доків та промислових підприємств. Населення складалося переважно з портових вантажників, фабричних робітників та численних іммігрантів, які жили в умовах крайньої бідності. Соціальні проблеми, такі як злочинність, алкоголізм дитяча праця та проституція були постійними супутниками життя місцевих мешканців. У матеріалах газети Lloyd's Weekly Newspaper відображають випадки насильства в робітничих кварталах вікторіанського Лондона: «У середу в поліцейському суді Темзи Джон Ольсон, шведський моряк, був звинувачений у пораненні Томаса Коттема, робітника з Рассел-корт, 12, Сент-Джордж, у нанесенні ножових поранень […] Вільяма Міллера повторно звинуватили в тому ж суді в тому, що він порізав і поранив Фредеріка Джонсона, сторожа пансіону, що мешкав на вулиці Сент-Джордж-стріт, 190, і моряка на ім'я Ландран, що мешкав за тією ж адресою…» (Lloyd's Weekly Newspaper, 17/8/1884:5). Проте найбільшого резонансу набували публікації про «Джека Різника», який вчиняв вбивства в Уайтчепелі та Іст-Енді: «Вчора ввечері Іст-енд Лондона був схвильований вечірніми газетними оголошеннями про те, що в Уайтчепелі відродилися вбивства Джека Різника…» (Lloyd's Weekly Newspaper, 8/1/1899: 1).

Соціум вікторіанського Лондону вирізнявся неоднорідним соціальним складом, що виходив за межі фінансового розшарування. Визначення станової приналежності базувалося на комбінації факторів: джерел доходу, родинного походження та соціальних зв’язків. Станові відмінності проявлялися у всіх аспектах життя – від манер спілкування, мови та одягу до місця проживання та звичаїв повсякденного життя. Формально британська правова система розрізняла лише дві категорії населення: – аристократія та простолюдини, але фактично суспільство поділялося на три верстви: робітництво, середній прошарок та аристократія.

Особливо вирізнялися кваліфіковані робітники, які сформували свою ієрархію з кращими житловими умовами та можливістю професійного навчання для своїх дітей, створюючи перехідний прошарок між робітничою та середньою верствою Лондона.

Особливо показовими були умови життя в найбідніших районах, таких як Іст-Енд. Із газети The Express (London): «Я відвідав (каже пан Лонд) багато будинків цих страждених і знедолених механіків, і стан повного убозтва справді розриває серце. У двох випадках дружини сліпнули, у двох інших діти страждали від запалення очей, а в 12 сім'ях з'явилася віспа» (The Express (London), 15/1/1867: 1). Специфічна проблема нерегулярної зайнятостізначною мірою зводилася до більш загальної проблеми мінливого і невизначеного попиту на товари та послуги.

Середній прошарок Лондона є надзвичайно різношерстним, представлений цілим спектром професій – від заможних банкірів і промисловців до скромних клерків. Вищий прошарок середньої верстви складали представники престижних професій: англійські священники, військові та морські офіцери, юристи, лікарі, вищі державні службовці, університетські професори тощо. Нижній середній прошарок включав власників невеликих крамниць та канцелярських працівників. Їхня робота вимагала грамотності, але не обов'язково вищої освіти. Вони жили в більш престижних районах та могли відвідувати недорогі театри, концерти, намагаючись наслідувати манери вищого суспільства в межах своїх фінансових можливостей.

Освіта відігравала ключову роль у формуванні ідентичності середнього прошарку вікторіанського Лондона. Гарна освіта розглядалася не просто як шлях до професійного успіху, але й як маркер соціального статусу. З газети Daily News: «Освіта середніх класів, безперечно, є питанням величезної важливості, але досі їй приділялося дуже мало уваги. Це переконливо доводить той факт, що щорічно багато молодих джентльменів з дуже поважних, а іноді навіть і заможних родин, після запитів відхиляються як непридатні для призначення на державні посади…» (Daily News (London), 21/10/1857: 3) Це свідчення вказує на суттєвий розрив між ідеалом освіченості та реальністю – проблема, що турбувала прогресивних представників середнього прошарку.

У статті британського видання Weekly Review (London) зазначалося: «Британська аристократія на сьогоднішній день є найвпливовішою у світі! Протягом століть вона посідала провідне місце в управлінні країною і може ще довго зберігати свій величезний політичний вплив…» (Weekly Review (London), 29/7/1871:14) Аристократія Великої Британії формувала еліту спадкових землевласників, чиє багатство базувалося на земельних володіннях. Аристократи мали титули, які передавались у спадок старшому сину разом із землями. «Перство має п'ять ступенів: від найвищого до найнижчого - герцог (його дружина - герцогиня), маркіз (маркіза), граф (графиня), віконт (віконтеса) і барон (баронеса). Аристократ не підвищується в ранзі від нижчого до вищого; він продовжує носити титул, який успадковує. Іноді, однак, створюється новий титул, щоб винагородити когось за надзвичайні суспільні та політичні досягнення» (Mitchell, 2009: 22). Титуловані особи мали суттєві привілеї: членство в Палаті лордів, імунітет від арешту за борги та спеціальний суд присяжних.

Висновки. Отже, проаналізувавши життя вікторіанського Лондона за допомогою британської преси, яка розкрила надзвичайно складну соціальну

структуру міста, яка водночас вражає своєю динамічністю та контрастністю. Місто постає як унікальний простір, де технологічний прогрес і економічне піднесення співіснували з гострими соціальними викликами. Вікторіанський Лондон демонструє разючі контрасти: від розкішного Вест-Енду до зубожілого Іст-Енду. Традиційні форми взаємодії соціальних верств стали визначальним каталізатором глибинних суспільних трансформацій, що назавжди змінили соціальний устрій європейських міст.

Список використаних джерел та літератури

1. Booth Charles, 1897. Life and Labour of the People in London: Comparisons, surveys and conclusions, volume 9. Macmillan and Company, 454 p.
2. STABBING IN THE EAST END. Lloyd's Weekly Newspaper, 17.08.1884 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000079/18840817/012/0005
3. AN EASB END SCARE. Lloyd's Weekly Newspaper, 08.01.1899 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000079/18990108/003/0001
4. Mitchell Sally, 2009. Daily Life in Victorian England. USA: Greenwood Press, 356 p.
5. C. THE EDUCATION OF THE MIDDLE CLASSES. The Daily News (London), 21.10.1857 URL https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000051/18571021/006/0003
6. IN THE WEST END. The Dundee Advertiser, 28.08.1899 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000295/18990828/112/0004
7. THE DISTRESS AT THE EAST END. The Express (London), 15.01.1867 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002642/18670115/001/0001
8. THE BRITISH MUSEUM, BLOOMSBURY. The Morning Herald, 26.12.1869 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002408/18681226/021/0003
9. THE WORKING-MEN'S COLLEGE. The Sun (London), 05.01.1871 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0002194/18710105/039/0002
10. THE ARISTOCRACY. The Weekly Review (London), 29.07.1871 URL: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0004307/18710729/044/001

УДК 94:069]:378.4(477)«18/19»

Марія ГАРБУЗ
(м. Київ)

Діяльність музеїв харківського університету (XIX – початок XX ст.)

Анотація. Стаття присвячена історії заснування та діяльності музеїв при Харківському університеті у XIX – на початку XX ст. Проаналізовано значення діяльності Кабінету старожитностей і Природничого кабінету, на базі яких було створено музеї, що працюють до сьогодні.

Ключові слова: Музей археології, Музей природи, університетський музей, харківський музей.

Науковий керівник: *Подобєд О. А.,* доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення музеїв в Україні датується початком XIX ст. Цей процес пов'язаний із запитами суспільства щодо вивчення, збереження та популяризації пам’яток минулого української культури [1]. У XIX ст. в Україні при університетах відкривали також і музеї. Перші музеї з’явилися при найстаріших університетах України – Харківському, Київському та Одеському. Їхні колекції створювалися завдяки зусиллям викладачів, дослідників і меценатів.

Музеї при навчальних закладах відігравали важливу роль в освітньому процесі. Вони не лише зберігали артефакти, а й виконували роль навчально-наукових центрів. Університетські музеї зберігали унікальні зразки матеріальної культури, що сприяло розвитку природничих, історичних і технічних наук; слугували майданчиками для наукових досліджень, накопичення знань та їхньої популяризації серед студентів і широкого загалу. Також відігравали ключову роль у збереженні та популяризації національної історії, культури й традицій. У пропонованій розвідці зупинимося на дослідженні музеїв, заснованих при Харківському університеті [5].

Харківський університет, заснований у 1804 р., був одним із головних освітніх і наукових центрів України у XIX ст. Він став центром формування інтелектуальної еліти, наукових досліджень і культурного прогресу, що мало важливе значення для подальшого розвитку українського суспільства. Наукова діяльність навчального закладу була зосереджена на численних дослідженнях у галузях природничих, технічних і гуманітарних наук.

Харківський університет відігравав значну роль у розвитку музейної справи. У XIX ст. при університеті були засновані спеціалізовані музеї, зокрема, Кабінет старожитностей [3]Природничий кабінет, згодом розділений на Зоологічний і Мінералогічний кабінети [4].

Музей археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – один із найстаріших музеїв, які були засновані при вищих навчальних закладах Наддніпрянської України. «Підвалини для археологічних досліджень та створення колекції старожитностей у Харківському університеті були закладені університетським статутом 1804 р.» [3]. Історія музею почалася 1807 р. із відкриття при університеті Кабінету старожитностей. В ньому було представлено невелику кількість рідкісних артефактів. Основна мета діяльності цього кабінету на момент його створення – збереження археологічних знахідок та дослідження історико-культурних артефактів. Формування перших колекцій стало можливим завдяки предметам старожитності, які були привезені з Ольвії та Воронезької губернії. У перші роки існування Кабінету до нього надходили різноманітні предмети давнього минулого та цікаві знахідки. Трохи згодом арсенал Кабінету поповнився етнографічною колекцією, яку подарував доктор Ландбад. Вона була зібрана ним у 1803–1806 рр. під час навколосвітньої морської

експедиції під керівництвом І.Ф. Крузенштерна та Ю.Ф. Лисянського. Проте після цього колекція Кабінету старожитностей поповнювалась доволі повільно. Відомо, що у 1835 р. вона нараховувала лише 103 експонати [3].

У 1837 р. на основі Кабінету старожитностей був створений Музей красних мистецтв і старожитностей. До нього були передані колекції різних кабінетів, зокрема й кабінету старожитностей та мюнцкабінету. Від заснування до початку ХХ ст. надходження до музею були незначними та несистематичними через відсутність археологічних розкопок у той період. Переважно музей отримував окремі знахідки, подаровані університету [3]. Значно поповнились колекції музею після проведеного у Харкові у 1902 р. XII Археологічного з'їзду. У процесі підготовки до цього з'їзду на території Слобожанщини були організовані масштабні розкопки і дослідження. Більшість знахідок з цих розкопок, а також старожитності з приватних колекцій після з'їзду надійшли до Музею красних мистецтв і старожитностей. У подальшому до них почали додаватись артефакти з розкопок археологів Харківського університету. Це все стало фундаментом для організації у 1919 р. при Харківському університеті Археологічного музею [3]. У першій половині ХХ ст. музей став важливим осередком культурного й освітнього розвитку регіону.

2 квітня 1807 р. при університеті був створений Природничий кабінет [4]. Основою для його відкриття стали колекції різних видів тварин, птахів, комах, молюсків, скам'янілостей та мінералів, що були придбані графом Северином Потоцьким у іноземних колекціонерів. На момент відкриття Природничого кабінету у ньому знаходились лише дві колекції. Однак вони стали важливим матеріалом для проведення наукових досліджень студентами і викладачами університету, сприяли розвитку природничих наук. Матеріали колекцій активно використовувались під час проведення навчальних занять. Фактично Природничий кабінет слугував лабораторією, де проводились практичні заняття з мінералогії, ботаніки, зоології, медицини.

З часом колекції кабінету поповнювались новими експонатами, привезеними з-за кордону, переважно з Німеччини. Через збільшення кількості експонатів та їхню різноманітність Природничий кабінет був розділений на Зоологічний та Мінералогічний кабінети, які до сторіччя від дня свого заснування були реорганізовані у музеї. Наразі в наукових фондах Музею природи зберігається понад 250 тис. експонатів з усього світу [4].

Освітня функція університетських музеїв полягала не лише у використанні експонатів у навчальному процесі, а й у проведенні екскурсій та публічних лекцій. Це сприяло популяризації науки серед широкої аудиторії, зокрема серед вчителів, студентів і місцевої інтелігенції.

Висновки. Таким чином, у першій половині XIX ст. при новозаснованому Харківському університеті було створено Кабінет старожитностей і Природничий кабінет, на базі яких у подальшому сформувалися музеї, які працюють і до сьогодні. Університетські музеї не лише забезпечували студентів необхідними матеріалами для навчання, а й сприяли розвитку наукових досліджень,

популяризували знання серед широкого загалу та інтегрували українську науку в міжнародний контекст.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія української культури. Т. 4: Українська культура XIX століття / Гол. ред. Скрипник Г.А., 2008. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1008.

2. Музей археології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. URL: https://karazin.ua/kultura/muzei-arkheologiyi/

3. Музей археології університету. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. URL:https://old.karazin.ua/ua/departments/history/museum/archaeology_and_ethnography_of_the_slobidska_ukraine

4.Музей природи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. URL: https://find-way.com.ua/oblast/kharkivska/kharkiv/muzei-pryrody-kharkivskoho-natsionalnoho-universytetu-im-karazina-kharkiv

5.Офіційний сайт Музею природи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. URL:: https://muzei-prirody.blogspot.com/2012/03/istoriya-i-sovremennost.html

УДК 94:323.27(477.74)«1905/1907»

Марина ОЛЕФИРЕНКО
(м. Київ)

Суспільно-політичний простір Одеси в умовах революції 1905-1905 рр.

Анотація. У статті досліджується суспільно-політичний простір Одеси в умовах революції 1905-1907 рр. Аналізуються основні події, що вплинули на місто, зокрема виступи робітників, діяльність політичних партій, а також реакція місцевої влади та імперського уряду. Особлива увага приділяється ролі одеського порту та його значенню у революційних процесах. Визначаються соціальні групи, які брали активну участь у протестах, та їхні вимоги.

Ключові слова: Акції протесту, національно-визвольний рух, політичні партії, революція, соціальні групи, суспільно-політичний простір,

Науковий керівник: *Тицький С. І.*, професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Революційні події завжди супроводжуються глибокими трансформаціями суспільно-політичного простору, коли змінюються відносини між соціальними групами, політичними силами та державними інститутами. Умови революції створюють особливий політичний ландшафт, де

традиційні владні структури вступають у конфлікт із новими революційними рухами, що прагнуть змін.

Революція 1905 року стала одним із наймасштабніших соціально-політичних потрясінь у Російській імперії, що вплинуло на всі сфери суспільного життя. У цей період відбулося загострення класових, національних та політичних конфліктів, що змінило структуру суспільно-політичного простору, зокрема Одеси, яка на той момент була одним із найбільших міст України, головним торгівельним і визначним промисловим і культурним центром Північного Причорномор'я.

Важливість дослідження полягає в комплексному аналізі трансформації суспільного-політичного простору Одеси – найважливішого центру революції 1905 – 1907 рр. в Україні.

Історіографія проблеми. Аналіз досліджень з даної теми показав, що суспільно-політичний простір в умовах революції 1905-1907 рр. є досить глибокою та різноманітною. Існує багато досліджень, які присвячені цій темі, але вони часто фокусуються на певних аспектах проблеми або імперії загалом. У нашому випадку, ми досліджували роботи, які стосуються саме аналізу суспільно-політичного простору Одеси в умовах революції 1905-1907 рр.

Проблема революції 1905 року в Одесі висвітлювалася в працях радянських та сучасних істориків. У радянській історіографії (М. Н. Покровський, А. В. Аврус) наголошувалося на класовій боротьбі, ролі більшовиків та робітничого руху. У пострадянських дослідженнях (Т. С. Гончарук, О. І. Субтельний, Т. С. Вінцковський, В. М. Хмарський) розглядається широкий спектр політичних рухів, соціальних конфліктів та впливу міських структур. Західні історики (Ш. Фіцпатрик, Р. Пайпс, Д. Лівен) підкреслюють роль локальних революційних подій у загальному контексті імперської політики.

Однак питання комплексного аналізу суспільно-політичного простору Одеси з урахуванням різних соціальних груп та їхньої взаємодії залишається недостатньо висвітленим.

Мета дослідження Метою роботи є аналіз суспільно-політичного простору Одеси в умовах революції 1905 року, зокрема дослідження соціальних, політичних та економічних змін, активності політичних партій, ролі робітничого та студентського рухів, а також реакції влади на революційні події.

Завданням роботи є дослідити соціально-економічну ситуацію в Одесі на початку XX століття, що передувала революційним подіям. Визначити ключові політичні сили та їхню роль у формуванні суспільно-політичного простору міста. Проаналізувати масові страйки, мітинги, повстання та їхній вплив на розвиток подій. Оцінити репресивні заходи влади та наслідки революції для політичного життя Одеси.

Методологія дослідження базується на історичному підході, який дозволяє розглядати революцію 1905 року в Одесі як частину загальноімперських процесів..

Методами дослідження є аналіз історичних джерел (архівних документів, спогадів сучасників, періодики того часу), контент-аналіз публікацій у газетах та

інших друкованих виданнях, що відображали суспільні настрої, структурно-функціональний аналіз для вивчення ролі політичних партій, революційних груп та державних інституцій.

Наукова новизна. Вперше здійснено комплексний компаративний аналіз суспільно-політичного простору Одеси в умовах революції 1905 року, що дозволяє всебічно оцінити особливості розвитку революційних процесів у місті. Завдяки цьому дослідженню поглиблюється розуміння специфіки революційних процесів у великих портових містах імперії, що має значення для історичної науки та політичних студій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початковому етапі революції 1905 року Одеса стала одним із центрів політичного пробудження та соціального невдоволення. Основними чинниками наростання протестних настроїв стали економічна криза, погіршення умов праці та загальне невдоволення політикою царського уряду.

6 травня 1905 року понад 10 тисяч працівників 109 підприємств вийшли на протест, а 3 червня страйк набув загального характеру. Був закритий університет, відбувалися мітинги, активно діяли збройні дружини всіх революційних партій (есерів, Бунду, більшовицької та меншовицької фракцій РСДРП).

Восени хвиля протестів зросла: 12 жовтня до страйкарів приєдналися залізничники, друкарі, тютюнові робітники, фабричні працівники та студенти. 14 жовтня до демонстрації долучилися й гімназисти, що призвело до жорстких дій з боку влади – на придушення протестів зробили військову та поліцію.

Особливого розголосу набув виступ моряків броненосця «Потьомкін» у червні 1905 року, який став одним із ключових моментів революційних подій в Одесі. Повстання було жорстоко придушене урядовими військами, що призвело до численних жертв серед робітників і демонстрантів.

Після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 року, який обіцяв демократичні свободи та реформування політичної системи, в Одесі активізувалися політичні партії та громадські рухи. Відкривалися нові газети, з'явилися легальні організації, що сприяли розширенню політичного дискурсу.

Великий резонанс отримав теракт, здійснений анархістами в грудні 1905 року. У період 1905–1907 років в Одесі існувало до 20 груп анархістів, до яких входили робітники, ремісники, моряки, люмпени [1, 226]. Під прикриттям анархістських ідей діяли також кримінальні структури, які займалися експропріацією.

Політичний простір міста функціонував в умовах перманентного режиму військового стану, характеризувався активною діяльність всіх старих і нових політичних партій і політичних організацій, таких як Партія конституційних демократів (з представників промислової буржуазії, земської і міської бюрократії, найманої і самодіяльної інтелігенції, кваліфікованих робітників), яка тоді виступала за демократичну республіку, політичні свободи, загальне (включно жінок), пряме, рівне виборче право, 8-годинний робочий день, передачу землі трудящому селянству, але шляхом без збройного повстання.

Виникають осередки нової партії великої буржуазії – Союзу 17 Октября, Прогресивної партії, Союзу руського народу, який перетворюється у головну неурядову силу в місті з боротьби проти революціонерів і радикального студентства.

18 жовтня 1905 р. в Одесі відбувся погром євреїв в самий розпал Жовтневого збройного повстання в місті, фактично захопленому збройними дружинами студентів і вже згаданих партій. В місті було створено Комітет уповноважених з представників партфункціонерів революційних партій та радикальної інтелігенції міста.

Революційні події 1905 року сприяли розвитку культурно-просвітницьких організацій «Просвіта», які займалися популяризацією української культури, навчанням рідної мови, створенням бібліотек, шкіл, театральних труп і книгарень.

Протягом 1906 р. найактивнішими силами в місті були есери та чорносотенці, переважно у складі міської організації Союзу руського народу (СРН), яка мала власний збройних загін з робітників Одеського порту і тероризували городян.

У цей період відбулося згортання революційної активності під тиском жорстких репресій з боку уряду. Влада активно використовувала військові підрозділи та поліцію для придушення страйків і заворушень. Численні арешти, заслання та страти послабили революційні організації в Одесі.

Провідною революційною силою в місті стали есери-максималісти (до червня 1907 р., а потім - анархісти (до грудня).

На початку XX століття Одеса була містом активного громадського життя, в якому діяло безліч благодійних організацій, що об'єднували людей за професійними та національно-релігійними ознаками. Масштаби їхньої діяльності були одними з найбільших у всій імперії. Наприклад, у Москві частка приватних пожертв на соціальні потреби становила 20%, тоді як в Одесі ця цифра була вдвічі більшою [1242].

Висновки. Аналіз історичних джерел дозволяє зробити висновок, що суспільно-політичний простір Одеси в умовах революції 1905-1907 рр. зазнав значних трансформацій, які визначалися як процесами в етносоціальному просторі міста, так і ступенем ефективності дій місцевих представників державної бюрократії.

Суспільно-політичний простір Одеси був невід’ємною і визначною складовою українського і загальноросійського революційного простору революційної доби і потребує подальшого вивчення з врахуванням новітніх досягнень вітчизняної філософії історії та новітніх методик історичного дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія Одеси / Колектив авторів. Головний ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.

2. Бондаренко Н. І., Вовк Л. В., Горбатюк А. І., Закіпна Г. В., Красножон А. В., Мельниченко Л. О., Розенберг Р. М., Суворова Н. А., Тарасенко О. А., Яворська О. Л. Одесознавство. Навчальний посібник. — Одеса, 2010. — 384 с.

3. Макаров П. В. Популярная история Одессы / Павел Васильевич Макаров ; худож.-оформ. Д. О. Чмуж. – Харьков : Фолио, 2019. – 474, [1] с. : фотоил. – (Города Украины).

4.Болдирєв О. В. Одесі – 600: Істор. нарис. О., 1994

5. Самойлов Ф. О. Одеса на зламі століть (кінець XIX - початок XX ст.): історико-краєзнавчий нарис / Ф. О. Самойлов [и др.]. - О. : Маяк, 1998. - 231с.

6. Герлігі, Патріція. Одеса : Історія міста, 1794-1914 / П. Герлігі. – Київ: Критика, 1999. – 383 с.

УДК 929:327+341.7(477)«19»

Софія ВЕННЕЧУК
(м. Чернівці)

Николай Василько і Вільгельм Габсбург: від співпраці до протистояння

Анотація. У статті розглянуто стосунки Миколи Василька і Вільгельма Габсбурга від співпраці до протистояння. Розкрито сфери їхньої співпраці, корінь і причини протистояння у поглядах на майбутнє України.

Ключові слова: Вільгельм Габсбург, Микола Василько.

Науковий керівник: *Скорейко Г. М.*, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Микола Василько і Вільгельм Габсбург є важливими постатями в історії України початку XX ст. Актуальність дослідження базується на потребі комплексного розгляду їхніх стосунків: від знайомства і до припинення зв'язків. Мета дослідження: проаналізувати стосунки цих діячів в контексті українського руху початку XX ст., визначити напрямки співпраці і з'ясувати причини протистояння в поглядах на майбутнє України.

Історіографія питання. Попри наявність грунтовних розвідок про зазначених діячів, таких ,наприклад, як розвідка О. Добржанського і Я. Брицького у книзі «Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.)» і праця Ю. Терещенко і Т. Осташко «Український патріот з династії Габсбургів». Ці постаті потребують подальших детальних історичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Василько – уродженець Буковини ,представник знатного роду Васильків, авторитетний політик і дипломат. На політичну арену Буковини вийшов 1898 року, а наступного року був обраний послом в рейхсрат. Вважається, що напередодні Першої світової війни займав «чільні позиції в українському політикумі Австрії, став головним і одноосібним лідером українців Буковини» (Добржанський, Брицький,2007: 86).

В силу швидкого розвитку подій, ще до офіційного закінчення війни Микола Василько відходить від ідеї створення коронного краю для українців у межах Австро-Угорщини і стає учасником зовнішньополітичних акцій УНР. Перша акція до якої він долучається – укладання Брестського мирного договору, де відіграв не останню роль. Певною мірою Миколи Василько долучився до постання Західноукраїнської Народної Республіки, а одразу після того він став офіційно частиною уряду Української Народної Республіки. Відтоді основною його політичною ціллю стала самостійність і суверенність України (Добржанський, Брицький, 2007:103).

Вільгельм Габсбург – уродженець Пули (нині Хорватія), представник Лотарінгської гілки династії Габсбургів, командир 13 полку уланів під час Першої світової війни, командувач УССусів і почесний полковник УНР.

Вільгельм Габсбург був значною мірою відданий династії і Австро-Угорщині через родинні зв’язки. Проте ця вірність поєдналась із нововиниклим україноφільством і утворила дисонанс у душі Вільгельма. Вільгельм прагнув до створення Великої Австрії, як держави яка буде складатися з національних королівств, одним з яких буде і Україна. Такі погляди він висловлює в листі до Гужковського від 29 грудня 1916 року (Терещенко, Осташко, 2024: 207). Проте варто зазначити що у час коли нічого не було стабільним погляди ерцгерцога теж піддавалися змінам залежно від ситуації.

Знайомство М. Василька і В. Габсбурга відбулося завдяки сприянню Євгена Олесницького через посередництво барона Гужковського. Олесницький порадив барону познайомити його із Миколі Василько (Терещенко, Осташко, 2024: 41). Безпосередні політичні контакти між ними почалися у квітні 1917 року (Терещенко, Осташко, 2024: 42). Саме знайомство імовірно відбулося раніше, можливо 1916 року. Їхнє листування дає можливість виокремити кілька напрямів співпраці між ними.

По-перше, це інформування про стан української справи в Австрії. Вільгельм перебуваючи в зоні бойових дій мав обмежений доступ до політикуму, тому прохав про це Василька в листі від 18 квітня є просто необхідним.

По-друге, це була допомога Миколи Василька воїнам під командуванням Вільгельма. Наприклад у листі за 1917 рік від 18 квітня він дякує за надіслані календарі і газети для його військових (Терещенко, Осташко, 2024: 254). В листі від 8 червня 1917 року Вільгельм згадує про заснування «фонду інвалідів з пожертви наших хоробрих уланів» і просить Миколу Василька поширити інформацію про цей фонд, щоб зібрати для нього кошти (Терещенко, Осташко, 2024: 267).

По-третє, це була фінансова допомога Василька особисто Вільгельму. Такий напрям співпраці з'явився після того як він втратив зв'язки із домом і залишився без ресурсів для прожиття.

1918-1919 рр. були доленосними для обох діячів. 1918 р. Вільгельм перебував на Великий Україні із УСС, звідти був перенаправлений до Чернівців, де важко хворів. Там його застали листопадові події. Уряд ЗУНР прийняв рішення інтернувати Вільгельма у монастир Василіян. Там він перебував до травня 1919 р.

Невдовзі Буковина опинилась окупована румунськими військами, а Вільгельм через певний час потрапив у полон до румунів, де перебував до вересня того ж року. Був звільнений на прохання уряду УНР дістав свободу і певний час перебував у нього на службі. Микола Василь ж у цей час став невід'ємною частиною уряду Петлюри.

Про їхні стосунки в цей період можна обмежено говори на основі листа Василька від 23 жовтня 1919 року (Терещенко, Осташко, 2024: 299). Вільгельм розійшовся поглядами з урядом УНР, його перебування на службі було тривожним. З 1920 року представники монархічного руху намагалися залучити Вільгельма до своїх лав.

Монархісти і уряд Петлюри були 2 варіантами українського руху які протистояли одне одному. Постать Вільгельма була між 2 вогнів, не відомо який кращий чи гірший. Окрім цього УНР розвивало послідовну політику на налагодження відносин з Польщею, що призвело до укладення варшавського договору у квітні 1920 р. стало справжнім ударом для Вільгельма і стало ґрунтом для розходження поглядів Василька і Габсбурга.

Микола Василько певною мірою мав з поляками конфронтацію, тому що він захищав українство Галичини, так само як і Буковини. Він намагався вибудувати з галицькими депутатами довірливі стосунки і намагався з ними працювати над спільними проектами для українців. Проте він не став полонофілом, тому що шукав порозуміння між УНР і Польщею, ця дія була спрямована на те, щоб «сповнити всякі жадання поляків в інтересах нашої великої мети» (Добржанський, Брицький,2007: 107).

А ось відношення до поляків Вільгельма було затьмарено особистими переконаннями. Вже в час Першої світової війни в листуванні до Казимира Гужковського, якому Вільгельм безперечно дуже сильно довіряв, є характерним лист написаний під враженням проголошення Королівства Польського 1916 року. Він пише, що для нього: «...це було блискавкою серед ясного неба! У це неможливо повірити! Я багато чого мірковував та багато чого очікував, але такого – ніколи, ніколи про це не гадав! Я розбитий – у меланхолічному настрої – страшенно пригнічений». У цьому ж листі він продовжує: «Усе сьогодні є другорядним, першочерговою ж справою є Східна Галичина, не дозволити Україні відійти до Польщі, це було б нещастям як для українців, так і для монархії». Цією фразою можна охарактеризувати загалом відношення Вільгельма до польської проблеми (Терещенко, Осташко, 2024: 197-198). Він ні за якими аргументами не міг прийняти того, що за якоюсь перспективою українські землі могли відійти до Польщі. Тому поява публікації 9 січня 1921 р. У віденському часописі «Neues Wiener Journal» під назвою «Das ukrainische Problem» («Українська проблема») не стала чимось новим для нього, але повною несподіванкою для Василька (Терещенко, Осташко, 2024: 105).

У цій статті Вільгельм Габсбург висловив свої думки щодо тогочасної української політики. Найважливішим моментом цієї публікації, який цікавить нас стосовно стосунків Вільгельма і Васильки – це його висловлення щодо зовнішньої політики Польщі. Він говорить, що вона хоче грати роль завойовника

сходу, також засудив і союз УНР з Польщею вважаючи його неприродним (Терещенко, Осташко, 2024: 106-107).

Ці заяви поклали крапку у його стосунках з батьком і похитнули його стосунки із Миколою Васильком, який був щиро здивований цією публікацією.

Вільгельм не надав цій публікації такої ваги як Микола Василько. Василько ж сприйняв її як «найгострішу критику проти Симона Петлюри яка взагалі тільки можлива» (Терещенко, Осташко, 2024: 302). Також був певен що це інтерв'ю спричинило «до Великої неприємності нашому голові держави та його правительству наслідки якої можуть бути цілком несподівані» (Терещенко, Осташко, 2024: 303).

У листі-відповіді від 13 січня 1921 р. Вільгельм пише що «ніколи не мав я і не маю наміру шкодити Петлюрі», бо він стоїть «далеко від дрібних особистих інтриг» (Терещенко, Осташко 2024: 273). Таку ж позицію він згадував і в листі від 8 грудня 1920: «...я як український патріот, далекий від того, аби шкодити чим небудь нашому Урядові. Бо перш за все – державна справа, а потім приватна» (Терещенко, Осташко 2024: 270). Це був спільний принцип для них обох.

Все ж з наступних листів від 21 січня, 23 січня і 3 березня 1921 року зрозуміло що конфлікт в особистих стосунках погамовано (Терещенко, Осташко 2024: 274, 275, 276).

Останній відомий лист Вільгельма Васильку датується 14 вересня 1921 р., це була відовідь на інший лист невідомого змісту (Терещенко, Осташко, 2024: 277). Імовірно він стосувався так званої «акції» Вільгельма Габсбурга, тобто малися на увазі контакти з баварськими політиками а також активна діяльність у середовищі військових українців. Цей напрям роботи Вільгельма розсипався, після того як війська УНР зазнали поразки у другому зимовому поході. Після Він втратив в підтримку баварців, а через політику дипломатії УНР проти Вільгельма він відійшов від активної політики.

Після того як Вільгельм Габсбург покинув Відень можна сказати, що шляхи між ним і М. Васильком розійшлися остаточно.

Висновки. Стосунки Миколи Василька і Вільгельма Габсбурга є яскравим прикладом взаємодії діячів українського політикуму першої половини ХХ ст. Їхня співпраця була спрямована на підтримку українців на фронті, а також на утвердженні самостійної української держави на міжнародній арені. Протиставлення поглядів Василька і Габсбурга було політичним, але аж ніяк не особистим, проте попри розбіжності у методах роботи ціль була у них одна «суверенна і самостійна Україна». Тому як спільно, так і окремо одне від одного вони зробили чимало для українського народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Брицький П.П., Добржанський О.В., Юрійчук Є.П., 2007. “Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.)”. Чернівці: Вид-во “Золоті литаври”,483.

2. Терещенко Ю., Осташко Т., 2024. Український патріот з династії Габсбургів: Науково-документальне видання. 4-те вид. Київ: Темпора,568.

УДК 94 :336.748.5(437:437.7)"1919"

Олексій ЧУХОМЕЦЬ
(м. Київ)

Чехословацька грошова реформа 1919 р. та її вплив на Підкарпатську Русь

Анотація. В статті досліджуються причини проведення грошової реформи в новоутворенній ЧСР, основні фактори її впровадження та наслідки як в загальнодержавному вимірі, так і через локальну призму її територіальної одиниці Підкарпатської Русі.

Ключові слова: грошова реформа, крона, обмін, банкнота, Чехословаччина, Підкарпатська Русь

Науковий керівник :*Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Історіографія проблеми. Вивчення теми дослідження здійснювалось переважно чеськими науковцями. Особлива увага приділялась роботам Ф. Веньковського (Vencovský, 2003), який виділив причини, хід і наслідки реформи, та К. Шелла (Schelle, 1994), який відзначив особливості введення нової валюти в Підкарпатській Русі. Окремі деталі, які доповнюють проблематику дослідження, містяться в працях Б. Глінки [1], Е. Фенклової [2], Д. Юрі [3] та П. Тунгусова [5].

Мета дослідження проаналізувати причини, хід та наслідки грошової реформи в Чехословаччині 1919 р. через призму Підкарпатської Русі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи причини проведення грошової реформи 1919 р., необхідно відмітити, що новоутворена Чехословаччина все ще економічно залежала від австро-угорської валютної системи, якою керували емісійні центри у Відні та Будапешті. Водночас Австрія та Угорщина, прагнучи покрити власні дефіцити державних фінансів, перейшли до широкої інфляційної емісії грошей, яка внаслідок єдиної валютної системи неконтрольовано перекинулася на Чехословаччину, порушуючи економіку держави. Вирішення даної ситуації було покладено на першого міністра фінансових справ А. Рашина, який прагнув швидко впровадити власну валюти нової держави та зменшити інфляційні процеси через проведення дефляційної політики. Для цього було необхідно вилучити в населення значну масу грошей колишньої Австро-Угорської імперії, при цьому обмеживши фактичну кількість готівки в обігу. Такі події мали стимулювати процеси кредитування серед населення, тим самим стимулюючи економіку держави [3, с. 249-250].

Підготовча робота до поділу та пов’язаної з ним грошової реформи почалася в січні 1919 року, коли Рашін і його близьке оточення замовили бланки, надрукували марки та підготували всі необхідні законодавчі документи.

25 лютого 1919 року Революційні національні збори прийняли проект закону. У ньому міністр фінансів Рашін був уповноважений провести штампування банкнот та інвентаризацію активів, щоб можна нарахувати податок на майно. Далі цей закон був доповнений кількома постановами. Тієї ж ночі кордони штату були закриті та мілітаризовані, щоб запобігти виведенню грошей за кордон. Також було припинено будь-яке перевезення людей і товарів через кордон і перервано поштове сполучення з іноземними державами. Відразу після цього по всій Чехословаччині були розповсюджені штампи, бланки та укази про новий закон, щоб населення було вчасно повідомлено про нього. Весь захід відбувся за сім днів – з 3 по 9 березня в чеських землях, та за десять днів – до 12 березня – в Словаччині. Загалом на штампування було випущено 7,2 мільярда купюр, водночас вилучивши в населення суму приблизно на 2,5 мільярда тисяч доларів.

Наступним кроком грошово-кредитної політики держави було створення власної міцної та стабільної валюти, яка стане основою економічної та фінансової стабільності в країні. Спершу на основі позик в іноземних державах та добровільних зборах був створений золотовалютний резерв в 63 кг. дорогоцінного металу, який мав забезпечував собівартість крони. Згодом 6 березня 1919 р. було створено Банківське управління Міністерства фінансів під головуванням міністра фінансів або його заступника. А в квітні на основі закону № 187 була офіційно впроваджена чехословацька крона, яка мала обмінюватись на австро-угорську крону в відношенні 1:1 [6, с. 30-37].

Короткотривалі наслідки даної реформи були переважно позитивними. Вони призвели до антиінфляційного скорочення надмірного накопичення валюти, створили умови для ефективного регулювання грошової маси та ліквідації інфляційних процесів всього протягом весни 1919 р.. Водночас пришвидшені темпи впровадження нової грошової одиниці та нестача засобів для друку грошей призвели до поширення фальшивих грошей. Усього було виявлено 105 258 фальшивих перших банкнот. Негативним наслідком політики А. Рашина також стала спроба штучно підвищити вартість крони на валютних ринках, яка вже в 1925 р. призвела до збільшення імпорту в державу, зниження цін на товари внутрішнього виробництва і, відповідно, банкрутство фінансових підприємств та виробництв, які існували за рахунок кредитування [3, с. 251].

Аналізуючи хід грошової реформи в Підкарпатській Русі, варто відмітити, що на її впровадження значною мірою впливали румунська окупація східних частин регіону, що призвело до поширення румунських грошових знаків, та невирішеність державної приналежності до Тріанонського мирного договору 1920 р. Тому в реальності грошова реформа тут розпочалась лише 12 жовтня 1920 р. Крім того, завдяки географічним умовам цей край став одним із центрів фінансової контрабанди, яка полягала в обміні здебільшого знецінених монет Угорщини та Румунії на забезпечені золотом чеські коруни, при чому нерідко в цьому були залучені і прикордонні службовці [5, с. 54-55].

Щоб запобігти масовій фальсифікації валюти, чехословацька влада під час закриття регіону для проведення обміну надала один день місцевому населенню для проведення реформи. При цьому сама штамповка офіційної валюти не

проводилась, а нові кошти одержувались переважно шляхом обміну банкнот без печатки, державних банкнот і румунських банкнот з печаткою, причому незареєстровані банкноти не підлягали обміну. Було передбачено, що до перших 2000 крон можна було обміняти за курсом 1:1, подальші номінації до 10 000 крон за курсом 100:20 і понад 10 000 крон за курсом 100:25 для обміну відбувся протягом 14 днів після оголошення. Щодо обсягу вилученої грошової маси на території Підкарпатської Русі, А. Рашин заявив, що «додатковим обміном у Підкарпатській Русі було затримано 916 мільйонів крон» [4, с. 220-221].

Варто відмітити, що далеко не всі закарпатці погоджувались обмінювати свої кошти на нову грошову одиницю, оскільки не були впевнені в довготривалості чеської влади в краї і побоювались можливих карних дій зі сторони угорської влади, тому після закінчення обміну втратили значну частину своїх заощаджень [2, с. 9]. Такий фактор, разом з підвищенням податкування мешканців краю в 5-10 разів [1, с. 22], призвели до падіння життєвого рівня серед населення, яке почало відновлюватись лише через 3 роки.

Висновки. Отже, мета грошової реформи 1919 року в Чехословаччині полягала в створенні нової грошової одиниці коруни та стабілізації економіки країни. Хоча в короткостроковій перспективі цього вдалось досягти, поступово проявились такі негативні наслідки швидкості впровадження валюти, як широкі фальсифікації та знецінення міжнародної вартості коруни в 1925 році. У Підкарпатській Русі процес впровадження коруни відрізнявся її пізнім початком, меншою тривалістю обміну та міжнародною нестабільністю, внаслідок чого негативні прояви реформи проявились набагато раніше, ніж в інших частинах Чехословаччини.

Список використаних джерел та літератури

1. Глінка Б. Поданкова та цінова політика Чехословаччини у 1920-х рр. / Б. Глінка. Актуальні питання гуманітарних наук – Дрогобич, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка – 2023 – Вип. 61 – С. 21-28

2. Fenklová E. Optanti z Podkarpatské Rusi mezi námi - problém náhrad za majetek. První české gymnázium v Karlových Varech, 2006, s. 58. URL: https://archiv.soc.cz/data/2006/17-1.pdf (дата звернення: 09.03.2025)

3. Jiří D. Rašín a Engliš – dvě výrazné měnové osobnosti první republiky. Finance a úvěr, vol. 41, 1991, s. 249-256

Schelle K. Rašínova bitva o měnu. Časopis pro právní vědu a praxi, 2, 1994, č. 2, s. 192-234

4. Toungoussov P. Fenomén pašeráctví a pašeráci v pohraničních oblastech Šumavy a Podkarpatské Rusi v období první československé republiky. Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, Filosofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2007, s. 139 – URL: https://is.muni.cz/th/ehot7/Fenomen_paseractvi_a_paseraci_v_pohranicnich_oblastech_Sumavy_a_Podkarpatske_Rusi_v_obdobi_prvni_ceskoslovenske_republiky.pdf (дата звернення: 10.03.2025)

5. Vencovský F. Vzestupy a propady československé koruny. Prague, Oeconomica, 2003, s. 248

УДК 94:341.7(477)«1919»

Юлія ФУРСЕНКО
(м. Київ)

Дипломатичні аспекти акту злуки УНР та ЗУНР: історичні передумови та наслідки

Анотація. У статті досліджуються дипломатичні аспекти Акта Злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Аналізуються історичні передумови цього об’єднання, міжнародний контекст та реакція провідних держав на проголошення соборності України. Особлива увага приділяється дипломатичним зусиллям українських урядів у боротьбі за міжнародне визнання об’єднаної держави, а також наслідкам Акта Злуки для подальшої української зовнішньої політики.

Ключові слова: Акт Злуки, УНР, ЗУНР, українська дипломатія, міжнародне визнання, Антанта, соборність.

Науковий керівник: *Іванова Л Г.*, кандидат історичних наук, професор кафедри історії та етнології України УДУ імені Михайла Драгоманова

Постановка проблеми. Акт Злуки УНР і ЗУНР, проголошений 22 січня 1919 р., є визначною подією в історії українського державотворення. Об’єднання двох державних утворень, що виникли після розпаду імперій, мало не лише символічне, а й дипломатичне значення. Важливим є внутрішніх подій у середині єдиної країни та наслідки об'єднання. Для цього необхідно оцінити дипломатичні чинники, що впливали на політику УНР і ЗУНР, та визначити роль впливу різних контекстів у формуванні державотворення.

Історіографія та джерельна база роботи. Проблема Акта Злуки УНР та ЗУНР є предметом історичних досліджень, що охоплюють внутрішню політику та зовнішні відносини. Першими її вивчали українські емігранти, зокрема Дмитро Дорошенко. У радянський період аналіз обмежувався офіційною ідеологією. Лише з відновленням незалежності України наприкінці ХХ ст. з’явилися ґрунтовні дослідження на основі архівних джерел. Сучасні науковці, такі як В. Верстюк, П. Гай-Нижник, М. Луцький, аналізують роль Акта Злуки у правовому регулюванні об’єднання.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі усіх аспектів Акта Злуки, які можна вважати дипломатичними.

Для досягнення поставлено мети визначено такі завдання: окреслити історичні передумови об’єднання УНР та ЗУНР; проаналізувати дипломатичні зусилля представників обох держав; проаналізувати фактичний стан речей після підписання Акта Злуки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Акт Злуки УНР та ЗУНР, проголошений у Києві 22 січня 1919 року, став важливим кроком до об’єднання

українських земель. Роль дипломатії відігравала ключову роль, адже інтеграція обох держав залежала не лише від внутрішніх факторів, а й від міжнародного визнання. Об'єднання українських земель УНР та ЗУНР, як двох окремих держав, стало можливим лише після їх виходу з-під влади двох імперій. Ці події, що припали на початок XX століття, були тісно пов'язані з Першою світовою війною та національним піднесенням поневолених народів.

На території Наддніпрянщини така діяльність розпочалася на території Російської імперії після повалення царизму у 1917 році. Саме у цей час свідома українська інтелігенція вирішує створити самостійний орган для управління державою – Українську Центральну Раду (УЦР). Ці події прийнято вважати початком національно - визвольного руху в історії нашої країни. Кроками УЦР до державотворення можна вважати видані нею чотири Універсали, останній з яких проголосив Українську Народну Республіку, яка поставала незалежною державою.

Щодо західноукраїнських земель, то варто зазначити, що державотворення там розпочалося дещо пізніше, але ідея приєднання до УНР звучала ще 19 грудня 1917 року [1,79]. Схожу ідею висували і представники УНР на перемовинах з Німеччиною та Австро-Угорщиною у Бресті. Українці висловили вимогу на «приєднання до України – Холмщини, Підляшшя й плебісциту в Східній Галичині, північній Буковині та Закарпатській Україні» [1, 240]. Початком національного пробудження українців на західноукраїнських землях відбулося у 1918 році і пов'язувалося з загальними революційними процесами, що охопили Австро-Угорську імперію. Також певну роль відіграли США, зокрема президент В. Вільсон, який видав «14 пунктів» і які своїми частковими згадками про народи поневолені Австро-Угорщиною дали надію на самовизначення нації для політиків західноукраїнських земель. Імперія хоч і намагалася зупинити революційні рухи поляків, українців та угорців, але все ж успіхів не мала. На початку жовтня 1918 року було утворено Українську Національну Раду (УНРаду), яка оголосила утворення української держави. Цей процес остаточно завершився після Листопадового зриву, появою Західноукраїнської Народної Республіки [3, 248-250]. Після здобуття ЗУНР самостійності ідея об'єднання з наддніпрянськими землями не минула. Попри те, що фактично Українську Державу у цей час очолював Павло Скоропадський, як союзників у цьому питання було обрано саме Директорію, як опонентів гетьману.

Власне, ставка зіграла ідея об'єднання впроваджувалися в життя. Попередній договір про об'єднання було підписано 1 грудня у Фастові (ще за часів гетьманування П. Скоропадського), саме укладення Акту Злуки мало відбутися вже 20 січня у Києві. Щоправда певна кількість депутатів через військовий стан не встигла прибути вчасно і святкування об'єднання було перенесено. І от вже 22 січня 1919 року на Софійській площі в Київ відбулася урочиста подія, яка привернула увагу кожного українця – підписання Акту Злуки УНР та ЗУНР [4, 404-408].

Після підписання документа виникли питання правового урегулювання. Для визначення форми влади був скликаний Трудовий Конгрес, який мав затвердити

Акт соборності. Через загрозу більшовиків, Польщі та плани Антанти, він передав всю владу Директорії до скликання Установчих Зборів. 12 березня президента Є. Петрушевича було включено до складу Директорії, а ЗУНР стала Західною областю УНР. Взаємини були конфедеративними: законодавча влада залишалась за УНР, а виконавча – за Державним Секретаріатом ЗУНР. Тризуб став державним гербом.

Антанта ставилася до Акту Злуки УНР та ЗУНР складно, враховуючи свої стратегічні інтереси. Підтримуючи боротьбу з більшовизмом, вона визнавала важливість незалежності УНР, але з обережністю ставилася до об'єднання з ЗУНР через територіальні претензії Польщі. Антанта прагнула стабільності в регіоні і була зацікавлена в урегулюванні конфлікту між Україною та Польщею. Тому її ставлення до Акту Злуки залежало від політичних обставин того часу.

Основною проблемою була самостійницька політика обох частин України. Наддніпрянці боролись з більшовиками, а галичани – з поляками. Для Антанти важливим було врегулювання конфлікту між Україною і Польщею, щоб стримати більшовизм. С. Петлюра шукав підтримки серед поляків проти більшовиків, хоча поляки були ворогами ЗУНР. Дослідники вважають, що відповідальність за неврегульовані відносини між державами можна покласти на С. Петлюрі та Є. Коновальці, які будучи очільниками держави, не змогли досягти компромісу після юридичного оформлення об’єднання [5, 35-36].

Висновки. Таким чином, Акт Злуки УНР та ЗУНР, підписаний 22 січня 1919 року, став важливим етапом в об’єднанні українських земель, що було зумовлено як внутрішніми процесами, так і міжнародним визнанням. Об’єднання відбулося після виходу обох держав з-під влади імперій. Проте самостійницька політика обох частин України, зокрема боротьба Наддніпрянщини з більшовиками та Галичини з поляками, стала основною проблемою для цілісної діяльності обох держав на міжнародній арені та здобутті визнання як суверенної політичної складової світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Верстюк В., 2019. Соборність в українській суспільно-політичній думці та реальній політиці. (до 100-річчя проголошення Акта злуки). Український історичний журнал. Київ, 2019, 67-93

2. Верстюк В.Ф.,1997. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 344.

3. Гай – Нижник П.П, 2010. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). Київ: Щек,304.

4. Гошуляк І.Л., 2009. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 467.

5. Луцький М.І., 2014. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2014, 32–37.

УДК 94:323.1(=161.2)(751)«191/195»

Вадим ШЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Політичні рухи на території Зеленого Клину

Анотація. Дослідження присвячене політичним рухам Зеленого Клину – історичної української етнічної території на Далекому Сході. Розглядаються процеси формування українських громад, їхні спроби політичної самоорганізації на початку ХХ століття, а також вплив зовнішніх факторів на національний рух. Особлива увага приділяється діяльності українських організацій у період національно-визвольних змагань та їхньому значенні для збереження національної ідентичності.

Ключові слова: Зелений Клин, українські переселенці, політичні рухи, національна автономія, громада, Далекосхідна Українська Республіка, русифікація, більшовики, з'їзд, конституція.

Науковий керівник: *Двірна К.П.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст., є часом активного зародження політичних рухів на території Зеленого Клину, тому вивчення цього питання дозволяє оцінити значення українських організацій у процесах збереження національної ідентичності та самовизначення в умовах нестабільної геополітичної ситуації.

Історіографія проблеми. Історіографічна традиція теми недостатньо представлена і характеризується окремими розвідками таких авторів як В. Чорномаз (Чорномаз, 2011) та А. Попок (Попок, 1998).

Метою дослідження є вивчення та аналіз історичного процесу формування політичних рухів на території Зеленого Клину.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття значна кількість українців переселялася до Сибіру та на Далекий Схід у пошуках кращих умов життя. Вони оселялися в малозаселених регіонах Російської імперії, займаючись в основному землеробством і торгівлею. Окремі українські громади поступово об'єднувалися, формуючи культурно-освітні та політичні організації. Згодом ці процеси призвели до формування нового етнокультурного регіону, що отримав назву "Зелений Клин" – територія компактного проживання українців у Примор'ї, Амурщині, Забайкаллі та Маньчжурії , [9, 6].

Політичні рухи Зеленого Клину виникли в умовах особливого геополітичного становища цього регіону, який відзначався досить значною віддаленістю від основних центрів імперської влади та мав прикордонний характер. Це сприяло формуванню українських громадських ініціатив задовго до революційних подій початку ХХ століття. Уже з 1905 року в містах Зеленого

Клину почали діяти українські клуби та студентські гуртки, які стали осередками поширення ідей державної суверенності цього регіону від Російської імперії або вимагали затвердження автономного статусу цих територій [4, 56].

Лютнева революція 1917 року надала нового імпульсу для політичного життя українців Далекого Сходу. Вже 25 березня 1917 року у Владивостоці було засновано першу українську «Громаду» під керівництвом полковника Федора Стешка. Подібні спільноти швидко з'явилися і в інших містах – Хабаровську, Благовіщенську, Імані, Свободному, Микольську-Уссурійському, Харбіні та інших місцях компактного проживання українців. Найбільш чисельною була громада у Владивостоці, де мешкало понад півтори тисячі українців, значна частина яких належала до військового гарнізону міста. Саме тут 30 квітня 1917 року почала виходити перша на Далекому Сході українська газета «Українець на Зеленому Клині», редактором якої став Дмитро Боровик. Видання публікувало матеріали про формування українського війська, резолюції Другого військового з'їзду в Києві, а також Універсали Центральної Ради. У цей час українці Далекого Сходу намагалися консолідуватися для спільної політичної боротьби. Значним кроком стало створення Української військової ради при Амурській флотилії, хоча її діяльність була нетривалою та здебільшого обмежувалася організаційними питаннями.

Важливою подією стала демонстрація 1 травня 1917 року у Владивостоці, в якій взяли участь понад три тисячі осіб, що йшли містом під українськими національними прапорами, демонструючи свою єдність та національну свідомість. Після демонстрації відбулося віче, на якому виступали сотник Андруженко та полковник Федір Стешко. 24 червня 1917 року в Микольську-Уссурійському відбувся перший загальний всеукраїнський з'їзд діячів та мешканців Далекого Сходу [5, 11]. Захід був організований Далекосхідною вчительською спілкою на чолі з Онисимом Ступаком. Делегати з'їзду вимагали від Тимчасового уряду визнання національно-культурної автономії українців, організації українських військових частин і легітимізації Української Далекосхідної Крайової Ради. На цьому з'їзді було створено Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет, який очолив Онисим Ступак, проте діяльність комітету зазнала утисків з боку російської влади та більшовицьких організацій.

Незважаючи на це, українські громади продовжували консолідацію, і 16 липня 1917 року в Харбіні було створено Українську Окружну Маньчжурську Раду, яку очолив військовий лікар Іван Модзалевський. Рада почала активно співпрацювати з військовими структурами для формування українських збройних загонів, хоча ця ініціатива не отримала підтримки в урядових колах Франції.

Після проголошення III Універсалу Центральної Ради українці Харбіна, Маньчжурії та Зеленого Клину висловили підтримку новоствореній Українській Народній Республіці. 4 січня 1918 року в Хабаровську відбувся Другий Всеукраїнський з'їзд, учасники якого активно обговорювали питання переселення до України. Однак політична ситуація стрімко змінювалася, і в умовах

більшовицької загрози українці змушені були переорієнтовувати свої зусилля на оборону своїх громад.

7 квітня 1918 року в Хабаровську було ухвалено рішення про створення Самостійної Української Далекосхідної Республіки. Очолив цей процес Крайовий секретаріат на чолі з Юрієм Глушком-Мовою. Також було створено український військовий полк імені Тараса Шевченка, хоча через брак озброєння його боєздатність залишалася низькою. Третій з'їзд ухвалив адміністративно-територіальний поділ республіки на 10 округів, кожен з яких мав свою раду [4, 58].

Політична активність українців Далекого Сходу сягнула кульмінації під час Четвертого «Надзвичайного» Всеукраїнського з'їзду, що відбувся 24 жовтня 1918 року у Владивостоці. Було розроблено проєкт конституції для українців Далекого Сходу та прийнято рішення про формування власних збройних сил.

У 1919 році було ухвалено «Конституцію національно-культурної автономії українства на Далекому Сході», яка закріплювала права українців на самоорганізацію. Однак наступ більшовицьких сил у 1920 році остаточно знищив політичну суб'єктність Зеленого Клину. Політичні організації були ліквідовані, а українська інтелігенція змушена була емігрувати до Харбіну, де продовжувала свою діяльність до Другої світової війни. Більшовицька влада розпочала активну русифікацію українського населення, що призвело до поступової асиміляції українців регіону.

Висновки. Політичне життя українців на Далекому Сході відзначалося активністю та прагненням до самовизначення. Незважаючи на труднощі, вони змогли створити органи влади, військові підрозділи та закласти основи національно-культурної автономії. Проте несприятливі зовнішні обставини не дозволили реалізувати ці плани. Однак досвід боротьби українців за свої права на Далекому Сході залишається важливою сторінкою нашої історії, яка свідчить про потужне національне відродження та прагнення до незалежності навіть у далеких від самої України землях Зеленого Клину.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко О. Д., 2014. Історія України. Київ: Академвидав. 717 с.

2. Борисенко В. Й., 1998. Курс української історії. З найдавніших часів до XX століття. 2-ге вид. Київ: Либідь. 614 с.

3. Заставний Ф. Д., 1992. Східна українська діаспора. Львів : Світ. 170 с.

4. Попок А. А., 1998. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. Український історичний журнал. № 6. С. 54–68.

5. Світ І., 1949. Зелена Україна : нарис. Нью-Йорк-Шангай : Друк. Т. Омельченко і Ю. Тищенко. 32 с.

6. Світ І., 1967. 1917 рік на Далекому Сході. Календар-альманах УНСоюзу.

7. Субтельний О. М., 1991. Україна: історія / пер. з англ Ю. Шевчук. Київ : Либідь. 509 с.

8. Трощинський В. П., Шевченко А. А., 1999. Українці в світі. Київ : Вид. дім "Альтернативи". 352 с.

9. Чорномаз В., 2011. Зелений Клин : енциклопед. довід. Владивосток : Центр укр. культури Анатолія Криля «Горлиця», Наук. об-ня україністів ім. Т. Г. Шевченка, Вид-во Далекосх. федерал. ун-ту.. 288 с.

10. Шимонович І., 1924. Зелений Клин - Нова Україна. Львів : Громада. 33 с.

УДК 94:37.018.5-053.2(438)«1911/1916»

Микола ПРИХОДЬКО
(м. Київ)

«Сирітські гнізда» - форма організації будинків сімейного типу на землях королівства Польща у 1911-1916 рр.

Анотація. Висвітлено діяльність організації «Сирітських гнізд» – будинків сімейного типу, що функціонували на території Королівства Польського в 1911–1916 рр. На основі річних звітів розглядаються особливості їхнього створення, фінансування, підбору вихователів та умов проживання дітей. Окрему увагу приділено соціальній ролі цих закладів у контексті змін, спричинених Першою світовою війною. Дослідження висвітлює ефективність функціонування «Сирітських гнізд» та їхню роль у підтримці дітей-сиріт і покинутих дітей у складний історичний період.

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільства, благодійність, самоорганізація населення, Королівство Польща.

Науковий керівник: *Журба М. А.* професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. У період 1911–1916 рр. на території Королівства Польського функціонувала специфічна форма опіки над дітьми-сиротами – так звані «сирітські гнізда» (gniazda sieroce). Вони представляли собою будинки сімейного типу, що мали на меті виховання сиріт у середовищі, максимально наближеному до традиційної сім'ї. Такі заклади відрізнялися від традиційних сиротинців своєю структурою, підходом до виховання та умовами проживання.

Попри значущість цього явища в історії соціального забезпечення Королівства Польського, наукова література приділяє йому обмежену увагу. Дослідження організації та функціонування «сирітських гнізд» ґрунтується переважно на річних звітах благодійних товариств та державних установ. Однак ці документи містять не лише статистичні дані про кількість вихованців та матеріальне забезпечення, а й відображають практичні аспекти роботи таких установ, труднощі їхнього функціонування та оцінку ефективності з боку суспільства.

Отже, постає необхідність комплексного аналізу «сирітських гнізд» як моделі виховання сиріт у Королівстві Польському. Зокрема, важливими питаннями залишаються: Які умови були створені для вихованців у таких установах? Яку роль у функціонуванні «сирітських гнізд» відігравали держава та благодійні

організації? Наскільки ефективною була ця форма опіки в порівнянні з традиційними сиротинцями?

Відповіді на ці питання дозволять не лише краще зрозуміти специфіку соціальної політики Королівства Польського щодо дітей-сиріт, а й оцінити місце «сирітських гнізд» у загальному контексті розвитку сімейних форм опіки в Європі початку XX ст.

Метою дослідження є дослідження організаційних засад, функціонування та соціальну роль «Сирітських гнізд» як форми будинків сімейного типу на території Королівства Польського в 1911–1916 рр. На основі річних звітів проаналізувати їхню структуру, фінансування, умови проживання дітей, а також вплив суспільно-політичних подій, зокрема Першої світової війни, на діяльність цих установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статут, узаконений 16 серпня 1911 року, визначав основні засади діяльності «Сирітських гнізд» і чітко окреслював категорію дітей, які підлягали опіці цих закладів. Відповідно до його положень, під опіку приймалися лише найбідніші діти, які не мали батьків або будь-яких родичів, здатних забезпечити їм належний догляд і виховання. У документах їх називали «нічиїми дітьми» – тими, хто був залишений напризволяще, без підтримки дорослих, без засобів до існування та будь-яких соціальних гарантій. Ці діти, за визначенням статуту, «без батька, без матері, пущені у світ»[1], ставали жертвами тяжких соціальних обставин. Їхнє життя було сповнене злиднів, а голод і нужда ставали єдиними рушійними факторами їхньої поведінки та рішень. Вони часто опинялися на вулиці, змушені жебракувати, шукати притулку серед чужих людей або навіть вдаватися до дрібних крадіжок у боротьбі за виживання.

«Сирітські гнізда» брали на себе місію порятунку таких дітей, надаючи їм не лише дах над головою, але й виховання в умовах наближених до сімейних. Це було спробою створити альтернативу традиційним сиротинцям, де вихованці нерідко зростали в суворій дисципліні, ізольовані від суспільства. Головним принципом таких закладів було не лише забезпечення базових потреб дітей, а й формування у них моральних цінностей, навичок самостійного життя та праці, що мало сприяти їхній подальшій інтеграції у суспільство.

Прийом дітей до «Сирітських гнізд» здійснювався за чітко визначеними віковими критеріями. Вихованцями цих закладів ставали діти віком від 6 років, що дозволяло їм одразу розпочати навчання та соціалізацію в середовищі, наближеному до сімейного.

Освітня підготовка була однією з головних складових системи виховання. До моменту, коли найстаршому учневі виповнювалося 18 років, діти здобували початкову освіту. Навчання проходило в місцевих сільських школах або, за відсутності таких закладів поблизу, у спеціально створених нижчих господарських школах. Ці освітні установи давали вихованцям базові знання та практичні навички, необхідні для життя в сільському середовищі. По досягненню 16–18 років учні «Сирітських гнізд» мали можливість продовжити освіту в середніх професійних навчальних закладах [2]. Вони могли вступати до середніх професійних училищ, сільськогосподарських училищ або ремісничих шкіл, що

давало їм можливість здобути спеціальність та підготуватися до самостійного життя. Така система забезпечувала не лише базову освіту, а й професійну підготовку, що сприяло подальшому працевлаштуванню випускників. Навчання у професійних і ремісничих училищах відповідало потребам ринку праці того часу, що дозволяло випускникам швидко адаптуватися в суспільстві та знайти собі засоби для існування. Це свідчить про прагматичний підхід організаторів «Сирітських гнізд», які не лише надавали дітям притулок, а й дбали про їхнє майбутнє, забезпечуючи їм можливість отримати фах і самостійно будувати своє життя.

Фінансова модель функціонування «Сирітських гнізд» передбачала, що їхні ферми повинні бути самодостатніми та забезпечувати всі потреби мешканців, а також покривати витрати на оплату праці доглядальників і персоналу. Це означало, що фермерське господарство було не лише засобом утримання дітей, а й важливим джерелом економічної стабільності закладу. Для нормального функціонування «Сирітського гнізда» необхідно було мати земельну ділянку площею 30–60 соток. Точний розмір визначався якістю ґрунту та можливостями реалізації сільськогосподарської продукції. Більш родючі землі потребували меншої площі для отримання достатнього врожаю, тоді як менш продуктивні ґрунти вимагали розширення посівних площ.

Облаштування ферми було значною інвестицією, що включала не лише придбання або облаштування земельної ділянки, а й будівництво необхідних споруд: житлових будинків, господарських приміщень, складів, хлівів, комор тощо. Загальна сума, необхідна для створення такого фермерського господарства, оцінювалася в 10 тисяч карбованців, що на той час було значною сумою. Крім початкових капіталовкладень, розраховувався і постійний фонд утримання вихованців. Вічний капітал на виховання однієї сироти визначався у розмірі 120 рублів на рік. Цей розрахунок базувався на принципі, що капітал у розмірі 2000 рублів приносив щорічний дохід у 6% (або 120 рублів) [3], що й дозволяло покривати основні витрати на проживання, харчування та навчання дитини. Така фінансова модель демонструвала прагматичний підхід до утримання «Сирітських гнізд». Вона була спрямована на довгострокову стабільність та автономність закладів, зменшуючи їхню залежність від зовнішньої підтримки. Використання власних ресурсів, зокрема фермерського господарства, забезпечувало вихованців не лише їжею, а й навчало їх основ аграрної праці, що могло стати в нагоді в дорослому житті.

Товариство «Сирітські гнізда» створювало поліпшені садиби на значній площі землі, від 30 до 40 десятин. Ці садиби, радше, були не просто будинком, а цілим господарством, призначеним для проживання та виховання дітей, зокрема дітей-сиріт. Головна ідея полягає в тому, щоб створити для дітей умови, максимально наближені до сімейних. Для цього товариство підбирало відповідну пару – інтелігентних, освічених людей, бажано подружжя, і передає їм садибу в управління та користування. Ці люди ставали своєрідними прийомними батьками, і на них покладалася відповідальність завдання – виховувати дітей. Виховання будувалося на принципі праці. Дітей з ранніх років привчали до роботи,

вважаючи це важливим елементом формування особистості та підготовки до самостійного життя. Дуже важливо зазначити, що вік дітей, які могли жити в таких садибах був обмежений – не більше 15 років. Це робилося для того, щоб можна було забезпечити їм належний догляд, освіту та підготувати до дорослого життя. Крім того, кількість дітей в одній садибі була теж обмежена – їх не повинно було бути більше 15 осіб. Такий підхід дозволяв створити атмосферу, де кожній дитині приділяється достатньо уваги [4]. Вся ця система була спрямована на те, щоб діти, особливо ті, хто залишився без батьків, могли рости та розвиватися в умовах, максимально наближених до нормальних, сімейних. Це був не просто притулок, а саме дім, де є люблячі батьки, де діти вчилися праці, де вони отримують освіту і де їм допомагають стати повноцінними членами суспільства.

Кожна дитина, починаючи з наймолодшого віку, мала певну діяльність, адаптовану до її фізичних сил і розумового розвитку [5].

Для організації сирітського гнізда було необхідно забезпечити кілька ключових складових. По-перше, для придбання земельної ділянки було витрачено 10,000 рублів, що дозволило закласти основу для будівництва та сільськогосподарської діяльності. Якщо будинки для гнізда потрібно було знову зводити, на їх будівництво виділяли 10 000 рублів. Товариство виділяло 5000 рублів інвентарю, а також на облаштування внутрішніх приміщень. Ці кошти використовувалися на меблі, техніку та інше необхідне обладнання, щоб забезпечити комфортні умови проживання та роботи в гнізді. Для покриття поточних витрат господарства виділялося 1000 рублів. Вони йшли на щоденні витрати, зокрема на продукти харчування та оплату праці. Також для благоустрою земельної ділянки витрачалося 1000 рублів. Ці кошти йшли на озеленення території, створення парків, садів та інших елементів, що зробили середовище для дітей приємним і здоровим [6]. Всі ці інвестиції були спрямовані на створення стабільних і комфортних умов для виховання дітей-сиріт.

Станом на 1912 рік, в організації сирітських гнізд уже перебувало 41 дитина. Це свідчить про те, що на той момент сирітське гніздо було в процесі розвитку, але кількість дітей, що потребували допомоги, була ще відносно невеликою. З огляду на те, що планувалося розширення та збільшення кількості місць до 75, можна зробити висновок, що організація активно працювала над розширенням інфраструктури, щоб задовольнити зростаючі потреби сиріт [7]. Це також вказує на розуміння того, що потреби в таких закладах зростають, і необхідно передбачити збільшення кількості місць для дітей. Якщо врахувати, що на той час в організації вже були певні ресурси (земля, будівлі, інвентар), ця цифра може свідчити про успіх в організації простору для виховання дітей-сиріт.

Сирітські гнізда в Турську та Тозяровці були розташовані на значній земельній ділянці, яка включала старий сад, парк та прилеглу орну землю. Загальна площа цієї ділянки складала 36 десятин (приблизно 39 гектарів), що дозволяло організувати сільськогосподарську діяльність та забезпечити сиріт продуктами харчування та іншими необхідними ресурсами. Згодом, сім’я Томашків, які були за фахом садівниками та хліборобами, взяли на себе обов'язки

по догляду за сиротами. Сім'я мала троє дітей і разом з ними доглядала за гніздом, підтримуючи порядок у саду, парку та обробляючи землю. Загальна площа землі на їхньому господарстві в Кожарівці складала 32 гектари, що дозволяло їм вести сільське господарство та забезпечувати потреби установи [8].

Сохачевське Сирітське гніздо ім. Ванда розташовувалося на земельній ділянці площею 28 акрів. Гніздо фінансувалося завдяки зусиллям організації та підтримці спонсорів, що дозволяло утримувати дітей і забезпечувати їх базові потреби.Керували гніздом родина Ратайчики, які брали на себе відповідальність за догляд та виховання дітей. У гнізді на той момент перебувало десять дітей, що є на межі можливостей закладу, і тому організація не могла прийняти більше дітей через обмеження в площі та ресурсах [9].

Євангельське сирітське гніздо в Баньошці було важливою соціальною установою, яке діяло під керівництвом преосвященного преподобного пастора Юлюша Бурше.Для забезпечення нормального функціонування та розвитку гнізда була обрана ферма Едварда Гайслера, яка знаходилася неподалік від Пясечно. Це господарство служило основою для сільськогосподарської діяльності, що дозволяло сирітському гнізду самостійно забезпечувати себе продуктами харчування та створювати умови для трудового виховання дітей.Батьками гнізда були обрані п. Северин Клемм та його дружина. Северин Клемм був відомим активістом із Желехова та хорошим фермером, що підкреслює його досвід у сільському господарстві та управлінні. Разом з дружиною вони прийняли на себе відповідальність за виховання дітей в гнізді, створюючи для них тепле й турботливе середовище [10].

Висновки. Сирітські гнізда були важливими соціальними установами, які забезпечували притулок і виховання для сиріт.

Список використаних джерел та літератури

1. Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.27

2.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.28

3.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.28

4.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.29

5.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.29

6.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.36

7.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.42

8.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.50

9.Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.55

10. Gniazda Sieroce. Rok Pierwszy 1911-1912, Zakłady Graficzne A. Hurkiewicz i S-ka,Warszawa,1912, s.57

УДК 94(477)"1920/1929":351.88(477)](045)

Віталій КУЛІКОВ
(м. Умань)

Управління уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР у 1920-х рр.: передумови створення та ключові напрями діяльності

Постановка проблеми. Захопленням більшовиками території України та встановленням ними тут радянської влади започаткувало створення нової імперії, яка згодом буде оформлена в СРСР. Контролюючою структурою за ключовими напрямами діяльності УСРР стало створення інституту уповноважених РСФРР при уряді радянської України, який практично замінив у республіці стратегічні наркомати та поставив її провідні галузі під контроль Москви. Оскільки одним із індикаторів правосуб'єктності кожної держави є її зовнішньополітичне відомство, важливим є з'ясування передумов запровадження посади та напрямів діяльності Уповноваженого Наркомату закордонних справ СРСР при РНК УСРР у 1920-х рр. Які умови були створені для вихованців у таких установах?

Аналіз останніх досліджень. Проблема становлення та організації діяльності інституту уповноважених РСФРР при уряді УСРР, як і Уповноваженого НКЗС СРСР в радянській Україні, відноситься до маловивчених сучасними українськими дослідниками проблем. Ця тема розглядається істориками переважно в контексті зовнішньої політики УСРР, її взаємовідносини з радянською Росією та процесу централізації СРСР.

Основними рисами праць сучасних українських дослідників є загальна характеристика дипломатичної діяльності УСРР 1920-х рр. (Даниленко, 2010), висвітлення боротьби уряду УСРР за право проведення зовнішньої політики та на власний профільний наркомат (Купчик, 2010), визначення суспільно-політичних умов формування та діяльності інститут уповноважених РСФРР на території УСРР в першій половині 1920-х рр. (Фастовець, 2024), правові засади діяльності Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР після створення СРСР (Стрельникова, 2010), з докладним аналізом механізму контролю більшовицького московського центру над дипломатичною діяльністю УСРР (Кульчицький, 1996).

Метою дослідження є дослідження передумов створення інституції та основних завдань діяльності Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес централізації влади в Україні під зверхністю більшовицького московського центру, у тому числі й

дипломатичної діяльності, розпочався ще в 1919 р. і до кінця 1920-х рр. дійшов до свого завершення. Після створення Української СРР у 1919 році та її формального визнання як незалежного суб'єкта міжнародних відносин, республіка отримала право на ведення зовнішньої політики (Слюсаренко, 1993: 130). 28 січня 1919 р. при РНК УСРР було створено Наркомат закордонних справ, який очолив тодішній голова українського Раднаркому Х. Раковський (Головченко, 2010: 182). 20 березня 1920 р. спільною постановою ВУЦВК і РНК УСРР відбулося його офіційне оформлення та розпочалася розбудова апарату (ЦДАВО України, 1921: 172–173).

Однак, на практиці зовнішньополітична діяльність та дипломатичні зв'язки УСРР перебували під суворим контролем Москви. Для необхідної більшовицькому центру організації цього контролю було створено відповідні структури. До таких належав інститут уповноважених народних комісаріатів РСФРР при РНК УСРР, який почав формуватися з підписанням між УСРР і РСФРР низки договорів, що юридично оформлювали тенденцію до об'єднання діяльності радянських республік, її ключових наркоматів під зверхністю московського більшовицького центру (Гриценко, 1996: 24; Збірник узаконень, 1920: с. 10; Собрание узаконений, 1921: ст. 13).

Прийняттям 25 січня 1921 р. постанови РНК УСРР «Про уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР» (Збір законів, 1921: 18–19), об'єднані наркомати обох республік входили до складу Раднаркому РСФРР і мали в уряді УСРР своїх уповноважених. На цьому етапі Наркомат закордонних справ УСРР ще зберігав статус республіканського та самодіяльного зовнішньополітичного відомства. У низці європейських країн Україна мала свої дипломатичні представництва та місії. 17 жовтня 1921 р. ВУЦВК навіть було прийнято закон про порядок відносин з іноземними представництвами (Даниленко, 2009: 316).

У 1921–1922 рр. з боку більшовицького центру активізувалися централізаторські тенденції, у тому числі й у здійснені зовнішньої політики. Права НКЗС УСРР постійно обмежувалися та звужувалося українське закордонне представництво (Кульчицький, 1996: 296). Упродовж цього періоду здійснювалася поступова уніфікація та обмеження діяльності НКЗС, що завершилося його реорганізацією. У жовтні 1922 р. радянською владою було започатковано процес формування СРСР та союзного уряду. Зокрема, 18 жовтня 1922 р. було прийнято постанову «Про згортання апарату НКЗС УСРР» та відразу започатковано процес об'єднання наркоматів закордонних справ УСРР і РСФРР (Купчик, 2010: 66). Замість низки республіканських наркоматів запроваджувався інститут уповноважених тепер уже уряду СРСР при РНК УСРР. Оскільки 20 вересня 1923 р. НКЗС УСРР офіційно припинив своє існування, то його функції було передано відповідному наркомату союзної держави. Натомість в УСРР запроваджували Управління Уповноваженого СРСР при РНК УСРР. Першим його очільником було призначено О. Шліхтера (ЦДАВО України, 1923: 174).

Уповноважений НКЗС СРСР при РНК УСРР діяв виключно в межах, наданих йому союзним законодавством та інструкціями й розпорядженнями НКЗС СРСР. Він був повністю підконтрольним Наркомату закордонних справ СРСР у

питаннях формування штатів, кошторису, виконання свого функціоналу (Стрельникова, 2010: 422). Повноваження та функції Уповноваженого СРСР при РНК УСРР визначалися «Загальним положенням про народні комісаріати СРСР» (Собрание узаконений, 1923: 1031) та «Положенням про Народний комісаріат закордонних справ СРСР» (Собрание узаконений, 1923: 1033) від 12 листопада 1923 р. Згідно цих нормативних актів, уповноважені загальносоюзних наркоматів входили до складу раднаркомів союзних республік з правом ухвального чи дорадчого голосу. Це питання вирішував Центральний виконавчий комітет союзної республіки або його президія. Уповноваженим же народних комісаріатів СРСР, що входили до складу РНК УСРР, було надано право ухвального голосу (Збірник законів, 1924: 277).

У вищеозначених нормативних актах, та доповненнях до них було прописано компетенцію Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР (Сборник законов, 1926: 448). Ці функції були інформативного, контролюючого та управлінського характеру. Зокрема, Уповноважений інформував вищі органи влади УСРР про діяльність союзного НКЗС, а також Наркомат закордонних справ СРСР про діяльність УСРР, що мала значення у відносинах СРСР з іноземними державами; контролювали реалізацію державної політики щодо іноземців, стежили за належним виконанням органами влади республіки міжнародних договорів та угод, укладених СРСР з іноземними державами; мали зносини з центральними та місцевими установами на території УСРР з питань щодо іноземних консульств та інших представництв, суден та громадян; доведення до відома НКЗС СРСР зовнішньополітичних ініціатив УСРР; займалися видачою дипломатичних та службових паспортів громадянам СРСР, віз іноземцям; займалися кадровими питаннями. До кінця 1920-х рр. ці повноваження було зведено практично нанівець. Управління Уповноваженого займалося переважно видачою закордонних паспортів та віз, діловодною документацією та кадровими питаннями.

Висновки. Таким чином, формальне існування зовнішньої політики УСРР до юридичного оформлення СРСР у 1923 р. не означало її реальної незалежності. Діяльність Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР у 1920-х рр. стала інструментом обмеження самостійності української дипломатії та повної централізації зовнішньої політики в межах СРСР. Управління Уповноваженого СРСР при РНК УСРР очолювали представники центральної влади, зосередженої в кремлі, які виконували функції контролю та координації діяльності між московським більшовицьким центром та республіканським урядом України. Через Управління Уповноваженого дипломати УСРР отримували інструкції від НКЗС СРСР. Усі важливі питання, пов’язані з міжнародними відносинами УСРР, вирішувалися через Уповноваженого, що фактично ліквідовувало будь-яку автономію української дипломатії.

Список використаних джерел та літератури

1. Головченко В.І., 2010. Народний комісаріат закордонних справ УСРР // Енциклопедія історії України : у 10 т. К. : Наукова думка. Т. 7 : Мл–О. С. 182.

2. Гриценко А.П., 1996. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: рік 1919-й. Київ: Ін-т історії України НАН України, 80.

3. Даниленко О., 2009. Зовнішньополітичне представництво радянської України у міжнародних зносинах 1920–1924 рр.: статус, функції, повноваження. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика, 15, 131–143.

4. Даниленко О., 2010. Українська радянська дипломатія 1920-х рр.: персоналії, статус, функції. Історія України: маловідомі імена, події, факти : збірник статей, 36, 150–171.

5. Збір законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. №1. С. 18–19.

6. Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету. 1919–1920. Ч. 1. С. 10.

7. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. 1924. № 45. Ст. 277.

8. Кульчицький С.В., 1996. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). К.: Основи, 396.

9. О., 2010. Конституційний процес 1922–1923 рр.: боротьба за повноваження у сфері зовнішньої політики між УСРР і РСФРР (історико-правовий аспект). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки, 82, 65–69.

10. Сборник законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1926. № 60. Ст. 448.

11. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1921. № 1. Ст. 13.

12. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1923. № 106. Ст. 1031.

13. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1923. № 107. Ст. 1033.

14. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В., 1993. Історія української конституції. К.: ТОВ «Знання» України,192.

15. Стрельникова І.Ю., 2010. Правовий статус Уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ СРСР при Раді народних комісарів УСРР (1923–1929 р.р.). Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадского. Серія «Юридичні науки», 23 (62), 1, 420–428.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). 1921. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 174. 455 арк.

17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. 1923. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 26. 201 арк.

19. Фастовець Ю., 2014. Діяльність інституту Уповноважених РСФРР на території УСРР у першій половині 1920-х рр.: нормативно-правовий аспект. ІНТЕРМАРУМ: історія, політика, культура, 15, 90–104.

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)

УДК УДК 94 (477)“1856-1940“(045)Русова

Діана ГРОЗАВ
(м. Кропивницький)

Роль жінок під час визвольних змагань 1917–1920 років (на прикладі діяльності Софії Русової)

Анотація. У статті розглядається діяльність Софії Русової, видатної української педагогині, письменниці та громадської діячки. Особлива увага приділяється її ролі в організації освіти та культурного відродження України, а також активній участі в політичному та суспільному житті в період визвольних змагань 1917–1920 років. Висвітлюються побутові умови, з якими стикалася інтелігенція в ці часи. Софія Русова стала символом інтелектуального внеску в розвиток національної ідеї, залишила значний слід в історії України.

Ключові слова: Софія Русова, українська інтелігенція, освіта, побут.

Науковий керівник: *Марченко О. М.,* доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Визвольні змагання 1917–1920 рр. відкрили нову сторінку в історії України. У цей період суспільство переживало значні соціально-політичні потрясіння, які визначили подальший розвиток української державності. Водночас революція створила виклики для різних соціальних верств, зокрема інтелігенції, яка взяла на себе відповідальність за культурний, освітній та суспільний розвиток нації. Інтелігенція не лише формувала культурні та освітні цінності, але і брала активну участь у політичних процесах. У цій боротьбі важливу роль відігравали жінки, які долучалися до освітньої діяльності, громадської роботи та національного руху. Яскравим прикладом такої активності є Софія Русова – педагог, письменниця та громадська діячка. Її спогади дають змогу реконструювати повсякденне життя інтелігенції під час революційних подій, проаналізувати побут, діяльність і внесок жінок у суспільні зміни.

Аналіз дослідження і публікації Одним із важливих джерел статті стали спогади Софії Федорівни Русової «Мої спомини» (Русова, 1937), які дають нам інформацію не тільки про її життя та громадсько-політичну діяльність, а і висвітлюють життя української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст.

Нас цікавлять її спогади, зокрема періоду визвольних змагань українського народу, які дають можливість повніше зрозуміти настрої та мотиви дій учасників цих подій, відтворити колорит того часу. Характеристику спогадів С. Русової ми взяли зі статті Л. В. Гонюкової (Гонюкова. 1999). Про Софію Русову як педагога, просвітника, державного та громадського діяча, ученого нам дають інформацію розвідки Є. Коваленко (Коваленко, 2000), М. Палієнко (Палієнко, 1995), О. Проскури (Проскура, 1996) та інші.

Мета статті. Висвітлення ролі жінок під час визвольних змагань 1917–1920 років, які долучалися до освітньої діяльності, громадської роботи та національного руху на прикладі діяльності Софії Русової.

Виклад основного матеріалу. У квітні 1917 р. на Українському Національному конгресі Софію Федорівну обрали до Центральної Ради від просвітніх організацій Києва (Гонюкова, 1999: 136). Вона працювала в Генеральному секретаріаті народної освіти, очолювала департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти. Вона виступала за децентралізацію управління освітою. На цій посаді Софія докладала багато зусиль для створення відділів дошкільного виховання та позашкільної освіти при повітових та губернських народних управах. Для освіти дорослого населення відкривалися вечірні школи, книгозбірні, гуртки тощо. Для кращої підготовки дітей до школи та виховання їх у національному дусі, а також, щоб допомогти працюючим батькам, ініційовано створення дитячих садків, ясел, майданів. Софія Русова виступала за створення нових діяльних освітянських структур, які б проводили українізацію освіти. Саме такою і стала Всеукраїнська учительська спілка, очолювана С. Русовою. Під час Гетьманату П. Скоропадського С. Русова перебувала в опозиції до влади і брала участь у роботі Національного Союзу. На нараді для Вищих педагогічних шкіл України під головуванням С. Русової (19–20 червня 1918 р.) обговорювалися питання організації вищої і середньої педагогічної освіти та українізації всіх освітніх закладів. Як зазначає Л.В. Гонюкова, на засіданні Національного Союзу С. Русова виступила з полум'яною промовою, яка, можливо, сколихнула виступ проти гетьманату (Гонюкова, 1999: 138). Пізніше С. Петлюра зазначав, що саме ця промова Софії Русової надихнула його на повстання: «Я Вам нагадаю, як Ви самі своєю щирою промовою причинилися до політичного перевороту» (Русова, 1937: 224), – звернувся він до Софії під час прийому на його честь.

У своїх мемуарах Софія Русова докладно описує побутові умови, з якими стикалася інтелігенція в роки революції. Економічна криза, спричинена війнами та політичною нестабільністю, суттєво ускладнила щоденне життя. Багатьом доводилося пристосовуватися до нових умов: змінювати місце проживання, ділити житло з іншими родинами, обмежувати себе навіть у базових потребах.

Інтелігенція, яка традиційно орієнтувалася на високі стандарти побуту, змушена була зберігати ці ідеали в умовах дефіциту ресурсів. Наприклад, Русова згадує, як вони намагалися створити атмосферу затишку, підтримуючи сімейні традиції читання, обговорення літератури чи музики, навіть у періоди нестабільності. Водночас у побуті проявлялися ідейні переконання цієї верстви. Інтелігенція обирала простий стиль життя, який часто був продиктований не лише

матеріальними умовами, але і прагненням бути ближчими до народу. Цей підхід ставав частиною ідеології культурного відродження, коли навіть побут перетворювався на простір виховання нових поколінь.

Однією з головних місій інтелігенції в революційні роки було поширення освіти й культури. Софія Русова, як педагог і активістка, відігравала ключову роль у створенні національних шкіл із викладанням українською мовою. Вона вважала освіту основою для побудови сильної нації, здатної протистояти викликам сучасності. Її діяльність охоплювала організацію курсів для вчителів, підготовку підручників і розвиток шкільної мережі. Русова наголошувала, що освічене суспільство є запорукою демократичних змін. Поряд із цим, вона була активним учасником громадських організацій, які підтримували ідеї української незалежності та культурного відродження. Політична активність інтелігенції виявлялася також у роботі в державних структурах, участі в конференціях і формуванні політичних платформ. Представники цієї верстви часто опинялися в центрі політичних дискусій, розробляючи проєкти автономії України та захищаючи ідеї культурного самовизначення.

Визвольні змагання 1917–1920 рр. надали жінкам можливість проявити себе в суспільному житті. Вони відігравали значну роль не лише в культурній і освітній сфері, але й у політиці. Софія Русова є прикладом жінки, яка, попри всі труднощі, продовжувала працювати для суспільного добра, зберігаючи при цьому баланс між родинним життям і громадською діяльністю. Жінки ставали ініціаторами освітніх реформ, створювали курси для неписьменних, опікувалися сиротами та брали участь у благодійних акціях. У своїх спогадах Русова згадує, як жінки активно організовували освітні проєкти в селах, прагнули долучити населення до ідей національного відродження. Ця активність часто викликала спротив через стереотипи щодо «традиційної» ролі жінок у суспільстві. Однак саме в цей період відбулося поступове руйнування бар'єрів, які обмежували жіночу участь у громадському житті. Революція принесла не лише можливості, але й численні виклики для інтелігенції.

Софія Русова згадує про втрати близьких, переслідування, страх перед політичними репресіями та розчарування в невдалих спробах об'єднати суспільство. Ці випробування вимагали неабиякої моральної стійкості. Русова підкреслює, що інтелігенція залишалася вірною своїм ідеалам навіть у найскладніші моменти. Її приклад доводить, що духовна сила, освіченість і культура можуть виступати основою для подолання кризових ситуацій.

Висновки. Отже, повсякденне життя інтелігенції в революційний період 1917–1920 років є прикладом того, як культурна еліта, попри складні умови, залишалася рушійною силою змін. Софія Русова своїм життям і діяльністю довела, що інтелігенція є важливою ланкою в збереженні національної ідентичності та вихованні нових поколінь. Її досвід показує важливу роль жінок у модернізаційних процесах, їхню здатність об'єднувати культурну, освітню, політичну діяльність в умовах суспільних трансформацій.

Список використаних джерел та літератури

1. Гонюкова Л.В., 1999. Спогади Софії Русової. Український історичний журнал. № 5, 133–148.
2. Коваленко Є., 2000. Софія Русова педагог-просвітитель, державний діяч, вчений. Рідна школа. № 8, 35–38.
3. Палієнко М., 1995. Софія Русова. Історія України в особах, 19-20 ст. / керівник І. Войцеховська. Київ, 355–358.
4. Проскура О. В., 1996. Софія Русова – вчений, педагог, громадський діяч. Педагогіка і психологія. № 1. 171–180.
5. Русова С. Ф., 1937. Мої спогади. Львів: «Хортиця», 280.

УДК 94:614.885(=161.2)(430)«1914/1918»

Мілана СРІБНЯК
(м. Київ)

З історії діяльності Українського Червоного Хреста в Німеччині в роки: специфіка надання допомоги полоненим українцям

Анотація. Проаналізовано деякі аспекти діяльності Місії Українського Червоного Хреста в Німеччині, яка мала своїм завданням забезпечити надання гуманітарної допомоги полоненим українцям. З цією метою вона підтримувала сталий контакт з національними осередками Червоного Хреста та МКЧХ. Місії УЧХ надавали дієву допомогу чинні представники української еміграції, які вважали це своїм патріотичним обов'язком. Завдяки своїм зв'язкам з МКЧХ українські червонохресні організації зуміли допомогти значній кількості полонених українців, у т. ч. і сприяючи організації їхньої репатріації.

Ключові слова: Перша світова війна, українські військовополонені, Червоний Хрест.

Науковий керівник: *Кудряченко А. І.*, директор ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Діяльність Українського Червоного Хреста (УЧХ), яка розпочалася на завершальному етапі Першої світової війни, і мала одним із своїх завдань надання санітарно-медичної допомоги полоненим українцям у таборах Німеччини, досі ще залишається на маргінесі наукових зацікавлень українських дослідників. Між тим відрядження окремої УЧХ до цієї країни восени 1918 р. стало важливим символічним і практичним кроком України на міжнародній арені, засвідчивши в такій спосіб її правосуб'єктність. Дуже важливим було й те, що УЧХ в Німеччині (як і в інших європейських країнах) користувалося підтримкою Міжнародного Червоного Хреста та його національних представництв,

що дозволило забезпечити надання гуманітарної допомоги значному числу полонених українців на етапі очікування ними репатріації додому.

Активна розробка проблеми діяльності УЧХ за кордоном розпочалася у 1970-х рр., коли на шпальтах українського еміграційного журналу «Вісті Комбатанта» була опублікована ціла низка статей В. Трембіцького (Трембіцький, 1972: 16-21; 1973: 87-93; 1974: 8-14). До наукової розробки цієї теми причинився й історик В. Власенко, який досліджував історію УЧХ в контексті життєдіяльності української політичної еміграції на Балканах (Власенко, 2013: 75-92), та О. Даниленко, в полі уваги якого була міжнародні зв'язки цієї організації (Даниленко, 2017: 9-18). Окремі факти про гуманітарну діяльність закордонних місій УЧХ були наведені у публікаціях авторки цієї розвідки (Sribniak, 2024: 11-23).

Метою дослідження є висвітлення специфіки діяльності місії УЧХ у Німеччині, яка відбувалася в тісній кооперації з національними та міжнародними представництвами Червоного Хреста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місія УЧХ прибула до Німеччини 20 березня 1919 р., маючи у своєму складі д-ра І. Холодного (голова), д-ра А. Галина, О. Чубинського, д-ра В. Зелинського і 45 осіб лікарського та технічного персоналу (лікарі, сестри-жалібниці, фельдшери). Вона мала у своєму розпорядженні шість вагонів з продовольством, яке призначалося для роздачі хворим полоненим, які перебували у шпиталях. Крім того, місія УЧХ привезла із собою все необхідне устаткування для облаштування двох нових шпиталів (Шлях, 1919: 3). До її основних завдань належала опіка над хворими українцями в таборах, забезпечення їхнього супроводу в дорозі додому, створення пунктів для надання репатріантам лікарської та продовольчої допомоги під час їхнього транспортування, а також догляд та забезпечення усім необхідним санітарних вагонів. Поточна робота лікарів у таборах була регламентована окремою інструкцією (ЦДАВО України, 3696, 305: 100-103).

Таким чином, предметом особливого піклування місії УЧХ були полонені з інвалідністю та хворі, яких належалося репатріювати додому в першу чергу, бо перебуваючи довший час у таборах вони могли найбільше страждати від «синдрому колючого дроту» (Bobic). Виконання цього завдання вимагало витрати значних коштів, які надходили як від благодійників (Трембіцький, 1974), так і завдяки допомозі з боку національних урядів (Davis, 1993: 32). Проте ці надходження досить скоро були витрачені, наслідком чого склад місії істотно зменшився – станом на жовтень 1919 р. він становив 8 лікарів і 5 «сестер-жалісниць», які працювали у таборових лазаретах. Але попри таке скорочення облаштована Червоним Хрестом станиця у Берліні продовжувала надавати приміщення і харчі полоненим, а також забезпечували репатрійованим продовольством на дорогу (ЦДАВО України, 3192, 5: 65).

У складі місії перебували відомі українські лікарі, і зокрема І. Холодний, зусиллями якого стало можливим провести репатріацію значної кількості полоненими українців з Німеччини та Австрії до Волині, Галичини і Польщі

(Даниленко, 2017: 10). З цією метою він контактував з МЧХ, і особливо тісно з його членом Т. Крамером, що значно полегшило проведення репатріації полонених, а також дозволило побудувати логістику закупівлі ліків та організувати повернення емігрантів до Києва.

Слід також згадати і про відомого українського громадського діяча з дипломатичним досвідом, скульптора Михайла Паращука, який протягом війни працював у таборах полонених українців, а у 1920 р. – після завершення дипслужби прийняв запрошення МЧХ долучитися в якості експерта до його регіонального представництва в країнах Балканського півострова. Його завданням стала перевірка становища колишніх полонених на Балканах, забезпечення надання їм медичної та інших форм гуманітарної допомоги за фінансової та організаційної підтримки урядів і громадських організацій балканських країн (Степовик, 1994: 58-59).

Українське громадянство високо цінувало підтримку, яка надавалася МЧХ у справі захисту прав та інтересів полонених на конференціях (нарадах) та міждержавних переговорах (WBH CAW, S.380.1: 256), представники якого «в разі потреби виступали нашими оборонцеями і посередниками і розвіювали клевету наших ворогів своїм високим незахитаним авторитетом» (ЦДАВО України, 3192, 23: 14). Чільна заслуга в цьому належала лікарю Е. Фріку – керівнику місії МЧХ в країнах Східної Європи, який в імені МЧХ обстоював інтереси українських полонених на переговорах з урядовими чинниками різних країн (ICRC in WWI).

Перебуваючи в Німеччині місія УЧХ мала узгоджувати свою діяльність з Українською військово-санітарною місією у Берліні, бо вони обидві дбали про медико-санітарне забезпечення полонених у таборах та налагодження процесу їхньої репатріації. Таке узгодження не в усіх випадках було ефективним, тому 7 жовтня 1919 р. голова військово-санітарної місії у Німеччині К. Воєвідка звернувся до Військового міністерства за роз'ясненнями формату його подальшої співпраці з місією УЧХ (ЦДАВО України, 3192, 5: 50-52). Зрештою, хоч місії й діяли автономному режимі, спільні завдання і сфера діяльності вимагали тісної кооперації зусиль між ними.

У 1920 р. місія УЧХ продовжувала свою роботу в Німеччині, зосередивши свої зусилля на наданні санітарно-медичної допомоги у всіх таборах, де перебували полонені українці, відряджаючи до них лікарів і «сестер-жалісниць», фінансово підтримуючи лазарети, у т.ч. й забезпечуючи їх провіантом (ЦДАВО України, 3192, 25: 175). Після ліквідації влітку ц.р. військово-санітарної місії дипломатичну регуляцію репатріації полонених українців перейняло на себе Посольство УНР у Берліні, тоді як гуманітарна складова залишилася в руках українського та міжнародного Червоного Хреста. Попри скорочення кількості співробітників та лікарів, які працювали у складі місії УЧХ у відповідності до наказом № 32 від 8 жовтня 1920 р., високий гуманітарний статус цієї організації та її аполітичність створювали сприятливі можливості для продовження її діяльності й в подальшому (ЦДАВО України, 3192, 24: 270).

24 березня 1921 р. наказом (№ 54) уповноваженого УЧХ в справах полонених у Центральній та Південній Європі А. Окопенка був створений «Відділ Українського Червоного Хреста для допомоги полоненим українцям в Німеччині». До його складу увійшли М. Галин (голова), Є. Сокович, О. Скоропис-Йолтуховський (члени) та ін., що мали своїм завданням забезпечити надання «матеріяльної й моральної допомоги» полоненим українцям у Німеччині, узгоджуючи при цьому свою діяльність із Закордонним бюро УЧХ (ЦДАВО України, 3192, 24: 367-368). Але поступове скорочення кількості полонених українців у таборах, поразка Визвольних змагань українського народу та відсутність фінансування призвели до згортання обсягів діяльності як УЧХ, так й інших українських організацій протягом двох наступних років (Срібняк, 1999: 183).

Висновки. Отже, місія УЧХ справляла суттєвий вплив на процес надання гуманітарної допомоги полоненим українцям, істотно причинившись до налагодження санітарно-медичної допомоги таборянам. Заходами УЧХ було поліпшено становище хворих та полонених з інвалідністю, крім того члени УЧХ допомагали споряджати репатріаційні ешелони та забезпечували репатріантів усім необхідним. Важливою сторінкою діяльності УЧХ була й комунікація з національними та міжнародними представництвами Червоного Хреста в європейських країнах, що дозволяла використати ресурси останніх для надання допомоги полоненим українцям.

Список використаних джерел та літератури

1. Власенко В., 2013. До історії української еміграції у південно-східній Європі (Український Червоний Хрест на Балканах). Пам’ятки: археографічний щорічник. Т. 14, 75-92.

2. Даниленко О., 2017. Міжнародна комунікація Українського Червоного Хреста (1920-і рр.). Часопис української історії. Вип. 35, 9-18.

3. Місія Українського Червоного Хреста у Німеччині. Шлях: Ілюстрований додаток. Зальцведель, 1919. 30 липня. Ч. 3, 1.

4. Срібняк І., 1999. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 183.

5. Степовик Д., 1994. Скульптор Михайло Паращук: життя і творчість. Едмонтон – Торонто – Київ : Видавництво Канадського інституту українських студій, 58–59.

6. Трембіцький В., 1972. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918-1923. Вісті комбатанта. Торонто-Нью-Йорк. Ч.4(60), 16-21.

7. Трембіцький В., 1973. Червоно-хресні взаємини з суміжними державами. Вісті комбатанта. Торонто-Нью-Йорк. Ч. 3(63), 87-93 ; Ч. 4(64), 8-14.

8. Трембіцький В., 1974. Лікарський світ за української держави (за Директорії УНР 1919-1920 рр.). Вісті комбатанта. Торонто-Нью-Йорк. Ч. 1(65), 18-21.

9. Трембіцький В. Українська санітарно-допомогова праця на міжнародному ґрунті. Вісті Комбатанта. 1974. Ч. 6. URL: https://komb-a-ingwar.blogspot.com/2015/03/blog-post_16.html

10. ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 23, 24, 25; Оп. 2. Спр. 5.

11. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 305.

12. Bobic P. AGR Prisoners of War and Their Return Home. URL: https://tinyurl.com/y2lvf9m5

13. Davis G., 1993. National Red Cross Societies and Prisoners of War in Russia, 1914-18. Journal of Contemporary History. Vol. 28, 32.
14. ICRC in WWI: overview of activities. Internatioinal Committee of the Red Cross. 2015. URL: https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jqgq.htm
15. Sribniak M., 2024. Organizacja repatriacji jeńców Ukraińców z terenów Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców oraz Rumunii (1919). Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne. Lublin. Vol. 10, № 1, 11-23.
16. Sribniak M. Ukraińska Wojskowo-Sanitarna Misja w Austrii i na Węgrzech w latach 1918–1919 (na podstawie materiałów Centralnego Państwowego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Zarządzania Ukrainy). Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica, № 115, 49-66.
17. WBH CAW Zespól Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska». Sygn. I.380.1.

УДК 94 (477) «192» : [328.13:35.,72.21(470+477)

Юлія ФАСТОВЕЦЬ
(м. Київ)

Формування управлінь уповноважених зв'язку РСФРР при РНК УСРР у 1920-х роках

Анотація. Проаналізовано умови формування управлінь уповноважених НКПТ і НКШС РСФРР при РНК УСРР у 1920-х роках. Визначено особливості здійснення впливу та контролю над діяльністю Народного комісаріату пошти і телеграфу та Народного комісаріату шляхів сполучення зі сторони уповноважених РСФРР за розвитком засобів зв'язку на території УСРР..

Ключові слова: народний комісаріат, уповноважений Народного комісаріату пошти і телеграфу, уповноважений Народного комісаріату шляхів сполучення, уповноважений РНК РСФРР, УСРР.

Науковий керівник: *Шарпатий В. Г.* професор, кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Будь-які історичні події, які пов'язані зі зміною влади, супроводжуються формуванням такої системи захисту, управління та зв'язку, яка допомагала б ефективно втримати та закріпити в державі новий уряд. Прихід більшовиків до влади на території України не став винятком, адже саме з цього часу почалася перебудова суспільства та державно-політичного устрою у відповідності до комуністичних гасел про встановлення диктатури пролетаріату, переходу всієї влади до рад, а землі до селян тощо. Достатньо оперативними способами зв'язку центру РСФРР із Українською республікою (як інформаційного, так і матеріально-технічного для підтримки військових частин тощо) був обмін інформацією через засоби телеграфу та шляхи сполучення. З метою ефективного

управління цією сферою зв'язку зі сторони РКП(б) та РНК РСФРР було здійснено кроки щодо формування на території УСРР своїх представництв, а саме: управління Уповноваженого Народного комісаріату пошти і телеграфу (далі – НКПТ) та Уповноваженого Народного комісаріату шляхів сполучення (далі – НКШС).

Історіографія проблеми. Питання діяльності уповноважених РНК РСФРР при РНК УСРР станом на зараз малодосліджене. Серед сучасних українських науковців питання діяльності уповноважених різних відомств досліджували В. Сокирська (загальний огляд на законодавчу ініціативу РСФРР щодо впровадження інституту уповноважених об'єднаних народних комісаріатів РСФРР при РНК УСРР, коротка характеристика основних постанов РНК УСРР, які закріплювали положення щодо включення до складу наркоматів уповноважених наркомів РНК РСФРР, та огляд функціонування управління уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при РНК УСРР), О. Купчик (правове регулювання діяльності управління уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ за період 1919–1923 рр., Народного комісаріату зовнішньої торгівлі), Ю. Стрєльникова (правовий статус Уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ СРСР при РНК УСРР за період 1923–1929 рр.).

Цілі дослідження. Аналіз спеціальної історичної літератури дозволяє зробити висновок, що питання формування управлінь уповноважених різних народних комісаріатів на території УСРР були предметом дослідження вітчизняних істориків, однак потребує глибшого аналізу питання формування управлінь уповноважених НКПТ і НКШС РСФРР при РНК УСРР у 1920-х роках з метою визначення особливостей здійснення впливу та контролю зі сторони РСФРР над розвитком засобів зв'язку на території УСРР за рахунок власних уповноважених**.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування управління Уповноваженого НКПТ РСФРР при РНК УСРР було спричинене необхідністю зі сторони РНК РСФРР встановити контроль над діяльністю українських відомств зв'язку, які займалися поштовими відправленнями, телефонним і телеграфним зв'язком, радіо відносинами між обома республіками. На законодавчому рівні 25.01.1921 РНК УСРР було прийнято постанову «Про Уповноваженого Наркомпоштеля Р.С.Ф.Р.Р. при Раднаркомі У.С.Р.Р.» (Збір узаконень, 1921: 19), що вводила до складу наркомів НКПТ посаду уповноваженого, призначати кандидатуру якого могла РНК РСФРР та затверджувати на місці вже українська РНК.

Уповноважений НКПТ мав широку юрисдикцію на території республіки, зокрема йому підпорядковувалися всі губерніальні та місцеві відділи НКПТ, керування та догляд за ними (тобто ті питання, які стосувалися адміністративної діяльності, експлуатаційної та технічно-господарської); він здійснював нагляд за дотриманням декретів і постанов НКПТ РСФРР на території УСРР; проводив нове будівництво шляхів поштового, телеграфного та радіо зв'язку, про що звітував НКПТ РСФРР та ВУЦВК (Збір узаконень, 1921: 19–20).

Вищезгадана постанова РНК УСРР передбачала також можливість для уповноваженого мати власне управління, яке складалося із заступника, помічників

та інспекторів, та такі штатні відділи для здійснення своєї діяльності, як: адміністративний (власне, адміністративна робота на посаді уповноваженого, нагляд за діяльністю комісаріату), фінансовий (завідував фінансовою стороною діяльності комісаріату), радіотелеграфний (організація та підтримання радіо зв'язку на території республіки) та технічний (прокладання нових і ремонт введених в експлуатацію шляхів зв'язку – телеграфного, поштового, радіо шляхів) (Збір узаконень, 1921: 20).

Передача кореспонденції поштовим зв'язком нерозривно пов'язана із функціонуванням транспортної сфери, що налагодила обмін між обома республіками як інформацією, так і матеріально-технічними засобами.

Нагляд за функціонуванням шляхів сполучення на території УСРР, на думку Х. Раковського, не вимагав створення окремого управління, а достатнім було б лише надання повноважень довіреній особі для здійснення контролю й нагляду за станом залізничних доріг та інших шляхів сполучення (ЦДАВО, ф. 2, оп. 1, спр. 562, арк. 6). Однак із метою виконання встановленого плану РКП(б) щодо загальносоюзного керівництва над шляхами сполучення, Політбюро ЦК КП(б)У прийняло положення «Об Уполномоченном НКПС РСФСР при Совнаркоме Украинской республики» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 19, арк. 130). Зазначене положення встановлювало підконтрольність і підзвітність Уповноваженого перед НКШС РСФРР, надаючи йому додатковий представницький статус на території Української республіки.

До сфери відання Уповноваженого НКШС РСФРР при НКШС УСРР входив контроль над водними та залізничними шляхами сполучення на території Української республіки, управління Південним округом шляхів. Посада уповноваженого передбачала також посередництво в спілкуванні між НКШС УСРР та територіальними відомствами залізничного, водного та інших видів транспорту (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 19, арк. 130).

Щодо питань призначення народного комісара на посаду уповноваженого НКПТ або НКШС, то процедура передбачала такі основні етапи: НКПТ або НКШС РСФРР обирав відповідного кандидата на посаду уповноваженого (це мала бути перевірена та віддана комуністичній партії людина); після внутрішнього затвердження кандидатуру на посаду уповноваженого передають у ВУЦВК та РНК УСРР. Варто відзначити, що українські державні органи лише погоджувалися із кандидатами та затверджували їх до складу відповідного народного комісаріату без права ветувати чи відмовити в посаді обраному РНК РСФРР кандидату. На завершення такого бюрократичного процесу обраний кандидат займав посаду уповноваженого відповідного комісаріату та входив до його складу із правом голосу.

Висновки. Формування управлінь уповноважених НКПТ і НКШС РСФРР при відповідних комісаріатах УСРР було цілеспрямованою політикою РКП(б) щодо встановлення контролю над засобами зв'язку на території Української республіки. Функціонування управління Уповноваженого НКПТ передбачало контроль над засобами поштового, телеграфного та радіо зв'язку НКПТ губернського масштабу та місцевих відділів комісаріату з подальшим звітуванням у НКПТ РСФРР щодо

проведеної роботи. Діяльність Уповноваженого НКШС передбачала передусім нагляд за шляхами сполучення на території УСРР та звітування перед НКШС РСФРР про будь-які проблеми в діяльності комісаріату та його місцевих відділів.

Отже, діяльність обох уповноважених була спрямована передусім на встановлення нагляду за діяльністю українських комісаріатів, що дозволяло РКП(б) безперешкодно втручатися в їхню діяльність та спрямовувати на потрібний партії курс розвитку, який унеможливив би в майбутньому будь-які явища відокремлення НКПТ і НКШС УСРР від відповідних комісаріатів РСФРР.

У подальшому плануємо дослідити особливості діяльності інших управлінь уповноважених РНК РСФРР при РНК УСРР, що стосуються фінансової, економічної та військової сфер діяльності держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Материалы к протоколам №№ 29−41 заседаний Политбюро ЦК КП(б) Украины (ксерокопии) (22 марта − 19 апреля 1921 г.). ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 19, арк. 1–264.

2. Про Уповноваженого Наркомпоштеля Р.С.Ф.Р.Р. при Раднаркомі У.С.Р.Р. (постанова) / Збір узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 роки / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. 2-е офіц. вид. Харків: Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. Ч. 1 (1–29 січня 1921 року), 19–20.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 2, оп. 1, спр. 562, арк. 6.

УДК 94:323.12(=411.16)(477.41)«192»

Богдан ПЕЦЮХ
(м. Київ)

Антирелігійна політика більшовиків щодо євреїв Київщини в 1920-х роках

Анотація. Досліджуються антирелігійна політика більшовиків щодо євреїв у 1920–х роках. Змальовано загальний стан єврейського населення після війн. Висвітлено, чому у юдаїзм відігравав більшу роль у житті євреїв ніж у інших груп населення. Також буде наведено два конкретні приклади з Київщини, які показують повністю протилежні підходи у цій політиці проти єврейського населення регіону.

Ключові слова: євреї, юдаїзм, більшовики, антирелігійна політика, синагога, традиційність, Київщина.

Науковий керівник: *Доценко В. О.*, професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Політика більшовиків залишається предметом детального вивчення вже протягом десятиліть. Особливо активно вивчається перші роки існування СРСР, коли радянські лідери активно шукали «правильні» форми та зміст для новоствореної держави. Ці пошуки зачепили і змінили цілий ряд доль народів, які опинились у межах радянських кордонів. Одними з таких були євреї. Їхня культура і вірування сильно відрізнялись від інших народів, як наслідок вони відчули на собі «прокрустове ложе» радянської системи, яка намагалась їх «помістити» у нові реалії. Цей досвід може стати корисним для кращого розуміння наскільки далеко може зайти держава у своєму прагненні змінити суспільне життя свого власного населення.

Історіографія дослідження Вивченням більшовицької влади, яка розпочала «радянізацію» культури народів на території колишньої Російської імперії присвячено цілий ряд робіт. Основною методологічною працею залишається книжка Стівена Коткіна, де він окреслив взаємодію між населенням та владою (Kotkin: 2012). Більшість істориків переважно охоплюють або всю територію УСРР або широкі регіони як Південь України та Крим, Правобережжя (Доценко, 2015; Dekel-Chen: 2005; Batsman: 2019). Є окремі дослідники, які зосереджуються на одному місті, але за межами українських теренів (Bemporad: 2013). Водночас, регіональні аспекти означеної проблеми, зокрема в межах Київщини, досліджено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Після перемоги в громадянській війні нова більшовицька влада розпочала «радянізацію» культури народів на території колишньої Російської імперії. Однією з частин цієї політики стала секуляризація життя людей. Тобто, творилась нова “радянська” ідентичність на заміну старої, де релігія не отримала місця. Даний процес не міг не зачепити традиційне життя євреїв, у яких релігійним практикам відводилось особливе місце (Batsman: 2019, 31).

На початку 1920-х років ситуація в штетлах (єврейських містечках) після десятиліть війн та революцій була критичною. Основними проблемами були значна бідність і розорення мешканців штетлів, дуже великий обсяг податків як місцевих та центральних, які мусили сплачувати мешканці, масове розорення представників ремісництва та дрібної торгівлі, переслідування культурних діячів та проведення агресивної антирелігійної політики. Відсутність мережі навчальних закладів та культурних установ, де євреї могли б отримувати освіту своєю власною мовою (Доценко, 2015: 184).

Для вирішення вищезгаданих проблем більшовицька влада почала активно втручатись та змінювати традиційний спосіб існування штетлів, аргументуючи це прагненням “оздоровити” всі аспекти людського життя (Доценко, 2015: 360).

Саме в контексті спроб більшовиків «оздоровити» містечка варто дивитись на антирелігійну політику. Традиційним єврейські вірування та практики заміналися новою альтернативою – радянською (більшовицькою) обрядовістю. Замість класичного проведення Шабату створювалась «червона альтернатива» - шабесник. Тоді всім охочим євреям роздавали безкоштовну їжу. Також більшовики почали

боротись з традицією обрізання (брит). Агітатори доводили, що така практика призводить до високої дитячої смертності та навіть до імпотенції (Доценко, 2015: 308-309).

Обряд обрізання (брит) залишався одним з найбільш поширених практик серед всіх євреїв, незалежно від їхнього ставлення до юдаїзму. Даний ритуал для новонароджених дітей сприймався в першу чергу як маркер єврейської ідентичності від якої батьки дитини не готові були відмовитись навіть будучи членами більшовицької партії (Bemporad: 2013, 134).

У рамках антирелігійної політики заборонялось виробництво кошерного м'яса (Batsman: 2019, 84–85). З двох мов основних мов євреїв Центрально-Східної Європи ідишу та івриту вибір впав на перший. На думку більшовицької влади, він представляв секулярну частину культури єврейського населення регіону. Іврит, в свою чергу, навпаки, попав у опалу, оскільки його використовували в релігійних службах, а також активно пропагували сіоністські організації (Dekel-Chen: 2005, 14).

Проводились антирелігійні мітинги та демонстрації, щоб залучити населення до цієї компанії. Особливу увагу приділяли роботі з молоддю (Доценко, 2015: 309). більшовики особливу увагу приділяли саме молодим верствам населення, небезпідставно вважаючи, що їх залучення допоможе нівелювати вплив нерадянських елементів всередині країни (Доценко, 2015: 257). У той же час, неповнолітнім забороняли приймати участь у вивченні віри. Паралельно з цим йшло закриття культових споруд (Доценко, 2015: 309-311).

Культові споруди, у контексті юдаїзму, це синагоги. Вони відіграють зовсім іншу роль у житті євреїв ніж у житті інших вірян. Проведення антирелігійної політики у випадку єврейства мало ще більші негативні наслідки ніж для інших релігій на території Радянського Союзу, особливо для тих же самих християн. Більшовицька влада, ведучи боротьбу проти юдаїзму, боролась не лише проти релігійної частини культури єврейського населення - вона фактично боролась проти всього способу життя єврейського народу. Для прикладу, православне населення мали для формування своєї власної ідентичності книги нерелігійного змісту. Євреї, у свою ж чергу, такого не мали. Життя кожного єврея існувало навколо таких святих книжок як Тора та Талмуд, незважаючи наскільки єврей вважав себе релігійним чи ні. Тобто, все самоусвідомлення євреїв будувалось винятково на цих святих текстах. З таким світосприйняттям, синагога ставала центром цілого життя. Мова йшла не лише про залученість до служб і таїнств, а також залучення до життя своєї громади. При кожній синагозі знаходились релігійні школи, такі як хедери або Талмуд Тора, де могли навчатись діти. Можна підсумувати, що саме синагоги були місцем, яке підтримували єврейську окремішність та інакшість (Batsman: 2019, 84 - 85).

Перейдемо тепер до двох прикладів з території Київської губернії, які показують достатньо різні підходи більшовицької влади у роботі із синагогами.

Перший випадок відбувся в селі Чоповичі, Малинського округу, Київської губернії в кінці 1923 року. Там робітники єврейського походження просили у

місцевої влади дати дозвіл на закриття синагоги “Бейт - Гамедрош”, щоб відкрити на її місці робочий клуб (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 28).

Аргументація зводилась до того, що у селі проживало 200 робітників, а також група молоді, якій потрібно було мати б робочий клуб для задоволення культурних потреб. Вони говорили, що намагались зробити щось з приміщенням синагоги, починаючи з 1922 року. Тепер з'явився реальний шанс відкрити клуб. Пояснювалось, що у євреїв - вірян в селі були і інші синагоги, де вони могли б молитись. Саме ця синагога пустувала (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 31). Хоча згадувалось, що синагогу відвідують 9 людей, але з приміткою, що роблять вони це без особливого бажання (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 30).

Цікаво є те, що у зверненні активно використовувалися пропагандистські кліше. Для прикладу , можна навести “стряхнули из себя религиозный дурман”, яке повторюється аж двічі (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 28). Тобто бачимо, що автори використовували типовий прийом “to speak Bolshevik” (говорити по-більшовицьки), за Стівеном Коткіном, коли взаємодіяли з офіційними органами (Kotkin: 2012, 198 - 238).

Влада ж на місцевому рівні вважала, що справу варто вирішити позитивно і переробити синагогу під робочий клуб. Пояснювали це тим, що якщо цього не зробити то серед населення збільшиться невдоволення радянською владою (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 31). На вищому рівні прийняли рішення про те, що варто дати цій справі позитивний хід, оскільки громада цієї синагоги досі не оформила собі статут товариства (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 22).

Другий приклад походить з міста Чорнобиля, Київської губернії. У цьому випадку бачимо зовсім іншу ситуацію. Тут громада навпаки захищала свою синагогу від місцевої влади, яка вирішила відкрити військкомат на території синагоги. Уповноважений від єврейської релігійної громади «Бейс – Яков», Бенціон Факторович, наводив цілий ряд причин чому не варто цього робити. Перше, він говорив, що синагозі більше ніж 70 років і без неї людям не буде де молитись. Автор оперував також посиланнями на радянські закони, які забороняли дії проти обмеження свободи віросповідання. Також говорив, що забирати релігійні споруди можна лише у випадку крайньої необхідності. На його думку, місто мало достатню інфраструктуру, щоб розмістити військкомат в іншому місці (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 54 - 54зв).

Інші аргументи проти закриття мали під собою винятково практичний ґрунт. Загалом місто мало дев’ять синагог. Одна із них була знищення протягом громадянської війни, а інші сім занадто малі і старі, щоб вмістити всіх охочих. Найцікавіше, що автор згадав, що ця спроба не перша у місцевої влади щодо закриття синагоги, але кожен раз вищі органи ставали на бік релігійної громади (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк. 54зв).

У цьому зверненні немає яскравих прикладів «to speak Bolshevik» (говорити по-більшовицьки). Проте весь тон листа витриманий у нейтральному стилі, а самі аргументи побудовані винятково на практичних та юридичних тезах. Це може свідчити нам, що представники громади навчились взаємодіяти з більшовицькою владою і формально не використовують неприйнятну лексику.

Цього разу також вищі органи влади не знайшли порушення у використанні синагоги і підтвердили незаконність дій щодо спроб забрати будівлю у релігійній громаді (ЦДАВО, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203, Арк.).

Висновки. Отже, для "правильного" вирішення проблем єврейства більшовицька влада розпочинає "оздоровлення" населення, руйнуючи при цьому усталені уявлення і способи життя. У рамках цієї політики більшовики проводили агітацію серед єврейства, пояснюючи їм відсталість і небезпечність релігійних традиційних практик юдаїзму. Паралельно з цим проходили закриття синагог. Така політика створювали нові виклики для єврейства, оскільки їхня самосвідомість і окремішність будувалась навколо зібрань і читання святих текстів. У межах цієї роботи обрали два приклади в межах Київського губернаторства. В першому, громада сама відмовлялась від однієї із синагог, використовуючи багато яскравих кліше. Хоча при детальному прочитанні можна побачити, що синагогою користувались, а для самого закриття знайшлась достатньо формальна причина. Місцева влада, в свою чергу, аргументувала закриття про недопущення збільшення антирадянських настроїв. В другому випадку, нема таких яскравих виразів, проте давались рясні посилання на радянські закони і практичні цілі. Також бачимо, що історія з закриттям чорнобильської синагоги далеко не перша спроба. І у цьому випадку у громаді вийшло відстояти своє право на місце для молитов.

Список використаних джерел та літератури

1. Batsman M., 2019. Bolsheviks' Great Expectations: Sovietizing Jews in the Ukrainian Province, 1919- 1930. Florence: European University Institute, 216

2. Bemporad E., 2013. Becoming Soviet Jews: The Bolshevik Experiment in Minsk. Bloomington: Indiana University Press, 276.

3. Dekel-Chen J. L., 2005. Farming the Red Land: Jewish Agricultural Colonization and Local Soviet Power, 1924–1941. New Haven: Yale University Press, 366.

4. Kotkin S., 2012. Magnetic Mountain Stalinism as a Civilization. Berkeley: University of California Press, 639.

5. Доценко В. О., 2014. Об'єднатися щоб вижити: Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 330.

6. ЦДАВО України, Ф. 5, Оп. 2, Спр. 203.

УДК 94:323.2-055.2(477)«192»

Даріна БІНЬКОВСЬКА
(м. Київ)

Соціально-економічне становище жінок у радянській Україні та законодавче регулювання жіночого права (1920-ті роки)

Анотація. Розглядається проблема соціально-економічного становища жінок у радянській Україні доби НЕПу (1920-ті рр.) у контексті соціально-економічного та політичного розвитку, що суттєво вплинуло на їхню роль і статус у цей період. У статті

висвітлюються соціальні обмеження, з якими стикалися жінки порівняно з чоловіками, зокрема в питаннях трудових прав, оплати праці та доступу до керівних посад. Дослідження проблеми дозволяє глибше зрозуміти радянську політику щодо жінок та оцінити її реальний вплив на їх повсякденне життя та суспільний статус. Особлива увага приділяється законодавчому регулюванню жіночого питання, що давало певні позитивні результати у його вирішенні.

Ключові слова: Нова економічна політика (НЕП), жіноче питання, жіночий рух, радянське законодавство, соціально-економічне становище жінки, історіографія, права жінок.

Науковий керівник: *Двірна К. П.,* доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У 20-х роках ХХ ст. з утвердженням радянської влади в Україні сформувалася нова історична реальність, що визначала соціалістичний розвиток країни на наступні роки. Соціально-політичні та економічні зміни цього періоду мали значний вплив на становище жінок в українському суспільстві та на їх життя в умовах радянської системи. У добу НЕПу утвердилось радянське законодавство, яке порушувало жіноче питання, проголошуючи рівність жінок і чоловіків. Проте на практиці жінки стикалися з обмеженим доступом до керівних посад, подвійним навантаженням через поєднання роботи та домашніх обов'язків. Незважаючи на офіційну політику емансипації, соціальні й економічні реалії зберігали гендерну нерівність, утверджуючи в перспективі емансипацію по–радянськи.

Метою дослідження полягає в аналізі соціально-економічного становища жінок у радянській Україні в 1920-х роках, зокрема їхньої участі в економічному житті, доступу до праці, освіти та соціальних гарантій. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей державної політики щодо гендерної рівності, впливу законодавчих змін на життя жінок, а також оцінку фактичного стану їхніх прав і можливостей у порівнянні з проголошеними нормами.

Історіографія проблеми. Проблему соціально-економічного становища жінок у радянській Україні в період НЕПу та законодавчого регулювання жіночого питання розглядали такі дослідники, як Л. О. Смоляр (Смоляр, 1999), О. Г. Воронко (Воронко, 2003), В. В. Мусієнко (Мусієнко, 2014), О. О. Коханова (Коханова, 2012), Н. І. Земзюліна (Земзюліна, 2011), Н. Ю. Олійник (Олійник, 2015) та інші. Історикиня О. М. Мовчан (Мовчан, 2011) у своїй монографії «Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.» детально висвітлює повсякденне життя робітниць у радянській Україні 1920-х років, зокрема умови праці, соціальні гарантії та економічні труднощі, з якими вони стикалися в умовах НЕПу. Цікавим є дослідження О. Д. Розовик (Розовик, 2013), яка аналізує участь жінок у громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР, наголошуючи на складнощах інтеграції жінок у політичні процеси, що часто залишалися під впливом патріархальних традицій. Важливими джерелами для аналізу законодавчих аспектів нашої проблеми стали Кодекс законів про акти

громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право 1918 року (Кодекс, 1918) та Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку 1926 року (КЗоБСО, 1926). Ці документи заклали правові основи нового статусу жінки в радянському суспільстві, але їх реалізація мала низку суперечностей та викликали складнощі у повсякденному житті радянських жінок. Таким чином, сучасні дослідження охоплюють широкий спектр проблем, пов'язаних із соціально-економічним становищем радянських жінок у добу НЕПу, а також особливостей законодавчого регулювання жіночого питання в цей період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінки в радянській Україні у 1920-х роках працювали в різних сферах, проте їхня зайнятість значно відрізнялася залежно від галузі. Вони були задіяні у сільському господарстві, текстильній промисловості, освіті, охороні здоров'я, однак їхній доступ до важкої промисловості та керівних посад залишався обмеженим.

Розглядаючи питання економічного становища жінок у радянській Україні, слід зазначити, що, хоча основою економіки залишалося сільське господарство, країна також мала значні ресурси вугільної, залізорудної та металургійної промисловості. Однак галузі, де традиційно використовувалася жіноча праця, розвивалися повільніше, що спричиняло відносно низький рівень зайнятості жінок. У 1925 році частка жінок у важкій промисловості України становила 12,7% від загальної кількості працівників. Цей показник протягом 1920-х років демонстрував тенденцію до зниження (Смоляр, 1999: 131). Більшість жінок тут працювала на підсобних посадах. Нова економічна політика, яка була оголошена радянським урядом на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 року, передбачала певний рівень автономії для виробників товарів і перехід підприємств на госпрозрахунок, що спричинило активний процес витіснення некваліфікованої жіночої праці. Жінки становили основну частину безробітних.

У галузях, де використання жіночої праці було загальноприйнятним, безробіття майже повністю торкнулося жінок.

Жінки переважно працювали в сільському господарстві. Це була єдина з дев'яти галузей, де кількість працюючих жінок була більшою, ніж чоловіків - 51,5% (Воронко, 2003: 29). У промисловості та сфері послуг жінок було значно менше. У «фабрично-заводській» галузі та «установах» (типово міських сферах) жінки становили лише 13,1% та 36,2% відсотка самодіяльного населення відповідно. У галузі сільського господарства їх частка становила 93,3% від загальної чисельності працюючих жінок. Тобто, лише 3,3% самодіяльних жінок працювали в типово міських галузях: фабрично-заводському виробництві, на залізничному та іншому транспорті, в торгівлі та установах (Воронко, 2003: 29). Це свідчить про те, що в 1920-х роках гендерна нерівність у зайнятості була все ще дуже поширеною. Жінки були значно менш представлені в міській економіці, ніж чоловіки.

Загалом, соціально-економічні права жінок даного періоду були складною та суперечливою темою. З одного боку, відбулися значні кроки, які були зроблені в напрямку розширення прав і можливостей жінок. Зокрема, йдеться про надання їм права на працю, освіту, медичне обслуговування, а також про захист материнства

та дитинства. Державна політика активно стимулювала залучення жінок до трудової діяльності, що сприяло їхній економічній незалежності та розширенню можливостей. З іншого - існували й численні проблеми, з якими стикалися жінки в цей час. Найбільш гострою проблемою була гендерна дискримінація. Жінки отримували меншу зарплату за однакову роботу, ніж чоловіки, їх не допускали до керівних посад, їм доводилося працювати на шкідливих виробництвах. Тож, соціально-економічні права жінок були обмеженими. Жінки не мали рівних можливостей з чоловіками, і їм доводилося боротися за свої права. Однак, позитивні кроки в напрямку покращення становища жінок свідчать про те, що радянська влада визнавала важливість гендерної рівності та прагнула до її досягнення.

Радянська політика цього часу спрямовувалася на забезпечення рівних прав і можливостей для жінок у сферах освіти, здоров'я та працевлаштування. Із запровадженням радянської влади було здійснено ряд законодавчих і соціальних ініціатив, направлених на поліпшення становища жінок, таких як: право на працю, відпустки по вагітності та пологах, доступ до освіти та медичного обслуговування. Проте важливо також враховувати, що практика реалізації цих прав не завжди відповідала офіційним законодавчим нормам. Жінки стикалися з рядом викликів і обмежень, таких як гендерні стереотипи, недостатнє представництво у вищих керівних структурах, обмежений доступ до професій та оплати праці.

Також цікавим для нашого дослідження є соціальне становище жінок у шлюбних та сімейних відносинах, становлення їх рівності із чоловіками, що закріплювалося конституційними нормами.

Ще з 1918 року було зроблено значний крок у розвитку сімейного права. Так, 22 жовтня 1918 року з'явився Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право. Цей Кодекс став знаменною подією, адже всі його положення ґрунтувалися на принципі абсолютної рівності подружжя в сім'ї та їх повної самостійності (Кодекс, 1918). У 1925 році був розроблений проект нового Кодексу законів про брак, сім'ю та опіку (КЗоБСО, 1926). 1 січня 1927 року вступив у силу новий Сімейний кодекс, який ознаменував початок етапу стабільності радянського сімейного права. Отже, Кодекс 1918 року був значним кроком вперед у напрямку рівноправності чоловіків і жінок у шлюбі. Він скасував одноосібну владу батька, дозволив жінкам зберігати свої прізвища після одруження та громадянство після одруження з іноземцем. Однак цей кодекс мав і певні недоліки. Зокрема, режим роздільності подружнього майна ставив жінок, які не мали власного заробітку, у скрутне матеріальне становище. Ці недоліки були виправлені в Кодексі 1926 року. Цей кодекс запровадив режим спільної власності подружнього майна, визнав юридичну силу фактичних шлюбів, спростив процедуру розлучення та зобов'язав чоловіків протягом року утримувати жінок після розірвання фактичного шлюбу. Ці зміни відображали нові реалії радянського суспільства та мали на меті зміцнити сім'ю як осередок соціалістичного способу життя.

Отже, сімейне законодавство України 1918-1926 рр. суттєво змінило сімейні відносини, заклавши фундамент для нових принципів шлюбно-сімейних відносин,

заснованих на рівноправності, свободі та взаємній повазі. Сімейний кодекс 1926 року став значним кроком у захисті прав жінок та зміцненні сім'ї як осередку суспільства.

З метою покращення життя жінок уряд УСРР розробив та прийняв низку республіканських законів. Зокрема, Постанова РНК УСРР від 29 січня 1921 року «Про організацію дитячих ясел» стала основою для створення мережі дошкільних закладів, які мали зменшити навантаження на жінок у вихованні дітей (Коханова, 2012: 51).

Висновки. Таким чином, радянська влада доби НЕПу проголосила рівноправність жінок у нормативно – правових документах того часу, однак реальність була іншою. Жінки стикалися з дискримінацією на виробництві, де їм платили менше за ту ж роботу в порівнянні з чоловіками, окрім того, їм було тяжко поєднувати роботу з вихованням дітей. Ставлення до жінок відрізнялась залежно від місця їх проживання, статусу та етнічної приналежності. І хоча радянська влада прийняла важливі законодавчі документи для покращення життя жінок (Кодекс законів про працю 1922 р., Кодекс про шлюб, сім'ю та опіку 1926 р.), їх становище і надалі залишалося складним: дискримінація, бідність, брак житла, а також політичні утиски в роки «Великого перелому».

Список використаних джерел та літератури

1. Воронко О. Г. Формування тенденцій виробничо–професійної зайнятості жіночого населення України в 20-30-х рр. ХХ ст. Всеукраїнська науково–практична конференція «Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві»: тези доп., 11-13 грудня 2003 р., Київ / редкол.: Юдіна С.-П. та ін. Київ, 2003. С. 28—31.

2. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні : монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : «Астропринт», 1999. 440 с.

3. Земзюліна Н. І. Особливості кадрової та соціальної політики радянської влади щодо жінок у 20-х рр. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. 2011. № 212. С. 120—125.

4. Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве от 22 октября 1918 года: Всероссийский центральный исполнительный комитет от 16.09.1918 г. URL: https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17320.htm (дата звернення: 09.03.2025).

5. Кодекс законов о браке, семье и опеке (КЗоБСО) РСФСР 1926 г.: Всероссийский центральный исполнительный комитет от 19.11.1926 г. URL: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/kodeksy_26 (дата звернення: 09. 03. 2025).

6. Коханова О. О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2012. Вип. 44. С. 18—21.

7. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. : монографія. Київ : Інститут історії України, 2011. 312 с.

8. Мусієнко В. В. Становлення конституційно-правових гарантій рівності прав жінки й чоловіка в СРСР у сфері шлюбно-сімейних відносин (1917-1936 роки). Правозахисний

рух: історія та сучасність: матеріали 7 Всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 бер. 2014 р. / Полт. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2014. С. 87—90.

9. Олійник Н. Ю. Емансипація жінок по-радянськи: особливості та наслідки. Грані. 2015. № 6. С. 144—151.

10. Розовик О. Д. Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки): автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2013. 100 с.

УДК 94:314.15+323(477:430)«192/193»

Альона КАРАВАЄВА
(м. Київ)

Гетьманський рух в екзилі (20-30-ті роки ХХ ст.)

Анотація. У статті досліджено організаційну структуру та діяльність гетьманського руху в еміграції у 1920-1930-х роках під керівництвом Павла Скоропадського. Проаналізовано ідеологічні засади Українського союзу хліборобів-державників, його інституційний розвиток та трансформацію політичної доктрини в умовах бездержавності. Розглянуто напрями діяльності гетьманських організацій у країнах Європи та Північної Америки, їхній вплив на формування українського консервативного дискурсу та внесок у розвиток державницької концепції української історії.

Ключові слова: гетьманський рух, українська еміграція, міжвоєнний період, Павло Скоропадський, Український союз хліборобів-державників, консервативна ідеологія, монархічна концепція, державницька традиція, українська діаспора.

Науковий керівник: *Двірна К. П.,* доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Вивчення українського політичного життя в еміграції міжвоєнного періоду є важливим елементом дослідження загального процесу формування української політичної думки та національно-визвольного руху ХХ ст. Особливе місце в цьому контексті посідає гетьманський рух, очолюваний колишнім гетьманом Української Держави Павлом Скоропадським, який розвинув оригінальну консервативно-монархічну концепцію державного устрою України та створив розгалужену організаційну структуру в різних країнах Європи та Північної Америки.

Дослідження гетьманського руху в еміграції дозволяє глибше зрозуміти специфіку українського консерватизму як політичної ідеології, виявити альтернативні шляхи розвитку української державності, що пропонувалися українськими політичними діячами в умовах бездержавності, а також оцінити внесок консервативної течії у формування модерної української політичної культури. У сучасних умовах пошуку ефективних моделей державного устрою України та переосмислення її історичного шляху вивчення гетьманського руху

набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє розширити уявлення про багатоманітність української політичної традиції та використати цей досвід для розбудови незалежної української держави. (Служба зовнішньої розвідки України, 2020: ч. І.).

Історіографія проблеми гетьманського руху в еміграції охоплює значний масив наукових праць українських та зарубіжних дослідників. У сучасній українській історіографії важливе місце посідають дослідження Т. Осташко, яка у своїй монографії «В'ячеслав Липинський: постать, спадщина, суспільно-політичні процеси» (2002) детально аналізує роль В. Липинського у формуванні ідеології гетьманського руху та розвиток організаційних структур УСХД (Осташко, 2002). Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад гетьманського руху зробив В. Потульницький, який у праці «Нариси з української політології (1819–1991)» (2002) розглядає гетьманську ідеологію в контексті розвитку української політичної думки XX століття (Потульницький, 2002).

Важливим джерелом для вивчення гетьманського руху є праці безпосередніх учасників цього руху, зокрема П. Скоропадського «Конституційні основи Української Держави» (1938), а також фундаментальна теоретична праця В. Липинського «Листи до братів-хліборобів» (1926), в якій викладено основи гетьманської ідеології (Скоропадський, 1938; Липинський, 1926).

Незважаючи на значний масив наукових праць, присвячених гетьманському руху в еміграції, низка аспектів цієї проблеми залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребує більш детального вивчення еволюція ідеології гетьманського руху протягом 1920-1930-х років, особливо після смерті В. Липинського у 1931 році. Крім того, недостатньо висвітленими залишаються взаємини гетьманського руху з іншими політичними силами української еміграції, зокрема з націоналістичним та соціалістичним таборами.

Окремого дослідження потребує питання впливу гетьманської ідеології на формування української політичної культури у міжвоєнний період та її подальша трансформація після Другої світової війни. Важливим аспектом, який також залишається малодослідженим, є роль гетьманського руху у формуванні державницької концепції української історії та її вплив на розвиток української історіографії.

Метою даної статті є комплексний аналіз діяльності гетьманського руху в еміграції у 1920-1930-ті роки, виявлення основних етапів його розвитку, дослідження організаційних структур, ідеологічних засад та напрямів діяльності гетьманських організацій, а також оцінка їхнього внеску у розвиток української політичної думки та національно-визвольного руху.

Виклад основного матеріалу. Гетьманський рух в еміграції, що сформувався після поразки українських визвольних змагань 1917-1921 років, став однією з ключових консервативних політичних течій української діаспори. Очолюваний Павлом Скоропадським, цей рух розвинув концепцію монархічного правління, в якій майбутня Українська держава мала будуватися на засадах сильної влади гетьмана та опори на клас хліборобів (Липинський, 1926: 87).

Одним із найважливіших етапів організаційного оформлення гетьманського руху стало створення у 1920 році Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) у Відні (Осташко, 2002: 78). До ініціативної групи засновників увійшли В'ячеслав Липинський, Сергій Шемет та Дмитро Дорошенко. Після переїзду Павла Скоропадського до Берліна у 1921 році гетьманський рух отримав новий центр діяльності, де було створено Гетьманську управу, що займалася координацією роботи організацій у різних країнах Європи та Північної Америки.

Гетьманські осередки активно формувалися у Чехословаччині, Польщі, Румунії, Франції, США та Канаді (Сидорчук, 2020: 83). Особливу роль у поширенні гетьманських ідей відігравав Український науковий інститут у Берліні, заснований у 1926 році, який став науковим та освітнім центром руху. Тут працювали такі визначні українські науковці, як Дмитро Дорошенко, Іван Мірчук, Зенон Кузеля та Володимир Залозецький (Осташко, 2002: 103).

Ідеологія гетьманського руху базувалася на концепції монархічної Української Держави, де влада належала б спадковому гетьманові, а суспільство мало функціонувати за принципами класократії. В'ячеслав Липинський у своїй праці «Листи до братів-хліборобів» наголошував, що Україна потребує сильної державної влади, спираючись не на демократичні механізми, а на ефективне управління національно свідомими класами – землевласниками, підприємцями, духовенством та інтелігенцією (Липинський, 1926: 112).

Діяльність гетьманського руху розгорталася в кількох напрямках. Ідеологічно-пропагандистська робота включала видання періодичних видань, таких як «Хліборобська Україна» у Відні та «Україна» в Берліні, а також організацію публічних лекцій і політичних заходів (Осташко, 2002: 85). Гетьманці активно розбудовували свої організаційні структури, особливо у Північній Америці, де у 1930-х роках виникли численні осередки, що підтримували зв’язки з місцевими українськими громадами (Сидорчук, 2020: 78).

Дипломатична активність гетьманців полягала у встановленні контактів із політичними колами європейських країн, насамперед у Німеччині. Павло Скоропадський намагався налагодити зв’язки з німецькими військовими та дипломатами, розраховуючи на їхню підтримку у справі відновлення української державності (Осташко, 2002: 73). Однак політична ситуація у 1930-х роках, зокрема прихід до влади нацистів у Німеччині, ускладнила ці плани, оскільки німецька політика була спрямована на власні стратегічні інтереси, що не передбачали незалежності України.

Науково-освітня діяльність гетьманців відігравала значну роль у поширенні їхньої ідеології. Крім підтримки Українського наукового інституту в Берліні, гетьманці брали активну участь у діяльності Українського вільного університету в Празі та Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова (Скоропадський, 1938: 38). Значна увага приділялася вихованню молоді у дусі українського державництва та історичної тяглості гетьманської традиції.

У 1930-ті роки гетьманський рух зазнав значних змін. Смерть В'ячеслава Липинського у 1931 році спричинила ідеологічну кризу та внутрішні суперечності серед гетьманців (Осташко, 2002: 189). Це призвело до певних ідеологічних змін,

зокрема до посилення авторитарних тенденцій у програмних засадах руху. Прийняті у 1935 році «Конституційні основи Української Держави» підкреслювали роль одноосібної влади гетьмана та відмову від демократичних принципів державного будівництва (Скоропадський, 1938: 12).

Попри внутрішні труднощі та зміну політичної ситуації в Європі, гетьманський рух залишався важливою частиною українського політичного життя в еміграції. Його ідеологія вплинула на розвиток українського консерватизму та формування альтернативного бачення державотворення, яке залишалося актуальним для певних політичних кіл української діаспори навіть після Другої світової війни (Сидорчук, 2002: 79).

Висновки. Гетьманський рух в еміграції у 1920-1930-ті роки став важливим чинником українського політичного життя та розвитку української політичної думки. Створивши розгалужену організаційну структуру та розробивши оригінальну консервативно-монархічну ідеологію, гетьманці запропонували альтернативний шлях розвитку української державності, протиставляючи його домінуючим республіканським та соціалістичним концепціям. Незважаючи на внутрішні суперечності та зовнішні труднощі, гетьманський рух зумів зберегти свою організаційну єдність протягом усього міжвоєнного періоду, а його ідеї продовжували впливати на українську політичну думку і в наступні десятиліття. Особливо цінним внеском гетьманського руху став розвиток українського консерватизму як політичної ідеології та формування державницької концепції української історії. Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення діяльності гетьманського руху після Другої світової війни, більш детальний аналіз його взаємин з іншими політичними силами української еміграції, а також дослідження впливу гетьманської ідеології на сучасну українську політичну думку.

Список використаних джерел та літератури

1. Липинський В. (1926). Листи до братів-хліборобів. Відень: Український Союз Хліборобів-Державників, 580.

2. Осташко Т. (2002). В'ячеслав Липинський: постать, спадщина, суспільно-політичні процеси. Київ: Наукова думка, 278.

3. Потульницький В. (2002). Нариси з української політології (1819–1991). Київ: Либідь, 320.

4. Сидорчук О. (2002). Гетьманський рух в еміграції на території США і Канади (1918-1939 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, с. 72-88.

5. Скоропадський П. (1938). Конституційні основи Української Держави. Берлін: Національна думка, 48.

6. Служба зовнішньої розвідки України (2020). Гетьманський рух минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Ч. І-ІІІ). Київ, 341, 470, 204.

УДК 94:659.3(477)«1928/1929»

Андрій ІВАНЕТА
(м. Київ)

Екскурсійні поїздки членів громадських об'єднань України до республік СРСР на службі більшовицької пропаганди (1928–1929 рр.)

Анотація. У контексті державної пропаганди «досягнень соціалістичного устрою» розглянуто приклади організації екскурсійних поїздок членів громадських об'єднань України до республік Радянського Союзу упродовж 1928–1929 рр.

Ключові слова: громадське об'єднання, радянська влада, пропаганда, Україна.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Захопивши в Україні владу, більшовики розпочали наступ на громадське життя українців, прилаштовуючи його колективні форми до власних пропагандистських потреб. Одним із агітаційних робочих напрямів більшовицьких влади стало влаштування ознайомчих поїздок членів українських громадських об'єднань до сусідніх радянських республік, про що власне і йтиметься в матеріалах доповіді.

Історіографія. Оскільки питання участі членів громадських об'єднань України в екскурсійних поїздках до республік Радянського Союзу, що влаштовувалися в кінці 1920-х рр., розглядали ще радянські дослідники М. Горлач [5], А. Слуцький, В. Сидоренко [6], воно потребує нового концептуального переосмислення.

Мета дослідження. Розглянути організацію екскурсійних поїздок членів громадських об'єднань України до республік Радянського Союзу упродовж 1928 – 1929 рр. як форму державної пропаганди «досягнень соціалістичного устрою».

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з поширених форм транскордонних зв'язків української громадськості в межах СРСР було влаштування екскурсій до столиць та інших великих міст союзних республік, які переважно організовувалися з нагоди «пролетарських свят». Виходячи із пропагандистських засад більшовицької політики, учасники ознайомчих поїздок мали відвідувати показові підприємства та будови, а також долучатися до колективних заходів із вихваляння «соціалістичного ладу».

У липні 1928 року до Москви прибуло 600 робітників харківських заводів і фабрик. Вони взяли участь у святкуванні Дня Конституції РСФРР. Звіт Харківської міськради з цього приводу містив ідеологічно вивірене кліше, що було характерним для опису таких подій: «Приїзд харківських робітників переріс у грандіозну демонстрацію братського єднання пролетарів СРСР і відбувся під

знаком боротьби за мирне соціалістичне будівництво». У свою чергу восени 1928 року до Харкова завітала делегація у складі якої перебувало 450 московських робітників [6, с. 73].

У квітні 1929 року Всеукраїнський комітет гірничої профспілки СРСР повідомив культпрацівникам, які працювали у відповідній галузі про набір екскурсійної 39-місної групи з метою 13-денної поїздки до Москви, Ленінграду та Волховбуду. Оголошена екскурсія мала відбутися у травні-червні поточного року. Крім того організовувалася екскурсійна група у складі 36 осіб для 15-денної подорожі до Баку та Грозного [4, с. 15]. Утім, на Кавказ екскурсантів вдалося відправити лише у вересні [3, с. 17]. Того ж року з нагоди виконання шахтарями Донбасу понаднормового плану видобутку вугілля редакція газети «Правда», московська рада профспілок і Центральний комітет профспілки гірників надіслали вітального листа, що містив офіційне поздоровлення шахтарським колективам і запрошення 150 найкращим робітникам відвідати Москву на першотравневі свята [5, с. 101].

Важливу роль в організації екскурсійних поїздок влада надавала КНС. У 1928 році незаможники сіл, що знаходилися поблизу Могилів-Подільська, їздили на екскурсію до Іваново-Вознесенська в РСФРР і Білорусі. Центральна Рада профспілок Білорусі у листі до ВЦКНС від 1 грудня 1928 року обіцяла якнайкраще попіклуватися про ще одну групу українських селян, які мали приїхати на екскурсію до Білорусі. Проте рада радила запланувати приїзд делегації на 30 грудня, оскільки саме тоді, з нагоди святкування десятиліття існування радянської влади у республіці, мало відбутися урочисте відкриття «Будинку селянина». У ньому екскурсанти без зайвих проблем отримали б місце для ночівлі, були забезпечені харчуванням і мали змогу культурно відпочити. Тоді ж відкривалося набагато більше можливостей щодо проведення оглядів агрокультурних закладів [1, арк. 21]. Екскурсанти, які були направлені Конотопським окружним КНС до Ленінграду перебували у місті з 7 по 9 грудня 1929 р. Вони відвідали Петропавлівську фортецю та собор, який знаходився на її території [1, арк. 95].

З нагоди святкування дванадцятої річниці «жовтневої революції» ВЦКНС 6-10 листопада 1929 року організував для осіб, які брали активну участь у діяльності комнезамів, екскурсію до Москви. Оскільки її організація проводився поспіхом, це спричинило до ексцесу. Пунктом збору делегатів став Харків. Унаслідок того, що можливостей у ВЦКНС розмістити екскурсантів у готелях міста не було, поїзд до Москви планувалося надати 5 листопада з тим розрахунком, щоб селяни заночували вже у вагонах. Однак, незважаючи на те, що делегати прибули до Харкова 5 листопада 1929 року вирушити до Москви вони отримали змогу лише наступного дня о 15 год. 30 хв. Неважко здогадатися, що кілька сотень селян змушені були заночувати на залізничному вокзалі [2, арк. 32]. За підрахунками М. Горлача від усіх округ України у заході взяло участь 552 делегати [6, с. 152]. Однак, згідно архівних даних, насправді до участі в екскурсії було залучено на 30 осіб менше – 522 делегати, причому серед них було лише 414 членів КНС, хоча захід спершу розраховувався на 600 осіб [2, арк. 77] Можна зробити припущення, що недобір делегатів був зумовлений браком заощаджень у касі Урядової комісії з

відзначення «жовтневих свят», яка у спілці з ВУЦВК здійснювала збір необхідних для поїздки коштів серед заздалегідь визначених установ. Адже відомо, що Укрсельмаштрест вчасно не передав комісії 5 тис. карб. Свою відмову надсилати гроші він мотивув тим, що НКРСІ заборонив йому здійснювати витрати, які не обумовлювалися кошторисом. У зв'язку з цим ВУЦКНС, звертаючи увагу НКРСІ на «велику політичну важливість зазначеної екскурсії», просила комісаріат у порядку винятку все ж надати дозвіл Укрсельмаштресту асигнувати для здійсненя незаможницької поїздки 5 тис. карб. [2, арк. 31, 34].

Екскурсанти взяли участь у демонстрації на Красній площі, відвідали місцеві індустріальні підприємства (ХПЗ, «Серп і молот»), сільськогосподарський, промисловий та військово-революційний музеї. Як свідчать звіти екскурсантів, найбільшу цікавість у них викликав огляд павільйонів Тимерязівської академії, що були присвячені електрифікації сільського господарства, вирощування стійких до морозу сільськогосподарських культур, тваринництвц і птахівництву [2, арк. 77].

Про такі події ставало відомо широким верствам селянства, оскільки учасники екскурсій повідомляли про свої враження на сторінках газет. Так, малограмотна селянка М. Бумажня, ймовірно під диктовку більш «освіченого» члена КНС, у листі до редакції періодичного видання республіканського значення «Селянка України» писала ще несформованим почерком: «Колись я була темна, неписьменна і не вільна, тепер я почуваю себе вільною і слободною. На сороковому році життя почала я до лікнепу ходити. Тепер я вмію і читати і писати. На дванадцяту річницю жовтня постановила радянська влада послати делегатів на іскурсію до міста Харкова і до Москви. От випало щастя, і мене вибрали на їскурсію, де приймалось дуже багато дечого, побачити як строїця наша страна. На саму річницю ми прибули до Москви де нас зустріли всі московські вулиці червоними прапорами, де чути було вигуки до дванадцятої річниці жовтня. Ми бачили як вилися великими стадами над Москвою єяруплони, а ввечері горіли всі московські вулиці електрічнем огйом. На мою думку, іскурсія дала велику користь для темного люду. Вони побачили на власних очах, що ми вміємо строєть страну без царів, без панів» [2, арк. 63-64].

Повернувшись додому, екскурсанти на численних зборах, у хатах-читальнях і колгоспах змушені були розповідати про свої враження від побачених «величезних досягнень соціалістичного будівництва». За підсумками екскурсійної поїздки на зборах сільських комнезамів була виголошена 91 доповідь, на загальних зборах села – 61, на жіночих зборах – 71 [6, с. 152]. Крім того після повернення додому делегати виступили 54 рази на засіданнях президій окружних КНС та здійснили 15 виступів під час проведення зборів районних КНС [2, арк. 77].

Висновки. Громадські об'єднання України за посередництва залучення їх членів до участі в екскурсійних поїздках до інших республік Радянського Союзу, що організовувалися з пропагандистською метою, для більшовицького режиму мали стати зручним інструментом у його прагненні видати бажані успіхи «побудови соціалізму в окремо взятій країні» за дійсні.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архіві вищих органів влади та управління України. Ф. 257. Оп. 1. Спр. 730. Листування з окружними КНС про проведення екскурсій членів КНС до промислових центрів СРСР та командировочні посвідчення членів КНС, 22 листопада 1928 р. – 12 червня 1929 р., 247 арк.
2. Центральний державний архіві вищих органів влади та управління України. Ф. 257. Оп. 1. Спр. 871. Протоколи засідань комісії при ВЦКНС по проведенню селянських екскурсій в столиці Союзних Республік, плани проведення екскурсій та листування з ВУЦВКом, наркоматами і окружними КНС з цього питання, 27 травня – листопад 1929 р., 125 арк.
3. О сроках экскурсий. Информационная сводка. Союз горнорабочих СССР. Всеукраинский комитет. № 13. 20 июня 1928 г. С. 17.
4. Организация экскурсий в летнее время. Информационная сводка. Союз горнорабочих СССР. Всеукраинский комитет. № 7. 10 апреля 1928 г. С. 15.
5. Горлач М. Вірна опора партії комуністів. Профспілки України у боротьбі за здійснення ленінського плану комуністичного будівництва. К. 1966. 319 с.
6. Слуцкий А., Сидоренко В. Профсоюзы Украины после победы великого Октября. М., 1961. 264 с.

УДК 94:323.13(=161.2)(100)«1917/1925»

Каріна Бас
(м. Київ)

Український націоналістичний рух в еміграції: утворення та діяльність організацій (1917-1925 рр.)

Анотація. Український націоналістичний рух в еміграції (1917–1925) об’єднав низку організацій, що прагнули продовжити боротьбу за незалежність. Серед них Гурток української національної молоді (ГУМН), Українська військова організація (УВО) та Легія українських націоналістів. Вони займалися політичною, пропагандистською та військовою діяльністю, готуючи ґрунт для створення ОУН у 1929 році. Доповідь аналізує їхнє утворення, діяльність та вплив на визвольний рух.

Ключові слова: український націоналістичний рух, Українська військова організація (УВО) та Легія українських націоналістів, Чехословаччина.

Науковий керівник: *Телегуз І. О.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу дослідження. В еміграції почали створюватися нові організації та об’єднання. Найбільше українських емігрантів зосередилося в Чехословаччині, де були найкращі умови для політичної та громадської роботи.

Водночас у Польщі українське життя обмежувалося переслідуваннями, а у Відні еміграція хоч і мала більше свободи, але була менш чисельною.

У 1922 році серед українського вояцтва в Ліберці та Йозофові (Чехословаччина) постала Група Української Національної Молоді. Першими організаторами ГУНМ були; Мирон Коновалець, Ілля Ольховий, В. Бас, І. Ґиж а та інші. Згодом визначнішими провідними членами цієї «Групи» стали: Осип Бойдуник, Михайло Козак, Юліян Вассиян, Степан Нижанківський. Головний акцент у діяльності цієї організації був зроблений на виховній та ідеологічній роботі, що спрямовувалася на подолання ворожих радянофільських і конформістських тенденцій, які час від часу проникали на еміграцію й були досить поширені в Західній Україні [1. с. 5].

Група Української Національної Молоді (ГУНМ) – була першою націоналістичною молодіжною організацією за межами України. Вона виникла у 1921 році в таборі інтернованих воїнів Української Галицької Армії (УГА) у чеському місті Ліберець (Райхенбах). Заснована групою

українських націоналістично налаштованих військовиків і студентів, організація мала на меті боротьбу за незалежність України та поширення націоналістичної ідеології серед молоді.

Спочатку ГУНМ діяла в таборі інтернованих, а після переведення його мешканців до інших міст Чехословаччини організація розширилася, створюючи осередки у різних українських громадах. Восени 1922 року ГУНМ офіційно оформила свою центральну структуру в Празі, а у 1924 році почала видавати свій офіційний друкований орган – журнал «Національна Думка». У своїх публікаціях ГУНМ пропагувала безкомпромісну боротьбу проти польського та радянського панування над українськими землями, орієнтацію на власні сили та відмову від співпраці з будь-якими окупантами.

ГУНМ стала однією з ключових організацій, що підготували ґрунт для створення Організації Українських Націоналістів (ОУН). Вона активно співпрацювала з Українською Військовою Організацією (УВО) та українськими студентськими громадами в Європі. Таким чином, ГУНМ відіграла важливу роль у формуванні націоналістичної ідеології серед української молоді за кордоном, стала платформою для політичної та ідеологічної підготовки майбутніх діячів українського визвольного руху та зробила значний внесок у боротьбу за незалежність України в першій половині XX ст.

Попри складну ситуацію, українці продовжували політичну діяльність. Проте міжпартійні конфлікти, зневіра та впливи більшовицької пропаганди викликали дезорієнтацію в середовищі емігрантів. Саме в цій ситуації почали виникати нові націоналістичні організації, які прагнули об'єднати українців навколо ідеї державності та незалежності, долаючи партійні суперечності.

У липні 1920 року в Празі відбулася вирішальна нарада Стрілецької Ради під проводом полковника Євгена Коновальця. Було вирішено ліквідувати Стрілецьку Раду та створити нову підпільну організацію — Українську Військову Організацію.

УВО поставила за мету зберегти військові кадри для майбутньої боротьби за незалежність та розпочати підпільну роботу в Україні. Перші клітини УВО почали

діяти вже восени 1920 року. Основу організації склали колишні старшини Січових Стрільців та УГА.

Офіційною датою створення УВО вважають другу половину серпня — початок вересня 1920 року. Формально її діяльність підтвердилася виходом «Приказу УВО ч. 1» 2 вересня 1920 року. Саме тоді організація взяла курс на революційно-політичну боротьбу проти окупаційних режимів на українських землях. Нараду Стрілецької Ради у Празі, в липні 1920 р., треба вважати датою постання Української Військової Організації (УВО). Дня 2-го вересня 1920 р. опубліковано «Приказ УВО ч. 1», а це значить, що в топ час УВО вже існувала. А що зараз ж е після наради Стрілецької Ради в липні 1920 р. виїхали на Наддніпрянщину колишні старшини Січових Стрільців, про яких у літературі УВО кажеться, що вони виїхали з дорученням організувати на Наддніпрянщині клітини УВО, – то й насувається з того логічний висновок, що саме на тій нараді й створено УВО [2, с. 16].

До 1925 року Українська Військова Організація активно діяла як підпільна структура, що координувала боротьбу проти окупаційних режимів на західноукраїнських землях. Основними напрямами діяльності УВО були диверсійні акції, саботаж, політичні вбивства, антиурядова пропаганда та організація збройних виступів проти польської влади.

УВО підтримувала контакти з іншими підпільними угрупованнями в Західній Україні та за кордоном, зокрема із середовищем українських емігрантів у Чехословаччині, Австрії та Німеччині. Водночас вона мала тісний зв’язок з урядом УНР в еміграції, хоча поступово організація набувала самостійності у своїй стратегії.

Зростаючи чисельно та зміцнюючи свої структури, УВО водночас усвідомлювала потребу в об'єднанні з іншими націоналістичними угрупованнями еміграції. У 1925 році УВО разом із Гуртком української національної молоді (ГУНМ) та Українським Національним Об’єднанням (УНО) увійшла до складу Легії Українських Націоналістів (ЛУН). ЛУН стала першою спробою централізувати український націоналістичний рух, заклавши організаційні та ідеологічні основи для створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) у 1929 році.

Українське Національне Об'єднання (УНО) було однією з організацій українських націоналістів в еміграції, що виникла в першій половині 1920-х років, головно в середовищі колишніх вояків Армії УНР та національно свідомої молоді.

УНО стало політичною платформою для тих українських діячів, які вбачали перспективу боротьби за незалежність України через створення єдиної централізованої націоналістичної організації. Очолив УНО відомий публіцист та ідеолог українського націоналізму Микола Сціборський, один із найближчих сподвижників Євгена Коновальця та активний учасник визвольних змагань.[3, с. 247]

Під керівництвом Сціборського УНО займалося: а) політичним вихованням молоді в дусі державницького націоналізму; б) поширенням ідей боротьби за українську самостійну державу; в) участю у формуванні платформи, яка згодом

стала частиною основи для створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) у 1929 році.

До 1925 року УНО співпрацювало з іншими емігрантськими організаціями та гуртками, зокрема з Гуртком української національної молоді (ГУНМ) та Легією Українських Націоналістів (ЛУН).

Саме через діяльність таких структур, як УНО, відбувалася консолідація українських націоналістичних сил в еміграції. Микола Сціборський уже в цей період проявив себе як ідеолог авторитарно-націоналістичної моделі майбутньої держави.

Микола Сціборський у своїй діяльності на чолі Українського Національного Об'єднання активно відстоював концепцію так званої «націократії» – моделі української держави, яка базувалася б на авторитарному керівництві, сильно централізованій владі та орієнтації на мобілізацію всіх національних ресурсів для досягнення незалежності. У своїх програмних документах він наголошував на необхідності єдності українського народу, революційної боротьби проти окупантів та створення нової політичної еліти, спроможної очолити національну революцію [4, с. 39].

Сціборський також вважав, що майбутня держава має мати ієрархічну структуру, де інтереси нації стоятимуть вище за індивідуальні права, а провідну роль відіграватиме політична організація націоналістів.

У 1925 році Українське Національне Об'єднання під проводом Сціборського, Гурток української національної молоді (ГУНМ) та УВО об’єдналися в одну спільну організацію – Легію Українських Націоналістів (ЛУН). Це об'єднання мало на меті консолідувати розрізнені сили українського націоналістичного руху та створити єдиний центр для подальшої боротьби за відновлення української державності [5, с.39].

Висновки. Таким чином, ЛУН стала важливим етапом на шляху до створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) у 1929 році, а програмні ідеї Сціборського мали значний вплив на формування ідеологічних засад майбутнього українського націоналізму.

Список використаних джерел та літератури

1. Книжка українського націоналіста [Текст] / відп. за вип. Б. Червак, В. Чмир. - К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2004. - 64 с.

2. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1: 1920-1939 / За ред. С. Ленкавського. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: "Українське Видавництво”, 1968. – 641 с.

3. Літопис УПА. Бібліотека. – Т. 11: Олександр Іщук. Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр.) / Відп. ред. П. Й. Потічний. – Торонто; Львів: Видавництво "Літопис УПА”, 2011. – 944 с

4. Сціборський М. Націократія. - Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. — 112 с. ISBN 978-966-7151-93-5

5. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // По торах борців за правду і волю: Зб. ст. Чікаґо, 1957.

УДК 94:070]:929(477)«1941/1944»

Юрій Левченко
(м. Київ)

Михайло Петрович Драгоманов на шпальтах українських періодичних видань періоду нацистської окупації (1941-1944)

Анотація. Досліджується постать Михайла Петровича Драгоманова у статтях українських періодичних видань, які виходили під час нацистської окупації в Райхскомісаріаті «Україна» та Зоні військової адміністрації у 1941–1944 роках. Показано біографію та суспільно-політичні погляди Михайла Драгоманова в окупаційній пресі. Розкрито використання постаті просвітителя українського народу в пропагандистській діяльності німецької окупаційної влади.

Ключові слова: нацистська окупація, преса, пропаганда, М. П. Драгоманов, Райхскомісаріат «Україна», Зона військової адміністрації, УРСР.

Постановка проблеми Газети та журнали, які виходили в роки нацистської окупації України є унікальним історичним джерелом для вивчення та розкриття тодішніх історичних подій. Однак, сучасне ставлення до окупаційної періодики залишається у межах старих радянських стереотипів – преси сповненої німецької/нацистської та антирадянської пропаганди, забуваючи, що вона не лише фіксувала поточні (та місцеві) події, а й залишила відображення суспільно-політичного життя українців періоду окупації.

Мета дослідження є представлення постаті Михайла Драгоманова в українській легальній пресі (газетах), що видавалась у Райхскомісаріаті «Україна» та Зоні військової адміністрації. Для реалізації мети було поставлено наступні завдання: на основі виявлених у періодиці статей про Михайла Петровича Драгоманова реконструювати його біографію та суспільно-політичні погляди; розкрити німецькі пропагандистські теми де використовувалась постать Михайла Драгоманова; встановити причину поширення біографічних статей про М. П. Драгоманова в українській окупаційній періодиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біографія. Михайло Петрович Драгоманов народився 8 вересня 1981 р. в м. Гадячі на Полтавщині, в родині, що походила з козацької старшини (Свій, 1943: 2). У 1849–1853 рр. – бувши школярем Гадяцької повітової школи Михайло перечитав майже всі книги з батьківської книгозбірні, особливо з історії та про різні подорожі. 1853 р. М. П. Драгоманов вступив до Полтавської гімназії, де захопився латинською мовою, що дало йому можливість вивчати римську історію з першоджерел. У старших класах на нього великий вплив мали вчителі Олександр Іванович Стронін та Дмитро Павлович Пальчиков (Репетін, 1942а.: 3). 1859 р. вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет. З першого курсу почав викладати у «недільних школах», що спонукало його зайнятися вивченням української мови, історії та

літератури (М. Г., 1942: 3; Памяти великого эмигранта, 1943: 3). 1863 р. завершує університетський курс і стає доцентом на тому ж факультеті (Свій, 1943: 2; Репетін, 1942а.: 3). 1865 р. – захистив дисертацію на ступінь магістра загальної історії та стає приват-доцентом Київського університету (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942а.: 3; Свій, 1943: 2). З 1870 по 1873 р. перебуває у відряджені за кордоном де знайомиться з західноєвропейським громадським рухом, зокрема в Галичині, що стало поштовхом для написання праць «Літературний рух в Галичині» та «Росіяни в Галичині» (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942б.: 5). Після повернення багато займався українським фольклором та у 1874–1875 рр. разом з Володимиром Антоновичем видав два томи «Історичних пісень малоросійського народу» (М. Г., 1942: 3; Памяти великого эмигранта, 1943: 3; Репетін, 1942а.: 3). Водночас царська влада, якій не подобалась наукова та просвітня діяльність Драгоманова починає наступ на українську культуру. 1875 р. наказом царя Олександра ІІ М. П. Драгоманова було звільнено з Київського університету та заборонено проживати в українських губерніях. Так царські репресії зробили його емігрантом (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 2).

У 1875 р. виїхав за кордон, до Австрії, а восени 1876 р. переселився до Женеви (Швейцарія), де створив вільне українське видавництво, яке видавало: часопис «Громада»; брошури українською і російською мовами з українського національного питання – «Україна і центри», «Вільна спілка», «Историческая Польша и великорусская демократия», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Листи на наддніпрянську Україну», «Шевченко, українофіли і соціалізм»; художні твори Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Івана Білика (Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 2). Після припинення видання «Громади» Драгоманов був редактором газети «Вільне слово» (Репетін, 1942б.: 5). У 1889 р. М. П. Драгоманова було покликано в Болгарію на посаду професора історії Софіївського університету, де він працював професором до самої смерті 15(20) червня 1895 року, на 54 році життя. Поховано Драгоманова в Софії на протестантському кладовищі (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 2).

За свої монументальні наукові праці М. П. Драгоманов був визнаний видатним європейським вченим, і на той час користувався авторитетом та популярністю серед вчених країн Заходу – Німеччини, Франції, Італії, Англії та інших (М. Г., 1942: 3; Свій, 1943: 2). Михайло Драгоманов дбав про освіту українського селянства, викладав у недільних школах та читав лекції у тимчасовій педагогічній школі; виступав за навчання українською мовою (Памяти великого эмигранта, 1943: 3; Свій, 1943: 2). Він написав педагогічні статті: «Земство и местный элемент в обучении» та «О педагогическом значении малорусского языка» у яких розкривав непридатність царської освітньої політики для навчання українців. Зокрема, розкритикував «Книгу для чтения в школах» попечителя Київського навчального округу Олександра Прохоровича Ширинського-Шихматова, яку вважав цілком непридатною для українців. На противагу автору, Драгоманов пропонував починати навчання з українського елементу й поволі переходити до російського. Згодом у брошурі «Народні школи на Україні» описав свою працю в справі народної освіти (Репетін, 1942а.: 3).

Важливе місце у поглядах М. П. Драгоманова відводилось українській мові. Про це він писав: «Мова – не святощі, не пан людини, народу, а слуга його». Тому, мова літератури мусить бути як найближча до народної, щоб її могла зрозуміти малодосвідчена людина, адже вона мусить нести в маси народу просвіту як найлегшим способом (Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 2). У статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» він доводив, що основою живої мови в Галичині може бути тільки народна мова – українська, а не мішанина, що її завезли москвофіли. Відповідно, українська інтелігенція має користуватись українською мовою як в літературі, так і в громадській діяльності (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942б.: 5).

В історії Михайло Драгоманов вказував на те, що український народ з давніх часів тягнеться до Європи та її культури. Доводиться це тим, що українці засвоїли чимало добрих думок з європейських джерел: стародавньої грецької та римської культур, німецьких лицарських звичаїв, користувалися благами магдебурзького права. Потяг до Європи увесь час стримувало Московське царство та обірвала у XVIII столітті петербурзька імперія. Проте українці не переставали тягтися до Європи, що доводиться народними піснями, які відображають справжні прагнення українського селянства (Свій, 1943: 3).

Дослідження українських історичних пісень, фольклору та словесності спонукало М. П. Драгоманова присвятити свою діяльність національному питанню. Українське письменство для нього було способом пізнати свою країну й породу і причепитись до всесвітніх думок та інтересів. Про це він писав наступне: «студіювання багатої і прегарної української народної словесності, особливо політичних пісень, що уявляють політичну історію українського народу - ним самим розказану, примусило мене палко полюбити цей народ і всіма силами моєї душі пережити усі подробиці українського питання в Росії і в Австро-Угорщині. Досліджування пісень про боротьбу українців з турками, поруч з такими ж самими піснями балканських народів змусило мене вдуматись в так зване «східне» питання. А все гуртом приводило мене до гадки про потребу широкої постановки федеративно-демократичного питання в усій Західній Європі» (Памяти великого эмигранта, 1943: 3; Репетін, 1942а.: 3; Репетін, 1942б.: 5).

Політичні погляди та діяльність. Ще у молоді роки М. П. Драгоманов публікував статі та фейлетони у «Санкт-Петербургских Ведомостях» про «слов'янське питання» у яких розглядав з демократично-федерального погляду розглядав російську та польську політику, а також загальнослов'янські політичні відносини; у цих же статтях не раз підіймав й українське питання (Репетін, 1942а.: 3). Тоді ж, Драгоманов стає членом товариства «Громада», що ставило собі за мету розвиток культурного та національного життя. Бувши його членом він головним завданням ставив боротьбу за політичну волю в Росії, бо тільки вона може дати українському народові національний, культурний та економічний розвиток (Д-ський, 1942: 4; Памяти великого эмигранта, 1943: 3; Хміль, 1942: 4).

Побувавши у Західній Європі в 1870–1872 роках, М. П. Драгоманов не переставав писати, казати й вказувати, що український народ тільки тоді вибереться зі злиднів і темноти, коли він буде, йти шляхом, яким ішли народи

Європи. Він казав, що українці й українська інтелігенція повинні стояти ногами на українській землі, а головою бути в Європі і європейською наукою вести українського мужика до волі, щастя та добробуту. Він першим познайомив український народ та інтелігенцію з європейським соціалізмом, особливо з селянським, який за його часів вироблявся у вигляді селянських спілок. Свої погляди на соціалізм він виклав у «Передньому слові» до часопису «Громада», кажучи, що український соціалізм не партія, а громада – спілка вільних хліборобів на своїй землі (Свій, 1943: 2-3).

За кордоном М. П. Драгоманов дбав про те, щоб дати якомога більше матеріалів до пізнання України і її народу, культурних його заходів та прагнень для волі й рівності. У своїх працях «Про українських козаків, татар та турків», «Вільна спілка», «Историческая Польша и великорусская демократия», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Шевченко, українофіли і соціалізм» та ін., він розповідав про боротьбу українського народу за волю й землю; про те, що треба робити, щоб український селянин став вільним господарем на своїй землі та скинути владу московських царів над українським народом. Крім цього, виступав за створення по українських землях в Росії та Австрії політичних гуртків, які б за прикладом освіченіших європейських народів набралися сили й освіти та взялись за культурне, політичне і соціальне визволення народу (М. Г., 1942: 3; Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 2-3).

У 1878 році він радив українцям не стільки гнатися за утворенням власної держави, бо для цього треба спочатку набути силу якої тоді в українців не було. Натомість пропонував змагатися за те, щоб в корені змінити громадські порядки в Росії й Австро-Угорщині, як це роблять селяни інших національностей у європейських країнах. Разом з тим. М. П. Драгоманов гостро і рішуче виступав проти царату та великодержавницьких звичок московських соціалістів (Репетін, 1942б.: 5; Свій, 1943: 3). Михайлу Драгоманову належить теза про «космополітизм у цілях і націоналізм у формах» яку можна розуміти як прагнення до майбутнього, спільного для всіх народів, ідеалу політичної свободи, культурного розвитку й економічного добробуту, але зі збереженням своєї національної індивідуальності (Памяти великого эмигранта, 1943: 3).

Суспільно-політична праця М. П. Драгоманова вела до пробудження національної свідомості української інтелігенції та мала значний вплив на Івана Франка, Лесю Українку, Олену Пчілку, Михайла Павлика, Василя Стефаника (Бітенко, 1942: 2; Дорошенко, 1941: 3; Колос, 1942: 3; Луговий, 1941: 3; Ольга Косач про свою сестру Лесю Українку, 1942: 3).

Отже, із 14 розглянутих статей: 5 (фактично 4, де 5 стаття є закінченням (продовженням) однієї з чотирьох) біографічних статей Михайла Драгоманова; 6 біографічних статей про діячів української культури (Лесю Українку, Івана Франка, Михайла Грушевського тощо), де є згадка, що Драгоманов вплинув на формування їх світогляду або користувався великою повагою; 3 статті про становище української культури в під царською та більшовицькою владою, де Драгоманов згадується як один з культурних діячів, що боровся проти царської/імперської влади за культурний та політичний розвиток українців.

Географічний зріз періодичних видань зі статтями про М. П. Драгоманова вказує на те, що найбільша їх кількість була надруковано в газеті «Голос Полтавщини» (в частинах 64, 65 і 149 за 1942 р.), що видавалась у м. Полтава (що не є дивним, адже Полтавщина була малою Батьківщиною для Михайла Петровича). У наступних містах та газетах статті або згадки про М. П. Драгоманова були одноразовими (із Заходу на Схід): Луцьк («Український голос», ч. 4, 1942 р.), Проскурів (Хмельницький) («Український голос», ч. 2, 1942 р.), Кам'янець-Подільський («Подолянин», № 70, 1942 р.), Бердичів («Нова доба», ч. 16, 1941 р.), Житомир («Українське слово», ч. 9, 1941 р.), Бориспіль («Бориспільські вісті», № 64, 1943 р.), Кременчук («Дніпрова хвиля», № 32, 1942 р.), Дніпропетровськ (Дніпро) («Дніпропетровська газета», № 53, 1942 р.), Запоріжжя («Нове Запоріжжя», № 19, 1942 р.), Харків («Нова Україна», ч. 267, 1942) і Донецьк («Донецкий вестик», № 3, 1943 р.).

Висновки. Видання преси в окупованих територіях України було одним із напрямів агітаційно-пропагандистського та заспокійливого впливу на місцеве населення у воєнних умовах. Всі газети та періодичні видання перебували під контролем німецької цензури та мали дотримуватись трьох основних положень: роз'яснення населенню законів та порядків окупаційної влади; антирадянська пропаганда; обмеження тем і проблем українського національного державотворення (націоналістичної пропаганди), після спроби відновлення Української держави у червні 1941 р. Відповідно, політичні та національні погляди Михайла Драгоманова зробили його «персоною нон ґрата» в німецькій пропаганді, що підтверджує обмежена кількість персональних статей в окупаційній українській періодиці (5 статей за три роки в 4 газетах із 289 українських газет Райхскомісаріату «Україна» та Зони військової адміністрації). Однак, це не означає що його постать та біографія зовсім не використовувалась у нацистській пропаганді. Найчастіше Михайло Драгоманов згадувався у статтях, які мали за мету сформувати у читача проєвропейську (пронімецьку) орієнтацію. Зазвичай текст таких статей був наповнений стандартними пропагандистськими фразами: «німецька армія звільнила український народ від більшовицького гніту»; «українці отримали змогу долучитись до європейської культури»; «Німеччина – найпередовіша країна Європи» і тому подібні (Бітенко, 1942: 2; Колос, 1942: 3; Ніколишин, 1942: 3; Памяти великого эмигранта, 1943: 3; Парадинський, 1942: 2). З чотирнадцяти розглянутих статей лише одна стаття наприкінці свого змісту має відкриту нацистську пропаганду – заклик до «праці» у Німеччині на користь нової Європи, що розглядається німецькою владою особистий внесок українців боротьбу проти жидо-більшовизму (Свій, 1943: 3).

Перспективи подальших розвідок даної теми знаходяться у площині дослідження постаті Михайла Драгоманова в українській періодиці Генеральної губернії («Краківські вісті»), дистрикту «Галичина» («Львівські вісті», «Наші дні» тощо) та української еміграції у Третьому райху («Голос», «Український вісник», «Українська дійсність», «Пробоєм»). Це дозволить ширше дослідити біографію та суспільно-політичних поглядів М. П. Драгоманова у різних адміністративно-територіальних одиницях на які була розділена Україна під німецькою окупацією,

а також неупереджено розкрити його місце в національній та нацистській пропаганді. Зрештою, потрібно подолати застарілі радянські стереотипи та залучати українську періодику окупаційного періоду до розкриття всіх тем режиму нацистської окупації України 1941–1944 років. У свою чергу, дослідникам біографії Драгоманова потрібно перестати боятися, що вони там знайдуть «сенсаційну» статтю, де Михайло Петрович став активним прибічником націонал-соціалізму, схвально відгукувався про діяльність німецького фюрера та особисто закликав українців знищувати всіх ворогів Третього райху.

Список використаних джерел та літератури

1. Бітенко І., 1942. Леся Українка. Дніпропетровська газета. 5 березня, 53, 2.
2. Дорошенко О., 1941. Іван Франко (1856–1916). Нова доба. 26 вересня, 16, 3.
3. Д-ський. А., 1942. Київ. Український голос. 22 січня, 4, 4.
4. Колос М., 1942. Леся Українка (до 70-х роковин з дня народження). Нове Запоріжжя. 4 березня, 19, 3.
5. Луговий Андрій, 1941. Великий письменник українського народу: до 85-річчя з дня народження Івана Франка. Українське слово. 31 серпня, 9, 2-4.
6. М. Г., 1942. Драгоманів М. П. (1841–1895). Дніпрова хвиля. 2 липня, 32, 3.

УДК 94:326.9(477.51:430)«1942/1945»

Вікторія КОВАЛЕНКО
(м. Київ)

Примусова праця чернігівських остарбайтерів у Райху: спогади очевидців

Анотація. У статті висвітлено питання використання примусової праці чернігівських остарбайтерів у Райху за спогадами очевидців. Основна увага зосереджена на процесах вербування, примусового вивезення «східних робітників» та їх повсякденного життя у неволі.

Ключові слова: Чернігівщина, Друга світова війна, військова зона окупації, остарбайтер, примусова праця, спогади, Райх, східні працівники, листи, штрафи.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Друга світова війна стала однією з найтрагічніших сторінок людства: мільйони людей загинули, багато залишилося без домівок та засобів існування, руйнувалися сім'ї, більшість населення отримали як фізичні, так і психологічні травми. До цієї категорії «знедолених» слід долучити і «остарбайтерів» – українців з Чернігівщини, яких німецька окупаційна влада

примусово вивозила до Райху для роботи на підприємствах та у сільському господарстві на благо Великої Німеччини та бажаної перемоги у війні.

Радянська влада та її ідеологічний апарат довгий час цю категорію населення називали «зрадниками», замовчуючи справжню трагедію їх життя, а часто-густо, відправляючи їх до радянських концтаборів. І лише на початку 1990-х років, коли Німеччина почала виплачувати грошову компенсацію «східним робітникам», було знято завісу таємності «остарбайтерства» та пожвавилось вивчення цього аспекту історії Другої світової війни. Саме а цей час було знято гриф «таємно» з листів, листівок, написаних остарбайтерами, різних свідчень, інформаційних даних, що дозволило історикам розпочати активну дослідницьку роботу. На сьогоднішній день ця тема не втрачає своєї актуальності, адже в умовах російсько – української війни насильницьке вивезення українських дітей і дорослих з окупованих територій продовжується, певним чином дублюючи ті форми та методи депортацій, які були апробовані нацистами у період Другої світової війни.

Історіографія проблеми. У роки незалежності нашої держави, починаючи з 90-х років XX ст., питання примусової праці остарбайтерів у Райху набуло особливого значення та вивчення. Розпочинається активізація його дослідження такими українськими істориками як: О. Потильчак (Потильчак, 1998), Т. Пастушенко (Пастушенко, 2009), В. Лахно (Лахно, 2012), І. Еткіна (Еткіна, 2013), С. Землянська (Землянська, 2013), О. Чепіга (Чепіга, 2014), Л. Нестеренко (Нестеренко, 2015). Провідну роль у дослідженні цієї теми відіграє праця О. Потильчака «Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни», де подано детальний опис використання праці українських робітників у військовій економіці Райху в роки Другої світової війни (Потильчак, 1998). Особливої уваги заслуговує праця Т. Пастушенко «Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)», у якій вона подає детальну характеристику залучення остарбайтерів до праці у Третьому рейху (Пастушенко, 2009). Узагальнюючі матеріали по районах та свідчення самих остарбайтерів Чернігівщини відображені у роботах І. Еткіної (Еткіна, 2013), С. Землянської (Землянська, 2013), О. Чепіги (Чепіга, 2014). Значну увагу чернігівським остарбайтерам приділила дослідниця Л. Нестеренко, зокрема заслуговує на увагу її праця «Остарбайтери Срібнянщини: вербування, життя в неволі та після повернення» (Нестеренко, 2015). Грунтовну інформацію щодо особливостей окупаційного режиму та використання людського ресурсу у військовій зоні окупації, до якої входила Чернігівщина, містять видання «Чернігівщина в роки нацистської окупації: документи і матеріали» (Коваленко, Подкур, Лисенко, 2013) та «У роки неволі. Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини про перебування у неволі у роки Другої світової війни: збірник документів і матеріалів» (Воробей, Лобанова, Рябчук, 2016), які використані нами у публікації.

Мета дослідження. На основі спогадів очевидців відтворити цілісну картину політики Райху щодо трудової експлуатації цивільного населення з Чернігівщини на території Німеччини. Серед основних завдань є: висвітлити етап вербування та

використання його різних форм в регіоні, охарактеризувати процес вивезення «східних робітників», а також розкрити повсякденне життя земляків у неволі та їх повернення на Батьківщину.

Виклад основного матеріалу дослідження. На осінь 1941 року територія Чернігівщини була окупована нацистами і включена у військову зону окупації, яка перебувала під безпосереднім впливом німецького військового командування. Становлення окупаційної влади та окупаційного режиму в цьому регіоні мали свої особливості у порівнянні з іншими регіонами, в тому числі у напрямі використання людського ресурсу. Тут утверджувався суровий порядок та дисципліна щодо виконання владних інструкцій, використовувались терор, насилля та масові вбивства.

Вербування робітників з Чернігівщини для праці в Німеччині розпочалося наприкінці 1941 – на початку 1942рр. Основним рупором німецької окупаційної влади стала преса, де розкривалися тяжкі періоди життя та праці українців за радянської влади, а водночас демонструвалися переваги працюючих в Німеччині. Такими «агітаторами» виступали видання «Ніжинські вісті», «Вісті Остерщини», «Українське Полісся» тощо. Зокрема, на сторінках часопису «Українське Полісся» писалося: «Українські робітники, що побували в Німеччині на праці, знають, як культурно живе ця наймогутніша та найбільш індустріальна країна Європи… Населення країни не знає, що таке бути неписьменним, чи голодним або зле одягнутим. Тут всі працюють багато, але також добре заробляють і мають змогу, як то кажуть, відкладати зароблене на старість, на виховання дітей і на життєві радощі» (У роки неволі, 2016: 11). Як правило, більшість надрукованих статей завершувалися словами «Звертайтеся до вербувальної комісії!», тим самим, ініціюючи подальшу роботу на власне благо та на благо Райху.

Також на шпальтах тогочасних часописів друкувалися «листи з Німеччини» та фотографії «радісних» українських робітників. Цитуємо один з таких листів, який був надрукований у газеті «Ніжинські вісті» від жителя Носівки Василя Сагайдака: «Майстер – хороша людина. Купив мені костюм суконний, картуз, сорочку і велосипед новий…. Годують 5 раз у день, харчі хороші... Якби сказали зараз їхати назад у Носівку, то я б не захотів» (У роки неволі, 2016: 24).

На початковому періоді окупації агітація спрацювала і добровольці знайшлися. Але це тривало недовго, адже звістка про тяжкі та жахливі умови праці у Райху розлетілася швидко серед місцевого населення, і зрозуміло, що бажання їхати за кордон зникло. Тому, починаючи з весни 1942 року, окупаційна влада вдається до масових облав на цивільне населення із залученням поліції та збройних сил, адже німецьке керівництво вимагало конкретних результатів.

21 березня 1942 року відповідно до наказу фюрера Ф. Заукеля було призначено Генеральним уповноваженим з використання робочої сили, а 27 березня запрацювало Імперське бюро з використання робочої сили, яке мало на меті створити централізоване керівництво трудовими ресурсами та підвищити продуктивність роботи у Райху (Левченко, 2015:171).

Перша програма Ф. Заукеля від 20 квітня 1942 р. передбачала направити до Німеччини 1 млн 600 тис. робітників з окупованих країн, а у вересні цього ж року

було поставлено додаткове завдання – «залучити 400-500 тис. українських жінок у віці від 15 до 35 років для використання їх у домашньому господарстві» (Нестеренко, 2015: 154). Для того, щоб активно поставляти працівників до Райху, були створені спеціальні органи, які отримали назву біржі праці.

Коли нацистська влада зрозуміла, що можливість виконувати розпорядження Ф.Заукеля у містах вичерпана, то взялася за село. На цей час сільські старости та поліцаї мали складати списки родин із членами працездатного віку – жінок і чоловіків віком від 14 до 55 років для вивезення їх до Райху (У роки неволі, 2016: 102). «Обраних» викликали до старостату з речами та відвозили на залізничні станції, де їх у вагонах відправляли до Німеччини. «Збирання» трудового ресурсу відбувалося через погрози, арешти рідних, конфіскацію майна, знищення житла, розстріли, облави або ж загалом насильницьку евакуацію населення. Підтвердженням того, що німецькі коменданти та старости сіл переселяли українських робітників до Райху, як зазначає дослідниця Л. Нестеренко, є «Зведені акти-списки громадян, насильно вивезених до Німеччини під час окупації», які склали виконавчі комітети районних рад у 1944 р. на основі списків сільських рад (Нестеренко, 2015: 154).

Ті, хто попадав у «ворожу пастку», пережили важкі часи випробування на шляху до «обіцяного раю». Подорож чернігівських робітників до Райху була пеклом: переповнені товарні вагони, жахливі санітарні умови, за саботаж – розстріл. Підтвердженням цього є слова жительки с. Яблунівка Прилуцького району – Кашки Катерини Мусіївни: «У 42-му мене та ще кілька дівчат забрали німці, силоміць погрузили у вагони і повезли у Німеччину. Їсти нічого не давали, хто що встиг прихопити з собою з дому, те й мав. Навіть у туалет не випускали. Скільки ми так їхали - хтозна» (Нестеренко, 2015: 157). Подібну розповідь можемо прочитати зі свідчень працівниці з с. Іванківці – Кузнєцової (Бережної) Ольги Петрівни: «Доправили підводами до Прилук, а там посадили у товарні вагони з-під корів. Кізяки, сморід, антисанітарія… Їхали місяць, їсти не було чого, давали лише кип'яток, а на кожних дверях стояло по поліцаю з рушницею» (Нестеренко, 2015: 157). Були й ті, кому все-таки поталанило втекти з поїзда, і ті, кого закатували нацисти за втечу.

Загалом подорож тривала місяць. По прибуттю у визначені міста остарбайтерам видавали трудові книжки або картки. Остання мала вигляд картонного аркуша, куди з обох сторін вносилися відповідні записи. Трудова книжка була темно-зеленого кольору та мала 10 сторінок, на кожній з яких була вигравійована символіка Райху. Документи мали свої серії, номери, фотографію працівника, дані про нього (дата, місце народження тощо). На цьому документі також ставилася печатка.

Обов'язковим атрибутом було носіння на одязі знаку «OST». Якщо робітник порушував це правило, то карався штрафом у розмірі 150 рейхсмарок. Якщо не міг сплати, то його ув'язнювали до 3-х тижнів. До 1944 року знак для всіх вихідців з Радянського союзу був однаковий, а після – різними для українців, білорусів і росіян. Зокрема, в українців це був орнаментований еліпс із стилізованим тризубом. Як зазначає дослідниця В. Лахно, це здебільшого робилося спеціально,

щоб розпалити національну ворожнечу між робітниками з Радянського союзу (Лахно, 2012: 122).

Незважаючи на покарання, працівники сільського господарства ухилялися від носіння знаку - нашивки у межах господарства бауера. Однак, як тільки вони виходили за його межі, то знову пришивали.

Прибувши на територію Німеччини, «східні працівники» були направлені до карантинних спецтаборів, а потім до ринків робочої сили. Чоловіків купували за 25 райхсмарок, жінок – за 18 (У роки неволі, 2016: 154). Хтось з них працював на підприємствах, а хтось у сільському господарстві. Всю інформацію про їхню працю ми можемо знайти у листах, які вони писали до своїх рідних. За правилами, можна було надсилати лише 2 листи щомісяця на поштових картках, що містили чисту сторінку для відповіді. Це було введено спеціально з метою цензури написаного (Чернігівщина у роки нацистської окупації 2013: 419).

Умови життя, режим та оплата праці були різними, адже все залежало від специфіки роботи. Зокрема, жителька с. Красне Бахмацького району Чернігівської області – Марія Редька так описує свої умови життя у листі: «Робимо ми на фабриці шолковій, робота легка, робим з 6 ч. утра до 3 ч. дня. Ну ми ще на станках учимся, то легко зовсім. Їсти нам дають так: утром 300 гр. хліба, чай і масло, 3 ч. дня суп і в 7 ч. суп. У неділю вихідний, дають 2-а рази на день хліб і суп» (Чернігівщина у роки нацистської окупації 2013: 419) Для порівняння зазначаємо інформацію, яку подає нам жителька села Махначі Любечського району – Смолеговець Надія Петрівна: «…. Працювала на велосипедному заводі… Працювала на підсобних роботах по 12 годин, оплачували по 20 марок в місяць, харчувались 2 р. на добу і 250 гр. хліба, проживали в бараці, одяг і взуття видавали. Були факти знущань» (Нестеренко, 2015: 157). Таким чином, робочий час на підприємствах здебільшого коливався від 10 до 12 годин. Відомості різняться стосовно вихідних: десь він був хоча б один на тиждень або ж взагалі працювали без вихідних.

Нелегка праця була і у сільському господарстві. Ось як описує своє життя у листі жителька с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області – Надія Рева: «Живу у хазяїна, ну мені не очень-то хорошо… Устану зараз до корів, 12 корів і телят, треба їх погодувати, дай-но вищитать, це тобі не одна корова, 17 корів… Різна робота, цілий день і не присядеш, не так, як дома, коли схотів, тоді і сів… Не б'ють, а що лають, то не понімаю» (Чернігівщина у роки нацистської окупації 2013: 420).

Хоч робота не була легкою (залежала від пори року, особливо тяжко було у період жнив), все ж траплялися випадки, коли німецькі господарі толерантно ставилися до куплених ними працівників. Зокрема, у листі жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області Єфросинії Реви знаходимо наступне: «… Я живу у селі Вердені, у хазяїна, він дуже хороший і вона…» (У роки неволі, 2016: с. 168). Подібну інформацію знаходимо і у листі Марії Царенко, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області: «…. Бауері добрі, то я цим тільки й радію…» (У роки неволі, 2016: 209).

Стосовно оплати праці у сільському господарстві, то вона здійснювалася спочатку харчами та житлом, а згодом бауери почали давати кишенькові гроші. Знову ж таки можемо підтвердити це словами Марії Царенко: «Я получаю 20 марок (200 крб.) у місяць, але за їх нічого не купиш, крім дрібних прикрас – намиста, брошок і всякої бузи. Гроші перевожу на листи, марки, открытки…»(У роки неволі, 2016: 209).

Якщо говорити про статистику праці українських робітників у сільському господарстві та промисловості, то протягом 1942-1944рр. вона постійно змінювалась. За даними німецької сторони (травень 1942 р.): 60 % – працювали у сільському господарстві, 5,7 % – у видобувній промисловості, 5,8 % – у металургії, 11 % – у машинобудуванні, 2, 3 % – у хімічній промисловості, 1,4 % – в електротехнічній промисловості, 3, 1 % – на залізниці. Вже у липні цього ж року інформація різнилася від попередньої, адже 42,2 % працювали у сільському господарстві, решта – у промисловості та на будівництві. Станом на грудень 1944 р. у сільському господарстві працювало 35,8 % (Потильчак, 1998: 29).

Тяжким було також повернення остарбайтерів додому. Радянська влада вважала їх зрадниками, допитувала, погрожувала та свідомо знищувала. Зокрема, очевидці згадують: «….Декого, кого підозрювали, одразу відокремили від нас, посадили у «воронки» і повезли у невідомому напрямку….» (Плотникова, 2014: 64). А ті, хто не пройшли так звані «фільтраційні табори», були визнані ворогами народу та відправлені у концтабори ГУЛАГу.

Висновки. На основі спогадів «остарбайтерів» розкрито важливий напрям діяльності німецької окупаційної влади щодо використання людського ресурсу з Чернівщини, яка входила до військової зони окупації. З'ясовано, що трудова експлуатація чернігівських робітників до Райху проходила у декілька етапів. На початковому етапі – це добровільний виїзд жителів Чернігівщини, які повірили агітації про «райське життя» в Німеччині. Цю масштабну пропагандистську кампанію нацисти розгорнули протягом кінця 1941 – на початку 1942рр. а згодом окупаційна влада проводила масові депортації працездатного населення – насильницьке його вивезення на примусові роботи до Німеччини. Аналіз джерел та спогадів остарбайтерів переконує, що характер їх праці різнився, адже залежав від того, куди були розподілені працівники (сільське господарство чи підприємство). Також був різний режим праці, умови життя, раціон харчування, оплата праці тощо. Статистика розподілу працюючих у різних галузях також свідчить про певні тенденції та вимоги часу: спочатку більше працювало у сільському господарстві, згодом почала переважати робота остарбайтерів на промисловому виробництві, що , звісно, було пов'язано з військовими потребами Німеччини у 1943 -1944рр.

Свідчення остарбайтерів – це тяжка сповідь про фізично та психологічно травмоване життя молодої людини, яка після повернення на Батьківщину довгий час була морально приниженою з боку оточуючих, а радянською владою, в свою чергу, розцінювалась як ворожий та ідеологічно небезпечний елемент.

Дослідження даної теми є актуальним до нині з огляду на те, що спогади остарбайтерів допомагають відтворити цілісну картину політики нацистської окупаційної влади щодо трудової експлуатації цивільного населення з

Чернігівщини на території Німеччини. Проаналізовані в роботі матеріали засвідчують той факт, що запис та збереження усно історичних спогадів є одним з важливих напрямів збереження історичної пам'яті про війну, про тих українців, хто пережив тяжкі випробування на чужині. Цей науковий підхід, без сумніву, має бути використаним в умовах сучасної російсько – української війни 2014 -2025рр.

Список використаних джерел та літератури

1. У роки неволі. Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини про перебування у неволі у роки Другої світової війни: зб. док. і матеріалів, 2016. Упорядкув.: Р. Б. Воробей; Н. М. Лобанова, І. М. Рябчук. Чернігів: Десна Поліграф, 2016, 464.

2. Чернігівщина в роки нацистської окупації: документи і матеріали, 2013. Упорядники: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013, 496.

3. Еткіна І., 2013. Тема примусового вивезення окупантами жителів сіл на примусові роботи на сторінках щоденника учителя с. Авдіївки Понорницького району Чернігівської області Дмитра Браженка. Зб. наук. праць: Національна та історична пам'ять: Українські остарбайтери: доля і пам'ять. Випуск 9. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013, 131 – 139.

4. Землянська С., 2013. Висвітлення теми «остарбайтерів» у музейній експозиції чернігвського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Зб. наук. праць: Національна та історична пам'ять: Українські остарбайтери: доля і пам'ять. Випуск 9. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013, 122 – 130.

5. Лахно В., 2012. Одяг та взуття у повсякденному житті остарбайтерів у Третьому Рейху. Матеріали Всеукр. наук. конф. [м. Переяслав-Хмельницький], 5-6 жовтня 2012 р. Переяслав-Хмельницький, 2012, 119 – 123.

6. Левченко Ю., 2017. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941-1944 рр.: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017, 402.

7. Нестеренко Л., 2015. Остарбайтери Чернігівщини: вербування, умови праці на чужині та життя після повернення. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, вип.42. 153 – 161.

8. Пастушенко Т., 2009. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). Київ: Інститут історії України, 2009, 284.

9. Плотникова В., 2014. Доля громадян України, які постраждали від нацистських переслідувань. Матеріали міжрегіональної наук.-теор. конф. «Героїчні сторінки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років у патріотичному вихованні української молоді». Чернігів: ЧОІППО імені К.Д.Ушинського, 2014, 55–66.

10. Потильчак О., 1998. Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998.

11. Чепіга О., 2014. Спогади остарбайтера Коваленко Дарії Митрофанівни. Матеріали міжрегіональної науковотеоретичної конференції „Героїчні сторінки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років у патріотичному вихованні української молоді. Частина ІІ. Чернігів: ЧОІППО імені К. Д. Ушинського, 2014, 30–35.

УДК 94:326.95(=161.2)(430)«1937/1945»

Софія КВІТКО
(м. Київ)

Доля українських вязнів Бухенвальду (1937-1945 рр.)

Анотація. У статті досліджено долю українських військовополонених та цивільних осіб у концтаборі Бухенвальд у 1937–1945 рр. Проаналізовано соціальний склад ув'язнених, умови їхнього перебування та основні причини потрапляння до табору. Також розглянуто долю тих, хто зміг звільнитися, та значення цього історичного досвіду.

Ключові слова: Бухенвальд, військовополонені, концтабір, Друга світова війна, примусова праця.

Науковий керівник: *Попченко І. С.*, заступник директора, вчитель історії ліцею № 157 Оболонського району м. Києва.

Постановка проблеми. За час Голокосту було створенно більш ніж 44 тисячі об'єктів позбавлення волі. Я розглядаю один із них. Бухенвальд – нацистський концентраційний табір, розташований за 6 миль від міста Ваймар в Тюринґії. Заснований гітлерівцями влітку 1937 року, діяв 8 років, до 1945 року. В Бухенвальді за весь період його існування відбували ув'язнення близько 250,000 осіб різних національностей, з них було понад 5,000 українців. Однак через відсутність детальних записів та змішану реєстрацію національностей точна кількість українських полонених залишається невідомою.

Професії українських полонених, які потрапили до концтабору в Бухенвальді. Точно про це не написано у джерелах. Але можна припустити, що більшість з них військовослужбовці різних рангів та спеціальностей. Було відомо, що серед українців були представники різних соціальних груп та професій. Наприклад примусові робітники (остарбайтери), зазвичай це були молоді чоловіки та жінки які були вивезені на примусові роботи до Німеччини, у яких було дуже багато спроб втекти, але були звинувачені у порушених трудової дисципліни.

Члени ОУН: активісти українського націоналістичного руху, заарештовані за антинацистську діяльність. Військовополонені Червоної армії: офіцери та солдати , захоплені під час бойових дій. Цивільні особи: мешканці окупованих територій, які були звинувачені у співпраці з партизанами або опорі нацистському режимі.

Військовополонені та противники режиму. У концтаборі ув'язнювали противників гітлерівського режиму без вироку, на невизначений час, а від 1938 до квітня 1945 року – також громадян різних національностей, зокрема українців. На території площею 40 га розташовувалося 35 бараків, 15 одноповерхових будинків та 10 адміністративних і господарських споруд. В'язнів використовували переважно як робочу силу на довколишніх мануфактурах. Офіційно діяло відділення дослідження тифу і вірусних захворювань Інституту гігієни СС, де проводили експерименти над полоненими.

Перші українські в’язні були привезені до Бухенвальду переважно з Чехословаччини, Польщі та Франції. Однак остаточної статистики про кількість українців, які там перебували, на жаль, не існує, оскільки їх приписували до інших національностей.

Влітку 1943 року у Бухенвальді утворився інтернаціональний табірний комітет, який об’єднав секції німецьких, чехословацьких, австрійських, польських, радянських та інших в’язнів і готував їх до повстання. Внаслідок поразок і відступу гітлерівської армії 1943–1944 рр. з України до Центральної Німеччини було вивезено тисячі полонених. Тоді українська група в Бухенвальді стала найчисленнішою.

Кілька десятків українців, згуртувавшись навколо Свободи, Чорнія та Ступки, загинули в «марші смерті» (в дорозі з Бухенвальда до міста Флоссенбюрґ, Баварія). У день звільнення табору 3-ю американською армією в квітні 1945 року у Бухенвальді перебувало близько 21,400 осіб.

Надалі Бухенвальд упродовж п’яти років використовувався НКВС як концтабір для колишніх в’язнів і «остарбайтерів» – за цей час там загинуло близько 9,000 осіб.

Депортація українців з окупованих територій Європи під час Другої світової війни не була пов’язана з Францією чи Польщею як місцями депортації українців, які там перебували як робітники чи військовополонені. Під час Другої світової війни депортації часто відбувалися всередині Європи під контролем нацистської Німеччини або СРСР. Українці могли бути переміщені через участь у війні або опір проти режиму.

Деякі українці брали участь в антинацистському русі опору в різних країнах Європи під час Другої світової війни. Ця участь могла призвести до їхнього захоплення та депортації до концентраційних таборів за діяльність проти нацистського режиму.

Умови перебування в концтаборі. У Бухенвальді були надміру важкими. В’язнів піддавали примусовій праці, голоду, хворобам і фізичному виснаженню. Табір не мав газових камер, але багато людей загинули через побиття, медичні експерименти та відсутність належної медичної допомоги. Життя в таборі починалося з конфіскації майна і дезінфекції, після чого в’язнів реєстрували і розміщували в бараках. Капо мали значний вплив на життя в’язнів, керуючи їхнім повсякденним життям.

Скільки було занотовано померлих? З близько 250,000 ув'язнених, які пройшли через Бухенвальд з дня його заснування, близько 56,000 померли або були вбиті. Переважна частина загиблих — євреї та політичні в'язні, але також радянські (українські включно) військовополонені, цигани та гомосексуали.

Як склалась доля тих , хто зміг звільнитися з концтабору? На жаль, точної інформації немає. Але ті хто поверталися з таборів, зазвичай зазнавали значних фізичних і психологічних травм. Після звільнення вони могли повернутися додому, але часто мали проблеми з реабілітацією та інтеграцією в суспільство через пережиті страждання. Надалі деякі з них стали учасниками подальших історичних подій чи активістами у боротьбі за права людини.

Висновки. Українці становили значну частину ув'язнених у Бухенвальді. Вони потрапляли до табору як військовополонені, остарбайтери, члени націоналістичного підпілля чи цивільні, звинувачені в опорі нацистам. В'язні зазнавали важких умов життя, примусової праці, знущань і медичних експериментів. Навіть після звільнення їхня доля часто складалася трагічно. Дослідження цієї теми залишається актуальним, особливо в контексті сучасних викликів, пов'язаних із депортацією українців.

Список використаних джерел та літератури

1. Апанович О. М., 1969. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ: Наукова думка, 224.

2.Борисенко В., 1993. Початок війни чи революція? (До постановки проблеми). Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Третіх Всеукраїнських читань. Київ-Черкаси, 47-50.

3.Енциклопедія Сучасної України. Бухенвальд. [Онлайн]. Доступно: esu.com.ua

4.Вікіпедія. Бухенвальд. [Онлайн]. Доступно: uk.wikipedia.org

5.Zbruc.eu, 2018. Тріумф Людини: українські в'язні концтаборів Третього Рейху. [Онлайн]. Доступно: zbruc.eu

УДК 930:327(477:47+57)

Андрій КАРАБАРДІН
(м. Київ)

Україна та її виконання зобов'язань: ретроспектива статті Євгена Гловінського «Борги Росії і Україна» в журналі «Тризуб»

Анотація. У представленому матеріалі аналізується стаття Євгена Гловінського «Борги росії і Україна», опублікована в журналі «Тризуб» у 1927 році, в якій розглядається питання боргових зобов'язань як чинник політичної незалежності та суверенітету держави. Даний аналіз дозволяє простежити історичні паралелі з сучасними реаліями української держави, яка в умовах повномасштабного вторгнення зберігає фінансову відповідальність перед міжнародними партнерами.

Ключові слова: Євген Гловінський, зобов'язання, фінанси, борг, журнал «Тризуб»

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін, декан історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. В грудні 1927 року в числі 105 еміграційного журналу «Тризуб» була опублікована стаття економіста Євгена Гловінського «Борги росії і Україна». У цій праці автор досліджує питання боргових зобов'язань в контексті

існування УНР в екзилі. Одним з основних лейтмотивів статті є такий, що борги це не тільки питання фінансів, а й проблема впливу на політичну незалежність держави. Доведено, що питання фінансових зобов'язань є важливим фактором спроможності країни до самостійного політичного та економічного існування. Україна в своїй історії неодноразово демонструвала готовність виконувати зобов'язання, на які вона на себе взяла, незважаючи на складнощі умов. Сьогодні, під час періоду повномасштабного вторгнення, країна знову опинилася перед викликами, які пов'язані з міжнародними фінансовими зобов'язаннями у надзвичайно складному становищі. Цей період кардинально змінив економічне становище держави, що призвело до різкого зростання державного боргу та необхідності в міжнародній підтримці. Водночас Україна продовжує дотримуватись взятих на себе зобов'язань, що в свою чергу підтверджує її здатність до фінансової відповідальності навіть в умовах жорсткої війни.

Одним із ключових факторів сучасності в цьому аспекті є тісна співпраця з міжнародними партнерами – США, Європейським Союзом, іншими країнами та міжнародними фінансовими інституціями. Вони надають Україні значну фінансову підтримку у вигляді кредитів, грантів, військової допомоги, що робить питання боргової відповідальності та питання зобов'язань особливо актуальним. В цьому контексті аналіз статті Євгена Гловінського дозволяє простежити історичний зв'язок між питаннями боргових зобов'язань і політичної незалежності, а також визначити, які уроки з минулого можуть бути актуальними для сучасної України.

Мета даного дослідження є аналіз статті Євгена Гловінського «Борги Росії і Україна» та виявлення уроків, які можуть бути застосовані в сучасній фінансовій політиці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євген Гловінський був українським економістом, який активно досліджував фінансові питання України, в тому числі і її зобов'язання. Він здобував освіту в Київському університеті імені Святого Володимира, проте через революційні події був змушений залишити навчання та приєднатися до армії УНР. Вже в еміграції у 20-х роках він здобуде освіту економіста в Подєбрадській академії в Чехословаччині. Його діяльність в подальшому буде присвячена науковим дослідженням фінансової системи УРСР [2].

У грудні 1927 в журналі «Тризуб» була опублікована його стаття «Борги Росії і Україна». У ній автор насамперед розглядає питання державної заборгованості як передусім політичну проблему, а вже потім фінансову. Гловінський наголошує на тому, що для України як незалежної держави важливо інтегруватися в міжнародні фінансові відносини, що неможливо без прийняття певних зобов'язань. Одним із ключових аспектів цього є розподіл державних боргів після зміни територій, адже відокремлення нової держави традиційно супроводжується передачею їй частини попереднього боргу. Це відповідає як міжнародному праву, так і загальній фінансовій логіці, оскільки відмова від боргів може розглядатись як несправедливе економічне збагачення за рахунок іншої сторони. Гловінський зазначає, що міжнародна фінансова спільнота не може сприймати нову державу як серйозного партнера, якщо вона відмовляється від зобов'язань, які випливають з її історичного

минулого: «...з існуванням в правній свідомості цивілізованих народів ідеї про конечність переходу державних зобов'язань у випадку державного приємства ми мусимо рахуватися». Тобто УНР, на його думку, мала б брати активну участь у переговорах щодо боргів, оскільки це було питанням не лише економічної політики, а й міжнародного авторитету країни.

В історичному контексті проблема російських боргів загострилася після революції більшовиків в листопаді 1917 року. Новий уряд, прагнучи розриву зв'язків з імперським минулим і відмови від будь-яких фінансових зобов'язань перед Заходом, спеціальним декретом з 01 грудня 1917 року анулював всі зовнішні борги імперії. Таке рішення неодмінно викликало різке невдоволення серед західних кредиторів, особливо у Франції, яка володіла 62% виплат за довоєнними позиками. Як писав Гловінський, у французів на той момент існувала певна нервозність, яку вони проявляли «кожного разу, коли починаються пертрактації з СССР в справі признання цих боргів».

Борги імперії економіст поділяв на три основні категорії. По-перше, це довоєнні зобов'язання, які були накопичені до 1914 року та включали в себе державні та муніципальні позики. По-друге, військові борги, які були набуті імперією під час Першої світової війни та становили близько 7,68 млрд рублів. По-третє, Гловінський прогнозував можливості появи зовнішніх боргів радянського союзу, які могли б стати предметом майбутніх міжнародних перемовин.

Україна, яка проголосила незалежність у 1918 році, опинилася у складному становищі. З одного боку, вона прагнула бути визнаною міжнародною спільнотою, оскільки дипломатичне визнання було критично важливим для закріплення її державності. З іншого боку, перед нею постало питання, чи брати на себе частину боргів вже колишньої імперії, від яких відмовився більшовицький режим. Гловінський у статті підкреслює, що ухвалене рішення щодо взяття на себе певної частини фінансових зобов'язань мало б значний вплив на репутацію країни. Гловінський доводить, що для України це - це не лише питання економіки, а й важливий фактор міжнародного визнання та престижу: «Як суверенний міжнародній чинник, як відокремлений від инших народнє-господарчий організм, Україна повинна буде увійти в зв'язок з цілим комплексом світових господарчих відносин і прийняти на себе певні зобов'язання, як перед стороннім світом, так і перед власним населенням».

Україна в цій ситуації могла б використати свою позицію в борговому питанні як інструмент дипломатії, демонструючи власну готовність до співпраці з західними державами в обмін на підтримку та допомогу в різних аспектах [1, с. 2–8]. Як продемонструвала історія, питання боргів так і не було врегульоване із-за повного контролю радянською владою над Україною. Проте сам факт постановки проблеми в публічному просторі свідчив про прагнення української інтелігенції мислити в категоріях міжнародного права та довгострокових державних інтересів, незважаючи на статус держави в екзилі.

Висновки. Уроки з цієї дискусії, яку заклав в своїй статі Євген Гловінський, мають значення у сучасних реаліях. Як і в минулому, так і сьогодні репутація країни на міжнародній арені визначається не лише військовими успіхами, а й

здатністю дотримуватися взятих на себе зобов'язань. Україна показала себе як надійний партнер для своїх союзників, що позитивно впливає на продовження фінансової та військової допомоги. Держава станом на сьогодні демонструє високий рівень відповідальності у виконанні своїх міжнародних зобов'язань у надзвичайно складних умовах війни [3, 4, 5].

Як і 100 років тому, відповідальність у фінансових питаннях сьогодні є ключем до підтримки з боку держав-партнерів. У 20-х роках XX століття це обговорювалось в контексті прагнення УНР в екзилі стати повноправним суб'єктом міжнародного права. Вже сьогодні Україна, продовжуючи виконувати свої обіцянки, тим самим інтегрується у світову економічну та політичну систему, зміцнює довіру партнерів та посилює власні позиції на міжнародній арені. В подальшому такий підхід актуальний в контексті основи для післявоєнного відновлення країни, зокрема через довіру до України як партнера, який виконує фінансові та політичні зобов'язання.

Список використаних джерел та літератури

1. Гловінський Є. Борги росії і Україна. Тризуб. 1927. ч. 47 (105). с. 2-8.

2. «Оптиміст української нації». Ржищівська міська територіальна громада. URL: https://rzhyshivska-gromada.gov.ua/news/1708332460/ (дата звернення: 21.02.2025)

3. Україна готова виконати зобов'язання потенційного члена на вступ в ОЕСР – Шмигаль. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3632769-ukraina-gotova-vikonati-zobovazanna-potencijnogo-clena-na-vstup-v-oesr-smigal.html (дата звернення: 25.02.2025)

4. Україна налаштована на співпрацю та виконує всі зобов'язання перед МВФ – Ірина Мудра. Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-nalashtovana-na-spivpracyu-ta-vikonuye-vsi-zobovyaz-93089 (дата звернення: 25.02.2025)

5. Україна підтверджує свої зобов'язання сприяти вільному і всебічному розвитку громадян України, зокрема представників національних меншин. Міністерство закородонних справ України. URL: https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-nalashtovana-na-spivpracyu-ta-vikonuye-vsi-zobovyaz-93089 (дата звернення: 25.02.2025)

УДК 94:161.201.3(477)"1917/1991"

Євгена ВАСИЛИШИНА
(м. Київ)

Вплив радянської диктатури на українську ідентичність

Анотація. Стаття досліджує вплив радянської диктатури на формування та трансформацію української ідентичності, аналізуючи сучасну історіографію з цієї теми. Особлива увага приділяється механізму масових репресій проти української культури та інтелігенції. Окреслено ключові підходи сучасних дослідників до оцінки наслідків радянського панування для національної свідомості українців.

Ключові слова: радянська диктатура, репресії, голодомор, депортації національно-визвольний рух.

Науковий керівник: *Доценко В. О.*, професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агресія Російської Федерації вивела Україну на нову траєкторію, де ключовим питанням постає збройний опір та збереження незалежності держави. Розстріл російського парламенту 1993 року є незаперечним доказом продовження імперської політики РФ, яка веде свою тяглість з часів Радянського Союзу.

Створення Української Соціалістичної Радянської Республіки було вимушеною поступкою російської комуністичної влади українському національному рухові. УРСР мала деякі формальні ознаки держави (кордони, органи влади, символіку), проте не було головної – суверенітету. Національно-визвольні змагання та непокірний український народ вимагав вирішення проблеми укріплення авторитарної влади. Таким рішенням стала українізація. Тимчасова українізація сприяла переходу частини комуністів на національні позиції, витворенню українського пролетаріату, активної культурної і наукової діяльності української еліти. Все це підірвало рівновагу сил і створило загрозу контролю Москви над УРСР. Баррінтгон Мур зауважив: «Немає буржуазії – немає демократії». Українські митці, науковці та політичні діячі були означені радянською владою як «українські буржуазні націоналісти», тож українізація завершилася політичними репресіями.

Розправа над національною елітою показала ілюзорність надій національних комуністів поєднати лояльність до комуністичних ідеалів зі служінням національним інтересам. Самогубство Хвильового і Скрипника завершили десятирічний період українізації. Прес більшовицького терору буквально розчавив українську культурницьку еліту. «Чистка» набула тотального характеру. (Грицак, 2024: 326) За підрахунками Ю. Лаврієнка, одного з діячів національного відродження, якому вдалося вижити під час Другої світової війни і виїхати на Захід, в УРСР у 1930-х було ліквідовано майже 80% творчої інтелігенції, що дало підстави назвати цю добу «розстріляним відродженням» (Грицак, 2024: 326).

Найтяжчим злочином Сталіна було влаштування голодомору 1932-1933 років, який сьогодні визнаний геноцидом. Окрім людських втрат, голод завдав морального удару та невиправної шкоди українському національному життю, практично знищив село з його багатими народними традиціями. З'явилося колгоспне село, яке не повставало проти радянської влади. Почуття індивідуалізму, яке було основною рисою селянина, приглушила примусова колективізація. Початок процесу «із селян – у радянських людей» завершився вже після Другої світової війни. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти, призупинив «українізацію» міст Сходу та Півдня України, адже поповнення міського населення відбувалося в основному за рахунок імміграції з

Росії. (Грицак, 2024: 336) Бідна людина з низьким соціальним статусом та освітою, яка на короткий час підніметься зі злиднів, а потім опуститься назад, імовірно, буде більш стурбована щоденним виживанням, ніж політичною активністю (Фукуяма, 2019: 437).

Для покарання та ізоляції «неблагонадійних» прошарків населення, а також з метою моноетнізувати державу та контролювати демографічні показники, радянська диктатура використовувала депортації. Також насильницьки вивезені люди часто ставали безоплатною робочою силою. Серед хвиль депортацій можна виділити виселення українців, що стало наслідком насильницької колективізації.

До весни 1930 року українське село накрила хвиля селянських повстань. Влада не лише заарештовувала та ув'язнювала лідерів селянських повстань, а й висилала з України та переселяла кожного, кого вважала куркулем – цей термін спочатку застосовувався до заможних селян, а потім був поширений на кожного, хто не належав до найбіднішого прошарку сільського населення. (Плохій, 2023: 327) Саме поняття «куркулі» більшовики застосовували дуже широко – не лише до тих, хто дійсно мав великі господарства, а й до всіх, хто публічно виказував антирадянські почуття (Грицак, 2022: 247). Загалом за період між осінню 1939 і червнем 1941 року радянські спецслужби депортували з України близько 1,250,000 осіб (Плохій, 2023: 342).

Після закінчення Другої світової СРСР поглинув нові регіони України, які раніше належали до інших державних утворень. Сталін запечатував кордони не лише за допомогою демаркаційних ліній, а й нескінченними кампаніями проти капіталістичного Заходу, зачиняючи браму до Європи.

Депортації були спрямовані головним чином на те ,щоб приборкати опір бійців УПА, що тривав ще у Західній Україні ще довго після війни. (Плохій, 2023: 371).

Українська повстанська армія виникла на територіях, окупованих нацистською Німеччиною і для оборони від неї. Але із приєднанням Західної України до УРСР УПА стикнулася з новим викликом: боротьбою за здобуття української політичної самостійності. Об'єднання українських земель у складі однієї держави було давньою мрією українських націоналістів. Ярослав Грицак зазначає про всенародний характер боротьби повстанців проти радянської влади – таких масштабів не вдалося б досягти, якби ОУН-УПА, як стверджували радянські ідеологи, були «зграєю найманих убивць» (Грицак, 2024: 496). Ця боротьба тривала до загибелі головнокомандувача УПА Романа Шухевича (1950), вбивства у Мюнхені Лева Ребета (1957) і Степана Бандери (1959), та спротив УПА мав політичні наслідки у майбутньому.

«Відлига» 1960-х відзначається появою молодих митців і літераторів – так званих шістдесятників, діяльність яких набувала все виразнішого національного спрямування. Новим явищем національного руху також стали ідеї легальної боротьби Левка Лук'яненка.

Під впливом арештів нової української інтелігенції Іван Дзюба і Василь Стус виступили з протестом після прем'єри фільму «Тіні забутих предків». Праця Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» стала головною політичною програмою

українського національного руху на довгі роки. Засудження В'ячеслава Чорновола за підготовку збірника «Лихо з розуму» продовжило хвилю арештів. Репресії були спрямовані передусім проти всього, що містило хоча б найменший натяк на українську самобутність. Влада потенційно вела до посилення та радикалізації дисидентського руху. Та цей рух не набув масового характеру, про що написав Стус у вірші, присвяченому пам'яті Алли Горської: «…де жменька нас. Малесенька шопта лише для молитов і сподівання». Утворення Української гельсинської спілки вивело вперше українську справу за межі міжнародної ізоляції. Всіх членів УГС було ув'язнено терміном до 15 років. Наслідком репресій стало повне розчарування культурної еліти в комунізмі.

За умов жорстокого державного тиску ці рухи репрезентували активність нечисленної групи людей, які не могли протиставити режиму нічого, крім своїх ідей та власної мужності. Але їхня діяльність послужила добрим засівом під ті важливі політичні зміни, які пережила Україна у 1985-1991 рр. (Грицак, 2024: 536).

Вибір національної мови є політичним актом з боку тих, хто нею розмовляє. Головним інструментом культурної асиміляції є державна система освіти і, далі, вибір мови для сфери публічного адміністрування (Фукуяма, 2019: 201). Та все ж з покоління в покоління наша ідентичність пліч-о-пліч з трагедіями дійшла до нас дещо скалічена, ментально травмована. Комуністичний режим заміняв нашу культуру своєю, безпечною, інтернаціональною, вплив якої ще й досі відчутний. Радянський Союз витратив сімдесят років на формування «нової радянської людини», космополіта, що вийшов за категорії етнічної належності й релігії. А коли СРСР розпався на союзні республіки в 1991 році, старі національні ідентичності, що вважалися мертвими, відновилися (Фукуяма, 2019: 197). Іван Лисяк-Рудницький зазначає, що для України не так небезпечна русифікація, як малоросійство. Ця небезпека виражається у відсутності політичних амбіцій через довгостроковий патерналізм та асиміляцію.

Політика колоніалізму, крім культурного простору, була також спрямована на економічний, про що свідчить жорстка централізація, коли розпорядження будівництвом і виробництвом, всіма економічними потужностями і природо-ресурсним потенціалом України відбувалося із Москви. Паралельно із форсованою індустріалізацією та урбанізацією відбувалось знищення міст, що з часів середньовіччя мали Магдебурзьке право і європейський рівень розвитку. Тож справа розриву з колоніальною спадщиною минулого у всіх сферах для українців набирає сьогодні першочергового значення.

Пакт Молотова-Рібентропа розв'язав Другу світову війну, в якій Україна зазнала надзвичайних демографічних та матеріальних втрат. З того часу російська риторика спрямована на визнання власної виняткової ролі в перемозі над нацизмом і виправдовує політику агресії міфами про народ-визволитель.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що Україна є спадкоємцем народно визвольного руху, і аж ніяк УРСР. Збройний опір УПА був загнаний у підпілля та відродився у шістдесятниках вже у культурній орбіті. Адже культура - це те, що лишається і проб'ється крізь все. Позбавити націю мови, літератури,

історії, музеїв означає програти боротьбу. Тож культура – це технологія, так само як мова – політичне явище.

Історія важлива для нашої ідентичності і особливо виходить на поверхню, коли з'являються сучасні проблеми. Тож сьогодні, у час збройного протистояння з агресором, ми маємо пам'ятати, на чиїх плечах стоїть відновлення незалежності 1991 року, зберегти політичний суверенітет, цілеспрямовано руйнувати міти СРСР та наративи її спадкоємиці РФ.

Список використаних джерел та літератури

1. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. «КСД» Харків 2023. С.327, 342, 371

2. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глоболізації демократії. « Наш Формат » Київ 2019. С. 197, 201, 401, 437.

3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. «Портал» Київ 2022. С. 247.

4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст. yakaboo publishing Київ 2024. С. 326, 336, 496, 536.

УДК 95:355.48-055.2(477)«1914/1919»

Вероніка КОВБАСА
(м. Київ)

Жінки у складі Легіону українських січових стрільців: історія суспільного визнання

Анотація. Жінка у складі війська на початку XX ст. була сенсацією, тому суспільство приділяло значну увагу жінкам, які служили в лавах УСС.

Ключові слова: Перша світова війна, УСС, Жіноча чота УСС.

Науковий керівник: *Єрмак Т. М.*, директор ліцею № 157 Оболонського району міста Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження Українськими жінками на фронті Першої світової війни цікавилася преса. Німецькомовні газети розмістили низку публікацій про Олену Кузь. Ілюстроване видання «Illustrierte Gesschichte des Weltkrieges» 1914/16 містить інформацію про Олену Кузь. Також пізніше жінки-емігрантки колишні вояки УСС писали свої спомини та друкувалися на шпальтах часопису української діаспори в США «Наше життя», зокрема викладаючи світлини.

Під час Першої світової війни вийшла серія марок, які відображали боротьба УСС. Серед них марки із зображенням Степанів Олени. Образи жінок-воїнів УСС

відображені у листівках, виданих у Відні «Українським видавництвом» із образами Галечко Софії та Степанів Олени.

Увіковічненню жінок УСС сприяла Пресова квартира при УСС. Зокрема, художник - січовий стрілець Курилас Остап створив портрет однієї із найпопулярніших жінок-воїнів Степанів Олени на фоні лісу із зброєю в руках у 1917 році. Він належить до фондів Національного музею у Львові. З Національного музею імені Андрея Шептицького у місті Львів отримали таку інформацію «Портрет Олени Степанів не у нашій збірці, його місцезнаходження невідоме. Портрет знаний лише зі старої репродукції. Старший науковий співробітник Олеся Семчишин».

Народний фольклор також свідчив про те, що суспільство захоплюється жінками, які мали мужність піти на фронт. Найбільше оспівана в народних піснях Степанівна Олена. Про неї іде мова у таких народних піснях як «Коло Тухлі славні гори поросли лісами», «Ой на горі на високій пшениця хвилює», «Ой дівчина молоденька нагнула калину». Кладезем інформації про жінок в рядах УСС є народна пісня «В дев'ятьсот штирнастім році, як жнива зачались». У ній згадуються Степанів Олена під іменем «Степанівна», Галечко Софія, Дмитерко-Ратич Гандзя, Михайлиишин Павлина, Кузь Ірина і Рис Павлина, де вони представлені як героїні шановані народом. Жіночій чоті в загальному присвятив пісню Маковей Осип. Це марш «Жіноча чота Легіону УСС», мелодія пісні – народна, з лемківської пісні «Я до лісу не піду». Рефрен дороблений Осипом Маковеєм.

Під час дослідження також вдалося виявити три п'єси присвячені жінкам УСС. Зокрема, п'єсу «Софія Галечко» Угрина-Безгрішного Миколо, видану у 1925 році у Львові. У сюжеті п'єси розповідається про те, що Софія повертається додому з навчання в Грацу. Тітка Марія планує видати її заміж за юриста Тараса, який просить Софія вийти за неї заміж, але дівчина рветься на фронт, де воює її коханий Андрій Куровець і вступає до лав УСС. Інша п'єса українського письменника і літературознавця Бабія Олеся «Олена Степанів» вийшла в Чикаго у 1966 році. п'єса Олеся Бабія «Олена Степанів». У творі висвітлюється її діяльність під час Першої світової війни, полон і подальше життя.

Подальший історичний фон не сприяв розвитку інтересу суспільства до жінок, які воювали в УСС, оскільки західноукраїнські землі опинилися у складі Другої Речі Посполитої, Чехословаччини та Наддніпрянська Україна у складі СРСР, де жінки УСС зазнали переслідувань. Ситуація змінилася з розпадом СРСР та проголошенням незалежної України. Інтерес до жінок, які воювали в лавах УСС відновився, особливо з початком російської інтервенції у 2014 році та початком повномасштабної російсько-української війни. Зокрема, сучасний художник, поет, актор і сценарист, вокаліст, аніматор і громадський діяч родом з міста Рівне Журавель Юрій Григорович створив дві картини, які стосуються особи Галечко Софії: портрет і шарж, на якому Софія зображена під час бою. Ми взяли у нього інтерв'ю передали наші напрацюванні в даній роботі Юрію Журавлю, щоб він у своїй Книзі «Знай наших» та однойменній серії календарів з теми зміг приділити увагу створенню портретів інших жінок УСС. Із портретів, створених сучасниками

маємо ще портрет Степанів Олени у виконанні Богдановського Максима. Він відомий тим, що видав серію історичних коміксів «Княжа воля» та «Воля». У інтерв'ю пан Максим розповів, що портрет створений у техніці псевдограв'ювання. Портрет Олени Степанів та Софії Галечко художниці Ганна Ренькас виставлений у Музеї жіночої і гендерної історії міста Харкова.

У сучасній літературі також відбувається увіковічнення жінок УСС. Зокрема Шкраб'юк Петро Васильович – український поет, прозаїк, есеїст, літературознавець, історик, член Національної спілки письменників України з Івано-Франківщини, оспівав Степанівну Олену у вірші «Ой, там на Маківці», порівнявши її із Жанною д'Арк. Автор даної дослідницької роботи також спробувала у своєму вірші «Жінки УСС» виразити своє захоплення мужністю жінок-воїнів.

П'єса написана у 2011 році сучасним театрознавцем і драматургом Юзюком Ігорем «Там під чорним лісом Banderado» про Куницьку Аделю реквієм у 4 діях з прологом і епілогом, відображає захоплення самопожертвою української жінки.

Увагу на українських жінок у Легіоні УСС звернули також сучасні письменниці. Зокрема Роздобудько Ірен у романі «Неймовірна або Ода до радості», виданій в 2022 р. про Телігу Олену згадує про Бачинську-Донцову Марію. У книзі цитуються вислови Марії про Олену, дуже делікатні і доброзичливі. Правда, письменниця описує Марії уже після закінчення війни у контексті її відносин з Донцовим Дмитром та Телігою Оленою.

Марія Матіос у романі «Букова земля» приділяє увагу Кузь Олені. Письменниця описує конфлікт родини барона Василька Миколи з Кузь Оленою через те, що з нею почав зустрічатися його син. Про Кузь Олену із усіх жінок УСС найбільше писала місцева і закордонна преса, її здоров'ям цікавився імператор і вона була у близьких стосунках з Шрат Каттеріною – фавориткою імператора Франца-Йосифа ІІ. Сам імператор цікавився станом здоров'я Олени. На фронті грані між соціальними станами дещо стиралися, але при поверненні в тил після поранення Яремівна стикнулася з неприємною дійсністю. Застосувавши всі свої зв'язки барон Василько, зробив все, що знищити кар'єру і героїзацію Ірини. Її було звинувачено в тому, що вона незаконно носить золоту відзнаку і офіцерський мундир, дівчині не дали можливості закінчити офіцерські курси, звільнили з шпиталю, де вона опікувалася пораненими воїнами і відправили працювати на залізницю. Не дивно, що після цього про неї ніде ніяких відомостей не було аж до самої смерті. Пані Олена пережила велике розчарування, відійшла від політики та публічності. У цьому відношенні не розділяємо характеристики М. Матіос Олени Кузь як аферистки. Вважаємо, що вона стала жертвою станових упереджень. Не дивно, бо навіть сучасники Кузь Олени сприйняли за чисту монету інформацію, яка знищила репутацію Яремівни. Зокрема, Трильовський Кирило характеризує Олену негативно у своїх спогадах. Свою роль зіграла і заздрість, бо Олена стала вхожою в імператорський двір та улюбленицею імператорської фаворитки. Реальність жорстока: селянка не могла стати баронесою – надто велика соціальна прірва, чого Олена не до кінця усвідомлювала.

Висновки. Отже, ушанування жінок УСС відбувалося ще в роки Першої світової війни через поширення їхніх фото, тиражування листівок, марок, створення портретів, шаржів, п'єс. Після війни продовжується в середовищі української діаспори. У Незалежній Україні інтерес до жінок УСС відновився. Маємо сучасні романи, п'єси про них, вірші, портрети, але експозиції у Музеях велика рідкість. Окремі картини є у Львівському Національному музеї імені А. Шептицького, у Музеї жіночої і гендерної історії у Харкові та Військовому національно-історичному музеї у Києві.

Список використаних джерел та літератури

1 Illustrierte Gesschichte des Weltkrieges 1914/16. Fünfter Band. Stuttgart, Berlin, Leipzig, Wien: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1917. — С. 347.

2. Бабій Олесь. «Олена Степанів» - Чикаго, - 1966 – С.156

3. Дмитерко-Ратич Ганна. Перед вимаршем. // Наше життя, - вересень 1954 р. частина 8 - 3,4, 6 с.

4. Крижанівський. Осип Курилас. Львів, 2008 – С. 279.

5. Кузьменко Оксана. Стрілецькі пісні / Упорядник Оксана Кузьменко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. – 640 с.

6. Лялька Я. Увічнена в бронзі // Товариство "Рідна школа": історія і сучасність: Наук. альм. Ч. 5. – Львів, 2009. – С. 254, 255.

7. Маковей Осип. Вірші та оповідання. – Київ: Центр навчальної літератури, 2020 р. – С. 284.

8. Матіос Марія. Букова земля. – Київ: Абабагаламага, 2023 р. - С. 927.

9. Татаринська-Скубова Марія // Марія Скубова. Спомини // Український робітник, Торонто-1951 р. - 32.

10. Трильовський К. З мого життя. Київ — Едмонтон — Торонто: Канадський Інститут Українських Студій, видавництво «Таксон», 1999. — С. 179—180.

11. Шкарб'юк Юрій. А довкола — Батьківщина. Поезія. — Львів: Каменяр, 2017. — С. 147

УДК 94:321.1+342.1(439)

Оксана БРЮХНО
(м. Київ)

Виникнення та формування національної держави в Угорщині

Анотація. У публікації розглянуто проблематику виникнення та формування національної держави в Угорщині. Особливу увагу приділено аналізу історичних подій, які вплинули на формування етнічного складу угорського суспільства.

Ключові слова: Угорщина, етнічність, державність, Тріанонський мирний договір, населення, угорці, мадяризація, національні меншини.

Науковий керівник: *Дмитренко С. П.*, професор кафедри історії міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат політичних наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед учених, які досліджували та аналізували виникнення і формування національної угорської державності, можемо визначити таких дослідників, як: С. Віднянський, О. Давимука, В. Коцур, Л. Маккаї, І. Мандрик, О. Пархомчук, А. Тейлор, Д. Ткач, І. Тодоров та інші.

Етнічний фактор відігравав ключову роль у політичному, соціальному та культурному житті Угорщини. Цей період був позначений драматичними подіями, що суттєво вплинули на етнічний склад населення та позицію країни в регіоні.

Після Першої світової війни Угорщина, як частина Австро-Угорської імперії, зазнала поразки. Розпад імперії 1918 року призвів до утворення незалежної Угорської Республіки, але її незалежність була відразу затьмарена територіальними втратами. Революція 1918–1919 рр. в Австро-Угорщині породила нові національно-державні орієнтири: угорці, українці, інші слов'янські та румунський народи повели боротьбу за формування своїх незалежних держав [1; 7; 14-16].

За Тріанонським договором 1920 року Угорщина втратила понад 2/3 своїх територій. Тріанонський мирний договір був складений за зразком Сен-Жерменського мирного договору 1919 року із Австрією, містив 364 статті, які були організовані в 14 частин, протокол і декларацію. За договором Підкарпатську Русь (Закарпаття) та Словаччину було включено до складу Чехословацької республіки; Трансильванія та Східний Банат передавалися Румунському королівству; Хорватія, Воєводина та Західний Банат — Королівству сербів, хорватів і словенців; провінція Бургенланд — Австрійській республіці. Королівство Угорщина відмовлялося від будь-яких прав на порт Рієку (Фіуме), визнавала незалежність Чехословацької республіки та Королівства сербів, хорватів і словенців, а також зобов'язувалася визнати скасування Берестейського миру 1918 року [10-13; 15].

Останній перепис у Королівстві Угорщина до укладання Тріанонського договору проводився 1910 року. Він зафіксував склад людності королівства за мовою та релігією. Відповідно до перепису носії угорської мови становили 48 % від загальної людності всього королівства, або 54 % жителів «власне Угорщини» (територій без урахування Хорватії-Славонії). На теренах «власне Угорщини» жили представники таких меншин: 16,1 % румунів, 10,5 % словаків, 10,4 % німців, 2,5 % русинів (українців), 2,5 % сербів, 8 % інших. Євреї становили 5 % людності «власне Угорщини», але їх зарахували до носіїв угорської мови. В автономній Хорватії-Славонії більшість становили хорвати й серби — 87 % населення [8-13].

Однак, після дипломатичного врегулювання результатів Першої Світової війни, разом із територіями, Угорщина втратила значну частину свого населення – понад 3 мільйони етнічних угорців опинилися за межами країни, які в подальшому в новостворених державах стикались з асиміляцією, дискримінацією та обмеженням прав [8].

Ці втрати стали глибокою національною травмою, яка вплинула на політику міжвоєнного періоду. В угорському суспільстві зросли реваншистські настрої,

спрямовані на повернення втрачених територій. Етнічний фактор став центральним у національній ідеології, а концепція «Великої Угорщини» залишалася мрією багатьох політиків і громадян. Політичне гасло «Nem, nem, soha» («Ні, ні, ніколи») стало популярним у міжвоєній Угорщині, символізуючи відмову визнати нові кордони [13].

У міжвоєнний період Угорщина, очолювана регентом Міклошем Горті, проводила політику ревізіонізму. Відносини з сусідніми країнами були напруженими через проблему угорських національних меншин. Політика Угорщини була спрямована на підтримку угорців за кордоном і збереження їхньої культурної ідентичності [1; 7].

Тож у 30-тих роках, Угорщина скористалася підтримкою Німеччини та Італії, які теж прагнули перегляду повоєнного устрою Європи. У 1938 та 1940 роках країна частково повернула втрачені території завдяки Віденським арбітражам. Внаслідок Віденських арбітражів 1938 і 1940 років територіальні статті договору, які стосувалися територій Румунського королівства та Чехословаччини, було переглянуто, а Угорщина отримала за підтримки Третього Рейху та фашистської Італіїзначні території. Незалежну Українську державу — Карпатську Україну, що утворилася в Закарпатті в березні 1939 року, окупували війська хортистської Угорщини [2-4].

Результати Другої світової війни призвели до того, що територіальні здобутки Угорщини були втрачені. Країна знову опинилася в межах кордонів, визначених Тріанонським договором, що відновило проблему угорських меншин у сусідніх країнах. Значна кількість угорців залишилася за кордоном, що поглибило національну травму.

Після війни Угорщина стала частиною радянського блоку. У 1949 році було проголошено Угорську Народну Республіку, яка стала соціалістичною державою під контролем СРСР. У цей період етнічна політика була формально спрямована на інтернаціоналізм, але на практиці багато етнічних угорців за кордоном стикалися з дискримінацією, особливо в Румунії та Чехословаччині [16].

Розпад соціалістичного блоку наприкінці 1980-х років дозволив Угорщині відновити свою незалежність. У 1989 році Угорщина оголосила себе демократичною республікою. Однак проблема угорських меншин у сусідніх країнах залишалася актуальною. Особливе значення мала ситуація в Румунії (Трансільванія), Словаччині, Сербії (Войводина) та Україні (Закарпаття) [7].

Адже, після зміни суспільного ладу і формування народно-демократичного устрою в 90-ті роки відбулося становлення справді незалежного зовнішньополітичного курсу Угорщини. Його найсуттєвішими елементами є визнання недоторканості кордонів, рівноправність, інтеґрація Угорщини до Європейського Союзу, й прагнення вступити до НАТО та зближення з ним, у подальшому захист прав угорських національних меншин лише міжнародно-правовими засобами [3].

Незважаючи на те, що Угорщина відмовилася від ірредентистської політики 20–30-х рр., зберігаються серйозні проблеми в її стосунках з Румунією, Словаччиною, Сербією. Це пов’язано з тим, що Угорщина, визнаючи встановлені

кордони, не вважає задовільним становище угорців у цих країнах і справедливо відстоює права на національний, культурний розвиток усіх 15 млн. угорців, розділених між шістьма державами, намагається запобігти асиміляції угорського етносу в сусідніх країнах. Уряд Угорщини почав активно підтримувати етнічних угорців за кордоном, забезпечуючи їх правовою, культурною та фінансовою допомогою [3-4].

На цьому тлі якісно інакше складаються сучасні угорсько-українські стосунки. Угорщина без жодних застережень визнала незалежність української держави, перша серед усіх сусідніх держав підписала з нею 6 грудня 1991 р. Договір про основи добросусідства та співробітництва — поки що єдиний договір такого значення між Угорщиною й сусідньою державою. Сторони визнали кордони обох держав непорушними, передбачили надання взаємодопомоги в разі аґресії проти однієї з них третьої держави, зобов'язалися брати участь у захисті етнічних, культурних, мовних і релігійних прав та свобод національних меншин відповідно до міжнародних документів. Повноцінне угорсько-українське співробітництво зумовлене сприятливим становищем угорської національної меншини в Закарпатті, яке за оцінками угорських політиків, краще в порівнянні зі станом угорців у Румунії, Словаччині, Сербії [3-4].

Важливо також зазначити, в питаннях що стосуються відносин України та Угорщини, 2001 року в Угорщині українцями себе визнали 5070 осіб. Ця етнічна група займає шосте місце серед 13-ти істор. етнічних меншин Угорщини. В країні діє «Товариство українців Угорщини». Від 1999 року раз на чотири роки ці громади обирають органи самоуправління в Будапешті, Сегеді, Мішкольці, Ніредьгазі, Ваці. У 4-х угор. закладах вищої освіти викладається укр. мова та література [5-6].

У сучасний період угорський уряд продовжує використовувати етнічний фактор як елемент внутрішньої та зовнішньої політики. Особливий акцент робиться на збереженні угорської культури, мови та ідентичності, що водночас стає джерелом політичної напруженості в регіоні [12].

Висновки. Отже, з огляду на вищенаведене, можемо дійти ло висновку, що етнічний фактор залишається ключовим для розуміння сучасної Угорщини. Проблема угорських меншин за кордоном, історичні травми, пов'язані з спадком Тріанону, та прагнення зберегти національну ідентичність визначають політику держави. Угорщина балансує між національними інтересами та викликами інтеграції до глобального світу, намагаючись утримати свій унікальний етнокультурний спадок у сучасних умовах. Формування угорської національної держави стало результатом складних історичних процесів, включаючи адаптацію до європейських норм, внутрішню консолідацію та боротьбу за незалежність.

Список використаних джерел та літератури

1. Віднянський С. Українсько-угорські відносини: проблемні питання і роль історичної науки. Стратегічні пріоритети. Серія: «Політика». 2017. № 4(45). С. 16–25.

2. Давимука. О. Актуальні питання реалізації зовнішньої політики Угорщини. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 32, с.* URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/32_2020/15.pdf

3. Держалюк М. Активізація діяльності Угорщини у регіоні та Україна. Стратегічні пріоритети. 2018. № 1. С. 48–56.

4. Етнополітика в Україні: Документи та матеріали / Під ред. В. Євтуха. – К.: Державний комітет України у справах національностей та міграції, 1998. – 435 с

5. Коцур В. В. Угорський вплив на національну ідентичність населення Закарпаття. *НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ПОЛІТИКУС» Випуск 1. 2023.* С. 101–109. URL: http://politicus.od.ua/1_2023/16.pdf

6. Маккаї. Л. Коротка історія Угорщини / Ласло Маккаї [та ін.]; редактор: Петер Ганак ; редактор та упорядник українського видання: Іштван Удварі ; Педагогічний інститут імені Дьордя Бешшеньеї, Кафедра української і русинської філології. — Ніредьгаза: [б.в.], 1997. — 222 с.

7. Офійіний сайт посольства України в Угорщині веб-сайт. URL: https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/fakti-pro-ugorshchinu (дата звернення: 08.12.2024).

8. Пархомчук. О. С. Тріанонський мирний договір 1920 // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К. : Знання України, 2004. — Т. 2 : М — Я. — 812 с.

9. Портнов А., С. Савченко С. Габсбурзька монархія. 1809—1918 : історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Д. Тейлор ; пер. з англ. А. Портнов, С. Савченко ; наук. ред. В. Расевич. — Львів: Класика, 2002. — 268 с.; VIII арк. фото.

10. Текст Тріанонського мирного договору http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon

11. Ткач Д. Українсько-угорські відносини: нові виклики і загрози. Зовнішні справи. 2018. № 1. С. 19–22.

12. Тодоров І. Тріанонський договір: сучасні рефлексії. Історичні і політологічні дослідження. 2019. № 1(64). С. 114–122.

13. A Dunanal Magyarok a 20. Szazadban (1918—2000): Encyclopaedia Humana Hungarica. Budapest, 2009

14. Evans R. J. W. Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c.1683–1867. Oxford : Oxford University Press, 2008. 368 p.

15. Judson P. M. The Habsburg Empire: A New History. Cambridge : Belknap Press, 2016. 592 p.

Розділ 4

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

УДК 94:614-057(477)«194»

Катерина ПОДШИБЯКІНА
(м. Київ)

Заходи з організації охорони здоров'я індустріальних працівників України у 1940-х рр.

Анотація. У статті розглядається аграрна політика радянської влади на території України під час правління М. Хрущова, відмінність між першим та другим її етапом та реформи проведені в аграрному секторі в цей час. Виявлено причини невдалих експериментів та аграрних перетворень, які привели до їх краху та погіршення ситуації в державі.

Ключові слова: сільське господарство, Україна, хрущовська відлига, колгоспи, особисте присадибне господарство, історіографія, аграрна реформа, влада.

Науковий керівник: *Двірна К. П.,* доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Проблеми в аграрному секторі досі стоять гостро навіть після понад тридцяти років незалежності. На вирішення цих проблем звичайно впливає російсько-українська війна 2014-2025 рр., тимчасова втрата українських територій та людського ресурсу. Однак, окреслюючи перспективи мирного розвитку нашої держави та її аграрних перетворень, важливо проаналізувати історію аграрної політики минулого, в тому числі й радянського часу, аби уникнути помилок та зрозуміти корінь проблем в аграрному секторі. Особливо важливо розглянути аграрну політику та перетворення в сільському господарстві часів правління М. Хрущова, оскільки вона є прикладом політики напівмір, яка розпочалась злетом після стагнації, однак нею і закінчилась.

Історіографія проблеми. Можна виділити три періоди в історіографії даного питання: перший з них охоплює 50-60-ті рр. XX ст., другий – 70-80-ті рр. XX ст., а третій – з 90-х рр. XX ст. і донині. Перші два періоди відзначені розглядом аграрної політики через призму діяльності компартії та зміни очільника держави.

У публікаціях 50-60-х рр. XX ст., в основному наголошувалося на виховній функції колгоспів, а не розкривалися проблеми аграрного сектору. У другий період було опубліковано чимало праць з окремих проблем життя села, в тому числі сільського господарства, у них життя села описувалось як перспективне,

таке, що відповідало принципам соціальної справедливості, негативні сторони не згадувались зовсім. Окремо можна виділити монографію П. Панченка (Панченко, 1980) про розвиток сільськогосподарського виробництва і загального становища села, хоча автор акцентує увагу на ролі партії і держави. Після усунення М. Хрущова від влади, його особистості та діяльності почали замовчувати або критикувати, що вплинуло і на дослідження аграрного сектору. Значно вільніше могли проаналізувати аграрну політику вчені діаспори.

Значні зміни відбулися після повернення Україною незалежності. Науковці отримали доступ до архівних фондів. І в третій період історіографії проблеми сільського господарства зайняли поважне місце серед тематики досліджень. Значний інтерес до історії України післясталінської доби відображено у працях В. Барана і В. Даниленка (Баран, Даниленко, 1999). Серед яких 15-томне видання «Україна крізь віки», у 13-му томі автори проаналізували реорганізаційні заходи в сільському господарстві у 1950-ті – першій половині 1960-х рр., показали обмеженість аграрних реформ М. Хрущова. Писали на дану тематику також С. Кульчицький (Кульчицький, 1998), І. Лубко (Лубко, 2002), В. Шмарчук (Панченко, Шмарчук, 2000), І. Романюк (Романюк, 2003).

Розкрито особливості сільського господарства у досліджуваний період у наукових працях С. Падалки (Падалка, 1995). У фокусі його дослідження передумови та трансформації української державності в умовах тоталітаризму та пов’язані з цим проблеми аграрних відносин.

Мета дослідження. Охарактеризувати аграрні реформи, які втілювалися в життя у 1953-1964 рр. – період хрущовської відлиги.

Виклад основного матеріалу. Ситуація в аграрному секторі на момент приходу до влади М. Хрущова склалася негативна. Головною причиною цього була нерозумна сталінська економічна політика, в основі якої лежав адміністративний примус та ігнорування економічних законів, а також постійне виведення ресурсів із села (Баран, Даниленко, 1999: 51).

На початок правління Хрущова аграрний сектор потребував негайного реформування. Пропозицію Г. Маленкова, що передбачала надання селянам елементарних прав, збільшення їх зацікавленості в роботі та послаблення тиску на особисті домогосподарства було відхилено. Хоча Хрущов таки скористався цими ідеями потім. Він сам прогнозував вирішення проблем в аграрному секторі через створення агроміст, тобто максимальному зближенні умов життя містян і селян, а також в перетворення колгоспів і радгоспів на фабрики шляхом їх максимальної механізації та автоматизації. Проте аграрна політика Хрущова не була добре продуманою, він часто діяв спонтанно, у відповідь на виникнення проблеми чи акції опонентів (Даниленко, Новохатько, 2011: 428).

Умовно можна розділити період з 1953 по 1964 рр. на два етапи з точкою поділу у 1958 р. Перші п’ять років характеризувалися більшою свободою та ростом сільського господарства, в наступні роки значно зріс контроль з боку партійного керівництва та впали показники розвитку господарства.

Початком зрушень в аграрній сфері став серпень 1953 року, коли Г. Маленков вперше підняв питання негативних явищ в сільському господарстві.

У вересні М. Хрущов фактично озвучив ті ж тези, при цьому критикуючи самого Маленкова за «розв'язання» зернової кризи за допомогою викривлення інформації. Цього ж місяця Хрущовим було визначено основні причини повільного відновлення в агросекторі: низький рівень фінансового і матеріально-технічного забезпечення, критичне соціальне становище селян (Панченко, Шмарчук, 2000: 240; Баран, Даниленко, 1999: 82-83).

Для вирішення проблем було розроблено серію заходів. Серед них – зменшення обов'язкових поставок колгоспами зерна, овочів, насіння олійних культур та продуктів тваринництва, списання вже існуючих заборгованостей, початок видачі селянам авансу. Почали більш обґрунтовано обчислювати ціну на продукцію (Даниленко, Новохатько, 2011: 427).

Змінилася політика щодо присадибного господарства, податок з двору було знижено, селяни почали виявляти зацікавленість у розширенні особистого господарства, надлишки продукції здавали за підвищеними цінами, продавали на ринку (Панченко, Шмарчук, 2000: 241).

Стимулювали піднесення сільського господарства державні капіталовкладення в аграрну сферу. Їх обсяг за 1954-1958 рр. вдвічі перевищив суму за попередні двадцять років. Завдяки системі матеріального заохочення та зниження тиску доходи колгоспів та їх працівників у 1954 зросли на 13 млрд карбованців (Панченко, Шмарчук, 2000: 245).

Однак розвиток гальмували такі системні проблеми як планування згори та відсутність ініціативи на місцях, застарілі та недієздатні принципи економічного управління, розрив між ідеєю та її втіленням. Тож, владна верхівка, враховуючи тогочасні реалії, схиляється до необхідності демократизації та децентралізації в управлінні економікою. Такі тенденції проявляються вже в постанові ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 9 березня 1955 року «Про зміну практики планування сільського господарства». Згідно з нею, попередню практику, коли колгоспам повідомляли які культури сіяти та види тварин розводити, і в яких кількостях, визнавали нераціональною. Тепер дозволялося проявляти власну ініціативу.

За Держпланом СРСР зберігалося право контролювати розвиток галузей сільського господарства, забезпечувати плани та розподіл матеріально-технічних ресурсів. Проте колгоспи і радгоспи могли самі встановлювати розміри посівних площ і кількість худоби, керуючись планом виробництва продукції на 100 га сільгоспугідь. Керівництво колгоспів мало змогу здійснювати аналіз своєї економічної діяльності та, виходячи з нього, обирати власну спеціалізацію, прогнозувати собівартість продукції та шляхи її зниження, частково навіть розподіляти свої прибутки.

З 1955 року мали складати не лише річні але й п'ятирічні плани. Однак, якщо на думку райвиконкома, поданий колгоспом план не покривав виконання державного завдання, то надавалися певні рекомендації щодо змін у цьому плані. У місцевого керівництва виникла легальна можливість спускати зверху плани колгоспам. Фактично новий порядок щодо планування не виконувався, оскільки старі методи мислення продовжували існувати разом зі службовцями усіх рангів.

Нова система існувала скоріше «для галочки» (Даниленко, Новохатько, 2011: 429-430).

З провалом цієї реформи, продовжили системно існувати такі проблеми як ігнорування кліматичних чинників та псевдонаукові теорії, нав'язування посіву тих чи інших культур (Даниленко, Новохатько, 2011: 430). Таким чином, аграрна політика, що проводилась з 1953 року була непослідовною та недосконалою. Саме тому починаючи з 1958 розпочинається спад сільськогосподарського виробництва, характерною особливістю якого стане другий період аграрних реформ. Якщо у 1950-1958 рр. обсяг валової продукції сільського господарства України зріз на 65%, то вже з 1958 по 1964 рр. лише на 3% (Панченко, Шмарчук, 2000: 244).

Хоча на початку 60-х відбувається збільшення закупівельної ціни на худобу і птицю, картоплю та молочну продукцію, політичний курс у державі починає змінюватися, так само як діяльність М. Хрущова і його оточення. Ще однією негативною тенденцією другого періоду аграрних реформ є наступ на особисті господарства селян (Даниленко, Новохатько, 2011: 428).

Владою було встановлено норми на утримання в особистому господарстві великої рогатої худоби, свиней, птиці, їх кількість зводилась до мінімуму. Відповідно до них одне домогосподарство мало право тримати не більше однієї корови та одного теляти до восьми місяців, двох свиней та десяток птиці. Таких тварин як коні, вівці, річні бички було заборонено мати у приватній власності.

Спеціальними інструкціями та розпорядженнями регламентувалось проведення акції з перевірки розмірів городів у сільських жителів. У окремих селян виявляли надлишок від норми, в середньому він становив не більше 1-2 соток. Процес відрізання цих клаптиків призвів до марнування потенціалу цих земель, оскільки ні селяни, ні колгоспи, не могли використати їх, через малий розмір цих відтинків і розташування вздовж городів.

Селянам також заборонялося продавати свою сільськогосподарську продукцію на ринках, за порушення до колгоспників приклеювався ярлик «спекулянта». Ці «експерименти» вплинули на зменшення кількості сільськогосподарської продукції, яку закуповувала держава і погіршувало ситуацію в аграрному секторі.

Починаючи з 1958 року поступово проводиться зниження закупівельних цін на сільгосппродукцію, і навпаки збільшення на техніку, запчастини, мінеральні добрива. Що знову погіршувало нерівність у відносинах колгоспів і держави (Панченко, Шмарчук, 2000: 245).

Висновки. Аграрний сектор на початок 50-х рр. був у критичному стані через відсутність трудових і матеріально-технічних ресурсів, нераціональне централізованого управління. Владна верхівка розуміла необхідність реформ ще за життя Й. Сталіна. Смерть вождя дозволила відійти від політики на основі економічного примусу, однак дії його наступника, М. Хрущова, були спонтанними, непродуманими і хаотичними.

Аграрну політику доби Хрущова можна умовно поділити на два періоди. Перший з них (1953-1958 рр.) характеризувався намаганням відійти від занадто

контрольованих і централізованих методів управління. Було обрано курс на вливання фінансових ресурсів в аграрний сектор, формування більш справедливих цін на сільгосппродукцію, покращення матеріального становища селян задля підвищення продуктивності праці. Однак адміністративна часина реформи мала скоріше ілюзорний характер і не дала бажаних результатів. Друга частина хрущовської відлиги (1959-1964 рр.) загалом, відповідно й аграрна реформа, все більше позбавляється демократичного підходу і мала експериментальний характер.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран В., Даниленко В. 1999. Україна крізь віки. Т. 13: Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Альтернативи. 303 с.

2. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження : в 2 т. 2011/ [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. , відп. ред. В. А. Смолій , авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] , НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ніка-Центр. Т. 2. 608 с.

3. Кульчицький С. 1998. Спроби реформ (1956-1964). Український історичний журнал. №2. С. 102-114.

4. Лубко І. 2002. Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50-х – на початку 60-х рр. Український селянин. Збірник наукових праць. Черкаси. ЧДУ. Вип. 5. С. 116-119.

5. Падалка С. 1995. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. Київ. 233 с.

6. Панченко П. 1980. Розвиток сільського господарства Української РСР (1959–1980). Київ: Наукова думка. 287 с.

7. Панченко П., Шмарчук В. 2000. Аграрна історія України : підручник. 2-ге вид. Київ: Знання. 342 с..

УДК 94:008]:929(477)“1945/1953”*Малишко

Дімітрій ПЛІСЕЦЬКИЙ
(м. Київ)

Громадсько-культурна діяльність Андрія Малишка у повоєнний період (1945 – 1953 рр.)

Анотація. Автор статті аналізує громадсько-культурну діяльність Андрія Малишка у повоєнний період 1945–1953 рр. Простежуються особливості роботи письменників УРСР у повоєнний період через приклад Андрія Малишка. Автор використовує матеріали газетних публікацій, особливо «Літературної газети» у якій друкували відомості про заходи, збори та з’їзди.

Ключові слова: Андрій Малишко, Спілка радянських письменників України, повоєнний час, Всесвітня Рада Миру, Пакт Миру, рух прихильників миру.

Науковий керівник: *Ладиченко Т. В.*, завідувач кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Події Другої світової війни у СРСР об'єктивно послабили лещата цензури тоталітарного режиму Йосипа Сталіна. Проте, уже в період відбудови народного господарства, жахливо зруйнованого під час боротьби з нацистськими окупантами, у культурній сфері, хоча і не в такому масштабі, як раніше, почалося відновлення довоєнних порядків. Творчій інтелігенції доводилося знову всіляко демонструвати лояльність до влади та уникати критики її дій. Український радянський поет Андрій Самійлович Малишко також був змушений підкорятися диктатурі, як і інші митці.

Історіографія проблеми. Важливим джерелом вивчення громадсько-культурної діяльності Андрія Малишка в 1945–1953 рр. є тогочасні періодичні видання, зокрема «Літературна газета» – орган правління Спілки радянських письменників України (СРПУ), де містилося багато інформації про культурні події, заходи, збори, доповіді та ін. У сучасній українській історіографії про Андрія Малишка цього періоду присвячено дослідження Олега Бажана «Андрій Малишко та суспільно-політичні процеси в Україні (друга половина 1940-х – 1960-ті роки): оцінки, судження, дії».

Мета та завдання дослідження. З огляду на стан дослідження окресленої проблеми у вітчизняній історіографії, ми поставили за мету: з'ясувати особливості громадсько-культурної діяльності в повоєнні роки радянських письменників УРСР і, зокрема Андрія Малишка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У повоєнний час радянські громадяни долали численні труднощі, спричинені наслідками руйнування великої кількості міст і сіл, житлових, промислових та господарських об'єктів, і усе це доводилося відновлювати. Оптимізм і віру в швидку відбудову, повернення до нормального життя в країні мали вселяти в людей майстри пера – письменники й публіцисти. Від громадянської позиції митців залежав також рівень підтримки влади в суспільстві. А відтак, діяльність культурних діячів увесь час перебувала під дуже пильним партійним контролем. По суті, від них вимагалося не тільки писати, але й слугувати іншим за приклад.

Радянські письменники України брали участь у благодійних заходах. Вони жертвували виручку від концертів або гонорари, отримані за свої твори, виступали на благодійних літературних вечорах. Із тодішніх газет відомо, що 7 квітня 1947 р. такий захід відбувся у театрі імені Івана Франка. Його було організовано СРПУ та Українським гастрольним театрально-концертним бюро. Із вступним словом до глядачів звернувся Андрій Малишко. «Він розповів, над чим працюють письменники, виконуючи відповідальні та почесні завдання, які партія й народ поставили перед літературою» (Письменники – дітям сиротам, 1947: 1). Усі зароблені кошти від літературного вечора було передано у фонд допомоги дітям-школярам, батьки яких загинули на фронті.

Іншим прикладом благодійної діяльності є інформація про підписку на державну позику членами СРПУ, яка була опублікована у «Літературній газеті» від 8 травня 1947 р.: «Олександр Корнійчук підписався на 37,000 карбованців, Максим Рильський 20,000, Леонід Первомайський та Віктор Некрасов – по 5,000 карбованців, Павло Тичина – 4,000, Андрій Малишко, Юрій Смолич, Іван Ле, Юрій Яновський, Натан Рибак – по 3,000 карбованців кожний» (На благо Вітчизни, 1947: 1).

Важливою складовою діяльності радянських письменників уважалося регулярне спілкування з читачами. Тогочасна преса описує чимало подібних прикладів. Зокрема, восени 1945 р. відбулася зустріч письменників СРПУ із студентами Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького (нині Український державний університет ім. Михайла Драгоманова), де було проведено літературний вечір. На ньому, серед інших, виступав і Андрій Малишко, який «поділився зі студентами своїми враженнями від перебування на фронті та прочитав ряд нових поезій» (Письменники у студентів, 1945: 4). Відомо й про тритижневе відрядження групи письменників, у тому числі, зокрема й Андрія Малишка, до областей Західної України: Львівської, Дрогобицької та Станіславської (нині Івано-Франківської), де вони влаштовували мітинги, літературні вечори та зустрічі з населенням (Нагнибіда, 1950: 3).

Українські радянські письменники брали активну участь у культурних заходах, присвячених відомим діячам культури. Знаходимо згадку про мітинг з нагоди 35-ї річниці з дня смерті видатної української письменниці Лесі Українки, який було проведено 31 липня 1948 р. Відкрив мітинг заступник голови СРПУ Любомир Дмитерко. Був серед присутніх і Андрій Малишко. Він прочитав свій вірш та зазначив: «Реакційні сили прагнуть зламати революційний дух народу… Якби Леся Українка жила зараз, вона б стала в ряди борців за мир, за долю трудящого людства» (Письменники України свято шанують пам’ять Лесі Українки, 1948: 2). Ще більше уваги поетесі Малишко приділив під час святкування її дня народження 28 лютого 1951 р.: «…Вісімдесят років минуло з дня народження солов’я України. Був би тоді інший час, може й досі жила б серед нас Леся, співала б нових, ще прекрасніших пісень для свого народу. І ще хто зна чи хвороба, чи оті тупорилі тирани звели її у могилу. Може, над ними височать мармурові плити, оздоблені золотом, але їх вже не знає ніхто. Тобі ж, Лесю Українко, жити вічно» (Народ шанує Лесю Українку, 1951: 2).

У Радянському Союзі приділялася значна увага конференціям та мітингам прихильників миру. На них, зазвичай, засуджували «паліїв війни» та агресивну політику країн Заходу. Тексти доповідей таких конференцій нагадували пропагандистські лозунги, які використовувалися радянською владою проти зовнішніх ворогів. У русі за мир брав активну участь і Андрій Малишко. У вересні 1951 р. йому довелося виступати одразу аж на трьох заходах присвячених руху за мир. Зокрема, 1 вересня 1951 р. на конференції у приміщенні Академії наук Української РСР він говорив: «Мир в усьому світі – це прагнення всіх трудящих затушити полум’я нової війни, що загоряється, вкоротити руки її паліям. Мир в усьому світі – це палке бажання народів жити в дружбі, будувати

своє мирне життя без бомб, без танкових атак і пожеж… Ми, радянські люди, одностайно підпишемося під Зверненням Всесвітньої Ради Миру про укладання Пакту Миру між п'ятьма великими державами» (Нарада по створенню Ініціативного комітету по скликанню Української республіканської конференції прихильників миру, 1951: 1).

13 вересня 1951 р. у стінах театру імені Івана Франка на конференції прихильників миру було створено Український республіканський Комітет захисту миру та обрано його членів, серед яких був і Андрій Малишко. У цей день він виголосив промову: «Ми знаємо, що таке війна, тому що на своїх плечах винесли криваву битву, найжахливішу з усіх битв, які відбувалися за час існування людства. Ми не хочемо війни! Ми будуємо нові міста, споруджуємо в посушливих степах канали, сіємо пшеницю, навчаємо дітей в школах, вирощуємо яблуневі сади, варимо метал для машин, які полегшують працю людей, оберігаємо свою свободу і незалежність, своє щастя, багате і горде життя. От чому ми проти війни» (Українська республіканська конференція прихильників миру, 1951: 2). Усі члени конференції підтримали звернення Всесвітньої Ради Миру про укладання Пакту Миру та поставили свої підписи під ним.

27 вересня 1951 р. відбувся збір підписів серед членів СРПУ на зборах письменницької організації. Цього разу поет вирішив порівняти із тодішньою боротьбою за мир події 1941–1945 рр.: «Я згадував той літній червневий день 1941 року, коли в цьому клубі зійшлися письменники, обурені віроломним нападом гітлерівської Німеччини на нашу мирну країну… Всі ми тоді рвалися в бій, сповнені рішимості битися з ворогом до повної перемоги. Сьогодні в цьому ж залі я знову бачу багатьох моїх бойових друзів, товаришів, учасників тодішніх пам'ятних зборів, і в їхніх очах – та ж незламна воля перемоги в боротьбі. А боремося ми всі сьогодні за те, щоб у всьому світі загасити вогнище фашизму, полум'я розпалюваної ними нової війни. І ця воля переможе, бо це воля всього нашого народу… Ми звертаємось до всіх простих і чесних людей. Ми хочемо вам добра. Ми хочемо, щоб ви жили в мирі, щоб на землі цвіли сади і зеленіла трава. І за те, що ми хочемо цього, нас ненавидять палії війни…» (Хай живе мир! 1951: 2). У наступні роки Андрій Малишко також бере активну участь у таких заходах та зарекомендує себе як борець за мир.

Висновки. Творчу інтелігенцію в повоєнний період було поставлено під контроль тоталітарного режиму Йосифа Сталіна. Ті здобутки, які митці отримали під час Другої світової війни, були втрачені. Письменники мали проявляти свою активність в житті республіки задля виконання завдань, поставлених Спілкою радянських письменників України та КП(б)У. Вони, серед яких й Андрій Малишко, брали активну участь у мітингах, зустрічах із читачами та трудовими колективами, творчою інтелігенцією з питань політики та культури. На сторінках своїх творів письменники прославляли режим Йосифа Сталіна, підтримували зовнішню і внутрішню політику радянської влади під час різноманітних заходів та конференцій прихильників миру.

Список використаних джерел та літератури

1. Воля народів – незборима. (1949. 6 жовтня.) Літературна газета. (№ 40 (341)), 2
2. Нагнибіда М. (1950. 20 квітня.) Хвилюючі зустрічі. Літературна газета. (16 (369);
3. Нарада по створенню Ініціативного комітету по скликанню Української республіканської конференції прихильників миру. (1951. 6 вересня.) Літературна газета. (№ 36 (441)), 1
4. Народ шанує Лесю Українку. (1951. 2 березня.) Літературна газета. (9 (414)), 2
5. Письменники у студентів. (1945. 11 жовтня.) Літературна газета. (27 (130)), 4
6. Письменники України свято шанують пам'ять Лесі Українки. (1948. 5 серпня.) Літературна газета. (32 (277)), 2
7. Письменники – дітям-сиротам. (1947. 10 квітня.) Літературна газета. (15 (208)), 1
8. Справа миру непереможна! (1949. 6 жовтня.) Літературна газета. (40 (341)), 1
9. Українська республіканська конференція прихильників миру. (1951. 20 вересня.) Літературна газета. (38 (443)), 1
10. Хай живе мир! (1951. 27 вересня.) Літературна газета. (39 (444)), 2

.

УДК 94:355.48(477.8)«1945/1955»

Тетяна СМУК
(м. Київ)

УПА на Заході України (1945-1955): стратегія та тактика боротьби

Анотація. Досліджено діяльність Української повстанської армії (УПА) у 1945–1955 роках, зокрема зміни в тактиці боротьби, вплив радянських репресій та роль цивільного населення у підтримці повстанців. Визначено значення УПА для формування національної свідомості та історичної пам'яті українців, а також роль інформаційної війни та пропаганди. Запропоновано перспективи подальших досліджень у контексті впливу визвольного руху на сучасну політичну культуру України.

Ключові слова: Українська повстанська армія, радянський тоталітарний режим, національно-визвольний рух, інформаційна війна, пропаганда, підтримка цивільного населення, друковані матеріали, "Свобода народам! Свобода людині!", "Слава Україні!", національна свідомість, гасла, радянські репресії.

Науковий керівник: *Двірна К. П.,* доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Закінчення Другої світової війни для Української повстанської армії ознаменувало початок нового періоду боротьби проти радянського тоталітарного режиму. Попри значні репресії, УПА продовжувала чинити опір, пристосовуючи свою тактику до нових реалій та підтримуючи

зв'язок із місцевим населенням. Проблема важлива в контексті формування національної пам'яті, адже боротьба УПА залишається дискусійною темою в українському суспільстві та міжнародних дослідженнях.

Історіографія проблеми. Дослідженням діяльності УПА займалися численні історики, зокрема В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль (В'ятрович, 2011; В'ятрович, 2017), а також зарубіжні вчені, наприклад, Джон Білінський, який у своїй праці аналізує повоєнний період в Україні в контексті більшовицьких репресій і національно-визвольного руху (Bilinsky, 1964). Вони детально розглядали тактику боротьби, вплив радянських репресій та інформаційну війну. Водночас питання взаємодії повстанців із цивільним населенням та довготривалого впливу боротьби УПА на формування української політичної культури потребує подальших досліджень.

Метою дослідження є аналіз тактики боротьби УПА в 1945–1955 роках та її впливу на суспільно-політичний розвиток Західної України.

Завдання: дослідити тактичні зміни УПА; проаналізувати вплив радянської репресивної політики; визначити роль цивільного населення у підтримці повстанського руху.

Методи дослідження. Робота базується на історико - порівняльному методі, аналізі архівних документів, спогадів очевидців та наукових праць, що дозволяє відтворити об'єктивну картину подій та визначити їхній вплив на подальший розвиток політичної культури України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком 1946 року тактика боротьби УПА та радянських збройних сил зазнала змін. Упівці адаптували свої методи до нових умов: посилення радянської репресивної машини та співпраця місцевої влади з окупаційними військами вимагали від них більшої мобільності, конспірації та нових форм боротьби. Зі свого боку, радянська влада застосувала жорсткіші методи, зокрема блокади, депортації та фальшиві вибори, намагаючись знищити опір і легітимізувати свою владу серед населення.

У серпні 1948 року Українська Головна Визвольна Рада склала документ про більшовицький терор у Західній Україні. Він містить свідчення про арешти, депортації, вбивства та примусові мобілізації, що тривали чотири роки. Разом із іншими матеріалами «Літопису нескореної України» цей документ відображає масштаби репресій проти українського народу (Лялька, 1993: док. № 200).

У документі детально розглядаються конкретні випадки терору в Краковецькому, Судововишнянському, Яворівському та інших районах західних областей України, де більшовики арештовували, висилали на примусові роботи, вбивали мирних жителів, а також здійснювали численні облави в селах та лісах. Села, де проводилися ці акції, зазнали важких втрат: люди були вбиті, мобілізовані, а їхні домівки зруйновані або пограбовані. У деяких районах терор супроводжувався актами садизму, зокрема масовим голодом та фізичним знищенням політичних в'язнів.

До 1949 року відділи УПА в Карпатах також зазнали реорганізації і боротьба повністю перейшла у підпільну фазу. Важливим аспектом цієї боротьби стала інформаційна війна, яка охоплювала не лише мобілізацію, а й дискредитацію

радянського режиму. УПА спільно з ОУН активно використовувала різноманітні форми комунікації, зокрема друковані матеріали: листівки, брошури, підручники та періодичні видання. Особливо важливу роль у пропаганді відігравали друковані тексти, які ставали основним інструментом агітації.

Зміна тактики УПА посилила роль інформаційної війни. Повстанці почали використовувати радіо, але основним методом залишалась пропаганда через листівки з коротким і змістовним текстом, що стали важливим інструментом боротьби за національну свідомість, оскільки вороги також полювали за ними.

Після 1949 року радянська влада посилила боротьбу з УПА та ОУН, залучаючи Червону армію, СМЕРШ і НКВД. Повстанців переслідували через агентурні мережі, пропаганду та спецоперації, що призвели до загибелі понад 4 200 осіб і полону понад 9 000. У 1950 році було ліквідовано Романа Шухевича. Репресії охопили близько 500 000 українців: 153 000 убито, 134 000 заарештовано, 200 000 депортовано. Депортації тривали до 1952 року, а остаточно їх скасували лише в 1964-му (В’ятрович, 2017: 55).

Підтримка цивільного населення була ключовою для виживання УПА, незважаючи на тиск спецслужб, а зв'язок між підпіллям і місцевими жителями залишався міцним, що підтверджують свідчення очевидців.

Жителі сіл та міст допомагали повстанцям продовольством, одягом, кіньми, надавали укриття та доглядали поранених. Під хатами будували бункери, а в містах добували необхідні ресурси: ліки, папір, фарбу, розвідувальні дані. Відданість справі УПА демонстрували навіть жінки та підлітки, які брали участь у боях, що засвідчують звіти МГБ (В’ятрович, 2017: 41).

Посилення колективізації та примусового вилучення майна лише зміцнило підтримку упівців серед селян, які прагнули зберегти свою власність. У відповідь підпілля дотримувалося принципу добровільності: замість примусової реквізиції використовувались “бофони” — своєрідні боргові розписки, які мали бути компенсовані в майбутній незалежній Україні.

Гасло на кожній листівці «Свобода народам! Свобода людині!» стало символом боротьби за незалежність і демократичні цінності. Завдяки інформаційній боротьбі УПА вдалося дискредитувати радянський режим серед українців, зберігши високу національну свідомість.

Повстанський фольклор, що пережив радянську владу, зберігся в містах і селах, а привітання «Слава Україні!» стало популярним під час національних свят (В’ятрович, 2011: 326-328). З початком повномасштабної російсько - української війни у 2022 році це гасло стало майже офіційним і звучить не тільки в Україні, а й у всьому світі, ставши символом боротьби та єдності українців.

Висновки. Боротьба УПА 1945–1955рр. є ключовою сторінкою визвольного руху України. Попри радянські репресії, повстанці чинили опір радянській системі, застосовуючи нові тактики та зберігаючи підтримку серед населення. Інформаційна війна відігравала важливу роль у дискредитації радянського режиму та підтримці національної свідомості. Перспективними напрямами подальших досліджень заявленої проблеми є аналіз впливу боротьби УПА на сучасну політичну культуру України, а також дослідження механізмів збереження

національної пам'яті про повстанський рух в Україні, наслідування відваги та мужності вояків УПА в умовах сучасної російсько – української війни.

Список використаних джерел та літератури

1. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П., 2011. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 352.
2. В'ятрович В., Укр. ін-т нац. пам'яті. 2017. УПА – відповідь нескореного народу. Книга-каталог виставки. Київ: К.І.С, 66. URL: UPA_-_vidpovid_neskorenoho_narodu.pdf
3. Лялька Я., Максимук П., Патер І. та ін. 1993. Літопис нескореної України. Документи. Матеріали. Спогади. Книга І. Львів: Просвіта, 800.
4. Bilinsky J. (1964). The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II. New Brunswick.

УДК 94: 32(47+57:477)"1991"

Ліля МАРКО
(м. Київ)

Розпад СРСР і незалежність України: політичні, економічні та соціальні процеси

Анотація. Стаття присвячена аналізу розпаду СРСР та проголошенню незалежності України крізь призму політичних, економічних і соціальних аспектів. У роботі розглядаються передумови розпаду Радянського Союзу, зокрема криза тоталітарної системи, послаблення центральної влади та національно-визвольні рухи.

Ключові слова: розпад СРСР, незалежність України, політичні процеси, економічна криза, соціальні зміни, ринкова економіка, національна ідентичність, демократичні реформи, суверенітет, трансформація суспільства.

Науковий керівник: *Доценко В. О.*, професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпад СРСР був складним політичним процесом, який тривав кілька років і включав низку економічних, соціальних та політичних криз.

Політичні процеси які кардинально змінили геополітичну карту світу беруть свій початок з середини 1980-х років, коли генеральний секретар КПРС Михайло Горбачов ініціював реформи, спрямовані на модернізацію радянської системи. Перебудова передбачала економічні та політичні зміни, а гласність – більшу відкритість і свободу слова (Правий, 2021: 157). Ці реформи призвели до зростання політичної активності та критики існуючої системи.

У союзних республіках посилилися національно-визвольні рухи, які прагнули більшої автономії або незалежності. Це явище отримало назву «парад суверенітетів», коли республіки одна за одною проголошували свій суверенітет, підриваючи єдність Союзу.

У серпні 1991 року консервативна частина радянського керівництва, незадоволена реформами Горбачова, спробувала здійснити державний переворот. Вони створили Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) і оголосили про взяття влади. Однак ця спроба провалилася завдяки опору громадськості та керівництва Російської Федерації на чолі з Борисом Єльциним.

Після провалу путчу багато союзних республік, включаючи Україну, проголосили незалежність. Це стало вирішальним кроком до розпаду СРСР.

8 грудня 1991 року лідери Росії, України та Білорусі підписали угоду про припинення існування СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), офіційно закріпивши розпад Союзу (Зінченко, 2024: 185).

Ці політичні процеси не лише призвели до розпаду СРСР, але й визначили напрямок розвитку нових незалежних держав на пострадянському просторі.

Не менш важливу роль відігравали економічні процеси, які формували передумови для розвалу радянської системи. Радянська економіка була побудована на основі централізованого планування. Держава контролювала всі аспекти господарської діяльності: від виробництва товарів до їхнього розподілу. Проте така модель мала серйозні недоліки:

- Неефективність управління. Через відсутність ринкових механізмів економіка працювала нераціонально. Багато ресурсів витрачалося даремно, а планові показники часто не відповідали реальним потребам населення .

- Технологічне відставання. Радянська промисловість не встигала за світовими тенденціями. ВПК (військово-промисловий комплекс) отримував найбільше фінансування, тоді як цивільний сектор залишався малопродуктивним (Майборода, 2012).

- Дефіцит товарів. Через низьку ефективність виробництва та жорстку регуляцію цін у магазинах постійно не вистачало товарів першої необхідності.

Михайло Горбачов, який прийшов до влади в 1985 році, спробував реформувати економічну систему. Впроваджені ним заходи, однак, призвели до ще гіршої ситуації.

- Антиалкогольна кампанія (1985-1988). Намагання знизити рівень алкоголізму в країні призвело до катастрофічного падіння доходів бюджету (до 10% втрат). Крім того, це сприяло зростанню тіньового виробництва спиртного (Правий, 2021: 280).

- Закон про кооперацію (1988). Вперше з 1920-х років дозволялося створювати приватні підприємства. Проте через відсутність чітких правил економіка почала наповнюватися корупційними схемами та мафіозними структурами.

- Децентралізація управління підприємствами. Державні підприємства отримали більше свободи, але через загальну кризу більшість з них просто не могли ефективно працювати без централізованого постачання ресурсів.

СРСР значною мірою залежав від експорту енергоносіїв. Падіння цін на нафту у 1980-х роках стало серйозним ударом для економіки. Зниження доходів від нафти та газу. Ціни на нафту у 1986 році обвалилися більш ніж удвічі, що призвело до бюджетного дефіциту.

Зростання зовнішнього боргу. Союз почав активно позичати кошти в західних банках. Станом на 1991 рік зовнішній борг СРСР досяг приблизно 80 мільярдів доларів.

Дефіцит валюти. Країна не могла закуповувати необхідні товари за кордоном, що ще більше загострювало економічну ситуацію.

Економіка СРСР була побудована на тісній кооперації між союзними республіками. Кожна з них спеціалізувалася на певному виді виробництва, і розрив цих зв'язків призвів до хаосу (Гальчинський, 2001). У 1990-1991 роках союзні республіки почали самостійно контролювати власні бюджети, що підірвало економічну єдність країни. Російська Федерація на чолі з Борисом Єльциним у 1991 році фактично припинила фінансування загальносоюзного бюджету, що зробило функціонування Союзу неможливим. Колапс єдиної господарської системи. Підприємства, які раніше працювали в єдиній економічній моделі, опинилися у важких умовах через розрив поставок сировини та комплектуючих.

Розпад Радянського Союзу також став глибоким соціальним потрясінням для мільйонів людей. Радянська система протягом десятиліть формувала особливий спосіб життя, світогляд та соціальні відносини, і її крах призвів до руйнування усталених норм, зростання соціальної напруги та кризових явищ у суспільстві.

Завдяки політиці гласності (відкритості) населення дізналося про репресії сталінського періоду, провали економічної політики та масштабну корупцію в партійних верхах. Це підірвало довіру до Комуністичної партії. Багато громадян зрозуміли, що система не може гарантувати їм стабільне майбутнє. Це призвело до зростання протестних настроїв та підтримки ідей незалежності серед союзних республік. У суспільстві почали домінувати прагматичні та національні ідеї, що протистояли радянському колективізму.

Одна з головних соціальних проблем перед розпадом СРСР - зростання національної свідомості та конфлікти між народами. Союзні республіки почали відроджувати свою мову, історію та традиції, що вступило в конфлікт з ідеєю єдиного радянського народу. Республіки вимагали розширення своїх прав або повного виходу зі складу СРСР, що остаточно підірвало єдність країни (Розумний, Степик, Яблонський, 2012).

Проголошення незалежності України 1991р. було прямим наслідком кризи радянської системи

Крах державної системи призвів до психологічного шоку серед громадян. Люди, які жили в стабільній (хоч і неефективній) системі, опинилися в умовах невідомості та хаосу. Багато людей сприймали розпад Союзу як особисту трагедію, адже вони втратили не лише країну, а й свій соціальний статус.

Висновки. Отже, розпад СРСР став наслідком взаємопов'язаних кризових явищ у всіх сферах життя. Комуністична партія втрачала контроль над

суспільством, а політичні реформи призвели до послаблення влади центрального уряду. Нездатність керівництва реформувати систему, економічний застій, політична нестабільність і соціальне невдоволення призвели до неминучого розпаду наддержави. Цей процес спричинив глибокі політичні, економічні та соціальні зміни, зокрема економічну кризу, конфлікти між колишніми республіками та формування нових державних систем.

Список використаних джерел та літератури

1. Гальчинський А. С., 2001. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. Київ: Українські пропілеї, 320.

2. Зінченко О., 2024. Як українці зруйнували імперію зла. Київ: Видавництво.

3. Майборода О. М., 2012. Національна політика в Україні в 1985-2010 рр.: історико-політологічний аналіз. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень.

4. Правий П., 2021. Таємна історія Радянського Союзу. Міфи, загадки, версії. Київ: Видавництво Сергія Пантюка, 568.

5. Українська політична нація: проблеми становлення, 2012. Збірник наукових статей / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 384.

УДК 94:161.201.3]:929(477)«1938/1985»

Владислав ВИСОКИЙ
(м. Київ)

Василь Стус: боротьба за українську ідентичність

Анотація. У статті проаналізовано роль Василя Стуса в боротьбі за українську національну ідентичність у другій половині XX століття. Досліджено його літературну спадщину як інструмент національного самовираження та протесту проти радянської тоталітарної системи. Окрему увагу приділено правозахисній діяльності Стуса у контексті дисидентського руху та його участі в Українській Гельсінській групі. Проаналізовано вплив творчості поета на сучасний культурний та громадський дискурс в Україні. Дослідження базується на наукових джерелах, які висвітлюють особливості літературного стилю Стуса, його громадянську позицію та історичний контекст його боротьби. Висновки підкреслюють значення Василя Стуса як символу українського національного спротиву та морального авторитету, чия творчість продовжує відігравати важливу роль у формуванні української ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, літературний спротив, дисидентський рух, радянські репресії, національне самовираження, правозахисна діяльність, Українська Гельсінська груп.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.*, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін, декан історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Постать Василя Стуса є однією з ключових у боротьбі за національну ідентичність України в другій половині ХХ ст. Його творчість, громадянська позиція та трагічна доля відображають складний процес формування української національної самосвідомості в умовах радянського тоталітаризму. У період жорстких політичних репресій поет залишався вірним своїм переконанням, зазнавши переслідувань з боку радянської влади, що прагнула знищити будь-які прояви інакодумства та українського культурного відродження.

Сучасний науковий дискурс щодо Стуса не обмежується лише його літературним спадком, а охоплює питання репресивної політики СРСР, боротьби за права людини, а також формування української ідентичності через культурний спротив. Попри заборони, його творчість стала символом нескореності українського духу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення ролі Василя Стуса в історичному контексті українського національного руху та аналізу його впливу на сучасні культурні й політичні процеси. У зв’язку з цим, доцільно розглянути ключові аспекти його діяльності, зокрема художню спадщину, правозахисну боротьбу та їхнє значення для української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях постать Василя Стуса розглядається як символ боротьби за українську національну ідентичність у період радянського тоталітаризму. Його літературна спадщина та громадська діяльність є об'єктом ґрунтовного аналізу в контексті опору асиміляційній політиці та відстоювання культурної самобутності України. Микола Рябчук у своїй статті «Небіж Рільке, син Тараса: Стус і європейська поезія» аналізує впливи європейської та української літературних традицій на формування поетичного стилю Стуса. Дослідник зазначає, що Стус, поєднуючи західноєвропейські модерністські тенденції з національними мотивами, створив унікальний поетичний дискурс, який став виразником українського національного духу (Рябчук, 2019, с. 92). У збірнику матеріалів науково-практичної конференції «Василь Стус у контексті часу й вічності» представлено різнопланові дослідження, присвячені аналізу творчості та громадської діяльності поета. Зокрема, розглядаються онтологічні аспекти його поезії, символіка кольорів у збірці «Зимові дерева», а також роль Стуса як правозахисника та борця за національні права (Вінницька ОУНБ ім. В. Отамановського, 2022, с. 47). Дослідження Світлани Бойко та Людмили Млош акцентує увагу на збереженні національно-культурної ідентичності українців у діаспорі, підкреслюючи важливість культурного опору та ролі видатних постатей, таких як Василь Стус, у підтримці національної самосвідомості (Бойко & Млош, 2022, с. 130).

Таким чином, сучасні науковці висвітлюють багатогранність постаті Василя Стуса, підкреслюючи його внесок у боротьбу за українську ідентичність через літературну творчість та активну громадську позицію.

Мета дослідження є ґрунтовний аналіз внеску Василя Стуса у боротьбу за українську національну ідентичність через призму його літературної та правозахисної діяльності. Дослідження спрямоване на виявлення ключових ідей у творчості поета, що відображають національно-визвольну боротьбу, а також аналіз його громадянської позиції в контексті радянських репресій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літературна спадщина Василя Стуса є унікальним явищем в українській культурі, оскільки поєднує високий художній рівень із глибоким філософським змістом та національною ідентичністю. Його поетичні твори, зокрема збірки «Зимові дерева» (1970) та «Палімпсести» (1986), стали не лише маніфестом особистого світогляду, а й символом опору радянській тоталітарній системі.

Як зазначає Микола Жулинський, поезія Стуса вирізняється екзистенційним напруженням, що ґрунтується на конфлікті особистості з владною машиною (Жулинський, 1990). Для кращого розуміння особливостей творчої спадщини Стуса варто порівняти її тематику з творами інших українських дисидентів (Див.: табл. 1)

Таблиця 1. Порівняльний аналіз тематики творів В. Стуса, Л. Костенко та І. Дзюби.

Автор	Основні теми	Значення
Василь Стус	Боротьба за національну ідентичність, страждання, приреченість, свобода	Символ опору радянському режиму, духовний камертон української нації
Ліна Костенко	Історична пам'ять, опір русифікації, збереження мови та культури	Літописець української історії та культури, голос національного відродження
Іван Дзюба	Політичні репресії, критика радянської системи, права людини	Аналітик соціально-політичних процесів, критик політики русифікації

Примітка: Таблицю створено авторкою.

Як видно з таблиці, літературна діяльність Стуса мала тісний зв’язок із загальними тенденціями національного спротиву, але водночас вирізнялася екзистенційною глибиною та самобутністю.

Літературна спадщина Василя Стуса є унікальним явищем в українській культурі, оскільки поєднує високий художній рівень із глибоким філософським змістом та національною ідентичністю. Його поетичні твори, зокрема збірки «Зимові дерева» (Стус, 1970) та «Палімпсести» (Стус, 1986), стали не лише маніфестом особистого світогляду, а й символом опору радянській тоталітарній системі.

Як зазначає Микола Жулинський, поезія Стуса вирізняється екзистенційним напруженням, що ґрунтується на конфлікті особистості з владною машиною (Жулинський, 2006, с. 102).

Для кращого розуміння особливостей творчої спадщини Стуса варто порівняти її тематику з творами інших українських дисидентів (див. табл. 1).

Дослідник Дмитро Стус зазначає, що Василь Стус не лише протистояв радянській системі, а й залишався одним із найбільш цілісних моральних авторитетів свого часу. Його трагічна загибель у таборі ВС-389/36 у Пермській області стала кульмінацією боротьби радянської влади з українським національним рухом (Стус, 2005, с. 315).

Постать Василя Стуса залишається актуальною в сучасному українському суспільстві, а його творчість продовжує надихати нові покоління. Його вірші включені до шкільних програм, а праці дослідників розглядають феномен його літератури в контексті боротьби за українську державність. Як зазначає літературознавець Ростислав Семків, художня спадщина Стуса стала частиною загальноукраїнського культурного коду, що формує новітню національну ідентичність (Семків, 2022, с. 50). Узагальнюючи, Василь Стус постає як ключова постать українського національного спротиву, чиї літературні та правозахисні ідеї продовжують відігравати важливу роль у формуванні сучасного українського суспільства.

Висновки. Дослідження постаті Василя Стуса в контексті боротьби за українську ідентичність дозволяє дійти кількох ключових висновків.

По-перше, літературна творчість Стуса виступає не лише як художній феномен, а й як ідеологічний маніфест національного спротиву радянській асиміляційній політиці. Його поезія, просякнута мотивами страждання, свободи та духовного протистояння, стала символом боротьби української інтелігенції за збереження власної культурної самобутності. Стус використовував мову як засіб утвердження національної ідентичності, що є важливим аспектом сучасних досліджень його літературної спадщини.

По-друге, правозахисна діяльність Василя Стуса відіграла значну роль у національно-визвольному русі другої половини XX століття. Будучи активним учасником Української Гельсінської групи, він не лише публічно засуджував політичні репресії, а й відкрито виступав на захист прав людини та збереження української культури. Його арешти, судові процеси та трагічна загибель у таборі стали яскравим свідченням політики утисків щодо національно свідомих діячів.

По-третє, спадщина Стуса залишається актуальною у сучасному культурному та науковому дискурсі. Його творчість є обов'язковою частиною шкільної програми, а дослідження життя та діяльності поета активно тривають у сфері літературознавства, історії та правознавства. Важливим є також її вплив на формування сучасної української ідентичності, оскільки боротьба Стуса за правду, свободу та справедливість є частиною ширшого історичного процесу становлення незалежної України.

Таким чином, Василь Стус постає не лише як видатний поет, а й як моральний авторитет, символ спротиву тоталітаризму та борець за українську

культуру. Його творчість і громадянська позиція продовжують надихати нові покоління українців, а наукове осмислення його доробку залишається важливим завданням для дослідників.

Список використаних джерел та літератури

1. Стус, В. С. (1970). Зимові дерева. Брюссель: Український видавничий інститут.
2. Стус, В. С. (1986). Палімпсести. Нью-Йорк: Сучасність.
3. Стус, В. С. (1990). Дорога болю. Київ: Радянський письменник.
4. Стус, Д. В. (2005). Василь Стус: життя як творчість. Київ: Факт.
5. Жулинський, М. Г. (2006). Слово і доля. Київ: Дніпро.
6. Сверстюк, Є. О. (1993). Феномен доби (Сторінки з книги про Василя Стуса). Наша віра, (3), 2-7.
7. Рябчук, М. (2019). Небіж Рільке, син Тараса: Стус і європейська поезія. Український літературний журнал, (4), 88-101.
8. Семків, Р. (2022). Василь Стус: поетичний світ і національна ідентичність. Слово і час, (7), 45-58.
9. Вінницька ОУНБ ім. В. Отамановського. (2022). Василь Стус у контексті часу й вічності: Матеріали науково-практичної конференції. Вінниця.
10. Рудовол, А. І. (2024). Осмислення долі України в поетичних збірках Василя Стуса «Зимові дерева», «Палімпсести». Магістерська робота. Кривий Ріг.
11. Бойко, С., & Млош, Л. (2022). Збереження національно-культурної ідентичності українців у діаспорі. Український альманах, (41), 123-135.
12. Забужко, О. (1996). Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ: Абрис..

УДК 94: :316.422.42(410)"1945/..."

Софія МЕДВІДЬ
(м. Київ)

Соціальні зміни в британському суспільстві після Другої світової війни

У тезах розглядаються ключові соціальні зміни, що відбулися в британському суспільстві після Другої світової війни. Розглянуто трансформацію гендерних, расових і майнових відносин, а також зміну соціальних і політичних пріоритетів британців. У тезах висвітлюються основні тенденції розвитку суспільства, що визначили подальшу трансформацію Великої Британії.

Ключові слова: британське суспільство, еміграція, дискримінація, суспільні трансформації.

Науковий керівник: Черевко *О. С.*, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна і поствоєнний період внесли істотні трансформації в суспільно – політичне життя країн, які так чи інакше були залучені до війни.

Окрім перемоги на нацизмом, Британці на тлі післявоєнної економії, масової міграції білого і кольорового населення, трансформації колоніальних володінь вимагали від політичного керівництва розширення функцій соціальної політики, що зачіпало давню проблему Королівства – соціальну нерівність.

Джон Гренвіл, британський історик і письменник зазначає, що британське суспільство значно і, на диво, рідкісно консолідувалися під час війни, що сприяло його перемозі. «В умовах воєнного часу за наявності загальної небезпеки та загальних втрат традиційні класові протиріччя пом'якшилися. Але загалом класова структура зберіглася і стала перешкодою на шляху повоєнного розвитку Великобританії», - підсумовує дослідник.(Гренвіл, 1994: 535)

Британське суспільство під час війни залишалося соціально – нерівним та шанобливим до традицій. Джон Гренвіл дослідив, що нерівність, перш за все, проявлялась в системі освіті. Не зважаючи на талановиті здібності дитини, навчання й далі залишалась суто елітарним привілеєм. Перші лейбористські уряди намагалися покращити умови для британської молоді – реорганізовували державні школи у загальноосвітні, згодом, це торкнулося університетів та інших закладів вищої освіти. Але, як зазначає дослідник: «привілейовані приватні школи не були скасовані і продовжували відігравати значну роль соціальному поділі суспільства» (Гренвіл, 1994: 809).

Фінансове становище населення Британії одразу після завершення війни залишалося досить скрутним. Як зазначає дослідник Тоні Джадт: «у ті роки горда й переможна Велика Британія здавалася більш напруженою, біднішою, сірішою та сумнішою, ніж будь-яка інша країна на континенті, що була переможена, окупована й спустошена. Усе було нормоване, обмежене та контрольоване» (Джадт, 2005: 190).

Дослідник Роланд Квіно для журналу «History Today» описує це так: «деякі основні товари, такі як масло, м’ясо, чай і вугілля, все ще були нормовані, і хоча хліб тепер був у вільному доступі, від скорочення виготовлення цукерок і шоколаду в 1949 році довелося відмовитися, оскільки попит був надто високим» (Quinault, 2001: 2).

Британський історик, барон і Член Палати Лордів Кеннет О. Морган визначає свідомість поствоєнного суспільства як такого, що «всупереч тому, що до багатьох інститутів, які раніше вважалися майже священними, тепер ставилися без історично заслуженої поваги» (Кеннет, 1984: 377). Він також наводить приклад того, як в священному для політикуму університеті – Оксфорді, проходили страйки, і ані судді, ані поліція більше не мала такий вплив і авторитет на суспільство, як раніше. Навіть члени королівської сім’ї, які з давніх давен були недоторкані і майже недосяжні – підпали під загальну критику. В умовах загальної економії навіть мільйонери – аристократи почали оподатковуватися, що призвело до скорочення їхніх великих заміських маєтків. Ентоні Семпсон зазначає: «надбання короля не підлягало оподаткуванню, та його маєтки та

палаци залишалися останніми реліквіями старого порядку, а центром їх був Букінгемський палац. Відокремлене становище цього палацу змінило громадську роль монарха. Мешканці палацу почали усвідомлювати, що широка публіка уважно стежить за ними і робить відповідні висновки» (Семпсон, 1971: 199). З того часу в суспільстві почали набирати обертів суперечки з приводу доцільності збереження монархії і витрат на її утримання. Але монархія в Британії є не просто інститутом політичної влади – це ще й консолідуючи елемент для суспільства. Тому в 1950-х роках найбільший інтерес консерваторів викликала проблема підвищення її престижу. Нова королева Єлизавета II активно включитиметься у міжнародну діяльність, адже зв'язки із країнами Співдружності почнуть слабнути. Частково така зміна буде пов'язана з тим, що, як зазначає Гренвіл: «після Другої світової війни населення Великобританії почало швидко охолоджуватись до ідеї імперії, особливо коли стало зрозуміло, що вона вимагає жертв і покладає на всю країну серйозний фінансовий тягар» (Гренвіл, 1994: 541).

Іншою особливістю соціальному розвитку в післявоєнний період став величезний потік емігрантів. Ще в першій половині XX століття мігранти з Вест-Індії та Азії приїжджали на британські острови в пошуках роботи. «Іммігранти переживали часті расові дискримінації і насильство; орендодавці відмовлялися здавати кімнати чорним та ірландським орендарям» (BBC Bitesize: 2016).

Про цю проблему зазначає Гренвіл: «Жорстокість, що процвітала у «кольорових гетто», була відповіддю на дискримінацію і виражала обурення їхніх мешканців» (Гренвіл, 1994: 542). «Найбільш серйозні і масові заворушення відбулися у 1959 році в Ноттінг-Хілл, Західний Лондон, коли був убитий темношкірий чоловік на ім'я Келсо Кокрейн, 32-річний іммігрант з Антигуа» - повідомляла Bitesize (BBC Bitesize: 2016).

Під час Другої світової війни африканці та індійці охоче вступали до лав британської армії, а після 1945 року – заповнили недостачу робочих рух на заводах. З цього часу расові відмінності вже не відігравали вирішальної ролі, навіть почастішали міжетнічні шлюби. Проте, згодом, кількість представників кольорового населення настільки збільшилася, що невдоволення проявилося у расових погромах. За таких умов британський політикум розпочав запроваджувати перші обмеження для мігрантів з неєвропейських країн. «Закон про іммігрантів Співдружності» 1962 року та 1968 року, що запровадили «посвідки на працевлаштування». Водночас було прийняті перші анти дискримінаційні заходи. «Закон про відносини між расами» 1965 року заборонили расову дискримінацію в громадських місцях, передбачали захист від трудової дискримінації і покарання за розпалювання расової ненависті. Закон, ухвалений у 1966 році, заборонив будь-яку дискримінацію з расових причин і створював Комісію расової рівності» (Гренвіл, 1994: 542). Окрім расової дискримінації, залишалася традиційна гендерна. В повоєнний період дозвіл на роботу на фабриці, в магазинах або служницею отримали заміжні жінки (а не тільки незаміжні, як було раніше). На 1960- ті роки лише одна третина всіх жінок Великобританії не працювали.

Наприкінці 1950-х років більшість держав Західної Європи регламентували суспільні еволюції. «Гомосексуальні стосунки практично всюди були протиправними й каралися тривалим ув'язненням. Аборт у більшості країн був заборонений. Навіть контрацепція в деяких католицьких країнах теоретично була протизаконною. Дістати розлучення було важко в усіх країнах, а в деяких – неможливо», засвідчує Гренвіл (Гренвіл, 1994: 543). Розлучення в Британії було дозволено, але не без публічного приниження. Окрім того, «британцям заборонялось грати в азартні ігри, читати, на думку уряду, все «непристойне» і політично підозріле, навіть захищати права гомосексуалів, не те щоб вже бути одним з них». (Гренвіл, 1994: 543). Роланд Квіно також описує контрольованість тогочасного суспільства: «сексуальні стосунки, як правило, були набагато прихованішими, ніж сьогодні, і практично не було офіційного статевого виховання ні для дітей, ні для дорослих» (Quinault, 2001: 2). На фоні зростання загального добробуту в період з 1957 по 1964 рік, нове покоління Європи прагнуло виражати свою унікальність через зовнішній вигляд, музику, стиль одягу та життя. Із зростанням споживчого потенціалу і купівельної спроможності населення активно розвивалася рекламна індустрія. Споживчий ринок значно урізноманітнився. З появою в 1955 році в Британії телебачення, державна політика стала більш обговорювана суспільством. Відтепер, як зазначає Гренвіл: «політичні лідери мали стати телегенічними – здатними випромінювати авторитет і впевненість, водночас вдаючи легкість у спілкуванні нарівні і теплу обізнаність із масовою аудиторією» (Гренвіл, 1994: 808).

Висновки. Таким чином, Друга світова війна внесла певні зміни в свідомість повоєнного британського суспільства. І хоча більшість традиційно – усталених засад залишались ще досить сильними - війна, масові рухи за права та створення «держави добробуту» запустили механізм суспільних трансформацій в житті британців. Окрім того, масова міграція білого та кольорового населення несла за собою полікультурність у Британію, що на початкових етапах суспільство сприймало вкрай негативно. Згодом, мігранти почнуть об'єднуватись в громади, щоб боротись з расовою дискримінацією у всіх сферах життя, зокрема в працевлаштуванні. Відтепер політикуму Британії доведеться рахуватись і з вимогами нових виборців, закладаючи на правовому рівні основи для консенсусного життя всіх підданих в Британії. Тому в подальших десятиліттях свого розвитку Британія шукатиме баланс між популярним новим і традиційно старим стилем життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Кеннет О.М., 1984. Оксфордська ілюстрована історія Британії. Оксфорд: Oxford University Press, 623.

2. Джадт Т., 2005. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Нью–Йорк: The Penguin. Press, 878.

3. Семпсон Е., 1971. Нова анатомія Британії. Нью–Йорк: Stein and Day, 717.

4. Гренвіль Дж. А. С, 1994. Історія світу в 20-му столітті. Кембридж: Belknap Press of Harvard University Press, 1002.

5. BBC Bitesize., 2016. Reconstructing britain after world war two - commonwealth immigrants in the modern era, 1948-present. BBC Bitesize. URL: https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zx93tyc/revision/1

6. Quinault R., 2001. Britain in 1950. History Today. Vol. 4, no. 51. P. 1–7. URL: https://www.le.ac.uk/ur/emoha/community/resources/postwar/Britain%20in%201950.pdf.

7. Lyons J. F., 2013. America in the British Imagination. New York: Palgrave Macmillan, 275.

УДК 94:355.09-058.65«1939/1945:2014/2025»

Світлана МАЛАЩЕНКО
(м. Київ)

Покалічені долі військових Другої світової та російсько-української війни: сприйняття суспільством та державою

Анотація. Актуальність даної теми по цей час залишається не тільки важливою для суспільства, але і пам’яткою про минуле і сьогодення. Відкриваючи дані питання найбільше частини приділено саме другому розділу теми, про сьогоденні умови та випробування котрі стали перед захисниками нашої держави.

Ключові слова: війна, ветерани, держава, суспільство.

Науковий керівник: *Жолоб М. П.,* доцент кафедри всесвітньої історії та археології УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою для формування загальної теми стали безліч відеоматеріалів про події та явища історії, котрі відбуваються в даний час. Адже Інтернет став загальновживаним, враховуючи популярність українських платформ котрі висвітлюють дані теми та всебічно поширюють цю тему серед суспільства. До того ж швидкий доступ та легкість в сприйнятті, дають більше переглядів, що несе за собою можливість отримати корисну та актуальну інформації.

Щоб більше поглибитись в дану тему та проникнутись реальністю, поспілкувалась з захисником котрий попросив аби його ім’я не афішували. Молодий хлопець в даний момент знаходиться в суспільстві, котре тільки час від часу жахається від реальності воєнного стану країни. Важкість сприйняття суспільства і навпаки – борючись з бажанням адаптуватись та повернутись назад, там де почалося його друге життя. З таким дисонансом зіштовхуються більшість українців, котрі віддають свою честь та життя Батьківщині.

Попри все, суспільство кардинально різне – побачивши людину без кінцівки, або зі шрамом на обличчі, хтось робить вигляд, що не помітив, інші або глузливо насміхаються або ж тицяють пальцями. Тільки одиниці дійсно можуть підійти та висловити подяку та шану захиснику.

Відходячи від суспільства інший бік займає держава – котра допомагає матеріально забезпечувати, компенсувати втрати та дати можливість людям жити бодай як раніше. Надається підтримка від психологів, котрі допомагають людям з ПТРС, безкоштовні програми для відновлення та реабілітації, безкоштовні можливості в громадських установах та транспортах. Кожен крок здійснюється аби компенсувати їм втрачену частинку себе, вдячність за героїзм та відважність.

Заглядаючи в минуле ту саму ситуацію можна зустріти і після закінчення Другої світової війні. Багато захисників повернулись додому без краплі життя в очах, поранені та понівечені душею та тілом, залишались сам на сам з новим випробуванням – жити далі. Безперечно держава мала допомагати – відкривали спеціальні заклади де турбувались про таких героїв. Поширювали їх відважні історії, давали розголос про їх. Але як показала реальність радянська влада та і суспільство знущалось над ними. В закладах котрі мали взяти на себе повну опіку та турботу, більш чим нагадували своїми діями середньовічні тортури. Морили голодом, не надавали якісну медичну допомогу, відчайдушно намагалися не помічати прохання та скарги. Суспільство також як насміхалося так і співчувало. Все це відчувалось в різних аспектах життя. Варто лиш уявити, що на той момент відчувала людина, котра боролась за свою долю батьківщини, а повернувшись скаліченим зіштовхнувся з суворою реальністю. В сучасному світі де є підтримка від волонтерів за допомогою інтернет розголосу легше допомогти людині, котра просить цього. В той час більшість покладались на власні зусилля, свою сім'ю та чекали на допомогу з боку держави.

Ветерани тоді та зараз зіштовхуються з ідентичними проблемами, котрі залежать від суспільства та держави. Боротьба на полі бою, а потім на полі життя майже однакові. Тож, кожен крок котрий допомагав та допомагає в цей час захисникам – є можливість повернутись до життя, котре ще не поділилось на до та після.

В минулому, щоб привернути актуальність даної теми було надможливим. Побоювання радянської влади, пропаганда та висловлювання тільки хороших моментів – сприяло тому, щоб ця тема стала не всезагальною, а лише проблемою кожного потерпілого. На даний момент мітинги, розповсюдження масової інформації в соціальних мережах, серед яких пости про війну, відеоматеріали з інтерв'ю – залучає все більше уваги, акценту та реальну допомогу від держави.

Суспільство стало сміливішим, немає жодного побоювання державних структур, адже все що відбувається стає явне кожному. З настанням повномасштабного наступу 2022 року всі стали свідками тієї війни котра ще триває з 2014-го. Кожен другий має близьких, родичів, друзів та просто знайомих котрі пережили (переживають) ці страшні наслідки війни. Той рік став переломним в нашій історії, такі потрясіння викликали підняття багатьох тем, особливо тих котрі вимагали великої уваги. На даний період стало цілком природньо співпереживати, підтримувати, донатити та отримувати взамін маленькі перемоги. Всебічно актуалізація таких проблем, як сприйняття воєнного життя та цивільного поглибило процес формування різних платформ підтримок, котрі допомагають людям повернутись до процесу реабілітації.

З погляду минулого лише можна уявити який крок до людяності та розвитку свободи слова наша країна пройшла. Розуміння та підтримка владних структур, поширення масової інформації, залучення іноземних партнерів- допомагають тримати тонус життя наших героїв по цей час. Відповідно кожен громадянин тримаючи руку на серці під час хвилини мовчання, вшановую полеглих бійців всієї нашої історії. Нормою стає допомога в громадському транспорті людям з обмеженими фізичними можливостями, відкриття зручних пандусів для зручного пересування. Тому суспільство більше і більше адаптується до кожного виклику та проблеми, діючи разом з підтримкою держави.

Висновки. Отже, відкриваючи та підтримуючи цю тему найбільше, що хочеться аби сьогоднішній стан України, незалежної держави так і її громадян, вільно висловлювали свої проблеми, очікуючи сприйняття та допомогу. Історична правда та факти показали, що в ситуації повної підтримки героїв та захисників має бути цілком виправдана. Держава повинна забезпечити виконання своїх обов'язків перед її захисниками, а суспільство підтримку та допомогу в адаптації.

Список використаних джерел та літератури

1. https://youtu.be/B0KekzJhCHU?si=MYSvNykhj1yBkwUN
2. https://youtu.be/EhktH0Dv_0Q?si=74t56EM_i5kNlWxA
3. https://youtu.be/lkShHc0ka1s?si=RKaWLdXUwixzXKuK
4. https://youtu.be/jJmvsQzkBVQ?si=NEPMvxFydu2KIOKm
5. https://youtu.be/op_IPxjHgNk?si=ep9Co_r7IVukkr61
6. https://youtu.be/4rL7JI_DJjE?si=8xNUQzpKC1zCXMCi
7. https://youtu.be/G7WFBHFfyEw?si=JVnTg7kFfNP1SvzS
8. https://armyinform.com.ua/2021/05/25/pro-zachystku-frontovykiv-invalidiv-pislya-vijny-abo-yakoyu-naspravdi-bula-stalinska-shana-veteranam/
9. https://khpg.org/1368537165
10. https://ye.ua/syspilstvo/20121_Shokuyicha_pravda__Yak_v_SRSR__zachistili_veteraniv_viyni_yaki_stali_invalidami.html
11. https://www.rv.gov.ua/pilgi-osobam-z-invalidnistyu-vnaslidok-vijni
12. https://dn.gov.ua/news/spravzhnya-cina-peremogi-srsr-u-drugij-svitovij-vijni
13. https://armyinform.com.ua/2022/05/09/syte-i-shhaslyve-zhyttya-invalidiv-drugoyi-svitovoyi-vijny-v-srsr-mif-putinskoyi-rosiyi/
14. https://gordonua.com/ukr/specprojects/invalidy.html
15. https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/12/30/66648/
16. https://ukurier.gov.ua/uk/articles/do-specinternativ-invalidiv-frontovikiv-zabirali-p/
17. http://www.dahmo.gov.ua/pdf/nashivudania/2.pdf
18. https://issuu.com/laurus_press/docs/_____b90152698d057c
19. https://dn.gov.ua/news/spravzhnya-cina-peremogi-srsr-u-drugij-svitovij-vijni
20. https://mipl.org.ua/invalidnist-vnaslidok-vijny-yaki-pilgy-ye-u-czyvilnyh-i-yak-yim-oformyty-status-osoby-z-invalidnistyu/
21. https://suspilne.media/707168-unaslidok-vijni-proti-ukraini-v-rosii-rekordi-zi-zrostanna-kilkosti-colovikiv-z-invalidnistu-britanska-rozvidka/
22. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846340-v-ukraini-za-dva-roki-vijni-kilkist-ludej-z-invalidnistu-zbilsilasa-na-300-tisac.html.

УДК 929Чорновіл В.:327(477):[32(477.75)+399.92:061.1ЄС

Тетяна ШЕРЕПА
(м. Київ)

В'ячеслав Чорновіл і його бачення зовнішньополітичного курсу України: кримське питання та євроатлантична інтеграція

Анотація. Аналізуються погляди В'ячеслава Чорновола щодо зовнішньополітичного курсу України у 1990-х рр., зокрема його позиція стосовно кримського питання та євроатлантичної інтеграції. Досліджено ставлення політика до російських територіальних претензій на Крим, загроз національній безпеці України та необхідності зміцнення її суверенітету через стратегічні міжнародні партнерства. Особлива увага приділена ініціативам В. Чорновола щодо створення Балто-Чорноморської співдружності, а також перспективам інтеграції України до НАТО та Європейського Союзу. Розглянуто критику В. Чорноволом участі України в Співдружності Незалежних Держав (СНД). Наголошено на актуальності ідей В. Чорновола в контексті сучасної російсько-української війни та європейського курсу України.

***Ключові слова*:** Вячеслав Чорновіл, зовнішня політика, кримське питання, ЄС, НАТО, Народний Рух України, російська агресія, стратегічне партнерство, СНД.

Науковий керівник: *Іванова Л Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Виклад основного матеріалу. У кінці 1980-х, коли стало очевидним наближення неминучого розпаду Радянського Союзу, перед Україною постало питання визначення її траєкторії у нових пострадянських реаліях. В умовах численних прогнозів та сценаріїв розвитку, що згодом втратили актуальність, особливу увагу викликали ідеї В'ячеслава Чорновола. Ряд дослідників, серед яких Деревінський В., Студінський В. і Шановська О., відносно недавно проявили цікавість до цього питання і почали аналізували його зовнішньополітичне бачення, зосереджуючись на підходах до євроатлантичної інтеграції та вирішення Кримської проблеми як ключових чинниках трансформації України. Проте зазначене питання залишається недостатньо вивченим, що свідчить про необхідність подальших дослідницьких зусиль для всебічного аналізу його аспектів, що й розглядається у цій статті.

Таким чином, повертаючись до нашого головно питання, в жовтні 1990 року в інтерв'ю для московського видання «Точка зрения» В, Чорновіл наголошував, що Україна має стати міцною та незалежною державою, зберігаючи партнерські відносини з іншими суверенними країнами Європи й Азії. За його переконаннями, така співпраця повинна базуватися не на ідеологічних принципах, а на взаємовигідних економічних відносинах. Чорновіл також усвідомлював серйозність загроз для національної безпеки України. На це вказувала політика президента РФ Бориса Єльцина, який відкрито заявляв про те, що стратегічні

інтереси Росії охоплюють весь посткомуністичний простір, Зокрема Україну та Кримський півострів (Студінський, 2024: 145). У липні 1992 року Верховна Рада Російської Федерації офіційно заявила територіальні претензії на Крим. Через рік, у липні 1993-го, депутати російського парламенту ухвалили рішення, яке передбачало надання Севастополю статусу міста Російської Федерації, фактично ігноруючи український суверенітет. А в жовтні 1996 р. Державна Дума РФ ухвалила закон, що передбачав припинення поділу Чорноморського флоту між Україною та РФ, знову озвучивши територіальні претензії до України.

Як лідер НРУ, В'ячеслав Чорновіл у відповідь запропонував внести до Конституції зміни, які б унеможливили перебування іноземних військ на території України, а також наполягав на негайному виведенні російського флоту. РФ, в свою ж чергу, продовжувала не визнавати встановлені морські кордони України, що створювало додаткову напругу у двосторонніх відносинах (Деревінський, 2017: 231). Також В. Чорновіл вважав великою помилкою передачу Росії всієї інфраструктури Севастополя в оренду на 20 років без чітких термінів виведення флоту. На його думку, це свідчило про відсутність національної свідомості в керівництва України та нехтування державними інтересами, зокрема у питанні Кримської автономії та захисту прав кримських татар.

Чорновіл розцінював створення російської військової бази в Севастополі як серйозну загрозу безпеці України. Народний Рух України під його керівництвом ініціював багатосторонню хартію про демілітаризацію Чорного моря в межах програми «Партнерство заради миру». Це мало обмежити військову присутність у регіоні та унеможливити базування російського флоту. Рух також наполягав на створенні Балто-Чорноморської співдружності, що сприяло б взаємодопомозі та зміцненню партнерства між країнами чорноморського регіону (Шановська, 2024: 172).

Ці події стали переломними моментами, що свідчили про неминучість загрози окупації Криму. Водночас В'ячеслав Чорновіл наголошував, що економічно Криму вкрай невигідно відокремлюватися від України, адже без постачання української електроенергії та дніпровської води, що надходила Південноукраїнським і Північнокримським каналами, регіон ризикував опинитися на межі кризи. Навіть під час президентської кампанії 1991 року Чорновіл заявляв, що не має наміру скасовувати автономний статус Криму (хоча раніше виступав проти автономії), але виступав за його модернізацію з урахуванням національного питання (Деревінський, 2017: 380). Він наголошував на необхідності захисту прав корінних народів, в тому числі етнічних українців, які на той час не мали жодної школи, в якій навчання велося саме українською мовою чи друкованого видання на півострові. Тим часом, Росія продовжувала посилювати шовіністичну пропаганду в Криму (видавалися друковані видання, що заперечували існування української мови та українського народу). У відповідь на такі заяви, у 1992 році Народний Рух України під керівництвом Чорновола виступив з ініціативою щодо розширення Північноатлантичного альянсу та перетворення його на систему колективної безпеки в Європі, в якій Україна також мала б своє місце (Шановська, 2024: 170).

Таким чином, ще одним ключовим напрямком зовнішньої політики В'ячеслава Чорновола було зміцнення позицій України в європейському співтоваристві. Під час президентських виборів 1991 року він активно відстоював необхідність європейської інтеграції. Ба більше, у своїй передвиборчій програмі він передбачив положення про участь України в «системі загальноєвропейської колективної безпеки», що, на його переконання, мало стати запорукою стабільності та захисту держави.

На жаль, після обрання Леоніда Кравчука на посаду Президента України та створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) зовнішньополітичний курс країни залишався орієнтованим на Росію. Це проявлялося, зокрема, у підписанні угод щодо об'єднаної системи протиповітряної оборони та проведенні політики багатовекторності. У таких умовах стратегія євроатлантичної інтеграції України не набула суттєвого розвитку. (Деревінський, 2016: 34)

В'ячеслав Чорновіл виступав категорично проти входження України до СНД, вважаючи, що ця структура стане перешкодою на шляху до європейських інтеграційних процесів. (Деревінський, 2016: 35) Його позицію добре ілюструють слова, сказані в березні 1992 року: «СНД – це приречене утворення. Спершу воно розглядалося як союз сусідніх, передусім слов'янських держав, які шляхом узгоджених дій прагнули інтеграції в Європу. Проте Україні потрібно прямувати саме до європейського співтовариства, а не створювати на його теренах хоч і нестабільну, але альтернативну структуру» (Студінський, 2024: 144].

Отже, для України було важливо захиститися від впливу російської влади, яка дотримувалася імперських поглядів щодо її території. Одним із ключових способів убезпечення бачилася інтеграція з європейськими державами. Щодо Білорусії, він висловлював занепокоєння, оскільки її зовнішньополітичний курс залишався невизначеним (Деревінський, 2016: 35).

Як вже було зазначено, В'ячеслав Чорновіл послідовно відстоював необхідність вступу України до НАТО, ЄС та Ради Європи. Завдяки його впливу та активній діяльності в програмних документах Народного Руху України було відображено положення про європейський шлях розвитку держави, а також про ключову роль інтеграції до політичних та економічних структур Європи для зміцнення національної безпеки. У 1992 році НРУ зафіксував у своїх документах ідею Чорновола щодо залучення України до системи загальноєвропейської безпеки, яка могла формуватися шляхом розширення та трансформації НАТО. На його думку, саме така модель колективної безпеки могла б стримати експансіоністські амбіції російської влади стосовно України (Деревінський, 2016: 35).

У січні 1995 року В. Чорновіл звернув увагу на наближення загрози з боку Росії. Він посилався на збір підписів у проросійських колах України за розірвання Біловезьких угод, а також на наміри Державної Думи РФ розглянути питання про «возз'єднання Росії» (Деревінський, 2017: 171). У лютому того ж року Чорновіл застерігав щодо підписаної з прем'єром Віталієм Масолом заяви яка передбачала створення міждержавного економічного комітету (МЕК) та підтримки ідеї спільної системи протиповітряної оборони під керівництвом Росії. Він нагадував

про ризики створення наддержавних структур, зокрема СНД, які суперечили положенням української Декларації про її державний суверенітет. Чорновіл також активно працював над тим, щоб ВР України відхилила ці ініціативи та усунула навіть згадки про єдиний економічний простір (Шановська, 2024: 171).

30 січня 1996 року президія Центрального проводу Народного Руху України висловила своє занепокоєння щодо спроб організувати референдум про ліквідацію державної незалежності України. У 1997 році Чорновіл, як лідер НРУ, заявив про необхідність подання заявки на вступ до НАТО. Він наголошував, що Україні слід змінити підхід до європейської політики, а Європа має переглянути своє ставлення до України, перестави сприймати її як буферну зону між Заходом і Москвою (Деревінський, 2016: 35).

Важливою складовою діяльності В'ячеслава Чорновола у зміцненні позицій України серед європейських держав стало сприяння її вступу до Ради Європи та подальша робота в ній як представника української делегації. Чорновіл активно підтримував концепцію Балто-Чорноморської співдружності, яка мала об'єднати країни цього регіону посткомуністичного простору. Всі ці держави мали схожий рівень розвитку, адже пройшли шлях від соціалістичної системи, стикаючись із подібними викликами. Саме тому виникала потреба у взаємній підтримці, обміні досвідом та спільному подоланні труднощів перехідного періоду від тоталітаризму до демократії. Крім того, така співпраця мала сприяти інтеграції цих країн у загальноєвропейські структури (Деревінський, 2016: 36).

Висновки. Таким чином, слова В'ячеслава Чорновола сьогодні звучать особливо актуально, ніби сказані в контексті сучасної російсько-української війни. Україна без підтримки європейського співтовариства та НАТО практично не зможе відстояти свою незалежність. Водночас її боротьба проти російської агресії є водночас боротьбою за цілісність Європи. Тиск з боку Росії лише прискорює процес євроінтеграції України, роблячи його незворотним. Це підтверджує і стаття 85, пункт 5, яка визначає стратегічний курс держави на набуття членства в ЄС та НАТО. Формування єдиного європейського простору забезпечить стабільність у політичній, економічній та безпековій сферах, а Україна відіграватиме в цьому процесі стратегічну роль. Проте і Європа, і Україна мають усвідомити нові реалії інтеграційних процесів, особливо в контексті війни. Ключовою ідеєю цього усвідомлення має стати демонтаж Російської Федерації як імперської структури, що становить загрозу для всього світу. (Студінський, 2024: 145).

Список використаних джерел та літератури

1. Деревінський В. Ф. Зовнішньополітичні пріоритети В. Чорновола. Історико-політичні студії. 2016. № 1. С. 32-37.

2. Деревінський В. Кримська проблема і особливості її вирішення у 1989-1999 рр. Гілея. 2017. Вип. 127. С. 380.

3. Деревінський В. Участь В. Чорновола у протидії російській агресивній політиці щодо України у 1990-х рр. Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Випуск ІІ. С. 231

4. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. Київ: «МП Леся», 2016. С. 302.

5. Студінський В. Питання євроінтеграції україни в спадщині В'ячеслава Чорновола. Чорноволівські читання. Матеріали VIII Науково-практичного форуму (Київ, 20 квітня 2024) / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2024. С. 144-148

6. Шановська О. Вячеслав Чорновіл про загрози національній безпеці України. Чорноволівські читання. Матеріали VIII Науково-практичного форуму (Київ, 20 квітня 2024) / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2024. С. 170-175.

УДК 930.1(1-11:1-15)]:929«1935/2003»

Зейнаб НАСІБОВА
(м. Київ)

Орієнталізм Едварда Саїда: концепція Сходу створена Заходом

Анотація. Досліджується концепція орієнталізму як дискурс, створений Заходом, для репрезентації Сходу через систему ідеологічних уявлень.

Ключові слова: орієнталізм, Едвард Саїд, постколоніальні студії, дихотомія Схід-Захід, дискурс.

Науковий керівник : *Черевко О. С*., доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Друга половина XX ст., принесла новий світоустрій, викликавши потребу в переосмисленні колоніального минулого країнами Заходу та, як наслідок формування дискурсу постколоніалізму. Праця «Орієнталізм» Едварда Саїда стала поштовхом для становлення постколоніальних студій, відкривши питання домінування Заходу над Сходом шляхом конструювання стереотипного образу Сходу в культурному та науковому дискурсах заради легітимація власного домінування.

Джерельна база дослідження. Основою джерельної бази виступають праці Едварда Саїда «Орієнталізм», «Культура й імперіалізм».

Історіографія проблеми. Концепцію орієнталізму в різні часи досліджували науковці М. Павлишин, П. Іванишин.

Метою дослідження є аналіз концепції орієнталізму Едварда Саїда та його значення у формуванні стереотипного образу Сходу в західному дискурсі. Основні завдання дослідження: визначити витоки та основні положення концепції орієнталізму Едварда Саїда; розглянути основні механізми конструювання стереотипного образу Сходу в західному дискурсі через призму орієнталізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні передумови, що привели до формування Едвардом Саїдом власних ідей, розгорнулися у другій

половині XX ст., а саме в умовах завершення Другої світової війни. Процес деколонізації в Азії, Африці та на Близькому Сході поставив перед Заходом ряд питань щодо переосмислення колоніального минулого. Західні держави, які здійснювали панування над східними колоніями, зіткнулися з широкою критикою власних ідеологій та імперських практик.

Так формується постколоніальна теорія, найвпливовішим представником якої, більшість критиків, вважають Едварда Саїда. Робота «Орієнталізм» написана ним у 1978 році, стала концептуальною основою для критики західного дискурсу про Схід і водночас визначає основні інструменти для подальших постколоніальних студій. Едвард Саїд започатковує деконструкцію колоніальних наративів, він один з перших розпочав розкривати приховані ідеологічні смисли різноманітних імперських текстів, успішно виявляючи їх пряме відношення до імперських інтересів (Павлишин, 1996: 531).

Найбільш точне пояснення терміну «орієнталізм» подає Едвард Саїд, як «західного способу панувати над Сходом, реструктуризовувати його, здійснювати над ним владу» (Саїд, 1978: 13). Він наголошує на тому, що орієнталізм постає не лише як імперська стратегія мислення, але й як «знакова система, яка виражає європейсько-атлантичну владу над Сходом, а не як правдивий дискурс про Схід (яким він претендує бути у своїй академічній або науковій формі)» (Саїд, 1978: 17).

Фундаментом, на якому ґрунтується концепція орієнталізму, стали ідеї Мішеля Фуко про зв'язок знання і влади та ідея Антоніо Грамші про культурну гегемонію. У свій час Мішель Фуко у своїх працях описав теорію дискурсу як системи висловлювань, що формують знання і водночас виступають інструментами влади. Для власної теорії Саїд використовує цю ідею, щоб показати, як сходознавство на Заході займалося не лише описом Сходу, але й активно створювало його як підлеглий та «Інакший» простір. В свою чергу, поняття культурної гегемонії – механізму, завдяки якому панівна група утверджує свою систему уявлень як природну та універсальну, дає Едварду Саїду інструмент для розуміння того, як завдяки науці та культурі, Захід розвивав ідею власної цивілізаційної переваги над Сходом (Іванишин, 2011: 113).

Стереотипи про відсталість, ірраціональність, нецивілізованість Сходу як регіону, закріплюється на Заході в різноманітних текстах та культурних репрезентаціях. Схід розміщується в ідеологічну площину "Іншого" та географічний простір «там», на противагу західному «тут». Західний дискурс не лише відображає існуючу реальність, але й активно її формує, окреслюючи виразний кордон між Заходом та Сходом, перетворюючи останній на об'єкт контролю, підкорення та вивчення.

Едвард Саїд наголошує на тому, що зародок орієнталістичних поглядів простежується вже в епоху Античності, коли формується «демаркаційна лінія між Сходом і Заходом», що можна виявити в «Іліаді» Гомера, «Персах» Есхіла та «Вакханках» Евріпіда. В цих творах, на думку культуролога, описані «аспекти Сходу, що відрізняють його від Заходу», які надалі стануть важливими для «європейської уявної географії» (Саїд, 1978: 79). Надалі, особливо з появою

ісламу, образ Сходу, як ворожого та чужого лише глибше вкорінюється у західному культурному просторі, відмежовуючи його від себе.

Друга половина ХХ ст. приносить нові методи поширення інформації, тим самим відкриваючи нове поле для поширення імперських наративів, які, за словами Едварда Саїда, нікуди не зникли, а лише реконструювались у неоімперські. Науковець також вказував на небезпеку орієнталізму в тому, що жертвами стереотипного мислення стали й самі східняки, які почали сприймати себе крізь призму західного дискурсу (Іванишин, 2011: 115).

Висновки. Концепція орієнталізму розроблена Едвардом Саїдом, стала фундаментальною не лише для розуміння механізмів, завдяки яким Захід формував та здійснював владу над Сходом, сприймаючи його як такого, що потребує наставництва, але й дозволяє критично оглянути роль культури у підтримці імперських практик. В умовах глобалізації орієнталізм пропонує інструменти для аналізу сучасних форм нерівності та культурної гегемонії.

Список використаних джерел та літератури

1. Іванишин П. «Орієнталізм» Едварда Саїда: критика імперського дискурсу. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2011. Вип.15. С. 111-115.

2. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. Слово. Знак. Дискурс: антол. світ. літ.-крит. думки ХХ ст. Львів, 1996. С. 531–535.

3. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 608 с

4. Саїд Е. Орієнталізм/ Пер. з англ. В.Шовкун. Київ: Основи, 2001. 511 с..

УДК 355.48(470:477)"2014/...":341.481

Дарина СТОЦЬКА
(м. Кам’янець-Подільський)

Геноцидна війна РФ проти України

Анотація. На основі аналізу джерел та літератури досліджується геноцидна політика рф щодо українського народу, її сутність та прояви.

Ключові слова: геноцид, війна, рф, Україна, українці.

Науковий керівник: *Олійник С. В.*, доцент кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми в її загальному вигляді. Сучасна сторінка вітчизняної історії, пов’язана із протистоянням російській агресії є екзистенційним викликом для України. Адже дії сусідньої країни щодо українського народу та його держави цілком відповідають такому явищу як геноцид. На жаль, значна частина світової спільноти, знаходячись під впливом

російської агітації, заперечує не лише геноцид рф по відношенню до України й українців, а навіть й навіть не визнає за справжні задокументовані факти злочину росіян. Все це зумовлює необхідність звернення на зазначену в заголовку назву проблеми, розвінчування стереотипів, надв'язуваних світові російською пропагандою.

Історіографія проблеми: З початком повномасштабної агресії рф проти України питання розв'язання ворогом геноциду неодноразово піднімалося істориками, правниками на сторінках часописів, наукових виданнях тощо. Дослідженням цієї проблеми займалися в основному українські науковці: Д. Азаров, А. Багінський, О. Бабічев, В. Венгер, І. Верховцева, В. Грищук, К. Івангородський, Д. Коваль, В. Лініченко, Г. Нуріджанян, С. Слободянюк. Окрім того у розвінчування російської пропаганди долучилися також і зарубіжні історики, зокрема Т. Снайдер.

Постановка завдання: Зазначити сукупність дій вчинених росіянами впродовж російсько-української війни, які засвідчують наміри знищити українців як націю та створити умови для її зникнення в майбутньому. Зауважити на важливості постійного та широкого обговорення даного питання в українській та іноземній науковій спільноті, а також привернення уваги якомога більшої кількості людей до здійснених росією злочинів геноциду проти українців.

Виклад основного матеріалу*:* Початок військових дій рф проти України у 2014 р. став лише продовженням вже традиційної політики росіян. Впродовж століть вони намагалися різними методами і засобами знищити нашу державність, мову, культуру й навіть стерти з ужитку термін «український народ». Історія знає чимало жахливих злодіянь росіян щодо українців та їхньої держави (Батуринська трагедія, Київський погром Муравйова, голодомори, Сандромах та ін.). Вісім років гібридної війни та повномасштабне вторгнення 2022 р. вкотре підтвердило антиукраїнські наміри нашого віковічного ворога.

Станом на 3 березня 2025 р. від 24 лютого 2022 р. за військовими рф було зареєстровано здійснення 158 292 злочинів агресії та воєнних злочинів, а також 21 039 злочинів проти національної безпеки України [8]. Впродовж зазначеного періоду часу провідні українські журналісти, юристи та історики усіма силами сприяли тому, аби засвідчити перед світовою спільнотою наявність геноциду вчиненого росією проти України. Однак значна частина іноземців, в тому числі й науковці, хоч і чимало чули про військову агресію рф, проте з різних причин не готові визнати ці дії геноцидом. На наш погляд, така позиція шкодить формуванню суспільного уявлення не лише про реальну ситуацію, яка склалася від початку російсько-української війни, а й про усю специфічність відносин між нашою державою та рф, що формувалися протягом чотирьох століть. Крім того, уникаючи вживання терміну «геноцид» в ході обговорення питання злочинів, здійснених російськими громадянами, та війни в цілому люди, іноді навіть незумисно, применшують усю жорстокість таких дій та їхніх наслідків, а також пом'якшують відповідальність, яку повинен понести агресор. Відтак, вважаємо за необхідне продовжувати висвітлювати здійснювану під час війни політику росії, що спрямована на геноцид українців.

Передусім, зауважимо, що відповідно до статті другої Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, геноцидом слід називати будь-яке діяння, яке «вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» [7]. Зазначений документ також надає перелік конкретних дій, котрі підпадають під поняття геноциду, зокрема: «(a) вбивство членів такої групи; (b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; (c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення; (d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; (e) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи» [7].

Перші три із вказаних пунктів росіяни здійснюють на регулярній основі від початку повномасштабного вторгнення. Мова йде про «міський геноцид», або ж як його іще називають «урбаніцид», які позначають цілком усвідомлене знищення міста, якоїсь його частини, а також житлових будинків [2, с. 46]. Фактичною метою такої форми геноциду є руйнування інфраструктури населеного пункту до тої міри, аби місцеві жителі не могли продовжувати жити в спотворених ворожими обстрілами умовами. Враховуючи, що значна частина ракетних та дронових атак відбуваються в нічний час можна говорити про намагання росіян не лише вбити щонайбільшу кількість українців, а й морально та фізично виснажити тих, кому пощастило вижити.

У контексті зазначеної вище тези важливо звернути увагу на те, яким чином росіяни здійснюють «цілеспрямований несиловий вплив» за допомогою спеціальних інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) [4, с. 26]. Завдяки особливостям технологічного розвитку в сучасному світі та ролі засобів масової інформації (ЗМІ) в житті суспільства, ефект таких дій здатен поширитися на значний масив людей, при чому дія дезінформації може розповсюджуватися на будь-кого з іноземців. Зокрема, сьогодні ЗМІ «стали новим стратегічним ресурсом», яким здатна скористатися фактично будь-яка держава, незважаючи на те, чи її цілі відповідають нормам міжнародного законодавства та принципам гуманізму [9, с. 5]. Зауважимо, що за інформаційною політикою рф простежується намір використати «інформаційний простір» як своєрідну арену «сучасної війни» [9, с. 5]. Відтак слід розуміти, що у випадку, коли вплив дезінформації здійснюється безпосередньо на українців наслідки є жахливими, адже в такому разі «об’єктом впливу є людський капітал – основний, стратегічний ресурс України, а також її громадянське суспільство» [4, с. 30].

Таким чином, політика рф спрямовується як на безпосереднє вбивство наших громадян, так і створення відповідних умов, коли українці начебто з власних міркувань перестають асоціювати себе з власним народом, чи формують хибні уявлення про нього.

Польський юрист та правозахисник Рафал Лемкін, який є розробником концепції геноциду, у своїх дослідженнях наголошував: «геноцид має дві фази: перша – знищення національної моделі пригнобленої групи, друга – насадження національної моделі гнобителя» [1, с. 24].

З огляду на вище зазначене, можемо констатувати той факт, що діяльність росіян націлена на фактичне знищення українського народу і реалізовують вони цей намір шляхом безпосереднього вбивства та поступової ліквідації і зникнення нашої нації. Відтак, не меншої уваги потребує питання російської пропаганди, яка є частиною геноцидної політики рф, що проводилась роками до початку війни і продовжує набирати обертів сьогодні. У спробах обґрунтувати власне жорстоке ставлення щодо українців росіяни часто спираються на так звані «факти», які дискредитують наш народ, його політичну ідеологію та факт існування нашої держави. Зокрема, найбільш поширеними тезами є такі, що засвідчують про виправдання початку війни як своєрідної операції «із захисту Донбасу від українського геноциду» [6, с. 12], пояснення масових вбивств громадян України – «оскільки українці штучно створені – їх потрібно знищити» [6, с. 14] та сприяння дегуманізації наших людей за буцімто «національний психоз українців, посіяний американською дипломатією проти Росії, зумовлений бажанням отримати ядерну зброю та направити її проти свого сусіда» [6, с. 17].

В російських дискусіях остання теза також часто супроводжується голослівним звинуваченням українців у підтриманні нацистської ідеології. Про невідповідність таких тверджень до реальності зауважують, як українські науковці, так і зарубіжні. Вітчизняні юристи наголошують, що Росія використовує термін «нацизм» з метою демонізації української нації та створення образу ворога, який не заслуговує ані місця за столом переговорів, ані права творити своє майбутнє [1, с. 19]. Такі ж поглядів дотримується американський історик Т. Снайдер, на думку якого російське сприйняття українського патріотизму і націоналізму є викривленим, адже вони дотримуються думки, що «нацист – це українець, який не хоче визнавати себе росіянином» [10]. Відповідно рф щонайбільше намагається сприяти зречення українцями власної ідентичності шляхом демонізації нашої нації з її паралельним фізичним винищенням.

Окремої уваги заслуговує злочинна діяльність росіян, котра стосується насильницького переміщення українських дітей до території країни агресора. На сьогодні не відомо точну кількість дітей, які були викрадені росіянами, проте Дмитро Лубінець та Дар'я Герасимчук, які є Уповноваженим ВРУ з прав людини та Радницею-уповноваженою з прав дитини, наголошують, що число виведених може коливатися від 150 до 300 тисяч осіб [3, с. 34]. Ще більш жахливим є той факт, що росіяни випробовують на цих дітях політику асиміляції українців, адже після їхнього прибуття до рф дітей піддають «перевихованню», що призводить до зміни позитивного ставлення дітей до їхньої Батьківщини на негативне та формування в них почуття пошани до російської культури [5, с. 150]. Крім того, частину викладених було протиправно усиновлено [5, с. 150].

Висновки: Таким чином, незважаючи на те, що частина світової спільноти не бачить в політиці рф щодо України наміру вчинити геноцид, а самі росіяни заперечують цю тезу – геноцидна війна проти української нації триває. Впродовж 2014-2025 рр. наша країна пізнала надзвичайно велику кількість жахливих діянь скоєних росією, а відтак ми мусимо пам'ятати про них і в жодному разі не дати забути світові про всі злочини скоєні з метою знищити Україну та її народ.

Список використаних джерел та літератури

1. Азаров Д. С., Венгер В. М., Коваль Д. О., Нуріджанян Ґ. С. Війна Росії проти України як геноцид українського народу. Наукові записки НаУКМА, серія «Юридичні науки». 2023. Т. 11. С. 12-39. URL: https://surl.li/ayncyq (дата звернення: 25.02.2025).
2. Бабічев О. І. Аналіз російських наративів заперечення геноциду української нації в період війни 2014-2024. Сумський історико-архівний журнал. 2024. №XLII. С. 45-53. URL: https://surl.li/jqmzbu (дата звернення: 24.02.2025).
3. Багінський А. В., Лініченко В.В. Ознаки геноциду в російсько-українській війні. Вісник НТУУ «КПІ», серія «Політологія. Соціологія. Право». 2023. Вип. 2(58). С. 29-39. URL: https://surl.li/gakplt (дата звернення: 24.02.2025).
5. Верховцева І. Російська інформаційна війна проти України 2014-2024 рр. як предмет наукових студій: концепт «інформаційне насильство». Образ. 2024. Вип. 2 (45). С. 26-35. URL: https://surl.gd/jkazoy (дата звернення: 24.02.2025).
6. Грищук В. К. Геноцидна суть «рашизму»: генезис, розвиток та сучасність. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, серія юридична. 2023. № 4. С. 144-154. URL: https://surl.li/tvvwwm (дата звернення: 25.02.2025).
7. Івангородський К. Дегуманізація українців і демонізація України російською історіографією як засіб виправдання так званої «СВО». Вісник Черкаського університету, серія «Історичні науки». 2024. №1. С. 8-24. URL: https://surl.li/jefrvy (дата звернення: 24.02.2025).
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 13.02.1955 № 72/14-612-54598. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 04.03.2025).
9. Офіс Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення: 03.03.2025).
10. Слободянюк С.С. Геноцид як інструмент гібридної війни. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, Геноцид в парадигмі XX-XXI ст. : міждисциплінарний діалог: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Житомир, 27 березня 2024 р.), 2024. С. 4-8. URL: https://surl.li/cqppss (дата звернення: 24.02.2025).
11. Snyder T. Russia’s genocide handbook. Ukrainian Catholic University, 2022. URL: https://surl.li/ybwpve (дата звернення: 05.03.2025).

УДК 94:355.01(470+571:477)«2014/2025»

Ілля ОБОЛЄШЕВ
(м. Київ)

Сучасна російсько-українська війна в оцінках генерала Валерія Залужного

Анотація. Здійснено аналіз російсько-української війни через оцінки генерала Валерія Залужного, який відзначає роль технологічних інновацій у протистоянні агресії та критикує недостатню підтримку Заходу. Він попереджає про виклики для глобальної безпеки та ризики ескалації конфлікту у світовому масштабі.

Ключові слова: генерал Валерій Залужний, агресія, технологічні інновації, виклики, глобальна безпека.

Науковий керівник: *Коляда І. А.*, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року, справедливо зазначає генерал В. Залужний, призвело до початку найбільшої війни у Європі з часів Другої Світової війни. Війна коштує Україні територій, економіки, та сотень тисяч людей, які стали жертвами російської агресії. Світ же може зіткнутися з кризою в продовольчому секторі, новим напливом біженців як з України, так і з регіонів які залежать від українського зерна. Уся система міжнародної безпеки стоїть перед викликом, авторитарні режими починають діяти з позиції сили, загрожуючи світовому порядку (Залужний, 2023).

Валерій Залужний, колишній Головнокомандувач Збройних сил України (2021–2024), а нині посол України у Великій Британії увійшов до сотні найвпливовіших людей 2022 року за версією журналу «Time» (TIME, 2022).

Беручи безпосередню участь у відбитті збройної агресії Російської Федерації проти України (з 2014 р.), не раз висловлював свій погляд про війну та виклики, які вона кидає світовому співтовариству.

«Російський великодержавний шовінізм, помножений на хворі імперські амбіції, поступово перетворює розпочатий нею в центрі Європи воєнний конфлікт у збройне протистояння демократичного і авторитарного політичних режимів із перспективою його поширення й на інші регіони планети, побудовані за подібними геополітичними моделями (Ізраїль та Сектор Гази, Південна та Північна Корея, Тайвань та Китай тощо)», – цілком слушно, на наше переконання, вказує Головком ЗСУ (2021-2024 рр.) Валерій Залужний, в статті для видання The Economist (Залужний, 2023).

Вступивши у війну з більш чисельним ворогом, який має технологічну перевагу, Україна змогла не тільки вистояти, а і на перших етапах перейти у наступ та упродовж першого року війни звільнити 40% територій захоплених у 2022 році, а згодом тримати оборону (Головнокомандувач ЗС України, 2023).

Перші успіхи України, на наш погляд, цілком справедливо зазначає Валерій Залужний, пов’язані з тим, що технологічна та чисельна різниця нівелювалася новими технологіями та підходами до ведення бойових дій. Україна почала масово використовувати цивільні дрони для розвідки та ударних операцій. Не останнє значення відіграла і надана союзниками артилерія та ракетні системи. Високоточні артилерійські 155 мм боєприпаси Excalibur були головним «козирем» у контрбатарейній боротьбі, а РСЗВ Himmars успішно вибивали логістику ворогу, знищуючи склади з боєприпасами та казарми з особовим складом в тилу (Залужний, 2023).

Разом з тим наголошує генерал у своїй статті: «Проте, через ряд факторів, суб'єктивних та об'єктивних, мирні переговори не відбулися, а війна почала переходити у статус затяжної. Незважаючи на втрати, більше 150 тисяч убитими, які б зупинили будь яку іншу країну від продовження бойових дій, Російська Федерація провела мобілізацію, оговталася від перших поразок та почала перехоплювати ініціативу і адаптуватися» (The Economist, 2023).

Згідно статті видання The New York Times, що базується на конфіденційних даних українських джерел, статистика успішних уражень снарядами Excalibur впала з 50-60% до менше ніж 10%, протягом шести місяців використання, завдяки протидії з боку РЕБ ворога (The New York Times, 2024). Армія Росії почала масове використання розвідувальних та ударних дронів ротного та балальйоного рівнів. На відсутність тотальної домінації у повітрі, авіація ворога відповіла активним використанням КАБів – керованих авіабомб, запуск яких відбувається поза межами роботи української ППО, що була посилена завдяки допомозі Західних партнерів. Вздовж усього фронту відбувається тотальне мінування, що унеможливлює будь - які прориви великими колонами техніки (Залужний, 2023).

Виступаючи у Королівському інституті міжнародних відносин, Валерій Залужний сформулював певні аналітичні оцінки та узагальнення про дійсний стан речей, про поточну війну в Україні, та виклики, які вона спричинила перед країнами західної демократії. Однією з причин того, що військового розгрому Російської Федерації не відбулося, він назвав на початковому етапі агресії – це відсутність віри в Україну, зі сторони великих «Західних гравців». «Спочатку нам давали три години, потім три доби, врешті решт, цілі Володимира Путіна не виконані на третій рік повномасштабної війни. Коли військова допомога почала поступати для України, її розміри не стали переломними для закінчення протистояння. Слід зазначити, боячись «червоних ліній», погроз, шантажу ядерною зброєю, Захід почав дотримуватися догми «не капітуляція України, не розгром Росії». Це призвело до відсутності суттєвих наступальних успіхів України в 2023 році на Запорізькому напрямку, перехід конфлікту у статус позиційної війни, вихід з якого зараз не відчувається реалістичним або можливим. Ми втратили можливість підійти до завершення війни» (Залужний, 2024).

Валерій Залужний у своєму аналізі застерігає, що важливою причиною подій, які розгортаються в Україні, є небажання країн Заходу впливати на світову систему безпеки. Використовуючи слабкість Заходу, і США не в останню чергу, авторитарні режими використовують право сильного, для ведення зовнішньої політики. У 2008 (військовий конфлікт з Грузією) році Російська Федерація почала розширення зони впливу, або «простору безпеки». В 2014 році почалася війна проти України, яка наразі є найбільшою війною у 21 столітті, та найбільшою війною в Європі після Другої Світової війни. Все це відбулося з мовчазної подачі Західних країн (Залужний, 2024).

Звертає увагу Валерій Залужний і на об'єднання навколо Російської Федерації Китаю, Північної Кореї, Ірану. «А як щодо організації під назвою БРІКС, її перспективи та розширення? Прямо на очах Заходу, постає новий економічний блок. Поки цивілізований світ боїться ескалації, їх противники

об’єднуються, що може призвести до непередбачуваних наслідків», – наголосив генерал (Залужний, 2024). Тут слід зауважити, що цей блок може розглядатися не тільки як економічний, а і військовий, для більш централізованого протистояння Західним країнам.

«Важливий факт дійсності. Війна. Хочете ви цього чи ні. Хочуть цього ваші виробники зброї з контрактами на руках, чи ні, війна, на жаль, змінилася. Війни зразка 1953 (Корейська війна 1950-1953р) року вже не буде. Вона закінчилася влітку 23-го року в Україні. У той момент, коли на поле бою прийшли роботи, а західна преса і натівські генерали сміялися з мене. Вже в 2024 році в бій прийшли технології. Їх привів штучний інтелект. З мене вже ніхто не сміється. Навіть тут у Британії вже переглядають стратегію національної безпеки. НАТО мовчить. А що тоді з глобальною безпекою? Чи вона досі тримається на винищувачах, авіаносцях і наддорогих ракетах? Я вас трохи засмучу. Ні. На жаль.», – наголосив у своїй промові у Королівському інституті міжнародних відносин посол України у Великій Британії Валерій Залужний (Залужний, 2024).

Висновки. Отже, аналізуючи сучасний та перебіг російсько-української війни, особливо на етапі повномасштабного вторгнення, Головнокомандуючий ЗСУ (2021-2024 рр.) генерал Валерій Залужний наголошує, що акт агресії з боку Російської Федерації щодо України, спричинив дисбаланс сил на світовій арені. Світова система безпеки зазнала такого удару, який вимагає від світової спільноти перегляду підходів до новітніх викликів, які стоять перед нею. Серед цих викликів є новітні технології ведення війн, інформатизація і цифровізація війн, втрата ядерною зброєю свого статусу фактору стримання агресії, не можливість міжнародних інституцій, спільноти вцілому впливати на країну, яка має найбільший ядерний потенціал і мала б бути гарантом світової безпеки та миру; наростаюча небезпеки ядерної війни; розгортання Третьої (Четвертої) світової війни, політика «не ескалації», яка лише грає на руку агресору, і дає йому час підготуватися до прямого протистояння. Поки Україна платить криваву ціну за можливість бути серед цивілізованих країн, країни західної демократії мають не тільки надати Україні усю можливу економічну та військову підтримку, а і разом зі всією світовою спільнотою, особливо з країнами «Глобального Півдня» виробити нові механізми та моделі для мирного співіснування та узабезпечення людської цивілізації від ядерної катастрофи.

Список використаних джерел та літератури

1. Залужний В. Ф., 1 листопада 2023. Сучасна позиційна війна та як у ній перемогти. Стаття для видання «The Economist»: https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war

2. Залужний В. Ф., 17 жовтня 2024. 13 чесних фактів про війну в Україні. Промова Надзвичайного і повноваженого посла України у Великій Британії і Північній Ірландії у Королівському інституті міжнародних відносин (Chatham House), Видання «Українська Правда»: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/10/17/7480137/

3. Офіційний аккаунт «Головнокомандувач ЗС України» у Facebook 2 січня 2023: https://www.facebook.com/photo/?fbid=478660831096074&set=a.225687776393382 (дата звернення 2.11.2024)

4. TIME 100 most influential people 2022. Рейтинг журналу «TIME». https://time.com/collection/100-most-influential-people-2022/

5. Ukraine's commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia. 1 листопада 2023. Редакторська стаття видання «The Economist» рік: https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia

6. Some U.S. Weapons Stymied by Russian Jamming in Ukraine 27 травня 2024. Редакторська стаття видання «The New York Times»: https://www.nytimes.com/2024/05/25/world/europe/us-weapons-russia-jamming-ukraine.html.

УДК 811.161.2:159.923.2(=161.2)]:929

Юрій ТІТОВ, Ігор КОЛЯДА
(м. Київ)

Народна артистка України Ада Роговцева про роль мови у формуванні національної самоідентифікації українців в умовах сучасної російсько-української війни

Анотація. У науковій студії авторами висвітлено значення мови у формуванні національної самоідентифікації, розкрито бачення народною артисткою України Адою Роговцевою ролі української мови як чинника національної самоідентифікації українців в умовах сучасної російсько-української війни, розкрито її оцінки мовного фактора як важливої складової майбутнього розвитку України як незалежної держави.

Ключові слова: національна самоідентифікація, Ада Роговцева, національні вартості, українська нація.

Виклад основного матеріалу. У кризових ситуаціях, одним з проявів яких є війна, посилюється роль мови як чинника національної консолідації, мірила розмежування на «свій-чужий». Саме інтегративно-означувальна функція української мови вийшла на передній план в умовах повномасштабної агресії РФ у лютому 2022 р. проти суверенної держави Україна Водночас російська мова, залишаючись для певної частини українців засобом комунікації, фактично перестала бути для них маркером національної належності. Повномасштабне російське вторгнення активізувало процес українізації. Українська мова поступово починає домінувати в тих регіонах (Південь та Схід України) і сферах (неформальне спілкування, професійна зайнятість, віртуальний простір), де тривалий час не посідала провідних позицій. Цьому посприяла активно

громадянська позицію українських митців. Чільне місце серед них належить народній актрисі України, мисткині Аді Роговцевій.

Мовне питання – одне з найважливіших і найчутливіших питань сьогодення України. Мова та наша історія є нероздільно пов'язаними, якби не було мови, не було б й України. Жодне суспільство, на якому б рівні воно не було, не може існувати без мови. Адже мова, перш за все – засіб, знаряддя для комунікації. Коли мова перестає розвиватись, коли у ній перестають з'являтися нові слова, конструкції і саме головне – люди перестають нею говорити – вона вмирає, і латиною на тому світі, скоріш за все, не стане. Не лише загибель суспільства призводить до зникнення мови, а й умирання мови спричиняє зникнення нації, яка не вберегла своєї мови (Азарова, 2008: 155).

Мова – це наша неоціненна спадщина, з нею ми не розлучаємося упродовж усього життя. Так, моральний авторитет української нації, її поводир Іван Франко, висвітлюючи причини й історію втрати українцями державності та її згубного впливу на єдність культурного поступу українського народу, відзначив виняткову роль мови, яка, незважаючи на різні несприятливі умови, зберігає єдність нації в просторі і часі. «Хоч і яка неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, то все-таки заселяючи її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова - при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труда порозуміється з українцем з-над Десни, Сули або й Харкова, признає його звичаї, його спосіб думання, його «поведінку» за свої, за рідні, хоча не скаже сього про близенького сусіда - ясельського або тарнівського мазура. Особливо виразно бачимо ту єдність основного типу в мозі українсько-руській, котрої осібність супроти общеруської книжної і супроти північноруської можна слідити по рукописях уже від найдавніших часів руського письменства, а котра в половині XVI віку була вже майже такою, як і та, котрою тепер говорить «українсько-руський народ». Наш обов'язок – зміцнювати ці позиції, а передусім – не допустити, щоб на нашому поколінні обірвався це й предковічний мовно-культурний зв'язок поколінь українського народу, що йде в майбуття з глибин тисячоліть(Грещук, 2007: 29-37). Що міцніші позиції посідає мова в суспільстві, то надійніші перспективи розвитку культури.

Видатний український мислитель та історик І. Огієнко зазначав, що мова займає одне з найвищих місць на шкалі національних вартостей, мова – «душа нації», «серце народу»: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб… І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом… От чому мова має таку велику вагу в національному рухові» (Огієнко, 1991: 239-240).

Національна самоідентифікація – це усвідомлення себе як частини певної нації, відчуття приналежності до певної етнічної групи, що має спільну історію, культуру, та найголовніше – мову. «Мова – коштовний скарб народу – стверджував І. Франко.

Народна артистка України Ада Роговцева – це не лише видатна мисткиня, але громадянка України, яка відзначається активною громадянською позицією. Її творчість та громадська активність – це важливий внесок у розвиток української культури в цілому, української мови зокрема. Її життя і творчість є яскравим прикладом того, як особистість може не полишатися осторонь суспільних проблем і процесів, а активно впливати на українське суспільство, сприяючи формуванню національної ідентичності.

Мисткиня А. Роговцева у своїх численних інтерв'ю неодноразово зазначала, що українська мова завжди була під загрозою, особливо в часи, коли Україна боролася за свою незалежність. Видатна актриса наголошує, що збереження мови – це один із найважливіших фронтів цієї боротьби. І на реалії сьогодення, коли український народ у тяжкій борні з рашистською агресією виборює свою незалежність, впевнено можна стверджувати, що збереження української мови та української культури – це є найголовнішим завданням молодої генерації українців (Гулій, 2022)

Визначна акторка впевнена, що майбутнє України неможливе без розвитку української мови. Вона закликала молодь вивчати рідну мову, читати українську літературу та використовувати її в повсякденному житті. «Грати у виставах нині на сцені російською, є неприпустимим. А наша українська мова – це інша мова. Наша мова відрізняється від російською побудовою речень, іншою фонетикою, своєю мелодичністю. Наповнювати театр репертуаром українських митців – це велика праця, і над цим необхідно щоденно працювати. Але що ж – такий час. Значить, треба творити новий репертуар українською мовою», – зазначила в одному з інтерв'ю Ада Роговцева (Гулій, 2022)

А. Роговцева з перших днів російської агресії, ще 2014 року, чітко визначила свою позицію – позицію палкого патріота, вірної доньки свого народу, заявивши про своє українство. Російським ЗМІ вона неодноразово заявляла, що має вільне право обирати свою національність, визначати свою національну самоідентифікацію, та якою мовою їй спілкуватися. «Коли мова є мовою народу і не тільки тому, що затверджена на державному й регіональному рівні. Вона стає суттю» (Гулій, 2022)

Висновки. Народна артистка України Ада Роговцева є не тільки визнаною українською акторкою, яка зробила значний внесок у розвиток національної культури, а і палкий патріот – громадянин, що у дні лихоліття, яке переживає наша Батьківщина – Україна, вирізняється чіткою громадянською позицією.. Актриса Ада Роговцева, яка у недавньому минулому була провідною актрисою театру російської драми, знаною телеактрисою у російськомовних серіалах, нині активно використовує українську мову у своїх театральних постановках та у ролях у фільмах, підкреслюючи її красу та виразну мелодійність, подаючи приклад усім її прихильникам активно використовувати мову у своєму повсякденному спілкуванні, ставати взірцем для молодого покоління. Саме громадянська позиція А. Роговцевої є одним із важливих чинників у справі сприяння зміцненню національної самосвідомості українців. Ада Роговцева є тим моральним авторитетом, який може слугувати прикладом для наслідування для

молодого покоління, яке прагне зберегти і розвивати українську мову та культуру. Наша мова – це більше ніж просто засіб спілкування. Вона є невід'ємною частиною нашої ідентичності, культурної спадщини та національної свідомості, яка незважаючи на всі історичні перепитії, заборони, обмеження та утиски, зберіглася, ставши одним з найважливіших чинників збереження української національної ідентичності. Громадянська позиції відомої актриси, громадянина-патріота А. Роговцевої, яка услід за І. Франком могла б заявити, що «мій патріотизм – се не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо», слугує прикладом для молодої генерації українців вірного служіння своєму народу, прикладом боротьби у питанні збереження і розвитку рідної мови, її популяризації за межами України.

Список використаних джерел і літератури

1. Азарова Л. Є. Мова як феномен нації. Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць. Вип. 24. Харків, 2008, 43–49.

2. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. Вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Чис. 2. Івано-Франківськ: [б. в.], 2007, 29-37. URL: https://lib.if.ua/franko/1311683953.html (дата звернення: 3.11.2024).

3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народа : курс читаний в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. діячів. Київ: Абрис, 1991, 272

4. Гулій Н. Не треба мови, – будь ласка, в Росію, – Ада Роговцева закликала усіх говорити українською / Інтерв'ю з А. Роговцевою, 2022. URL: https://kino.24tv.ua/rogovtseva-perekladaye-svoyi-vistavi-ukrayinskoyu-zvertayetsya_n1978165 (дата звернення: 3.11.2024).

УДК 94:355.48(470+571:477)«2023»

Марко ВОРОБЙОВ
(м. Київ)

Військовий наступ Збройних Сил України влітку 2023 року: стратегічне планування та причини невдач

Анотація. В доповіді проаналізовано військовий наступ Збройних Сил України влітку 2023 р. Досліджено його стратегічні цілі, тактичні досягнення та фактори, що вплинули на хід і результат операції, а саме: інформаційний шум, недостатню підготовку, укріплену оборону противника та затримку західної військової допомоги.

Ключові слова: український літній наступ, 2023 рік, ЗСУ, військова операція, стратегічне планування, інформаційна безпека, оборонні укріплення, міни, російсько-українська війна.

Науковий керівник: *Двірна К. П.,* доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Наступ Збройних Сил України, що відбувся влітку 2023 року, був однією з найбільш очікуваних воєнних операцій, яка мала стратегічне значення для повернення окупованих українських територій та послаблення військового потенціалу росії. Однак на динаміку бойових дій та темпи просування українських військ суттєво вплинула низка факторів, у наслідок яких наступ не досяг поставлених цілей. Це змушує переглянути підходи до планування і проведення масштабних наступальних операцій, що є важливим як з практичної, так і з наукової точки зору.

Вагомий внесок у дослідження питання. українського літного наступу 2023 року і загалом історії повномасштабної російсько-української війни, було зроблено Генеральним штабом ЗС України, який, під керівництвом генералів Валерія Залужного і Олександра Сирського протягом 2022–2024 років створив серію «Воєнно-історичних описів російсько-української війни» (1, 2, 3, 4). Ці видання містять аналіз військових операцій, оцінку бойової ефективності, тактичних і стратегічних рішень українського командування Сил спеціальних операцій і є важливими документальними джерелами, які ми використали у роботі.

Також у вивченні подій українського літнього наступу 2023 року, ми зверталися до відеоджерел, які суттєво додали грунтовну інформацію для розуміння проблем того часу, зокрема, до інтерв'ю з учасником наступу, головним сержантом 47 ОМБр Валерієм Маркусом (5).

Метою дослідження є аналіз військових дій в межах українського літного наступу 2023 року з точки зору його стратегічного планування, реальних тактичних досягнень та причин, які завадили успішній реалізації планів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною ідеєю початку літнього наступу 2023 року було перерізання сухопутного шляху до Криму збройним силам РФ. Саме тому наступ планувався у напрямку Токмак і Мелітополь, що дозволило б і деокупувати Запорізьку АЕС. Цей план наступу був у розробці в Генеральному Штабі України з літа 2022 року, але тоді був обраний сценарій Херсон-Харків, який пройшов вдало. ЗС України почали готуватися до нового наступу вже на початку 2023 року. Створювалися нові бойові бригади. Деякі з них навчалися закордоном. Найвідоміші, які утворилися – це бригада МВС України «ЛЮТЬ». Також створювалась 47 ОМБр «Маґура», де вперше за історію ЗСУ проводився набір через співбесіду. В цілому наступ планувалося провести весною 2023 року. Однак, через недостатню підготовку бійців та затримку поставок західними партнерами необхідної зброї, наступальні дії довелося перенести на літо 2023 року (1, с. 178).

Наступ розпочався зранку 4 червня 2023 року. Розпочали його бійці 47 ОМБр «Маґура», підрозділи 110-ї Запорізької ТрО та 23 ОМБр. У результаті операції

протягом декількох тижнів Збройними Силами України було звільнено ряд населених пунктів Запорізької та Донецької областей.

Однак, за червень 2023 року ЗСУ не змогли досягли запланованих результатів, так як не мали можливості швидко просуватися через якісні лінії оборони, мінні поля та значні переваги в особовому складі ворога. На подальшу боротьбу також вплинуло знищення Каховської ГЕС, що з нашої сторони не дало можливості висадитися десанту, а ворогу навпаки дало можливість підтягнути особовий склад з лівобережжя Херсонщини та долучити свої резерви. Через таке уповільнення наступу ЗСУ на Донецькому та Таврійському операційних районах змінили підхід до ведення наступальних дій. Була поставлення задача на знищення російських резервів та їх переваги в артилерії (2, с. 126-132).

У липні противник почав укріплювати свої лінії оборони та підтягувати резерви з території РФ та півострова Крим. Через ризик початку контрнаступу вже зі сторони росіян, ЗС України розпочали укріплювати другу і третю лінії оборони на Запорізькому напрямку.

У серпні Сили оборони подолали мінні загородження, однак ЗС РФ мало перевагу в авіації та артилерії і наносили майже безупинне вогневе ураження позицій оборонців. Інтенсивність боїв та ініціатива ЗСУ була повністю втрачена (3, с. 123-126).

У вересні ситуація особливо не змінилася, але росіяни почали використовувати тактику активної оборони, що збільшило кількість близького вогневого контакту.

На жовтень 2023 року характер боїв не змінився. Він не мав суттєвих успіхів, але не мав і поразок. Бої мали знову ж таки суто тактичний рівень, а росіяни продовжували проводити контрнаступальні дії задля повернення втраченого. Наприкінці жовтня 2023 року Головнокомандувач Збройних Сил України генерал Валерій Залужний визнав, що літній наступ провалився і не досяг поставлених цілей і, що через низку причин, війна переходить до позиційної форми «окопної війни» (4, с. 92-94).

Так що ж стало причиною провалу українського літнього наступу 2023 року? На нашу думку, на це могло вплинути декілька факторів.

Перший фактор, який негативно вплинув на ведення військових дій, - це інформаційний шум навколо цього плану. ЗМІ безупинно обговорювали цю тему, даючи припущення, де саме почнуть наступ ЗСУ. Готуючись до «обіцяного» наступу, росіяни вибудували декілька рядів оборони, між якими були мінні поля, забетонували окопи та бліндажі. Тому інформаційний шум, на наше переконання, був одним із головних факторів провалу українського літнього наступу 2023 року.

Другим фактором провалу наступу є недосконала його підготовка. Також мали місце прорахунки ГУР МО України, яке не давало інформації щодо мінних загороджень, що унеможливлювало швидке просування Сил оборони. Відчутними були недостатня підготовка та мотивація військових, організація зв’язку офіцерів між підрозділами і недостатнє технічне оснащення Сил оборони через дуже повільну поставку західних видів озброєння та техніки.

Висновки. Переглянувши серію відео з інтервью і монологом учасника наступу, головного сержанта 47 ОМБр «Магура» Валерія Маркуса, варто зазначити, що вже в перші години від початку наступу стало зрозумілим, що наступ провалився через повну дезорганізацію підрозділів і командування (5, 54:08).

Аналізуючи події українського літного наступу 2023 року, слід зауважити, що інформаційна безпека грає надважливу роль у військових операціях. При плануванні таких операцій необхідно враховувати, що сучасна війна потребує більш ретельної підготовки, включаючи аналіз оборони противника та альтернативних планів наступу. Західна ж військова допомога, хоча і є важливим фактором, але не гарантує успіху без належної координації дій. Подальші дослідження цих аспектів дозволять покращити стратегічне планування майбутніх операцій та зменшити ризики можливих невдач.

Список використаних джерел та літератури

1. Залужний В.Ф., Забродський М., Мойсюк Є. та ін. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (березень 2023 року). Київ, 2023. – 178с. [Електронний ресурс]. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/voienno-istorychni-opysy

2. Залужний В.Ф., Забродський М., Мойсюк Є. та ін. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2023 року). Київ, 2023. – 209с. [Електронний ресурс]. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/voienno-istorychni-opysy

3. Залужний В.Ф., Забродський М., Мойсюк Є. та ін. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (серпень 2023 року). Київ, 2023. – 204с. [Електронний ресурс]. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/voienno-istorychni-opysy

4. Залужний В.Ф., Забродський М., Мойсюк Є. та ін. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (жовтень 2023 року). Київ, 2023. – 196с. [Електронний ресурс]. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/voienno-istorychni-opysy

5. Інтерв'ю з головним сержантом 47 ОМБр Валерієм Маркусом. URL: https://www.youtube.com/watch?v=T4lf376F53Y&t=3499s

УДК 94:82]:929(477)«1918/2002»

Анастасія ЧУМАКОВСЬКА
(м. Київ)

Видавничо-публіцистична діяльність Романа Рахманного

Анотація. Історія української громадсько-політичної думки, в контексті діяльності української діаспори, є важливим і перспективним напрямом наукових досліджень, проте, через політичні та ідеологічні обмеження радянського періоду, ця сфера довгий час залишалася недостатньо вивченою. Після здобуття Україною незалежності з'явилися нові можливості для дослідження історії еміграції. Зокрема, діяльність представників

третьої хвилі української еміграції отримала висвітлення завдяки наполегливій праці науковців як із діаспори, так і з України. Однією з ключових постатей цієї доби є Роман Рахманний – публіцист, громадсько-політичний діяч, що упродовж півстоліття захищав інтереси України засобами друкованого слова.

***Ключові слова*:** Роман Рахманний, публіцистика, українська преса, діаспора, політична еміграція.

Науковий керівник: *Срібняк І. В.*, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Діяльність представників української діаспори залишається однією з важливих і пріоритетних тем для вивчення. Однак, кількість спеціалізованих історіографічних робіт, присвячених розвитку української діаспори, зокрема після Другої світової війни, все ще залишається відносно невеликою. Дослідження в цій галузі мають потенціал для значного розширення розуміння історичних і суспільних процесів, пов'язаних з українською еміграцією, а особливо окремих її представників.

Роман Рахманний – публіцист, громадський діяч, який упродовж півстоліття захищав українські національні інтереси засобами друкованого слова. Народився у Львівщині, навчався у Греко-Католицькій Богословській академії у Львові, де підтримував зв'язки з Йосифом Сліпим. У 1939 р., після окупації Західної України, приєднався до ОУН(р) та брав участь у визвольній боротьбі.

Після 1944 р. Роман опинився в еміграції. Спочатку він перебував в Австрії, де налагодив контакти з провідниками ОУН та представниками Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Згодом переїхав до Берліна, де, прикриваючись статусом теолога-науковця, виконував обов'язки представника УГВР та ОУН у Північній Німеччині (Дзюба І., 2001:61)

У 1945 р. Роман Рахманний оселився у м. Фюрт неподалік Нюрнберга, де виконував доручення Проводу Закордонних частин ОУН, зокрема у травні цього ж року розпочав редагування бюлетеня «Український інформатор» (УІ).

Паралельно із УІ було ухвалено рішення про видання журналу «Наш шлях», присвяченого ідеям української самостійницької думки. Головним редактором журналу став Рахманний, а до кола співробітників увійшли О. Питляр, Л. Ребет, Р. Ільницький і Я. Дзиндра.

У вересні 1945 р., за згодою американської адміністрації таборів в Ауґсбурзі, розпочала виходити газета «Наше життя», а через три тижні в Фюрті з'явилася ще одна – «Час». Вона не була прив'язана до конкретної таборової громади, а функціонувала завдяки зусиллям Видавничої спілки, до складу якої разом із Романом Рахманним, що став першим головним редактором, входило ще чотири засновники: Р. Ільницький, голова спілки; А. Стецюк, який обіймав посаду адміністратора та запропонував назву видання; а також члени спілки – Р. Галібей і О. Федорика (Ільницький Р., 1984:61).

У січні 1946 р. Роман Рахманний вийшов зі Спілки та прибув до Мюнхена, щоб відновити діяльність Української Пресової Служби (УПС). Її головним завданням було забезпечення української та міжнародної преси достовірною інформацією про політичну ситуацію в Україні. Відновлення УПС стало необхідністю для створення єдиного політичного центру, який би координував інформаційну діяльність.

Бюлетені УПС розповсюджувалися не лише серед української преси у Німеччині, але й у багатьох країнах за океаном, таких як Канада, США, Аргентина. Видання іншими мовами мали значний вплив на формування громадської думки та привернення уваги політиків у Франції, Бельгії, Нідерландах, Великій Британії, Швеції, Норвегії, Швейцарії, Іспанії, Канаді й США.

За період діяльності УПС у Мюнхені було випущено 53 бюлетені українською мовою, 19 – англійською, 24 – французькою та 8 – німецькою. Служба припинила свою роботу в 1948 р., коли Роман Рахманний залишив її (Рахманний Р., 1986:89).

У 1947–1948 рр., на доручення Закордонного Представництва УГВР, Рахманний тимчасово перебував у Нідерландах, де представляв українську справу на Конгресі Об'єднаної Європи в Гаазі, а також підготував статті про УПА, ОУН і УГВР для європейських видань. Найвизначнішим успіхом цього періоду став прорив у швейцарську пресу, а саме до відомого ліберального тижневика «Вельтвохе», який у 1948 р. опублікував його статтю «Україна – забута барикада» (Волиняк П., 1966:10).

У 1949 р. переїхав до Канади, де продовжив публіцистичну діяльність, співпрацюючи з англомовною та українською пресою. Його публікації у Globe and Mail, Toronto Telegram, Military Review та інших виданнях впливали на громадську думку щодо України. Він досліджував теми політичних репресій у СРСР, боротьби України за незалежність, збереження національної ідентичності українців у діаспорі.

Протягом своєї кар’єри Рахманний активно сприяв популяризації української тематики у міжнародному просторі. Його статті друкувалися не лише українськими, але й англомовними та франкомовними виданнями. Важливими були його публікації у Military Review та International Journal, де він аналізував політичну ситуацію в СРСР та боротьбу України за незалежність (Коменчук, 1985:1263).

Рахманний також активно співпрацював із українськими виданнями в Канаді, такими як «Наша мета», «Новий шлях», «Український Голос» і «Поступ». На сторінках журналу «Сучасність» він публікував есе на теми молоді в Канаді, взаємин Канади й України.

Висновки. Таким чином, видавничо-публіцистична діяльність Романа Рахманного є важливою частиною історії української еміграції. Його внесок у боротьбу за правду про Україну та її незалежність має велике значення як для сучасників, так і для майбутніх поколінь дослідників.сировинних ринків, зміняться правила політичного світогляду і відносин.

Список використаних джерел та літератури

1. Волиняк П., 1966. Журналіст, що вміє мислити. Нові дні. Торонто, 1966, 9–13.
2. Дзюба І., 2001. Роман Рахманний – лауреат національної премії ім. Т.Г. Шевченка. Народна творчість та етнографія. Київ, 2001, 60–63.
2. Ільницький Р., 1984. Українська преса таборової доби. Сучасність. Мюнхен, 1984, 60–81.
3. Коменчук Я., 1985. Українська публіцистика в оцінці критики. Визвольний шлях. Лондон, 1985, 1261–1270.
4. Рахманний Р., 1986. Незалежна українська преса 1945–1948, Сучасність. Мюнхен, 1984, 85–90.

УДК 94:355.01:001.102«20»

Каріна ЛУЦЕНКО
(м. Київ)

Інформаційні війни XXI століття: як історія може нас навчати?

Анотація. У дослідженні проаналізовано явище інформаційної війни як важливого інструменту впливу в сучасному світі. Проаналізовано історичний досвід інформаційних війн, зокрема радянську пропаганду, її вплив на суспільну свідомість та віддалені наслідки для України. Розглянуто функції та характеристики інформаційної війни, зокрема дезінформацію, психологічний вплив, маніпуляцію громадською думкою та кібернетичні атаки. Авторка наголошує на необхідності аналізу минулого для розуміння сучасних загроз та захисту інформаційного простору України. Дослідження є актуальним для сфери медіазнавства та сприяє формуванню стратегії протидії інформаційним атакам у XXI ст.

Ключові слова: інформаційна війна, пропаганда, засоби масової інформації(ЗМІ), війна, Україна.

Науковий керівник: *Тітор Ю. М.*, вчитель Ліцею №34 імені Віктора Максименка, здобувач PHD.

У XXI ст. найголовніша зброя – інформація, а засоби масової інформації (ЗМІ) впливають та формують світогляд людини. Інформаційні війни все частіше стають інструментом для досягнення геополітичних цілей, а держави фінансують їх не менш, ніж озброєння. Для кожної держави захист інформаційної безпеки є невід'ємною складовою, за для забезпечення свого суверенітету. Кожен громадянин повинен усвідомлювати інформаційну загрозу, але і сама держава має впливати на це, за допомогою науковців, політиків та громадськість [3].

Не зважаючи на те, що Україна та її культура зазнала пропагандистського впливу за часів совєтів, цей досвід не був достатньо опрацьований. Це важливо не тільки для розуміння механізмів впровадження пропаганди, але й для захисту від

нових загроз. Розуміння та дослідження нашого минулого допоможе винести уроки для сучасності, та зменшити вплив пропаганди.

Термін «інформаційна війна» почав часто застосовуватися американськими військовими після операції «Буря в пустелі». Це був один із перших конфліктів, який транслювався в прямому ефірі, тому вороги бачили інформацію про дії військ. Саме тоді США зрозуміли необхідність контролю за медійною інформацією також. В цій операції інформаційна зброя виявилась високоефективною, так як вона включала контроль комунікацій та захист від витоків даних. Після цього в 1992 році, Пентагон видає директиву "Інформаційна війна" (TS 3600.1). В ній були зазначені основні засади для підготовки та проведення цих війн [5]. Згодом, Об'єднаний комітет начальників штабів США ухвалює документ «Загальні погляди на період до 2010 року» (Joint Vision 2010), де було розроблено концепцію. Посилаючись на американських фахівців, інформаційна війна має такі характеристики:

- Дезінформація та захист власної інформації.
- Психологічний вплив.
- Зараження комп'ютерним вірусом системи супротивника, проникнення в його інформаційні мережі.
- Отримання розвідувальної інформації.
- Фізичні та електронні атаки на інформаційну структуру [3].

Історія показує, що інформація завжди була зброєю, а маніпулювання впливало на громадську думку та мобілізувало населення, як це демонструють приклади пропаганди часів Першої та Другої світових воєн. Під час Холодної війни психологічна війна активно використовувалася для підриву морального духу противника та дестабілізації суспільства. Операція «Буря в пустелі» підтвердила важливість контролю комунікацій і захисту від витоків даних, а також продемонструвала нові підходи до інформаційної безпеки через глобалізацію медіа. У сучасних конфліктах інформаційні війни спрямовані на маніпулювання громадською думкою, підрив довіри до інституцій та розкол суспільства, що робить розвиток критичного мислення та медіаграмотності ключовими інструментами захисту від маніпуляцій.

На прикладі радянської преси можна побачити, що ЗМІ не тільки подавали інформацію для громадян, але й формували суспільну свідомість через ідеологію. Тогочасна влада подавала саме ту інформацію, яка б зображала її з найкращої сторони. Таким чином, можливо зробити висновок, що інформаційна загроза може бути і всередині держави, та подаватися владою. Сучасна Росія також підтримує цю тенденцію.

Радянська пропаганда була надзвичайно сильною, стимулюючи зміцнення соціалістичного ладу в УРСР. Результати дії цієї пропаганди можливо побачити і зараз. Не дивлячись на те, що Україна має незалежність вже понад 30-ть років, радянський менталітет ще має своє місце в суспільстві. Згідно з результатами мого анкетування, велика частка відповідей опитаних (народжених в 1940-1950-х роках) про життя в Союзі була на кшталт: «Я мав впевненість у завтрашньому

дні», «Я пишався своєю державою» (переважно, через результат Другої світової війни), «Я знав, що в мене буде робота». Отже, можливо зробити висновок – громадяни часто також не бачать інформаційний вплив, а всі негативні аспекти життя перекривають успіхи держави [4]. Також, пропаганда того часу створювала та пропагувала образи героїв народу та ворогів. Герої науки, культури, військові. Ці образи формували ідеальну модель поведінки - як треба робити, в той час як образ ворогів подавався зі всіма негативними епітетами. Це також важлива частина інформаційної загрози. Створення ідеальних та зручних громадян в країні, задля підтримання свого ладу. Стосовно сучасної Росії, найкращий приклад це, звичайно, мітинги в 2022 році [6].

Порівняно невелика частина громадян вийшла на відстоювання своїх демократичних інтересів, так як вони розуміли - ми нічого не зможемо зробити та змінити, за нас вже все вирішено. Дехто, зрощений на думці про "братські народи" підтримав повномасштабне вторгнення, бо потрібно повернути свої історичні землі, та й при совєтах Україна отримала все, що має зараз. Таким чином, інформація вплинула на жителів Росії, та на деяких українців (жителі східних областей або старше покоління), бо на їх думку, нас хочуть звільнити, та повернути велику державу.

Вітчизняні науковці, такі як Я. Жарков, Д. Кіслов також вважають, що інформаційна війна може бути націлена на громадянське суспільство та владу за допомогою пропаганди, дипломатії, психології та кампаніями на підрив злагодженої роботи. На їх думку, інформаційна війна має широкий аспект пристосування - уряд веде її проти терористичних організацій, або ж вона ведеться проти уряду, якщо вони виступають прибічниками проблемних релігійних, охоронних або ж громадських питань.

Наразі, можна виділити основні функції, які виконує інформаційний простір:

Інтеграційна функція – формування єдиного просторово-комунікативного та соціального середовища для різних галузей людської діяльності, об'єднання людей, міжнародних коаліцій, народів та держав.

Геополітична функція – формування власних ресурсів для впливу на структуру геополітичних відносин.

Комунікативна функція – створення спеціального середовища комунікації для забезпечення ефективного обміну інформацією.

Соціальна функція – трансформація суспільної структури та характеру соціально-політичних взаємовідносин у різних сферах.

Актуалізаційна функція – забезпечення можливостей для реалізації інтересів суб'єктів діяльності шляхом впровадження інформаційної політики [3].

А в поєднанні з інформаційною війною, інформація набуває таких рис:

Структура – інформація має логічний вигляд, структурована та чітко зосереджує увагу лише на потрібних аспектах.

Захист – визначення ключових чинників, що допоможуть запобігти чужому впливу.

Універсальність – можливість вплинути на всіх, не зважаючи на вік, віросповідання та соціальний статус.

Специфіка – використовувати особливі теми, щоб надавити та привести пропаганду в дію (наприклад, українці та міф про братерські народи) [3].

Закріплення спаплюженої інформації в українців виникло через проросійські ЗМІ, що були недержавними, а також обмеження доступу до українських ЗМІ, так як сучасна Росія діє за тим же принципом, що і Ленін – однопартійність у владі та ЗМІ. Тобто, інформація, яка подана не є об'єктивною. Монополія та обмеження "владою" на захоплених територіях є результатом того, що проросійська позиція - це правильно. Вони активно продовжують розчленовувати країну, кажучи, що схід це – «ми», а захід – «вони». Тобто, вирішення цієї проблеми таке саме, як і її створення. А саме – незалежні ЗМІ [1].

ЗМІ підтримують війну, тобто, вона триває не тільки на фронті. Вони оприлюднюють пропаганду, змінюють думки та підмінюють поняття. Не війна, а спеціальна военна операція, або ж визволення. ЗМІ змінюють світогляд людини, а в результаті і впливають на перебіг війни. Люди починають вірити, що війна це правильний вихід, і для неї є багато причин.

Війна – це також інформаційна боротьба, а саме можливо виділити:

Розвідки, для отримання інформації – пошук та аналіз інформації про загрозу або ризик.

Проведення заходів для інформування – для реалізацій внутрішніх та зовнішніх цілей політики держави.

Оцінка – визначення успіху. Аналіз слабких та сильних сторін інформації, яка була подана [2].

Висновки. У ході дослідження було виявлено важливість інформації та як вона впливає на світогляд людей, було виявлено проблему – не дивлячись на минулий досвід в історії України за часів совєтів, аналіз пропаганди був недостатній, і зараз це має свій результат – неповне розуміння загрози від Росії, під час повномасштабного вторгнення. Було детально розглянуто термін «інформаційна війна», та описано його характеристики та функції. На прикладі радянської пропаганди були показані технології впровадження фальсифікованої інформації, та її результат після 33-х років незалежності України, а також як це відобразилось на жителях сучасної Росії. Були приведені думки вітчизняних науковців про роль інформаційної війни, та її функції. Оцінено вплив ЗМІ на перебіг війни та створення і поширення інформації. Це дослідження важливе для подальшого розвитку галузі медіазнавства, та шансу не допустити ці помилки в майбутньому. Так як держави ще не зрозуміли, що вирішення - дипломатія, а не збройний конфлікт.

Список використаних джерел та літератури

1. Буричка Р., 2016. "Споживання інформації" у сучасному українському місті під час війни: інформаційний "розрив" між Сходом та Заходом. Луцьк. С. 6-9.

2. Ділай А., 2019. Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. Львів. Випуск 45. С. 13-20.

3. Дзьобань О.П., Гула Р.В., Передерій І.Г., Павліченко О.О., Філь Г.О., 2020. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспект. Київ. С. 7. 36-37.

4. Луценко К.Ю., 2024. Становлення ідеологічного апарату: радянська преса як один із інструментів пропаганди серед населення та творення радянської людини в Україні. Київ. С. 19-20.

5. Требін М.П., 2013. Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується. Київ. С. 188-198.

6. "Лютий триває рік": Росією прокотилися антивоєнні мітинги і протести. Режим доступу: https://tsn.ua/svit/lyutiy-trivaye-rik-rosiyeyu-prokotilisya-antivoyenni-mitingi-i-protesti-foto-video-2272141.html

Розділ 5

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ, ЕТНОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ

УДК 069(091):061.2-057.87(=161.2)(94)

Олена ПОДОБЄД
(м. Київ)

Перший музей Спілки української молоді відкрито в Австралії

Анотація. Розвідка присвячена історії заснуванню Музею Спілки української молоді у м. Сідней (Австралія). Досліджено склад фондів Музею, проаналізовано окремі експонати.

***Ключові слова**:* Музей Спілки української молоді, Австралія, Ярослав Дума, українська діаспора, Сідней.

9 березня 2025 року в м. Сідней (Австралія) відбулося урочисте відкриття Музею Спілки української молоді (СУМ). Подію було приурочено 100-річчю від дня заснування СУМу і 75-річчю відновлення діяльності Організації в Австралії. Це перший музеї Спілки української молоді.

Історія Спілки української молоді розпочалася у Києві 1925 року. Молодіжна організація була заснована прогресивною молоддю, яка прагнула жити в незалежній Україні. У 1929 р. радянська влада ліквідувала Спілку, багато її членів зазнали репресій. Організація змогла відновити свою діяльність з ініціативи представників третьої хвилі еміграції з України 1946 р. у Західній Німеччині, а згодом – в інших країнах Європи, Америки і Австралії, де проживала численна українська громада. Так, в Австралії СУМ розпочала свою діяльність з ініціативи політичних емігрантів у 1950 р. Лише за «перебудови» Спілка української молоді змогла повернутися в Україну.

Ідея створення в Австралії Музею СУМу виникла кілька років тому. Ініціатором заснування Музею Спілки української молоді (англ. CYM Australia Museum) став почесний консул України в Австралії Ярослав Дума (англ. Jaroslav Duma). Потрібен був час на збирання предметів і проведення їхньої атрибуції, пошук приміщення для планованого музею. Було вирішено розташувати Музей у приміщенні Українського дому молоді у передмісті Сіднею в Лідкомбі – культурному центрі української громади Сіднею. Музей постав за фінансового сприяння Фундації «Карпати» (англ. The Karpaty Foundation), що входить до Австралійської федерації українських організацій.

Презентація перших музейних предметів із діяльності СУМу в Австралії відбулася в рамках святкування ювілею Спілки української молоді ще наприкінці грудня 2024 р. в м. Бакстон, що у штаті Вікторія. Тоді у заході взяли участь

четверо перших сумівців із рою юнацтва «Сіроманці», що був організований Степаном Лисенком 1959 р. в осередку Мельбурн.

В урочистому відкритті Музею 9 березня 2025 р. взяли участь Президент Світового конгресу українців Павло Ґрод, ідейний натхненник створення Музею Ярослав Дума та сумівці різних поколінь. Ярослав Дума наголосив: «Історія СУМу – історія, яку творимо ми. Тепер вона має своє постійне місце. Це залишиться на вічну згадку про нашу працю, зокрема – для дальшого виховання нових поколінь сумівської молоді».

Фонди Музею Спілки української молоді перебувають на стадії формування. Але вже сьогодні у них можна виділити такі колекції предметів, як прапори сумівців, шеврони, головні убори, документи, листівки, поштові марки, друковані видання, фотографії, твори образотворчого мистецтва, кіно-, фонематеріали.

Колекція прапорів складається зі стягу СУМу та різних її осередків в Австралії. Приміром, в експозиції представлено прапор осередка СУМ ім. генерального хорунжого Тараса Чупринки, що діє у Сіднеї від 1950 р.

У колекції сумівських шевронів привертають увагу ті, що були зроблені у 1950-х рр. У той час прапори та шеврони виготовляли вручну. У Музеї зберігаються шеврони, емблеми, на яких у 1950-х рр. власноручно вишили Марія Дума та Антоніна Волян. Остання також вишила емблему СУМу на прапорі крайового осередку СУМ ім. Степана Бандери у м. Джілонг (штат Вікторія).

Емблему СУМу розробив художник Вадим Доброліж. Вона була офіційно затверджена в епоху ДіПі 1947 р. на І Конгресі Спілки української молоді в Авгсбурзі (Німеччина). У нижній частині щита синього кольору зображено сонце, що сходить. Своїм промінням воно освітлює шлях до ідеалу сумівців. Біля сонця розташовуються чотири дубових листочки, що символізують міць і силу та два жолуді – плід праці. У центрі щита білим кольором зображена абревіатура «СУМ», що символізує чистоту ідеї сумівців.

Павло Сенів, один із перших сумівців зі згаданого рою «Сіроманці», подарував музею шеврон рою. На ньому зображений козак із шаблею та мушкетом, який у лівій руці тримає прапор із написом «Сіроманці» і зображенням хреста. По периметру щита напис «Ідея і чин».

В експозиціє представлено понад десять головних уборів сумівців. Серед них привертають увагу пілотки першого заступника Президента Світового конгресу українців Стефана Романіва (1955–2024) та Ярослава Думи.

Різноманітною є колекція документів. Осібне місце в експозиціє відведено грамоті, виданій у 1950-х рр. крайовим осередком СУМу у місті Джілонг згадуваній Антоніні Волян (1924 р.н.). У ній висловлюється подяка А. Волян за віддану працю для Осередка і надається звання почесної членкині СУМу зі звільненням від сплати членських внесків.

Колекція друкованих видань представлена посібниками, що видавала світова управа СУМ та крайові управи: «Впоряд» (Нью-Йорк, 1956), «Впоряд» (ред. В. Пундяк; Австралія, 2005). Осібне місце посідає «Впоряд» УПА (1946; передрук видання 1943 р.). До друкованих видань також належать «Бюлетні», що видавала центральна управа СУМу (Брюссель, 1960; 1970) та ін.

Чимала колекція фотоматеріалів засвідчує різні етапи діяльності Спілки української молоді в Австралії.

Таким чином, відкриття у 2025 р. у м. Сідней Музею Спілки української молоді стало вагомою подією як в історії української діаспори, так і музейної справи. Новозаснований Музей Спілки української молоді поповнив когорту музеїв української діаспори. Він став першим у світі закладом культури, який зберігає пам'ять про СУМ. До слова, перший і єдиний у світі Український пластовий музей було засновано майже 70 років тому також далеко поза межами батьківщини – у м. Клівленд (США). Музей СУМу став другим за часом заснування (після Українського музею Австралії) музеєм нашої діаспори на п'ятому континенті.

Музей, створений з ініціативи Ярослава Думи, покликаний берегти пам'ять про Організацію, яка протягом багатьох десятиліть виховувала і продовжує виховувати молоде покоління української діаспори Австралії у дусі відданості Україні та її національним ідеалам. Він має стати не лише скарбницею унікальних артефактів, а й дослідницьким центром, майданчиком для діалогу українців з усього світу.

Список використаних джерел та літератури

1. У Сіднеї (Австралія) відкрили музей Спілки Української Молоді. URL: https://cym.org/world-executive/u-sidnei-avstraliia-vidkryly-muzej-spilky-ukrainskoi-molodi/CYM 100. URL: https://www.facebook.com/groups/cymdiaspora75/

2. Ukrainian Youth Association of Australia – CYM Australia. URL: https://www.facebook.com/au.CYM

УДК 737.1:336.746(4:477)''15/17''

Григорій ГОЛИШ, Лариса ЛИСИЦЯ
(м. Черкаси)

Європейський талер як суб'єкт монетного обігу на українських землях XVI–XVIII ст.

Анотація. На основі нумізматичних (речових) та документальних джерел, а також каталогів монет проаналізовано особливості обігу талера на українських землях у XVI–XVIII ст. Доведено, що талер зайняв доволі чільне місце в українському грошовому обігу, що підтверджує історичну тяглість інтегрування України в європейську фінансово-економічну спільноту.

Ключові слова: грошовий обіг, монета, талер, Україна.

Постановка проблеми. Україну по праву називають «скарбницею монет усього світу», адже історія її грошового обігу репрезентована вражаючим

багатоманіттям монетних суб'єктів, що походять з різних країн. Серед них доволі помітне місце, особливо в період ранньомодерної історії України, зайняв обіговий талер – європейська срібна монета.

Історіографія питання. До окремих питань функціонування цього засобу обігу на українських теренах зверталися вчені-нумізмати М. Котляр (Котляр, 1971), В. Зварич (Зварич, 1998), Р. Шуст (Шуст, 1998), О. Бакалець (Бакалець, 2007, 2017), один із авторів цього повідомлення (Голиш, 2006) та ін. Одначе ще залишається певне гносеологічне поле для подальших досліджень у цій тематичній ніші, зокрема розкритті ролі талера в нумізматичній історії України.

З огляду на зазначене, **метою розвідки** є на основі нумізматичних (речових) та документальних джерел, а також каталогів монет проаналізувати особливості обігу талера на українських землях у XVI–XVIII ст.

Варто нагадати, що перші монети такого типу було відкарбовано в 1484 р. ерцгерцогом Тіролю Сигізмундом (1439–1496 рр.). Одначе їхній масовий випуск розпочався в Богемії, в 1518 р. (у науковій літературі називаються й інші дати початку емісії), і саме тоді ці монети від 1525 р. придбали свою власну назву: taler/талер, похідне від ойконіму Ioachimstal (місто Йоахімсталь, де карбувалися монети). Це була велика срібна монета як еквівалент золотого гульдена (дуката), маса якої дорівнювала одній унції (31,83 г). Характерною рисою нової монети була її високопробність: вона містила 29,232 г чистого срібла 937,5 проби (Зварич, Шуст, 1998: 349).

У XVI ст. карбування талера заполонило більшість країн Західної Європи, й назва цієї монети варіювалася у різних мовах. Наприклад, англійською й німецькою це був талер, італійською та іспанською – талеро, португальською – долера, угорською – таллер, польською, словацькою – таляр, нідерланською – далер (згодом даалдер), скандинавськими мовами – далер (URL, Ukr/ Wikipedia). Виробництво талерів зростало і вже в 1528 р. їх було випущено 2,25 млн. штук. (Зварич, Шуст, 1998: 350).

Ці монети відразу стали особливо популярними серед заможних верств українського населення, й це були таляри як польського, так і чужоземного виробництва, зокрема численних володінь Священної Римської імперії (їх в Україні називали «цісарськими», «імперіальними»). Перші польські талери медального типу в невеликих кількостях карбувалися на Торунському монетному дворі (емітент – король Сигізмунд I (1506–1548 рр.). Таку ж емісію продовжив і Сигізмунд II Август (1545 – 1572 рр.). Карбувалися такі талери-медалі і у Великому князівстві Литовському (1540 р.).

Одначе регулярний випуск талерної монети запровадив у 1580 р. король Речі Посполитої Стефан Баторій (1576–1586 рр.). Це були т. з. «коронні» талери, на аверсі яких було зображено герби Польщі і Литви, на реверсі – погрудний портрет короля зі скіпетром і рік емісії, а їхня маса становила 28, 5 г. Вони карбувалися в м. Олькуша, й поряд із коронними випускалися й литовські талери Вільненської емісії.

За Сигізмунда III (1587–1632 рр.) окрім високопробних талярів, які називали «важкими» або «битими» (маса 28,8 г, всього 8,7 % лігатури) випускалися й т. з.

«легкі» талери (20 г, вміст срібла лише 12,5 г, отже по суті – напівсрібні монети). Аверс «битих» талерів містив зображення королівського вензеля під короною, а на реверсі подавався рік випуску монети. На «легких» талерах подавалася римська цифра XXX, що означало їх відповідність 30 польським грошам і одному злоту. Це підтверджує факт панування в тогочасній Речі Посполитій дуодецимальної лічильної системи(Зварич, Шуст, 1998: 351).

У період правління Владислава IV (1633–1648 рр.) карбувалися гданські талери із зображенням короля та коловими легендами традиційною латиною. Талер відповідав приблизно 90 грошам (3 злотим). За Яна Казиміра (1648–1668 рр.), правління якого співпало з Визвольною війною українського народу, спостерігалася гостра фінансова криза, що супроводжувалася інфляцією та закриттям монетних дворів у Варшаві й Кракові. Від 1656 до 1663 р. карбувалися напівсрібні монети на Львівській монетарні (Голиш, 2006: 98).

Позаяк фінансові кордони Речі Посполитої були відкритими, на її грошовому ринку було досить багато західноєвропейських талерів, серед яких основне місце займали левендальдери і ріксдальдери Нідерландської республіки, талери Швейцарії й Священної Римської імперії, драйпелькери шведських володінь у Прибалтиці. Згадками про талери польського та чужеземного виробництва рясніють сторінки літописів Величка, Граб'янки та Самовидця. Так, у літописі Величка повідомляється, що серед воєнної здобичі Б. Хмельницького було «багато талярів битих». Захоплені в полон під Жовтими Водами й Корсунем (травень – червень 1648 р.) польські магнати пообіцяли козакам багатий викуп: «багато хто з них… по дві, три, чотири й більше тисяч битих таляров» (Величко, 1991: 73).

Величко згадує й про те, що кримський хан у 1648 р. зробив багаті подарунки Б. Хмельницькому і «все тоді шановано на три або й чотири тисячі левів» (за версією В. Шугаєвського маються на увазі т. зв. «левкові» талери із зображенням на реверсі фантастичного лева й більшим вмістом лігатури) (Величко, 1991: 48).

Широко вживаними на українському грошовому ринку були також фракції талера, зокрема, напівталери та чвертьталери. Останні дістали назву ортів, вони в Речі Посполитій відзначалися великою тиражністю емісії. Залежно від місця карбування розрізняють орти гданські (Гданська монетарня) й коронні, останні вироблялися в Бидгощі. За Яна II Казиміра (1648 – 1668) ці монети карбувалися не лише в названих містах, а й у Познані, Кракові, Вільно, Всхові, Ельблонзі, Торуні. Метрологічні показники орта постійно погіршувалися: у 1650 р. монета містила лише 4,906 г чистого срібла, 1654 – 4,626 г, 1658 – 3, 943 г. (Зварич, Шуст, 1998: 268–270).

Роль розмінних монет талера та його фракцій виконували польські гроші: зокрема, власне гроші, напівгроші, півторагрошовики (півтораки), а також двогрошовики (двояки), тригрошовики (трояки), чотиригрошовики (чвораки) і шестигрошовики (шостаки).

У тогочасному соціумі досить поширеним був поділ на два типи монет: moneta bona («добра», повноцінна монета, зазвичай «битий» талер) і moneta curres («обігова», гірша монета, наприклад, легкі талери, їхні фракції і «тимфи» –

напівсрібні (білонні) монети). Як правило, «добра» монети осідала в заможних, а обіговою вдовольнялися соціальні низи (Голиш, 2006: 99).

В історичних джерелах подибуємо й на перший погляд загадкове: «На полковников по сто євхимків» (Величко, 1998: 267–268). Насправді йдеться про єфимки – так у Московії називали європейський таляр, взявши для його позначення першу частину назви міста, з якого походила ця монета (Йоахімс/таль). Поступово московська назва таляра стала вживаною й на українських, переважно лівобережних землях.

Від 1655 р. в грошовому обігу України довгий час брали участь західноєвропейські таляри, контрасигновані в Московській державі. Вони мали надкарбування штемпелем московської копійки й дістали назву «єфимок з ознакою». Так, у літописі Самовидця повідомляється, що московський цар прислав козакам Б. Хмельницького платню, де поряд із іншими грошима був також «таляр битій под печатю царскою» (Літопис Самовидця, 1991: 69).

Про побутування талера та його фракцій на грошовому ринку України переконливо засвідчують численні скарби, що відклалися в XVII ст. Так, у монетному скарбі, знайденому біля с. Мар'янівка Немирівського району Вінницької області серед 1100 срібних і білонних монет виявлено й понад 10 талерів та 369 ортів доби Сигізмунда III (Бакалець, 2017: 45). Дещо менше відклалося талерних монет у скарбах Середньої Наддніпрянщини. Наприклад, у виявленому біля с. Медведівка Черкаського району монетному скарбі потужністю 2268 монет доля талерів і ортів становить менше одного відсотка від загальної кількості монет, такий же показник встановлено й по Чорнявському скарбу у тому ж районі (Шостопал, 2007: 66, 99).

На Правобережжі України таляр залишався обіговим аж до кінця XVIII ст., коли з європейських мап зникла Річ Посполита. Його курс зростав і сягнув 8 злотих (240 грошів). Щодо Лівобережжя, то московський цар-україноф Петро I хоч і поклав край решткам монетної відособленості Гетьманщини, одначе не поспішав відмінити обіг талерів. Зокрема, у літописі С. Величка повідомляється, що цар «после баталии Полтавской зо Шведом монету старовічную Полскую зо зо всей Малой Россії … вивел і вигубіл, тілко таляров да червоних пам'ятка осталась» (Цит. за Голиш Г., 2006: 117). Запроваджений Петром московський рубль в українському середовищі ще довго називали талером (ці дві монети мали схожі іконографічні й метрологічні характеристики). У описі майна гетьмана Самойловича, складеного після його скинення в , фігурує сума 22885 «талерів битих» (Голиш Г., 2006: 118).

На теренах Галичини й Буковини, які перебували в складі Австрійської імперії, також базовою грошовою одиницею залишався талер. Особливого поширення набув повноцінний срібний талер імператриці Марії Терезії, незмінно датований роком її смерті (1780). Монета несе на собі зображення імператорського герба та самої правительниці. Цей монетний тип виявився настільки вдалим, що названий талер ще довго карбували й після смерті імператриці в багатьох європейських і навіть позаєвропейських країнах (Зварич, Шуст, 1998: 356 – 357).

Таким чином, як випливає із залученого емпіричного матеріалу талер зайняв доволі чільне місце в українському грошовому обігу. Це є ще одним підтвердженням історичної тяглості інтегрування України в європейську фінансово-економічну спільноту.

Список використаних джерел та літератури

1. Бакалець О. А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.): автореф. дис…канд. іст. наук. Київ, 2007. 19 с.
2. Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV – середини XVII ст.: докум. та матер. Київ: Вид. О. Філюк, 2017. 200 с.
3. Величко С. Літопис; перекл. В. Шевчук. Київ : Дніпро,1991. Т. 1. 373 с.
4. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навч. посіб.: 2-ге вид., доп. і випр. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. 314 с.
5. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика: довідник. Тернопіль: Вид. «Тернопіль», 1998. 464 с.
6. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ: Наук. думка, 1971. 174 с.
7. Літопис Самовидця / Я. Дзиґа. Київ : Наук. думка, 1971. 207 с.
8. Шостопал А. В. Скарби Черкащини. Черкаси: Вид. Андрощук П. С., 2007. 120 с.
9. Талер / URL: https. uk. wikipedia.org/ wiki/таляр..

УДК 94:274(477.41) «1991/2021»

Елла СТЬОПЧЕНКО
(м. Київ)

Соціальні напрямки діяльності протестантських церков на Київщині (1991–2021 рр.) в документальних джерелах

Анотація. У статті здійснено аналіз соціальної діяльності протестантських церков на Київщині у 1991–2021 рр. через призму документальних джерел: звітів, програм, інтерв'ю, офіційних публікацій церковних об'єднань. На основі документальних та публіцистичних джерел розкрито моделі соціального служіння, зокрема: допомогу нужденним, реабілітаційні програми, дитяче, молодіжне та сімейне служіння, освітні ініціативи та волонтерську діяльність. Підкреслено внесок протестантських громад у розв'язання соціальних проблем українського суспільства в умовах трансформаційних процесів.

***Ключові слова*:** протестантизм, Київщина, соціальне служіння, документальні джерела, євангельські християни, п'ятидесятники, харизмати, реабілітація, благодійність.

У післярадянський період релігійні організації в Україні почали активно залучатися до соціальної роботи. Під тиском глибоких соціальних трансформацій

90-х років XX ст.: зростання безробіття, наркоманії, зниження моральних орієнтирів, церкви взяли на себе частину функцій молодої української держави на етапі її розбудови. Найбільш помітною стала діяльність протестантських громад, зокрема баптистських, адвентиських, п'ятидесятницьких церков та харизматичних об'єднань. Слід зауважити, що на початку 90-х р. XX ст., з часів розбудови незалежної української держави, більшість протестантських громад почали ставати леґальними. З цього часу розпочався новий етап еволюції протестантських конфесій. Його можна назвати етапом подальшого формуванням сучасних протестантських церков, коли радикальні політичні зміни, пов'язані з утворення нової держави України, дали змогу протестантам відкрито здійснювати релігійну та соціальну практику. На сьогоднішній день перехід більшості протестантських течій у церковний статус знову пожвавився. Це, зокрема, виявляється у структурних змінах, в явищі інституціоналізації, що відображає просування релігійної спільноти до стійкості, стабільності, створення формалізованої структури, розгалуженої організації, активній громадянській позиції та широкій соціальній діяльності в суспільстві.

За роки незалежності України протестантські конфесії пройшли шлях свого розвитку – від маленьких об'єднань до великих церков. Їхня суспільна легалізація, правова легітимація, притаманний протестантизму динамізм сприяли формуванню нового типу конфесійної інституціоналізації. Нині вони мають чітко сформоване богослов'я, системну побудову організаційних структур, свої релігійні центри та церковну ієрархію, ґрунтовну систему підготовки кадрів – від семінарії і коледжів до інститутів та університетів, кваліфікований професорсько-викладацький склад із богословськими й науковими ступенями, власну високотехнологічну друкарсько-видавничу базу, ведуть десятки теле- і радіопередач, мають розгалужені місійні центри, налагоджені зв'язки, відпрацьовану координацію дій зі своїми закордонними центрами. Ці конфесії іменуються церквами і релігійними організаціями та є зареєстрованими в українській державі.

Отже, за період незалежності на Київщині почала існувати широка мережа протестантських релігійних громад. Це переважно пізні течії протестантизму. До них належать: баптисти, євангелісти, п'ятидесятники, адвентисти сьомого дня, харизмати.

Дослідження історії та соціальної діяльності пізньопротестантських течій розпочалися з 90-х років XX ст. і на початку XXI ст., коли дослідники отримали доступи до цінних документів з внутрішніх архівів церков про їхню діяльності, матеріали листування, мемуари священнослужителів та членів церковної громади. За 30 років незалежності України вже накопичений значний масив опублікованих досліджень та документальних джерел та матеріалів з історії та розвитку діяльності цих громад в Україні.

На сьогоднішній день проводяться дослідження щодо вивчення протестантизму в Україні багатьма вітчизняними вченими, про що свідчать значні праці: В. Любащенко, М. Мокієнко, А. Колодного, П. Яроцького, М. Черенкова,

Є. Буги, В. Докаша, О. Луців, О. Назаркіної, В. Титаренка, Г. Мєрєнкова огляд яких був докладно здійснений автором в попередній публікації [19].

Серед цих досліджень слід виділити праці безпосередньо присвячені соціальній роботі та різним напрямкам діяльності протестантських громад на Київщині. Так, в своїх кандидатській та докторській дисертаціях М. Мокієнко вивчає специфіку євангелізаційно-місіонерської діяльності пізнього протестантизму, становлення та розбудову пізньопротестантських навчальних закладів та участь протестантів у суспільно-політичному житті України. М. Мокієнко відзначає, що сучасним пізньопротестантським громадам вже притаманна більша активність, відкритість до зовнішнього світу та бажання брати участь у державних суспільно-політичних подіях та соціальних проектах сучасної України [7, 8, 9].

В. Докаш зазначає, що примітною стає розвиток соціальної сфері з розширенням мережи позацерковної діяльності служителів, відмічає появу програм та проектів, спрямованих на виховування молоді у релігійному дусі, удосконаленні діяльність релігійних організацій та спільнот. [3].

Дослідник Є. Буга зазначає, що протестантські церкви сьогодення – це активна й динамічна громада людей, яка дедалі більше бере участь у соціокультурних перетвореннях в українському суспільстві. [1; 2].

Дослідницею О. Луців приділяється увага сучасним тенденціям розвитку пізньопротестантських спільнот, зовнішнім та внутрішнім напрямам діяльності, соціальній роботі та організації праці з молоддю. Цінність публікацій О. Луців полягає в тому, що нею проводилися польові дослідження методом інтерв'ювання різних членів церковних обєднань: спілкування з пасторами, служителями-істориками, які ділилися власним досвідом про особливості проведення різних соціальних напрямів служіння, головним чином, у баптистів та п'ятидесятників в сучасній Україні [5].

Дисертаційне дослідження та публікації Г. Мєрєнкова показують, що протестанти трансформували розуміння своєї місії, поєднуючи духовну діяльність із громадською діяльністю [6].

В нашій попередній статті «Процес відновлення діяльності та створення нових євангельських протестантських церков на Київщині (1990-ті – початок XXI ст.)» ми розглядали які саме протестантські спільноти сформувалися на Київщині потягом XX –XXI ст. та їх основні сфери діяльності. В публікації приділялася увага сучасним тенденціям розвитку та основним видам діяльності нових євангельських пізньопротестантських церков, (а саме церков «Посольство Боже», «Спасіння» та «Перемога»). І було виявлено, що найбільш ефективним напрямом діяльності зазначених церков була діяльність у соціальній сфері [19]

Однак, незважаючи на появу низки публікацій і, навіть, дисертаційних праць з даної проблематики, саме джерелознавчі дослідження знаходиться на першому етапі свого розвитку.

Мета даної публікації полягає у дослідженні та аналізі опублікованих та документальних джерел, які зберігається в державних та місцевих архівах України, у внутрішніх архівів церковних громад, в особових архівах

священнослужителів з соціальної діяльності та громадських об'єднань активних членів протестантських церков на Київщині за 30 років незалежності України (1991 – 2021 рр.).

Із проголошенням незалежності України відбулося духовно-моральне піднесення серед усіх протестантських спільнот. Громади вперше вийшли з підпілля та відчули свободу в усіх сферах діяльності. Саме у 1990-ті рр. ХХ ст. в Україні починають утворюватися нові протестантські євангельські церкви, оскільки відкрилася можливість приїзду до України багатьом протестантським місіонерам, проповідникам, євангелістам. На початку 1990-х рр. були започатковані та створені нові пізньопротестантські церкви на Київщині, більшою мірою п'ятидесятницькі та харизматичні.

Так протягом трьох років з'явилися три великі та потужні Церкви на Київщині.

У 1992 році в Києві була відкрита нова християнська п'ятидесятницька церква «Перемога». Її засновником, ідейним лідером та старшим пастором став африканець із Зімбабве пастор Генрі Мадава [20].

У 1993 році пастор Пилин Савочка з його дружиною Ніною та кількома ентузіастами, вірними, добровільними помічниками розпочали церкву «Спасіння» в місті Вишневе Київської області [23].

1994 рік став роком народження в м. Києві церкви «Слово Віри» під керівництвом пастора Сандея Аделаджа. 12 вересня 1994 року після тривалого протистояння Церкву було зареєстровано [13, с.69].

Слід зазначити, що протестантські церкви з моменту свого заснування, в ході розбудови Україною незалежності виявили високий рівень соціальної активності та стали відігравати важливу роль у розвитку громадянського суспільства в Україні з початку 1990-х років. Місто Київ, як столиця української держави, став епіцентром динамічного розвитку євангельських спільнот, що здійснювали широку соціальну діяльність, орієнтовану на підтримку найбільш уразливих верств населення. Київ та Київська область, як один із найважливіших регіонів країни, стали осередком активного соціального служіння євангельських громад, які почали активно формуватися та діяти на цій території.

Вивчення цього феномену потребує опори на достовірні документальні джерела: звіти релігійних організацій, аналітичні матеріали, вебсайти церков, офіційні дослідження та інтерв'ю зі священнослужителями та головами громадських організацій та благодійних фондів, які й стали основними джерелами в дослідженні даної теми.

Виявлено, що упродовж 1991–2021 рр. соціальна діяльність протестантських церков охопила значний спектр соціальних напрямків і майже у всіх церквах спостерігається проведення соціальної роботи за такими спільними напрямками:

- реабілітація нарко- та алкозалежних, а також звільнення від со-залежності родичів залежних;
- допомога ВІЧ/СПИД інфікованим;
- допомога дітям-сиротам, соціальна робота в дитячих будинках та інтернатах;

- робота з дітьми та молоддю;
- розвиток спортивних та творчих здібностей дітей та дорослих;
- підтримка переселенців;
- надання допомоги людям похилого віку та інвалідам;
- проведення соціальної роботи у виправних колоніях, тюрмах
- капеланство, допомога військовим;
- сімейне служіння;
- допомога знедоленим, безхатькам;
- громадянська активність і захист цінностей

Розглянемо деякі з цих напрямків більш докладно. Документальні дані надають, як кількісні показники діяльності (кількість центрів, охоплених дітей), так і якісні (опис програм, концепцій служіння, духовно-моральних засад).

1. Реабілітаційні соціальні програми, створення реабілітаційних центрів та допомога залежним людям.

Згідно зі звітами Асоціації «ПОКЛИК», у Київській області за підтримки протестантських церков було створено десятки центрів реабілітації для нарко- та алкозалежних. Також фіксується участь протестантських організацій у профілактиці ВІЛ/СНІДу та консультуванні хворих. Ці церкви стали альтернативою державним установам, забезпечуючи безоплатне лікування, духовну опіку, ресоціалізацію [16].

З 1994 року почали засновуватися та діяти реабілітаційні центри на Київщині. Так, Церква «Посольство Боже» відома своєю активною соціальною діяльністю, зокрема в сфері реабілітації залежних. Вже 27 квітня 1994 р. було здійснено перше зібрання церкви «Слово Віри» (нині «Посольство Боже») для відкриття реабілітаційного центру. Його Лідером стала Наталія Потопаєва. Цього року було відкрито та став діяти реабілітаційний центр, дім-інтернат «Любов» [12]. Так, завдяки жінці Наталії Потопаєвій, яка в минулому 30 років страждала від алкогольної залежності, завдяки її бажанню рятувати людські життя від різних залежностей, був покладений початок руху реабілітації в церкві «Посольство Боже». Пастор Наталія Потопаєва стала однією з ключових фігур у соціальному служінні церкви, яка керує реабілітаційними програмами церкви. Вона заснувала Міжнародний благодійний фонд Наталії Потопаєвої, який реалізує програми реабілітації для осіб, що страждають від наркотичної, алкогольної та інших залежностей. Фонд також надає підтримку родинам залежних, сприяючи їх соціальній адаптації. З 1995 по 2000 рр. волонтери та служителі цього центру «Любов» щомісячно проводили різні акції, заходи, які були спрямовані на вирішення проблем наркоманії і популяризації здорового способу життя. У 2002-2005 рр. в центрі м. Києва проводилися Марші проти легалізації марихуани.

У 2005 році розпочалася активна боротьба проти запровадження в Україні метадонової програми (акції, мітинги, круглі столи, антитрамадольні заходи) [11, с. 24]. За підтримки пастора Наталії Потопаєвої була створена ініціативна група з активних членів церкви «Посольство Боже» в особах Романа Трохіна, Людмили Ганнохи, Сергія Кушнірука, Олександра Маломедова, Сергія Пишного, які заснували «Комітет протидії наркоманії та наркокорупції», який надалі став

Всеукраїнським Рухом. Роман Трохін став лідером цього Всеукраїнського руху протидії наркоманії та наркокорупції та головою громадської організації «Перемога в твоїх руках» [11, с. 25-28]. Він активно виступає проти легалізації наркотиків, оскільки в минулому пережив важку наркотичну залежність. В журналі «Кореспондент» Роман Трохін категорично заявляє: «легалізація наркотиків небезпечна і безвідповідальна. Не можна допускати легалізації навіть марихуани, тому що більшість людей, які мають сильну залежність, свого часу починали саме з легких наркотиків. Відмовитися від боротьби з наркоманією – це означає здатися, віддати наше і наступні покоління до рук тих, хто виробляє наркотики, хто торгує наркотиками і хто зацікавлений в тому, щоб за допомогою наркотиків контролювати цілі країни». В Україні, на думку експерта Романа Трохіна ситуація погіршується: «У нас набагато більше наркозалежних людей (на 2005 р.), ніж було навіть п'ять чи десять років тому». – резюмує він. За даними МВС України, за останні 17 років кількість наркозалежних збільшилася приблизно в п'ять разів і зараз становить близько 160 тис. осіб. [4]. Трохін також ініціював проведення акцій з виявлення наркопритонів, закликаючи громадські організації та правоохоронні органи до співпраці у боротьбі з поширенням наркотиків. Створивши «Комітет протидії наркоманії та наркокорупції» вся ініціативна група проводила впродовж 2005-2006 років мітинги під притонами, прес-конференції, закликали до закриття аптек, які незаконно продавали трамадол. Інші учасники Комітету також проявляли свою активну громадянську позицію, виступаючи за боротьбу з наркоманією, зокрема з вживанням таких препаратів, як метадон і трамадол. Їхній підхід ґрунтується на духовному відновленні та соціальній реабілітації, відкидаючи замісну терапію на основі метадону і трамадолу.

Так, Людмила Ганноха стала членом правління Всеукраїнської спілки громадських організацій «Рух протидії наркоманії та наркокорупції». Вона активно виступає проти впровадження замісної терапії метадоном у в'язницях, вважаючи, що це може призвести до зловживань та неефективного лікування наркозалежних. Людмила Ганноха стала членом Громадської ради при Міністерстві охорони здоров’я України, а також вона заснувала і залишається Головою правління Всеукраїнської громадської організації «Рух матерів та дружин проти аморальності». Людмила Анатоліївна є координатором соціальних проектів церкви «Посольство Боже» в Києві, керує різноманітними соціальними заходами церкви, спрямованих на духовне зростання та підтримку вірян. Її діяльність також включає участь у соціальних проектах, спрямованих на допомогу нужденним, особливо матерям та дружинам залежних людей. З 2004 р. Людмила Ганноха займає пост віце-президента та директора Міжнародного благодійного фонду імені Наталії Потопаєвої, який вже займається реабілітацією алко- та наркозалежних людей не тільки в Україні, а в Німеччині, Болгарії, Бельгії [11, с. 30]. Олександр Маломедов також був активним учасником Всеукраїнської спілки громадських організацій «Рух протидії наркоманії та наркокорупції». Він зазначав, що наркоманія та незаконний обіг наркотичних засобів є суспільно небезпечними явищами. Маломедов також повідомляє про проведення акції

«Україна без наркотиків та наркопритонів», спрямованої на допомогу правоохоронним органам у виявленні та знешкодженні точок нелегального збуту наркотичних речовин [11, с. 32-33].

Впроваджуючи Реабілітаційні програми для нарко- та алкозалежних, запроваджені Н. Потопаєвою в її книзі-методичному посібника «Шлях до свободи твоєї сім'ї» та «12 кроків до свободи» – була створена мережа ребцентрів в Київській та Чернігівській областях під керівництвом Пасторів Олесі Коровіної, Крістіни і Андрія Слободич, Валерія Плиса, а також пастора Олени Шевченко. За 20 років з 1994 по 2014 рр. за цією програмою стали працювати більше 200 ребцентрів в різних країнах [11, с. 25].

В 2006 році Департаментом протидії наркозлочинності та наркоманії Міністерства внутрішніх справ України вся ініціативна команда «Комітету протидії наркоманії та наркокорупції»: Н. Потопаєва, Р. Трохін, Л. Ганноха, О. Маломедов, С. Пишний, Ф. Коновалов були нагороджені державною нагородою – орденом «За сприяння протидії наркозлочинності» [11, с. 24-37]. А це означає, що держава визнала та оцінила позитивний вплив соціальної роботи саме в боротьбі з наркоманією членів Церкви «Посольство Боже».

В архіві УНІАН знаходимо важливе повідомлення, що під час прес-конференції 29 вересня 2009 р. Роман Трохін та активісти громадських організацій виступили проти введення в тюрмах замісної терапії метадоном і на знак протесту мають намір з 29 вересня розпочати безстрокове голодування під стінами Кабміну з наміром отримати гарантії, що відповідна ініціатива не буде реалізована в Україні. Трохін звернув увагу, що активісти організацій не проти лікування наркозалежних в тюрмах, а виступають саме проти введення метадонової замісної терапії в місцях позбавлення волі []. В результаті 20 денного голодування Романа Трохіна і активістів Руху в наметах під стінами Кабінетту Міністрів вся команда була запрошена на зустріч з Президентом України В. Ющенком. На цій доленосній зустрічі були прийняті безапеляційні розпорядження: трамадол внести до розряду наркотичних засобів, які без спеціального рецепту лікаря буде купити в аптеках неможливо та закриття метадонової програми. Це була перемога! У 2010 р. Роман Трохін отримав від Президента України В. Ющенка Подяку «За самовіддану працю, за високе почуття обов'язку та громадянську позицію» [11, с 26].

Отже, Церкві «Посольство Боже» вдалося реалізувати програми, спрямовані на допомогу людям, які борються з наркотичною та алкогольною залежністю. Служителі виступали проти використання метадону, як засобу лікування наркозалежності. Замість цього вони пропонують духовний шлях до Бога, який, на їхню думку, допомагає позбутися залежності на підсвідомому рівні. Цей підхід не потребує переведення наркозалежного на метадон і, за словами представників церкви, є ефективним у лікуванні залежності. Ці програми поєднують духовну підтримку з практичними заходами реабілітації, включаючи:

• Духовне наставництво: регулярні богослужіння, молитви та біблійні студії, що сприяють духовному відновленню.

• Психологічна підтримка: індивідуальні та групові консультації з психологами та консультантами.

• Соціальна адаптація: допомога в працевлаштуванні, відновленні документів та інтеграції в суспільство.

Згідно з інформацією з офіційного сайту та з статистичної книги церкви «Посольство Боже» програми реабілітації за 20 років охопили понад 15 000 осіб, які звільнилися від різних форм залежності: наркоманія, алкоголізм, ігроманія і багато з яких успішно повернулися до повноцінного життя і самі стали активістами в боротьбі з залежностями [11, с 25; 21].

Інші церкви також проводили свою соціальну діяльність в цьому напрямку реабілітації. Так служителями церкви «Перемога» було створено два ребцентра і запроваджено Соціальний проект «Україна без наркотиків». Мета служіння – донести до нашого суспільства звістку про те, що наркоманія – це не вирок, і з цього рабства є вихід. Це служіння покликане сповіщати на всіх рівнях українського суспільства від Президента і Кабінету міністрів, керівників обласних та районних адміністрацій до звичайних громадян, що тільки суспільними зусиллями влади і громадськості ми зможемо отримати перемогу над великою проблемою XXI ст. наркоманією та різними видами залежностей. За 20 років служіння церкви «Перемога» були проведені такі акції: вело-, авто- і мотопробіги, футбольні турніри, концерти на центральних площах міст та областей, розповсюдження візиток і листівок в палатках і на вулицях тощо. Такі акції проходили в різних районах Києва,у Житомирі, в Кропивницькому, Черкасах, Чернігові [ ].

2. Робота з дітьми та молоддю та родинами

Одним із пріоритетних напрямків протестантського служіння була опіка над дітьми-сиротами та підлітками з кризових сімей. Програма наставництва «Одна надія» стала моделлю залучення християн до індивідуальної підтримки дітей в інтернатах та була реалізована у співпраці з дитячими будинками Київщини. Її мета – забезпечити наставництво, духовну підтримку та підготовку дітей до дорослого життя [17]. Активно функціонували недільні школи, молодіжні клуби, християнські табори, які сприяли духовному, моральному та соціальному розвитку молоді.

В напрямку Дитяче, підліткове та молодіжне служіння слід відзначити Програми Церкви «Спасіння». Через програми Spasinnya Kids, Teens та Youth церква організовує:

• літні табори, недільні школи та заняття з основ християнської етики;

• проводить тематичні молодіжні зустрічі, тренінги та конференції;

• сприяє моральному вихованню підлітків і молоді в дусі християнських цінностей [23].

Зі статистичної В «Посольстві Божому» відбувалося показове служіння для дітей та підлітків громадської організації та дитячого клубу «Капітошка» під керівництвом пастора Оксани Бондаренко. «Капітошка» – це тематичні ляльковi вистави, ігри, розваги з аніматорами та клоунами, караоке, масові флеш-моби, конкурси і програми з морально-етичною тематикою, християнським

направленням. Завдяки такій Програмі служителі мали змогу заходити з виставами в різноманітні дитячі установи: дитячі садочки, будинки малютки, лікарні, інтернати, виправні колонії, школи, тощо. А також організація літніх наметових та стаціонарних таборів з програмою «Уроки доброти» з викладанням для дітей християнських цінностей [11, с. 92-93]. А також близько 20 років розвивається молодіжне служіння «Послідовники» під керівництвом пастора Марини Опалько.

Церква «Перемога» приділяє значну увагу роботі з дітьми та молоддю через програми:

• «Росточок» – створено і обладнано кілька кімнат спеціально для діток різного віку від 6 місяців до 7 років

• «Victory Teen»: підліткове служіння, яке створює дружню атмосферу для духовного зростання та соціального розвитку молоді;

• «Mission 3:16»: молодіжний рух, спрямований на активну участь молоді в житті церкви та суспільства [20].

3. Освітні ініціативи.

Всі протестантські церкви зацікавлені у впровадженні Освітніх ініціатив: Біблійних шкіл, Шкіл підготовки лідерів, Шкіл англійської Духовних Академій, тощо, щоб навчати та формувати сильних священнослужителів та якісних, успішних людей у всіх сферах життя. Ці програми спрямовані на духовне зростання, розвиток лідерських якостей та підвищення освітнього рівня членів громади.

3. Сімейне служіння проводиться активно в усіх трьох церквах: «Спасіння», «Перемога», «Посольство Боже», оскільки цей напрямок важливий для зміцненню інституту сім'ї та служителів. Тому пасторами організовуються

• шлюбні курси: «Анатомія браку»

• сімейні семінари та консультації;

• програми підтримки кризових сімей.

4. Благодійна допомога нужденним і переселенцям.

З початком війни на Донбасі в 2014 році протестантські громади Києва стали активними осередками гуманітарної підтримки. У всіх церквах було організовано пункти збору та роздачі допомоги переселенцям, мобілізовано волонтерські ресурси, відкрито притулки. У межах ініціативи «Служба порятунку дітей» відкрито десятки гуртожитків, денних центрів та соціальних шкіл [18]. Церкви «Спасіння», «Перемога», «Посольство Боже» системно організовують допомогу нужденним категоріям населення. Це включає:

• роздачу гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам;

• підтримку багатодітних сімей, пенсіонерів, осіб з інвалідністю;

• продуктові набори та речову допомогу.

• «Рух Добра»: ініціатива «Зупинись, подумай і зроби добро!», спрямована на заохочення добрих справ у суспільстві церквою «Перемога».

Такі ініціативи реалізуються через регулярні волонтерські акції та співпрацю з місцевими органами влади та іншими християнськими церквами.

5. Служіння людям з інвалідністю

Окремим напрямком в церкві «Спасіння» – є служіння людям з порушенням слуху – богослужіння з сурдоперекладом, спеціалізовані зустрічі та табори для нечуючих [23].

6. Служіння бездомним – «Рідний дім»

Протягом багатьох років церква «Перемога» реалізує програму «Рідний дім», спрямовану на допомогу особам без певного місця проживання. А також служіння «Сите місто». Ці служіння надають їм не лише матеріальну підтримку: їжу, одяг, взуття, але й духовну опіку: молитву, слово Боже та можливість інтеграції в суспільство [20].

7. Громадянська активність і захист цінностей

Починаючи з 2000-х років протестантські церкви дедалі активніше проявляли себе як суб'єкти громадянського суспільства. Участь у молитовних сніданках, ініціативах на підтримку традиційних сімейних цінностей, патріотичних заходах стала частиною публічного служіння. Практично всі документальні та публіцистичні джерела доводять, що протестанти трансформували розуміння своєї місії, поєднуючи духовну діяльність із громадською.

Отже, соціальна активність протестантських церков у місті Києві та Київській області в 1991–2021 рр. стала вагомим чинником у вирішенні ключових соціальних проблем України. Аналіз документальних джерел підтверджує високу інтенсивність і багатогранність соціального служіння протестантських церков на Київщині. На підставі різноманітних джерел стає зрозумілим, що церкви не лише адаптувалися до нової соціальної реальності, але й активно впливали на суспільні процеси через соціальну, освітню, гуманітарну та реабілітаційну діяльність. Від наставництва над дітьми до підтримки залежних, нужденних, переселенців, і до морального лідерства в суспільстві – спектр ініціатив протестантських церков засвідчує їхню адаптацію до викликів сучасності. Численні приклади соціального служіння протестантських громад засвідчують, що вони послідовно реалізовують місію служіння українському суспільству. Їхня діяльність є цінним прикладом інтеграції релігійної місії та соціального служіння. Практично всі протестантські церкви бачать соціальну роботу як невід’ємну частину християнського служіння. Соціальні ініціативи мають на меті не лише задоволення фізичних потреб людей, але й їхню духовну підтримку, підтримку різних верств населення та сприяння духовному і соціальному відродженню суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Буга Є. В. Протестантизм в українському суспільстві: історія виникнення та специфіка функціонування. Релігія та Соціум. 2012. № 2(8). С. 159–164.

2. Буга Є. В. Соціальні доктрини протестантизму в контексті соціокультурних перетворень українського суспільства. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Соціологія. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 35–40.

3. Докаш В. І. Протестантський модернізм: історія, форми вияву в умовах глобалізації та інкультурації українського суспільства. Українське релігієзнавство. 2015. № 73. С. 301–311.

4. Кореспондент. № 24 від 24 червня 2011 року: https://ua.korrespondent.net /journal/1234056-korrespondent-opium-dlyanarodiv?utm_source=chatgpt.com

5. Луців О. Пізньопротестантські спільноти в Україні (XIX – початок XXI ст.). // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». 2019. Вип. 29. С. 167-177.

6. Мєрєнков Г. А. Соціальна і громадянська активність пізньопротестантських церков у незалежній Україні як наслідок переосмислення своєї євангельської місії: дис. … канд. наук з богосл. Київ, 2020. 230 с.

7. Мокієнко М. М. Пізній протестантизм в Україні: інституційний та суспільно-політичний аспекти (1991–2004 рр.): автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 20 с.

8. Мокієнко М. М. П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації: автореф. дис. … доктора. філос. наук: 09.00.14 / 09.00.14 – богослов'я / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2018. 488 с.

9. Мокієнко М. П'ятидесятництво та харизматизм: порівняльний аналіз // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2018. № 21. С. 53-56 https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32ee2d1a-1b7d-46b9-a878-59ee9081a6f3/content

10. Осмислення суспільного лідерства церкви в сучасному українському протестантизмі [Електронний ресурс]. Info.Adventist.ua 2018. Режим доступу: https://info.adventist.ua/osmyslennya-suspilnogo-liderstva-tserkvy-v-suchasnomu-ukrayinskomu-protestantyzmi/

11. Посольство Божье в фактах, цифрах и наградах. Вклад «Посольства Божьего» в развитие Украины, России и Европы XXI века. Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, О. Мадюдя. Київ, 2014.

12. Посольство Божье – это Я. Истории главных лиц, которые стоят за невероятным движением «Посольства Божьего».- Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, Ю. Кульчицкая. Київ, 2014.

13. Посольство Божье – Дом, который строит Бог. История возникновения и феноменального развития «Посольства Божьего». Ред.: С. Аделаджа, А. Однорог, К. Ильюшкина. Київ, 2014. 292 с.

14. Протестанти – надбання України [Електронний ресурс] // Асоціація «ПОКЛИК». 2020. Режим доступу: https://poklik.org/projects/protestanty-nadbannya-ukrayiny/

15. Савочка П. Духовні принципи соціальної трансформації. Вишневе: Видавництво «Спасіння», 2015.

16. Соціальне служіння євангельських християн [Електронний ресурс] // Асоціація «ПОКЛИК». 2021. Режим доступу: https://poklik.org/sotsialne-sluzhinnya-yevangelskyh-hrystyyan/

17. Соціальне служіння протестантських церков у духовно-моральному вихованні шкільної молоді [Електронний ресурс]. Науковий блог. Режим доступу: https://naub.oa.edu.ua/

18. Соціальне служіння церков в Україні: аналіз і тенденції розвитку. Київ: Український центр суспільних досліджень, 2020.

19. Стьопченко Е. Процес відновлення діяльності та створення нових євангельських протестантських церков на Київщині (1990-ті – початок XXI ст.) // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О.В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; УДУ

імені Михайла Драгоманова. – Київ: Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. Вип. 9(13). – 344 с. Електронне видання. С. 254-267.

20. Сайт церкви «Перемога»: https://victorychurch.org.ua/

21. Сайт церкви «Посольства Божого»: https://godembassy.org

22. Сайт Сандея Аделаджа: https://adelaja.com/

23. Сайт церкви «Спасіння»: https://spasinnya.com

24. УНІАН. Архів від 29 вересня 2009 р. Синиця Олександр «Прес-Конференція в УНІАН, присвячена початку безстрокової Всеукраїнської Акції ”Україна без наркотиків”. Виступ Романа Трохіна.

УДК 94:746.3+391(=512.19)

Єлизавета ФЕДІВ
(м. Київ)

Відображення світобачення кримських татар у традиційній вишивці (на прикладі орьнек)

Анотація. У статті висвітлено аналіз досліджень нематеріальної культури кримських татар, а саме орнаменту Орьнек. Окреслено проблему бачення особливостей світобачення кримськотатарського етносу через традиційну вишивку. Акцентовано увагу на особливостях Орьнек, а також на вплив духовної культури на орнаменти.

Ключові слова: Орьнек, туташ-орьнек, кримські татари, культура, вишивка, орнаменти.

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.*, доцент кафедри історії та етнології України, заступник декана історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (історія та археологія).

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, де культурна різноманітність вважається цінним джерелом національного та світового спадку, існує необхідність дослідження важливих аспектів та традицій етнічних груп. Важливе місце в етносоціальному просторі України серед інших народів займають киримли, які є носіями багатої історії та культури. Одним із видів трпадиційного мистецтва є вишивка Орьнек, що відображає багатий культурний контекст та світогляд кримських татар.

Дослідження цього виду візуального мистецтва може розкрити важливі аспекти їхньої культури, ідентичності та історії. Розуміння того, як кримські татари інтерпретують світ через вишивку. Це також може допомогти в освіті та збереженні цінностей цієї етнічної групи, а також у сприянні взаєморозумінню та міжкультурному діалогу.

Проблематика виявлення культуротворчого потенціалу кримськотатарського орнаменту Орьнек стала предметом дослідження Халілової Ленури

Сейтумерівни [5]. Питання символіки та її значення в вишивці Орьнек стала предметом дослідження Акчуріни-Муфтієви Нурії, докторки мистецтвознавства [3]. Надзвичайно корисним є матеріал про цей орнамент від Есми Аджиєви, колишньої радниці Міністра культури України [1].

Традиційний орнамент кримськотатарської вишивки, відомий як "Örnek" (Орьнек), відіграє ключову роль у відображенні світобачення та культурних цінностей кримських татар. Орнамент вишивки та тканння є не лише засобом розписування тканин, але й мистецьким способом інтерпретації світу, що оточує етнос. Ця форма народного образотворчого мистецтва дозволяє відтворювати та передавати не лише естетичні аспекти, але й глибинні символічні значення, культурні традиції та історичні переконання народу. Таким чином, вишивка стає не лише ремеслом, але й важливим засобом збереження та передачі культурної спадщини кримських татар, а також інструментом їхнього художнього осмислення світу.

Азарцева А., говорячи про кримськотатарський орнамент, зазначає: «Символи та знаки, що складають його (Орьнек) – це зоровий образ, у якому закодована етнічна пам’ять» [2, с. 101]. Зокрема, багато символів Орьнеку з’явилися саме завдяки релігії, яку сповідують кримські татари. Зокрема про це в своєму дослідженні пише Вежбовська Л.: «Кримськотатарська релігійно-світоглядна система безпосередньо пов’язана з ісламом і його потребою максимально відійти від образу, тому й в основі кримськотатарського орнаменту переважають геометризовані та рослинні структури» [4, с. 95].

«Етнічна пам’ять» про яку писала Азарцева А., це очевидний прояв і побутового життя. Наприклад, відомий «туташ-орьнек» (що перекладається з кримськотатарської як «пов’язаний елемент»), є характерною рисою кримськотатарського ткацтва, зокрема в килимах, які є першими виробами із зображенням цього орнаменту. «Туташ-орьнек» відноситься до групи жіночих символів та несе у собі сенс циклічності та повторюваності процесів, які за баченням мусульманського світу зокрема природньо притаманні жінкам. Повторення орнаментальних структур супроводжується змінами у геометричних текстурах та символіці жіночого знаку, що часто виражається у вигляді троянди [5, с. 58]. Окрім цього, існує велика група знаків-оберегів, серед таких можна виділити сокири, стріли, скелі і тому подібне.

Висновки. Отже, дослідження теми відображення світобачення кримських татар у традиційній вишивці, зокрема на прикладі орнаменту Орьнек, є дуже важливим для розуміння культурних аспектів та спадщини цієї етнічної групи. Орнамент вишивки та тканння виступає не лише як засіб декорування, але й як своєрідна мова, що виражає світогляд, ідентичність та історичний досвід етнічного населення Кримського півострову. Символи які вишиваються кримськими татарами вже століттями відображають не лише красу та майстерність мистецтва, але й глибинні символічні значення, традиції, релігійні переконання та спосіб життя киримли.

Список використаних джерел та літератури

1. Аджиєва Е. Кримськотатарський орнамент Орьнек можна читати як книгу. Кримська світлиця. Всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. 2019 № 21. URL: http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=21164
2. Азарцева А.С. Семіотичний аналіз українського та кримськотатарського декоративного орнаменту: спільне та відмінне. Культура України. 2014. № 46. С. 98–111.
3. Акчуріна-Муфтієва Н. Традиційна символіка кримськотатарської народної орнаментики. Молодь і ринок. 2010. №11. С. 158-162.
4. Вежбовська Л. Кримськотатарський орнамент у сучасному мистецтві та дизайні. Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну. 2021. 4(1). С. 93–103.
5. Халілова Л. С. Формування інноваційної моделі популяризації нематеріальної культурної спадщини україни (на прикладі кримськотатарського орнаменту Орьнек). 2020.

УДК 930.2:003.6.079]:27-523.41(477.411)«10»

Єлизавета ЗАГІРСЬКА
(м. Київ)

Графіті Софії Київської, як джерело датування пам’ятки

Анотація. У статті розглядається графіті Софійського собору у Києві, на основі яких була здійснена спроба нового датування часу будівництва собору. Здійснюється аналіз написів на стінах Софії Київської та методики їх читання і фіксації для встановлення щодо достовірності сприйняття їх, як датоутворюючих характеристик пам’ятки.

Ключові слова: Софія Київська, графіті, методи дослідження, археологічні дослідження, датування пам’ятки.

Науковий керівник: *Кухарська О. М.*, керівник секції «Археологія» Київського міського відділення МАН України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Софія Київська є унікальною пам’яткою середньовічної архітектури, що внесена до списку світової спадщини ЮНЕСКО, проте серед науковців досі триває дискусія щодо дати заснування та тривалості будівництва собору. Завдяки новітнім дослідженням графіті на стінах Софійського собору, з’явилася теорія щодо його будівництва в 1011 р., яка значно розбігається з літописними згадками.

У цих дослідженнях графіті відіграють ледь не ключову роль у вирішенні проблеми датування Софії Київської. І саме на основі їх прочитання, трактування та порівняння із літописними згадками Н. Нікітенко та В. Корнієнко обґрунтовували теорію, що Софійський собор у Києві було закладено в 1011 році

Володимиром Великим, а вже добудовано та освячено за Ярослава Мудрого в 1018 р.

Стосовно дати заснування Софії Київської, то серед графіті є два типи найдавніших графіті. Написами з найбільш ранньою прямою згадкою дати є графіті зі згадками про 1019, 1018/21, 1022 роки, однак саме такі прочитання цих написів критикуються, зокрема Т. Бобровським, С. Міхеєвим, О. Євдокимовою та іншими дослідниками.

Прочитання даного графіто саме як дата «6527» (1019) (Нікітенко; Корнієнко, 2012: 90) є досить спірним, зокрема тому, що фото даного напису наявне в поганій якості. Уважно аналізуючи це графіто можна прийти висновку, щодо нелогічності прорисів літер ꙁ і к, оскільки ті більш характерні для пізньосередньовічної кириличної палеографії. Крім того, є й інше прочитання даного графіто від О. Євдокимової, яка читає це графіто як «1527», що більш правдоподібно, враховуючи особливості прорисів літер. Таким чином, дане графіто слід глибше дослідити і якісніше зафіксувати (Бобровський, 2010: 34-35).

Розглядаючи інше графіто №1684, яке В. Корнієнко читає як «6525/6529» (Нікітенко; Корнієнко, 2012: 84), також видається суперечливим у своєму прочитанні. Загалом, воно представляє собою напис, розміщений в двох строках. Верхній, що читається як дата, має свої певні особливості. По-перше, відсутні титла, якими в кирилиці позначали цифри. По-друге, остання літера «дати» пошкоджена вибоїною може знаходитись в діапазоні від 1 до 9, що суперечило б здогадці про будівництво Софії Київської у 1011-1018 рр. Також варто зауважити, що одна з літер характерна для скоропису XVI-XVII, а саме ф з подовженою мачтою, яка має згин на кінці, що виходить за межі строки (Бобровський, 2010: 32-33).

Варто також звернути увагу на графіто №1, у якому Н. Нікітенко й В. Корнієнко прочитали дату «1022». Річ у тім, що даний напис у кількох місцях різниться за товщиною літер та почерком. Більш того, верхня строка цього графіто, найімовірніше, виконана грецькою мовою, через що об'єднання нижнього і верхнього напису є сумнівним (Міхеєв; Виноградов, 2010: 17-18).

Крім того, деякі з графіті із «ранніми датами» виконані грецькою мовою і є окремим написом, що також ставить під сумнів їх інтерпретацію саме як дат, наприклад графіті з датою 1028 р. (Нікітенко; Корнієнко, 2012: 111). Як можемо побачити, в даному написі після кожної літери наявні вставки літер «є», які інтерпретуються як шеститисячне, п'ятсоте, тридцяте та шосте. Подібних прикладів у написах до цього не зустрічалось. Також варто звернути увагу на те, що часто ці написи-дати є вирваними із контексту, а фотографії, представлені у додатку до промальовків є не надто якісними, що не сприяє їх якісному аналізу (Євдокимова, 2010: 24-25).

Найдавнішим графіто, яке не містить в собі прямої згадки дати, є так зване графіто з «групи Олісави». Донедавна воно датувалося XI-XII століттями, оскільки вважалося, що згадана Олісава – вдова Ізяслава Ярославича і матір Святополка II. В світлі нових досліджень та нової встановленої дати будівництва Софії Київської, Н. Нікітенко переглянула графіто, залишене княгинею Олісавою

та пов'язала його із матір'ю Святополка Окаянного (Нікітенко, 2022: 117-118). Таке трактування також можна вважати спірним, оскільки ім'я матері Святополка Володимировича достеменно невідоме і довкола нього досі тривають дискусії. Крім того, така інтерпретація цього графіто виникла через перегляд напису у світлі нового датування пам'ятки, яке також вважається дискусійним.

Видається сумнівною і методика читання графіті у новітніх дослідженнях Н. Нікітенко та В. Корнієнко. Вона передбачає фотофіксацію і подальше створення промальовок по фото. Цей спосіб використовувався С. Висоцьким і він справді є надійним, однак лише для фіксації та пошуку написів, натомість їх читання потребує увагу і до нахилу тексту, його почерку, глибини прорисів й інших деталей (Мединцева, 2010: 25-26).

Попри це, тема читання графіті на стінах Софії Київської залишається суперечливою і потребує подальшого глибшого дослідження, однак використання їх в якості основного доказу щодо тієї чи іншої дати заснування собору є досить спірним.

Список використаних джерел та літератури

1. Бобровський Т. А., 2010. Некоторые замечания о софийских граффити с «ранними датами». Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань / Матеріали Круглого столу. Київ, 27–35.

2. Євдокимова О. О., 2010. О некоторых граффити Софии Киевской. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань / Матеріали Круглого столу. Київ, 23–25.

3. Мединцева А. О., 2010. К методике чтения древних граффити. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань / Матеріали Круглого столу. Київ, 25–26.

4. Міхеєв С. М., Виноградов А. Ю., 2010. Эпиграфические открытия и время строительства киевского Софийского собора. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань / Матеріали Круглого столу. Київ, 17–23.

5. Нікітенко Н., 2022. Софія Київська Володимира Великого. Київ, 588 с.

6. Нікітенко Н., Корнієнко В., 2012. Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания / Институт украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины. Київ, 232.

УДК 94:737.1-043.98(4-11)«14/18»

Руслан ПОЛЯНЧУК
(м. Київ)

Фальшування монет у Східній Європі в період раннього нового часу: загальна характеристика

Анотація. Доповідь присвячена дослідженню фальшування монет у Центрально-Східній Європі в період Раннього нового часу (XVI-XVIII ст.). Розглядаються

особливості технологічних процесів фальшування, причини його поширення, а також економічні, соціальні та правові наслідки цього явища. Аналізується регіональні відмінності фальшивомонетництва, а також висвітлюються методи боротьби з підробкою грошей та її вплив на фінансові системи тогочасних держав.

Ключові слова: гроші, підробка, фальшивомонетництво, ранній новий час, економіка, Центрально-Східна Європа, політика, технології, відповідальність, покарання.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

У різні епохи, як у давнину так і в пізніші часи, фальсифікація стосувалася практично всіх матеріальних цінностей, які можна було обміняти на товари чи інші блага. В історії людства, окрім монет, підробляли також книги, документи, манускрипти, картини, листи, ювелірні вироби та інші предмети.

Фальшиві монети з'являлися в Східній Європі ще за часів Римської імперії. Відомі також випадки підробки монет Візантії. Проте своєрідного «ренесансу» фальшування монети зазнало в період Раннього нового часу, що окреслюється для Східної Європи XVI-XVIII ст. Це був час, коли на заміну ручній техніці карбування монети поступово приходить її машинне виробництво. Технологічна революція у монетному виробництві вочевидь ускладнила і сам процес підроблення грошей, а відтак діяльність фальшивомонетників набула відмінних від попереднього середньовічного періоду тенденцій.

Що стосується конкретних емітентів, монети яких підроблялися фальшивомонетниками, то, для Речі Посполитої (Королівства Польського і Великого князівства Литовського) верхньою межею дослідження став період до правління останнього монарха Станіслава Августа Понятовського (1764–1795), для монет Османської імперії – 1780-ті рр., час коли її вплив у Північному Причорномор'ї припинився. У випадку Московського царства ми розглянули підробки монет, виготовлені за технологією так званого «дротяного карбування», що хронологічно обмежуються 1717 р.

В останній період вітчизняні вчені-нумізмати активно та комплексно досліджують фальшивомонетництво Раннього Нового часу. Серед таких праць монографії Анатолія Ісаєва (Ісаєв, 2006), Олександра Кравченко (Кравченко, 2013), львівського вченого Романа Шуста (Шуст, 2012) та киянина Андрія Бойка-Гагаріна (Бойко-Гагарин, 2017). Розпорошена чи частково систематизована інформація про знахідки фальшивих монет вводиться до наукового обігу та репрезентує практично всі регіони України. Поряд із цим дослідниками такого девіантного явища як фальшування монет, зроблено припущення щодо можливих місць їх продукування, вивчаються особливості технологічних процесів фальшування та набір монет-прототипів характерних для різних регіонів України (Бойко-Гагарин, 2017: 7-8).

Фальшивомонетництво в Ранній новий час було серйозною проблемою, що мала економічні, соціальні і правові наслідки для всіх країн, зокрема для

Центрально-Східної Європи та України. Від XVI до XVIII ст. монетні системи держав були надзвичайно вразливі до підробки грошей, що, в свою чергу, впливало на грошовий обіг, державні фінанси та рівень довіри до офіційної монети.

Значне поширення фальшивомонетництва в Європі в досліджуваний період було викликане передусім економічними, політичними, а також технологічними чинниками, серед яких відзначимо:

(1) Економічну нестабільність, викликану частими військовими конфліктами, кризами господарства, неефективним управлінням державними фінансами та високим рівнем інфляції, що провокувало фальшування монети, й досить часто у значних масштабах.

(2) Політичне суперництво, коли протилежні політичні табори використовували фальшування грошей як інструмент політичної боротьби. Зокрема, фальшиві монети часто використовувалися для фінансування власних військових витрат чи політичних кампаній або ж для економічного послаблення супротивника.

(3) Неякісне монетне карбування. Технічні недоліки в монетному виробництві, відсутність уніфікації монетних стандартів та механізму контролю дозволяли фальсифікаторам відносно легко тиражувати підробки. Поряд із цим поширенню фальсифікатів сприяло поступове зниження якості лігатурного сплаву в монеті державних монетних дворів.

Фальшивомонетники Раннього нового часу використовували різноманітні методи для виготовлення фальшивих монет. Зважаючи на технологічний рівень свого часу такі методи характеризувалися: (a) погіршенням якості металу (з метою здешевити виробництво фальшивих монет для їхнього виготовлення використовували відносно дешеві доступні метали та сплави. Це забезпечувало їх зовнішній вигляд подібним до справжніх, але знижувало якість); (b) ручним карбуванням (через відсутність доступу до сучасних монетних верстатів більшість підробок виготовлялися вручну, а для виготовлення штемпелів фальсифікатів підробники використовували гравірувальні інструменти); (c) простотою підроблення (технічні можливості фальшивомонетників того часу дозволяли виготовляти монети, які за зовнішнім виглядом незначно відрізнялися від справжніх, а тому приймалися на ринку не лише малоосвіченими селянами та міщанами, але й представниками верхівки суспільства).

В Україні, яка знаходилася під владою Речі Посполитої, Московії та Османської імперії, через постійну зміну політичної ситуації та економічну нестабільність фальшивомонетництво мало специфічні риси. За твердженням львівського нумізмата Р. Шуста саме Галичина була одним із найбільших центрів фальшивомонетництва в Україні в XVI-XVII ст. Тут активно діяли фальшивомонетники, які підробляли як польські, так і австрійські гроші. Причинами цього було як віддалене географічне розташування від політичних центрів обох держав (Речі Посполитої та Австрійської імперії) так і соціально-економічні умови (Шуст, 2012: 13). У Московії, де самодержавна влада контролювала виробництво грошей та грошову систему загалом,

фальшивомонетництво було менш поширеним. Однак на прикордонних територіях, а також в періоди смут та економічної нестабільності підробка монет також мала місце.

Боротьба урядів держав із фальшивомонетництвом у період Раннього нового часу, попри те, що включала суворі правові та каральні заходи, все ж часто залишалася неефективною. У Речі Посполитій, Московії та інших європейських країнах підробка монети вважалася тяжким злочином, що часто карався смертною карою. У деяких країнах створювались спеціальні суди для боротьби з фальшивомонетниками, а для боротьби з такими особами активно використовувалися жорстокі методи інквізиції. Проте, через відсутність ефективних систем контролю, фальшивомонетництво повністю так і не було ліквідоване.

Вплив фальшивомонетництва був багатогранним: воно спричиняло інфляцію, підривало довіру до грошової системи, сприяло соціальним напруженням і зменшувало ефективність торгових і економічних процесів. Боротьба з фальшивомонетництвом вимагала створення жорстких правових норм, активного контролю з боку держави та реформ у монетному виробництві. Однак через складні політичні та економічні обставини, ефективність таких заходів була обмеженою, що підтверджує тривале існування цієї проблеми в різних країнах Європи.

Висновки. У підсумку, фальшивомонетництво Раннього нового часу було відображенням не лише труднощів і вад економіки, а й соціальної напруги та політичної нестабільності та стало одним із чинників, які формували фінансові системи Європи XVI– XVIII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко-Гагарин А. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская академия геральдики, товарного знака и логотипа», 2017. 560.

2. Ісаєв А. Ю. Історія фальшування монет: правові та технічні аспекти. Харків: Право, 2006. 265.

3. Кравченко О. П. Монетне фальшування у країнах Східної Європи XVI–XVIII століть. Полтава: ПУЕТ, 2013. 215.

4. Масько И. Ф. К вопросу о фальсификации средств денежного обращения на территории Белоруссии в конце XV в. Гомельщина: археология, история, памятники: тез. Второй Гомельской обл. науч. конф. по ист. краеведению, 1991 г. Секция археологии и нумизматики. Гомель: [Б. и.], 1991. 100.

5. Шуст Р. М. Фальшивомонетництво в Галичині XVI–XVII століть. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. 238.

6. Яковенко, Н. М. Нариси з історії ранньомодерної України. Київ: Критика, 1997. 352.

УДК 94:72]:929(477)«1872/1952»

Наталія РУДЕНКО, Яна ВИНОГРАДНА
(м. Київ)

Стиль модерн у творчості Василя Кричевського: поєднання традицій і новаторства

Анотація. У статті досліджується взаємодія європейського стилю модерн та національних традицій у творчості Василя Кричевського. Аналізуються художні засоби, якими митець поєднував тенденції модерну з українськими орнаментальними та архітектурними мотивами. Особлива увага приділяється його архітектурним проєктам, окреслюються основні риси та унікальні формотворення у зародженні українського архітектурного модерну, роль графіки, живопису та декоративно-ужиткового мистецтва, що сприяли становленню цього стилю як самобутнього явища в архітектурі.

Ключові слова: Василь Кричевський, український модерн, народна архітектура, архітектурні традиції, новаторство, декоративні мотиви, архітектурна стилістика.

Постановка проблеми. В українському мистецтві модерн став не лише відображенням загальноєвропейських тенденцій, а й засобом вираження національної ідентичності. Василь Кричевський - одна з ключових постатей цього процесу. Попри визнання Василя Кричевського як видатного архітектора, його роль у формуванні українського модерну залишається недостатньо дослідженою. Особливо актуальним є аналіз того, як поєднання народних традицій із модерними тенденціями вплинуло на становлення його індивідуального стилю та розвиток української архітектури загалом.

Метою статті є розгляд творчості Василя Кричевського як ключової фігури українського модерну, зокрема в аспекті поєднання народних традицій та новаторських прийомів в архітектурі. Особлива увага приділяється архітектурі, живопису, графіці та декоративному мистецтву майстра, що дозволяє визначити його роль у становленні самобутнього національного стилю.

Виклад основного матеріалу. Архітектурне розмаїття стилів Василь Григорович почав пізнавати вже зі своїх підліткових років, працюючи на різноманітних креслярів, професорів, та діячів, які були пов’язані з архітектурною справою, і мали доручення щодо багатьох об’єктів, які відповідно і опинялися в руках їх вправного помічника, молодого Кричевського. Таким чином, Василь мав змогу підвищувати свої архітектурні навички, та варіації творінь.

Так можна виділити його роботу помічником на відомого Олексія Бекетова, який мав чимало проектів, що виконував саме Василь, і на яких пробував себе у різноманітних стилях. І важливим елементом було те, що під керівництвом Бекетова було складно роботи «як-небудь», адже той вимагав дотримуватися чистоти стилів, архітектурних пропорцій, належних оформлень проєктів в аквері тощо. І, на щастя, Василь був тією людиною, яку до цього змушувати не треба було, адже він і сам так само ставився до роботи.

Так, завдяки наставництву Бекетова, та хисту Кричевського на початку своєї діяльності митець знайомився з різними архітектурними стилями. Він створив фасади будівель у неоренесансному стилі, спроектував будинок у неомавританському стилі для банкіра Дмитра Алчевського та особняк у Криму для самого Бекетова. Його роботи також включають будівлі у неогрецьком стилі (неокласичний), серед яких дім професора Залеського, міський будинок Бекетова в Харкові, Земельний банк, Публічна бібліотека. Крім того, він проектував будівлі у неокласичному, неорококо та віденській сецесії, зокрема Медичне товариство, Окружний суд, будинок банкіра Рубінштейна, Торговий банк і Озівсько-Донський банк. (Павловський В.,1974, 84.)

Саме за таких умов і зроджувався власний стилістичний погляд Василя Кричевського. Сприяло цьому оточення, що складалося з людей, котрі безпосередньо впливали на те, який вигляд мали тогочасні міста. І також захоплення Василем мистецтвом, яке не обмежувалося архітектурою, і поширювалось на малярство, графіку, народне мистецтво, театр, кіно тощо. Василь намагався пізнати тогочасну народну українську культуру, а також стати тим, хто дасть їй логічне продовження у притаманних йому видах діяльності.

І першим таким серйозним, і в якійсь мірі, визначним кроком став його проект оформлення будинку Полтавського Губернського Земства.

По-перше, у проектуванні простежується відхід від жорстких канонів неокласицизму та еклектики, які панували в архітектурі того часу. Форми будівлі, яку створив Кричевський, були більше характерні для модерну. До його роботи більшість офіційних будівель мали симетричні, класично впорядковані форми з переважно пласкими дахами. Проте в його проєкті відчутний вплив народної архітектури: створення відкритих просторів, використання природного освітлення через великі вікна, а також складна багаторівнева покрівля з м’якими хвилястими обрисами наслідує традиційні українські хати та храми. Особливо важливо, що дах стає одним із головних акцентів композиції – його асиметрична структура й ламані лінії задають динаміку всієї споруди, його колір та матеріали несуть в собі поєднання фасадів. Це рішення значно відрізняється від тогочасних канонів і стало новаторським.

По-друге, важливим нововведенням стало використання народних мотивів у декоративних елементах. Це і використання дерев’яних різьблених деталей, керамічних вставок, барвистих розписів, які мали не лише естетичну, а й ідентифікаційну функцію, оскільки відображали локальні традиції Полтавщини. Вітражі та розписи також займали вагоме місце у творі Кричевського. Він вводить кольорове скло у вікна, що створює гру світла та тіней усередині будівлі, підсилюючи атмосферу модерну. Це поєднання мистецтва і архітектури згодом стане характерним для українського модерну. Розписи як зовні, так і всередині – ще один аспект новаторського підходу: якщо раніше вони сприймалися лише як елемент церковного декору, то Кричевський інтегрує їх у громадську архітектуру, підкреслюючи зв'язок із народним мистецтвом.

Також варто звернути увагу на використання кольору та фактури матеріалів**:** архітектор відмовляється від монотонних поверхонь на користь багатошарових

рішень: поєднанню каменю, дерева, кераміки. Це не лише естетично урізноманітнює споруду, а й додає їй відчуття монументальності й органічного зв'язку з навколишнім середовищем. Саме тому Кричевський вишукував матеріали в етнографічних музеях, та яскраві кольори, які були типові для народного будівництва середньої та південної частини України, зокрема і Полтавщини. Адже це несло в собі етнографічні риси (Павловський В.,1974, 85-91).

Таким чином, кропітка любов до власної справи, а також до національної культури, яку Василь Григорович вивчав не лише в розрізі архітектури, змогли започаткувати нові ідеї, які Кричевський щиро намагався закласти в «перший будинок в українському стилі», і які ми зараз можемо назвати українським архітектурним модерном.

Після цього Василь Кричевський продовжив поширювати такий стиль і надалі на Полтавщині, а згодом мав можливість осучаснити своїм стилем і Київ. У 1907 році Василь Кричевський взяв участь у проектуванні будинку громадського діяча І. І. Щітківського, де вперше застосував стилізовану квітку каштана – елемент, що згодом став символом українського модерну й активно використовувався в оздобленні будівель (Очкурова Н. О. 2023, 77). У 1908–1910 роках він «українізував» фасад будинку Михайла Грушевського на Паньківській вулиці, а також фасад школи імені його батька, Сергія Грушевського, на Кирилівській вулиці в Києві. Цікавим моментом є те, що в Києві його течія модерну набула більш «раціоналістичного» напряму. Він, на відміну від полтавських творінь, які вважаються прикладами романтичного напряму, були більш стриманими (Чепелик В.В, 2000, 45). Проте вони все одно містили стилістичні ознаки модерну, адже Кричевський застосовував при побудові різноманітні елементи декорування: майоліку, кольорові вставки, різноманітні конфігурації оздобленняння вікон тощо.

Згодом Василь Григорович і надалі розповсюджував український модерн просторами Київщини та не тільки, відтак, у 1912 році він створив три типові проекти сільських шкіл у цьому стилі для Чернігівського Губернського Земства. Наступного року спроектував приміський будинок для інженера Степана Лаврентієва під Києвом та онкологічну лікарню у Вінниці для доктора Стаховського. У 1914 році розробив проєкт міської бібліотеки в Лебедині, однак його реалізацію перервала війна.

Але не все йшло так чудово, адже були і невдалі моменти. Так, вже в 1930 роках Василь Григорович у своїй професійній діяльності почав стикатися із утиском від радянської влади, і ще кількома складнощами. Таким був проєкт будівництво «РОЛІТу» в Києві (1929–1931), над яким працювали Василь Кричевський і Петро Костирко, і яке супроводжувалося складними умовами: економічною кризою, невигідним розташуванням ділянки та постійним урізанням бюджету. Через це доводилося постійно видозмінювати первісний задум, зробивши будівлю функціонально-конструктивістською. Додаткові обмеження змусили зменшити висоту стель, звузити коридори, що ще більше спотворило початковий проєкт. Втрата творчої свободи та інші супутні проблеми перетворила

цей будинок, за словами Кричевського, на «надмогильний пам'ятник усьому тому періодові» (Павловський В., 1974, 93).

Багато розчарувань принесла також праця над найбільшим проєктом Василя Кричевського в другій половині його життя - Меморіальним Музеєм Тараса Шевченка неподалік могили поета. Допомагав йому знову у цьому Петро Костирко.

Спочатку проєкт передбачав багатий архітектурний декор: вежу з лоджіями, відкриту галерею, орнаментовані фасади та 17-метровий пам’ятник Шевченку. Проте через фінансові та політичні обмеження проєкт зазнав значних спрощень, втративши частину запланованого національного колориту. Незважаючи на це, у завершеній споруді збереглися ключові риси українського модерну: асиметричність плану, висока покрівля з великими виносами, використання традиційної червоної черепиці.

Інтер’єр вирізняється просторовою грою світла й тіні, створеною завдяки широким вікнам і вітражам, які відкривали панораму Дніпра. Центральний вестибюль із колонами та кесоновими стелями поєднував класичні та народні мотиви. Кричевський розробив систему геометричного орнаменту для стель, меблів і експозиційних стендів, проте через брак коштів частина декору не була реалізована.

Фасади мали бути оздоблені майоліковими вставками та розписами, але через скорочення бюджету будівля залишилася білою, що надавало їй вигляду незавершеності. Проте навіть у такому стані музей був знаковою пам’яткою української архітектури XX століття, демонструючи модерне переосмислення народних традицій. Проте вже у наш час до 200-ліття з дня народження Т. Шевченка, влада Януковича та її адептки квазі-архітекторки Л. Скорик, творіння В. Кричевського було майже повністю знищено .Перед початком війни, розглядались проєкти відновлення спадщини майстра, але коли це може бути здійснено важко спрогнозувати.

Згодом Василь Кричевський все більше зосереджувався на створенні театральних і кінодекорацій, а також на внутрішньому оформленні приміщень, і загалом зосередився на мистецтві.

Отже, розглядаючи внесок майстра в український архітектурний модерн, можна сказати, що його кар'єра як національного митця розпочалася з проєкту будинку Полтавського Губернського Земства, яке стало важливим етапом на шляху до звання «батька української архітектури», котре йому надавали колеги. Кульмінацією його творчості став меморіальний музей Тараса Шевченка, де разом з учнем і помічником Костирком він продемонстрував, як можна втілити дух національного будівництва, використовуючи фольклорні елементи, попри численні труднощі.

Список використаних джерел та літератури

1. Очкурова Н. О., Циганенко В. Л.. Василь Кричевський – творець українського модерну. Україна XX–XXI ст. у контексті світової історії: матеріали XVII

Всеукраїнської науково-практичної конф. (до 30-річчя заснування кафедри українознавства ХНУРЕ). Харків: ХНУРЕ.2023. С. 76–77.

2. Павловський В. Василь Григорович Кричевський: життя і творчість. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США.1974. 316с.

3. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. Київ: КНУБА. 2000. 196с. .

4. Шаповал Л. І. Історична пам'ять: наукова збірка, випуск 37. Полтава: ПНПУ імені В. Короленка, 2017. С. 72-77.

5. Ягольник А., Квочка О.. Василь Кричевський. Придумати український модерн – Ukraïner. Ukraïner. URL: 2023. https://www.ukrainer.net/vasyl-krychevskyy/ .

УДК 94:75]:929(477)«1879/1947»

Наталія ТУМАНОВА, Наталія РУДЕНКО
(м. Київ)

Федір Кричевський: вплив сецесії на українське мистецтво

Анотація. Метою дослідження є аналіз розвитку стилю модерн в Україні, зокрема досліджується творчий шлях Федора Кричевського, його внесок у становлення стилю модерн в Україні.

Ключові слова: Федір Кричевський, художник, мистецтво, стиль модерн, Україна.

Постановка проблеми. Федір Кричевський – один з найяскравіших представників українського модерну, відіграв ключову роль у поширенні нового стилю в Україні. Незважаючи на те, що сецесія досягла свого розквіту в Австрії та інших європейських країнах, її вплив на українське мистецтво залишається недостатньо вивченим. Виникає питання, як саме естетичні принципи сецесії, її декоративність, символізм та прагнення до синтезу мистецтв, трансформувалися в умовах української культури. Яким чином Кричевський поєднав елементи сецесії з національними мотивами, фольклором та історичними традиціями? Чи можна говорити про формування особливого, українського варіанту сецесії, і яку роль у цьому процесі відіграв Кричевський? Дослідження цих питань дозволить не лише глибше зрозуміти творчість Кричевського, а й розкрити особливості розвитку українського модерну в контексті європейських мистецьких тенденцій.

Історіографія проблеми. Питання розвитку модерну в українській історіографії висвітлено науковцями Олександром Гаврюшенком, Василем Шейком та Олександром Кравченком у «Історії світової культури». У книзі «На перехресті модерну: Федір Кричевський на шляху до постімпресіонізму» автора Іванни Павельчук розглянуто творчий досвід Федора Григоровича Кричевського, який поєднав українське мистецтво та віденський сецесіон. Український дослідник Скрипіцин Сергій у статті «Культуротворчий аспект творчої та педагогічної діяльності Федора Кричевського» відобразив роль художника в національному культуротворчому процесі.

Метою дослідження є аналіз розвитку стилю модерн в Україні, зокрема на прикладі мистецтва Федора Кричевського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХ століття став точкою відліку нового стилю в мистецтві – модерну (з французької «moderne», що й означає новий, сучасний). Він швидко почав поширюватись по Європі, заворожуючи митців різних країн, адже він став в опозицію до так званого офіційного мистецтва, вийшовши за рамки академізму. У Франції та Бельгії стиль модерн носив назву «ар-нуво» (Моріс Дені, П'ер Боннар, та ін.); в Німеччині - «югенд-штиль» (А. Хофман); в Австрії — «сецесіон» (Г. Клімт); в Італії — «стиль ліберті»; в Англії — «модерн стайл»; в США — «стиль тіффані». Представники цього стилю вважали, що вони спрямовані в майбутнє і ніби поривають із традиціями XIX ст., а передусім - із побутовим реалізмом і салонним класицизмом (Гаврюшенко, 2006, с. 371). Художники отримали змогу самовиражатись, передавати індивідуальність почуттів. Вони перестали підкорятися думці оточуючих та інституціям, які мали вплив на мистецький світ. До прикладу, один з найяскравіших його представників, зачинатель Віденського сецесіону, Густав Клімт своїми картинами відійшов від класичних уявлень своїми, провокаційними для тогочасної публіки творами. Особливо знаковим став «золотий» період його творчості, завдяки якому його впізнають у всьому світі.

В Україні ж цей стиль з'явився пізніше, зокрема через тиск російської культури та придушення спроб українських митців до самовираження. Проте одиницям, які навчалися в мистецьких закладах Західної Європи, вдалося ознайомитися з новаціями європейського мистецтва. Творчий хист і професіоналізм українців формувалися в умовах динамічних світових змін зламу XIX–XX століть, попри стереотипи локального провінціалізму, представники України стали відомі на міжнародній арені. Повернувшись із Європи, митці додали в українське мистецтво ноти європейського модерну. (Павельчук, 2019, с. 11) Серед видатних постатей українського модерну є і Федір Кричевський (1879–1947).

Народився Федір Григорович Кричевський 22 (10) травня 1879 року в місті Лебедин, що в Сумській області. У маєтку графа В. Капніста, що підтримав його прагнення учитись малярству, хлопець мав доступ до галереї козацьких портретів, колекції живопису та графіки, бібліотеки. Вже 1896 р. вступив до Московського училища малярства, скульптури й архітектури. У 1902 р. в складі делегації від російського імператорського дому побував та замалював церемонію коронації Едварда VII у Лондоні. У 1903 р. вступив до Петербурзької академії мистецтв у майстерню Іллі Репіна та Дмитра Кардовського, однак через хворобу змушений був покинути навчання. Повернувшись в Україну, опановував це ремесло самотужки. 1907 р. відновив навчання в Академії, яку закінчив 1910 р. Федір Кричевський як один з найкращих студентів був нагороджений поїздкою за кордон. Молодий митець, зокрема, побував у Франції, Італії, Німеччині, Австрії. Подорожі знайшли відображення у його творчості, вплинули на формування власного неповторного стилю, допомогли сформуватись як художнику, проте він вирішив повернутися до України. Свій європейський досвід, ґрунтовну

академічну освіту та колосальний творчий потенціал митець вирішує реалізовувати саме у своїй країні. Інтерес до національної тематики виявився у нього ще під час навчання в Академії, коли програмну навчальну академічну роботу виконав на тему українського народного обряду – весілля. Його робота «Наречена» 1910 року вже тоді отримала схвальні відгуки критиків, хоча обрання національної української тематики був доволі сміливим кроком. Надалі Кричевський орієнтуватиметься не лише на звернення до мотивів та образів національної культури, але й досліджуватиме саму естетику народного мистецтва, збиратиме колекцію старожитностей, звертатиметься до фольклору (Скрипіцин, 2023, с. 217-219).

Вплив віденської сецесії, особливо творчості Густава Клімта, відображається в роботах художника. Він яскраво простежується у відомому триптиху Ф. Кричевського «Життя», написаному в 1925–1927 роках. Твір яскраво виражає зацікавлення автора модерном та його любов до рідної культури. Художник вміло поєднав європейський модерн та національну художню школу у свій неповторний мистецький почерк. Майстер живопису розкриває філософський зміст споконвічних тем – любові, страждання, розлуки, втрати. Три частини твору показують такі етапи життя людини – «Кохання», «Родина», «Повернення». Трактування українським митцем найвищого людського почуття – кохання має не одну точку дотику з полотном Клімта «Поцілунок», що є вершиною його «золотого» періоду. Але Кричевський надає твору яскраво вираженого українського звучання. В інших частинах триптиха також помітно виражене звучання яскравих барв, змінюється лише тональність. Робота «Родина» – це вже не любовна історія, а драматичне полотно, що показує змінність поколінь, єдність роду та важливість коренів. Подібний підхід, хоча дещо у зміненому вигляді і з іншою змістовою насиченістю, - у роботі Клімта «Смерть і життя» (1908 – 1916), де чоловічі і жіночі постаті також утворюють піраміду життя: від народження людини до зрілого віку. На вершині піраміди стоїть жінка з заплющеними очима з неприроднім нахилом голови. Такий же прийом використовує і Кричевський, рух і динаміка твору якого розгортається зверху донизу від матері з дитиною – до літньої жінки, що символізує старість, кінець життя. де австрійський художник розмірковує над циклічністю життя та смерті (Побожій, 1997, с. 66). Монументальний триптих Федора Кричевського «Життя» є відмінним зразком українського модерну, а його центральна частина була фаворитом міжнародної Венеційської бієнале у 1928 році.

Висновки. На початку XX ст. модерн став революційним явищем у мистецтві, відкинувши академізм та відкривши шлях для індивідуального самовираження. Поширившись у Європі модерн також знайшов своїх прихильників і в Україні. Федір Кричевський, один з найяскравіших представників українського модерну, поєднав європейські та національні тенденції, створивши неповторний стиль. Його триптих «Життя» став вершиною творчості, де відчувається вплив віденської сецесії, особливо Клімта, але з яскравим українським колоритом. Кричевський, отримавши ґрунтовну освіту в Європі, вирішив повернутися в Україну, щоб розвивати національне мистецтво.

Його роботи, такі як «Наречена» та «Життя», поєднують філософські роздуми з національними образами, демонструючи глибокий зв'язок з рідною землею. Таким чином, Федір Кричевський став не лише видатним українським художником, а й важливим представником модерну, який зумів гармонійно поєднати європейські тенденції з українською національною ідентичністю.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврюшенко О.А., Шейко В.М., Кравченко О.В. Історія світової культури : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 404 с.
2. Павельчук І., На перехресті модерну: Федір Кричевський на шляху до постімпресіонізму. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 102 с.
3. Побожій С. У «Золотих сітях»: Федір Кричевський і Густав Клімт. Art Line, 1997. №7–8. С.66–67.
4. Скрипіцин С. Культуротворчий аспект творчої та педагогічної діяльності Федора Кричевського. Українська академія мистецтва, № 33 (2023) с. 217–223

УДК 069.51:355.541(477)"15/18”

Євгенія ДОНЧУК
(м. Київ)

Зброя козацької доби у музеях україни

Анотація. У статті розглядається матеріальна культура козацької доби XVI – XVIII ст., представлена в музейних колекціях України. Проаналізовано збройний комплекс, що відображає військову справу козацтва. Окрему увагу приділено унікальним експонатам, що є важливими артефактами історії та культури козацької доби.

Ключові слова: козацька доба, музеї України, козацька зброя шаблі, рушниці.

Науковий керівник: *Подобєд О. А.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Матеріальний світ козацької доби є невід’ємною частиною культурної спадщини України. Значний масив артефактів, що зберігаються в музейних фондах, дозволяє відтворити побут, військову справу та соціальну структуру козацтва. Зброя є однією з важливих категорій матеріальної культури козацької доби, оскільки саме військова справа визначала спосіб життя та суспільний статус козаків. У музеях України зберігаються численні зразки шабель, рушниць, пістолів, списів, луків, а також захисного спорядження, що відображають розвиток озброєння в XVI–XVIII ст.

Історіографія питання. Дослідження козацької зброї має вагому історіографічну традицію. Зокрема, фундаментальні праці О. Апанович розкривають особливості озброєння козацького війська першої половини XVIII ст. М. Грушевський у своїх працях проаналізував еволюцію козацького озброєння в контексті військової справи. Значний внесок у вивчення козацької зброї зробили П. Сас, В. Щербак, розглядаючи її в європейському контексті. У пропонованій статті проаналізовано предмети козацького збройного комплексу з колекцій Національного музею історії України, Дніпропетровського національного історичного музею, Національного музею декоративного мистецтва України та Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара».

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найпоширеніших видів зброї козацької доби була шабля – символ воїна та один із найважливіших елементів його екіпірування. Козацькі шаблі зазвичай мали зігнуте лезо, що забезпечувало ефективність у рубаючих ударах. Їх часто прикрашали гравіюванням, інкрустацією сріблом або золотом. Вони мали ефес із перехрестям і руків'ям, вкритим шкірою чи дротом (Апанович, 1969: 67).

Шабля, як символ козацької доблесті, була невід'ємною частиною образу козака. Вона мала різні варіації – від легких польських шабель до важчих турецьких ятаганів. Окрім шабель, у музеях представлені рідкісні зразки козацьких списів, чеканів та булав, які свідчать про високий рівень військової майстерності козаків (Сас, 2003: 112). Унікальним експонатом є козацька шабля XVIII ст. з колекції Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» (КН-2934). Цей зразок 1740 – 1760 років має характерну для козацької доби криву форму клинка довжиною 89 см із двосічною заточкою верхньої частини та орнаментованим руків'ям. Гарда шаблі хрестоподібна, з централізованим перехрестям, що захищало руку від ударів супротивника. Піхви шаблі обтягнуті чорною шкірою та прикрашені металевими елементами, що свідчить про високий статус власника. У колекції Дніпропетровського національного історичного музею представлена козацька шабля типу «корабеля» (інв. № ЗБ-123), яка датується кінцем XVII ст. Цей тип шаблі був особливо популярним серед козацької старшини завдяки елегантному дизайну та маневреності. Клинок має характерний вигин, що підвищує ефективність рубаючого удару. Руків'я прикрашене сріблом та гравіюванням із рослинним орнаментом, що свідчить про майстерність тогочасних зброярів.

Окрім шабель, козаки широко використовували вогнепальну зброю, зокрема рушниці та пістолі. Рушниці мали кременевий замок і відзначалися високою точністю, що робило їх ефективними як у бою, так і під час оборони фортець (Сас, 2003: 142). Пістолі, як правило, застосовувалися у ближньому бою, а їхні руків'я часто прикрашали металевими вставками або різьбленням. Експозиція Національного музею історії України містить колекцію козацьких рушниць, серед яких виділяється яничарка (інв. № З-1245) початку XVIII ст. Ця довгоствольна рушниця з кременевим замком має ствол довжиною 120 см та багато прикрашене ложе з інкрустаціями перламутром та кісткою. Характерною особливістю яничарки є розширення ствола в дульній частині, що підвищувало точність

пострілу. Представлені на виставці «През шаблі маєм права!» зразки пістолів (інв. № З-1256, З-1257) демонструють різноманітність цього виду зброї – від компактних пістолетів до масивних бандолетів із кременевими замками.

Захисне спорядження козаків, представлене в музейних колекціях, включає кольчуги, шоломи та наручі. Хоча козаки не мали важкої броні, вони використовували легкий захист, що забезпечував мобільність у бою. Зокрема, кольчуги, виготовлені з дрібних залізних кілець, були досить популярними серед старшини (Грушевський, 1995: 65).

Окрему категорію музейних експонатів становлять аксесуари до вогнепальної зброї, зокрема порохівниці, які були невід'ємним атрибутом козацького стрільця. Порохівниці виготовлялися з дерева, металу, шкіри або рогу і призначалися для зберігання та зручного дозування пороху під час заряджання рушниці (Апанович, 1969: 72). Багато з них мали художнє оздоблення – різьблення, інкрустацію або гравіювання, що свідчило про високий рівень ремісничого виробництва. Національний музей декоративного мистецтва України зберігає колекцію порохівниць XVII – XVIII ст., виготовлених із різних матеріалів. Особливо цінним експонатом є рогова порохівниця (інв. № ДМ-3421) із гравірованим орнаментом, що зображує батальні сцени. Подібні зразки з Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» (КН-5876) виготовлені з оленячого рогу та мають складну систему декорування – геометричний орнамент, вирізьблений по всій поверхні, та інкрустацію металевими елементами. Порохівниці такого типу були не лише функціональними предметами, але й статусними речами, що вказували на заможність власника.

До допоміжних елементів озброєння належали також набійниці, кремені, кресала та інші предмети, необхідні для ведення бою. Наприклад, кресала використовувалися для висікання іскри, що запалювала порох у кременевих замках рушниць і пістолів (Сас, 2003: 149). Деякі музейні зразки демонструють поєднання функціональності та мистецького оздоблення – вони мали складну геометричну орнаментацію або прикрашалися гравіюванням у стилі бароко. Серед унікальних предметів козацького збройного комплексу в музейних колекціях слід відзначити пернач – символ влади козацької старшини – з Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» (КН-2243). Цей зразок датується початком XVIII ст. і має шість металевих пластин-«пер», прикріплених до руків'я. Поверхня пернача прикрашена гравіюванням, що підкреслює його статусний характер. В експозиції Дніпропетровського національного історичного музею представлені також зразки козацьких набійниць (інв. № ЗБ-212, ЗБ-213), які використовувалися для зберігання куль та крем'яхів для рушниць.

Зброя, представлена в українських музеях, свідчить про вплив як західноєвропейських, так і східних (зокрема, османських) збройових традицій. Наприклад, шаблі турецького або перського зразка – «карабели» – були поширені серед козацької старшини та відзначалися вигнутим клинком із багатим оздобленням (Грушевський, 1991: 92). Водночас у музеях можна знайти й зразки

європейських рапіри та палашів, які були популярні серед козацької еліти, особливо у XVIII ст.

Козаки активно використовували трофейну зброю, зокрема яничарські рушниці, які вирізнялися довгим стволом і багатим декором. Такі експонати зберігаються в Національному музеї історії України та деяких регіональних музейних колекціях (Сас, 2003: 157).

Зброя козацької доби, представлена у музейних колекціях України, є цінним джерелом для дослідження військового життя українського козацтва XVI – XVIII ст. Зброя, що зберігається в музеях, відображає високу військову майстерність козацтва, його контакт з європейськими та східними збройними традиціями. Шаблі, рушниці, пістолі та захисне спорядження не лише мали практичне значення, а й символізували статус воїна. Багато музейних експонатів свідчать про мистецьку складову виробництва зброї – дорогі оздоблення, гравіювання та інкрустації вказують на приналежність до козацької старшини (Апанович, 1969: 67).

Важливим аспектом козацької матеріальної культури є її інтеграція в ширші культурні процеси тогочасної Європи та Сходу. Використання трофейної зброї, запозичення візерунків в одязі, впливи на керамічне виробництво свідчать про відкритість козацького середовища до зовнішніх впливів (Сас, 2003: 157).

Таким чином, зброя козацької доби, представлена у музейних колекціях України, є не лише матеріальним свідченням минулого, а й важливим історичним джерелом, що дозволяє реконструювати військові традиції та соціально-культурні процеси козацького суспільства XVI – XVIII ст. Шаблі, рушниці, пістолі, перначі та порохівниці з музейних зібрань демонструють високий рівень зброярської майстерності, художньо-декоративні особливості та соціальну стратифікацію козацтва. Різноманітність типів та стилів зброї свідчить про відкритість козацької культури до європейських та східних впливів, а також про її самобутність. Збереження, дослідження та експонування козацької зброї в музеях України має велике значення для популяризації історико-культурної спадщини та національної ідентичності.

Список використаних джерел та літератури

1. Апанович О. М., 1969. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ: Наукова думка, 224.

2. Грушевський М., 1991. Історія України-Руси. Т. 1. Київ: Наукова думка, 736.

3. Грушевський М., 1995. Історія України-Руси. Т. 7. Київ: Наукова думка, 628.

4. Національний музей історії України. Інв. № З-1245. Рушниця яничарка. Початок XVIII ст.

5. Національний музей історії України. Інв. № З-1256, З-1257. Пістолі козацькі. Середина XVIII ст.

6. Національний музей декоративного мистецтва України. Інв. № ДМ-3421. Порохівниця. XVII ст.

7. Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара». КН-2934. Шабля козацька. 1740-1760.

8. Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара». КН-5876. Порохівниця. XVIII ст.

9. Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара». КН-2243. Пернач. Початок XVIII ст.

10. Дніпропетровський національний історичний музей. Інв. № ЗБ-123. Шабля «корабеля». Кінець XVII ст.

11. Дніпропетровський національний історичний музей. Інв. № ЗБ-212, ЗБ-213. Набійниці козацькі. XVIII ст.

12. Сас П. М., 2003. Українське козацтво в європейському контексті. Київ: Інститут історії України НАН України, 323.

13. Щербак В. О., 2000. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 296..

УДК 930.2:002.1

Ксенія НЄФЄДОВА
(м. Київ)

Роль джерелознавства в історичній науці: аналіз методів дослідження історичних джерел та їхньої автентичності

Анотація. Ця робота присвячена ролі джерелознавства в історичній науці, аналізу методів дослідження історичних джерел та їхньої автентичності. Джерелознавство розглядається як галузь, що забезпечує достовірність джерельної бази та розвиток методів наукової критики. У роботі розглянуто закономірності виникнення джерел, методи їхнього аналізу та класифікації, а також перспективи розвитку джерелознавства в сучасній історичній науці.

Ключові слова: джерелознавство, історична наука, автентичність джерел, науковий аналіз, критика джерел, історичні дослідження.

Науковий керівник*: Бородуля В. О.*, вчитель інформатики ліцею № 157 Оболонського району міста Києва.

Постановка проблеми. Джерелознавство як галузь історичної науки вивчає походження історичних джерел, їхню автентичність та використання в наукових дослідженнях. Це включає аналіз умов виникнення джерел, їхнього змісту та значення для історичної науки. Джерелознавство забезпечує наукову основу для історичних досліджень, дозволяючи вченим критично оцінювати джерела та будувати обґрунтовані висновки про минуле [1].

Історіографія проблеми. Важливість джерелознавства полягає у забезпеченні історичних досліджень достовірною джерельною базою та розробці методів наукової критики джерел. Ця галузь допомагає історикам уникнути помилок при інтерпретації джерел та забезпечує об’єктивність у наукових

дослідженнях. Крім того, джерелознавство сприяє розвитку нових методів аналізу джерел, що дозволяє глибше зрозуміти історичні процеси та події [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерелознавство вивчає закономірності виникнення джерел та їхнє відображення історичного процесу. Це включає аналіз соціальних, політичних та культурних умов, які вплинули на створення джерел. Завдяки цьому вчені можуть краще зрозуміти контекст виникнення джерел та їхнє значення для історичної науки. Крім того, джерелознавство допомагає виявити потенційні упущення чи неточності в джерелах, що підвищує достовірність історичних досліджень [2].

Встановлення автентичності джерел є ключовим завданням джерелознавства для забезпечення достовірності історичної інформації. Це здійснюється шляхом критичного аналізу джерел та застосування принципів історизму та об'єктивності. Автентичність джерел визначається їхнім походженням, змістом та зовнішніми ознаками, такими як мова, стиль та матеріал, на якому вони написані. Завдяки цьому вчені можуть відрізнити справжні джерела від підробок чи фальсифікацій [5].

Джерелознавство розробляє методи наукової критики та аналізу джерел, включаючи критичний аналіз та систематизацію джерельної інформації. Ці методи дозволяють вченим оцінити достовірність джерел та їхню придатність для історичних досліджень. Крім того, джерелознавство включає застосування загальнонаукових методів, таких як аналітичний та синтетичний підходи, для глибшого аналізу джерел та здобуття науково перевіреної інформації [3].

Методи пошуку нових джерел та їхньої ідентифікації є важливими складовими джерелознавчої діяльності. Це включає використання сучасних пошукових систем та історичної бібліографії для виявлення нових джерел. Крім того, джерелознавці застосовують спеціальні методи для ідентифікації джерел, такі як палеографія та сфрагістика, які допомагають встановити автентичність та походження джерел [1].

Аналіз окремих джерел та їхніх комплексів здійснюється для визначення інформативної цінності та здобуття науково перевіреної інформації. Цей аналіз включає вивчення змісту джерел, їхньої структури та мови. Завдяки цьому вчені можуть глибше зрозуміти історичні процеси та події, а також оцінити значення джерел для історичної [5].

Застосування загальнонаукових методів: аналітичного, синтетичного, логічного, ретроспективного тощо, для глибшого аналізу джерел. Ці методи дозволяють вченим отримувати комплексну картину історичних подій та процесів. Крім того, джерелознавство включає застосування спеціальних методів, таких як археографія та іконографія, які допомагають глибше зрозуміти джерела та їхнє значення для історії [2].

Використання кваліташійних та кількісних підходів для глибшого аналізу джерел, включаючи статистичні методи та математизацію гуманітарних наук. Ці підходи дозволяють вченим отримувати більш точну інформацію про історичні процеси та події. Крім того, джерелознавство включає застосування

комп'ютерних технологій для обробки та аналізу великих масивів джерельної інформації [3].

Встановлення автентичності джерел здійснюється шляхом критичного аналізу та застосування принципів історизму та об'єктивності. Це включає вивчення зовнішніх ознак джерел, таких як папір, чорнила та інші матеріали, а також аналіз їхнього змісту та мови. Завдяки цьому вчені можуть відрізнити справжні джерела від підробок чи фальсифікацій та забезпечити достовірність історичних досліджень [4].

Застосування принципів всебічності, системності та критичного підходу для забезпечення достовірності джерельної інформації. Ці принципи дозволяють вченим отримувати комплексну картину історичних процесів та подій та уникнути помилок при інтерпретації джерел. Крім того, джерелознавство включає застосування спеціальних методів для перевірки джерел, таких як колація та верифікація [2].

Процедура класифікації джерел як теоретико-методологічна основа для їхнього подальшого аналізу та використання. Класифікація джерел включає їхнє розподілення за типами, такими як письмові, усні та матеріальні джерела. Завдяки цьому вчені можуть краще зрозуміти джерела та їхнє значення для історичної науки [1].

Критичний, евристичний, метрологічний, археографічний, іконографічний та палеографічний методи як спеціальні джерелознавчі підходи. Ці методи дозволяють вченим глибше зрозуміти джерела та їхнє значення для історії. Крім того, джерелознавство включає застосування спеціальних методів для аналізу джерел, таких як геральдика та сфрагістика [5].

Джерелознавство відіграє ключову роль в історичній науці, забезпечуючи достовірність джерельної бази та розвиток методів наукової критики. Завдяки джерелознавству вчені можуть отримувати точну інформацію про історичні процеси та події та будувати обґрунтовані висновки про минуле. Крім того, джерелознавство сприяє розвитку нових методів аналізу джерел та їхньої інтерпретації [4].

Висновки. Сучасне джерелознавство продовжує розвиватися, включаючи культурологічні та цивілізаційні підходи для глибшого розуміння історичних джерел. Це дозволяє вченим отримувати більш комплексну картину історичних процесів та подій та краще зрозуміти джерела та їхнє значення для історії. Крім того, джерелознавство включає застосування нових технологій для обробки та аналізу джерельної інформації [3].

Список використаних джерел та літератури

1. Джерелознавство історії України : довідник. Київ, 1998.

2. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2008. № 14. С. 259–264.

3. Джерелознавство історії України: Навч. посіб. / С. А. Макарчук. Львів: Світ, 2008. 512 с. : іл.

4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Корольов Б. І. та ін. Історичне джерелознавство [Архівовано 24 грудня 2013 у Wayback Machine.]: навч. пос. істор. спец. ВНЗ., Київ : Либідь, 2002. 488 с.

5. Джерелознавство історії України: довідник: Навч. посібник для студ. вузів / Я. Є. Боровський [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1998. 211 с.

УДК 94:746.3]:929(477)«1878/1948»

Віка СТОЯНОВСЬКА
(м. Київ)

Євгенія Прибильська: трансформація традиційної української вишивки в добу модерну та авангарду

Анотація. У статті досліджується діяльність Євгенії Прибильської у процесі трансформації традиційної української вишивки в добу авангарду. Розглядається діяльність у Скопецькій майстерні, де народні майстрині працювали над текстильними виробами за ескізами художників-авангардистів. Аналізується участь у національних і міжнародних виставках.

Ключові слова: Євгенія Прибильська, українська вишивка, авангард, модернізм, художня майстерня.

Науковий керівник: *Подобєд О. А.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Модернізм, як загальний термін у мистецтві першої половини ХХ ст., складається із різних новаторських течій, одну з яких становить авангард. Авангард набув поширення в українському соціокультурному просторі на межі 1910 – 1930-х рр. Український авангард намагався поєднати в собі культурні традиції минулого і прогресивні погляди сучасності. Яскраво прослідковуються зміни в народному мистецтві, адже поява фабричного виробництва й вплив міської культури принесли нове бачення та мотиви в сферу традиційної вишивки. На арену мистецтва виходили молоді талановиті діячі, котрі втілювали свої ідеї на полотні та мали змогу представити свої доробки в європейському просторі. Переважали мотиви романтичного, патріотичного забарвлення, що орієнтувались насамперед на давні витвори народної творчості та фольклорні традиції. Відбувалось безпосереднє звернення до козацької доби, періоду Гетьманщини, в українському орнаменті домінували насичені та яскраві кольори.

Осібне місце в історії української вишивки доби авангарду посідає творчість художниці та організаторки художніх промислів Євгенії Прибильської (1878 – 1948). Мисткиня поєднувала в своїх роботах минуле і сучасне, намагаючись віднайти щось нове, зовсім не схоже на попередні роки. У своїй творчості Євгенія Прибильська відмовилася від орнаментів, характерних для українських майстринь другої половини XIX – початку XX ст. Майстриня звернула увагу на мистецьку спадщину української вишивки доби Гетьманщини. Протягом першого періоду своєї художньої кар'єри (до 1914 р.) вона наслідувала і творчо переосмислювала мотиви української вишивки XVIII ст.

Дослідження трансформації традиційної української вишивки в добу авангарду є важливим не лише з точки зору історії мистецтва, але й у контексті сучасного відродження національного декоративного мистецтва. Спадщина Прибильської впливає на сучасних дизайнерів, котрі прагнуть поєднати народні традиції з новітніми художніми підходами. Вивчення цієї теми дозволить глибше усвідомити значення української вишивки в контексті світового авангардного руху та зрозуміти процеси культурної адаптації традицій в умовах модернізації.

Історіографія питання представлена передовсім працями мистецтвознавиці Т. Кари-Васильєвої (Кара-Васильєва, 2008). У них дослідниця аналізує здобутки майстрів періоду модерну-авангарду, значну увагу приділяє творчості Прибильської, характеризуючи її майстерність та внесок в трансформацію української вишивки. У статті «Художник і час: життєпис Євгенії Прибильської» Ю. Смолій (Смолій, 2014) зробила спробу проаналізувати життєвий і творчий шлях мисткині. Формування українського авангарду, як мистецької течії та його взаємозв'язок із народним мистецтвом розглядав дослідниця Г. Скляренко (Скляренко, 2009).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток технологій, суспільні зміни та пошуки нових ідентичностей на початку XX ст. стали рушійною силою культурної революції, що кардинально змінила мистецькі традиції та дала поштовх до створення нових художніх напрямів. Поява нових стилів, технік та нових відтінків в кольоровій гамі привела до створення шедеврів на полотні. Художники-авангардисти розпочали співпрацю з народними-майстрами, створювалася розгалужена мережа майстерень (Варивончик, 2013: 66).

Яскравою, неординарною постаттю даного періоду була Є. Прибильська, котра не лише вміла малювати, а й мала великі знання в історії українського мистецтва. Завершивши навчання в Київському художньому училищі (1907 р.), вона отримала запрошення очолити навчально-показову майстерню в селі Скопці Переяславської губернії (нині Київська обл.). На посаді художньої керівниці майстерні, що спеціалізувалася на виготовленні килимів і декоративних вишивок за її рисунками та Ганни Собачко-Шостак, Прибильська пропрацювала протягом 1910 – 1916 рр. Під її керівництвом у майстерні створювали декоративні панно, подушки, шарфи, поєднуючи традиційні мотиви вишивки з модерністськими впливами (Кара-Васильєва, 2008: 325). Вона черпала натхнення з давніх орнаментів, вивчаючи старовинні килими, церковне шитво та музейні експонати.

В її роботах спостерігається перехід до нової кольорової гами, що включала яскраві, контрастні поєднання.

Однією з ключових особливостей творчого напряму навчально-показової майстерні в селі Скопці була тенденція до «міфологізації» – оригінального переосмислення сюжетів та вплетення елементів фантазії, що виходили за межі буденності. Це особливо помітно у вишитих роботах Євгенії Прибильської та Ганни Собачко-Шостак. Композиції їхніх творів завжди мають чітко виражений центр, своєрідний вузол, з якого розгортається динамічний потік кольору та орнаментальних фігур. Євгенія Прибильська вміло створювала ефект обертального руху, що символізував безперервність і нагадував спіраль, заряджену потужною космічною енергією. У її творчості присутній унікальний світ флори і фауни, що балансує на межі реальності та уяви.

У 1914 р. Євгенія Прибильська взяла участь у виставці народного мистецтва в Парижі, де експонувалися зразки української вишивки, ткацтва та декоративно-прикладного мистецтва. Захоплення європейців українськими текстильними виробами сприяло встановленню культурних зв'язків між Україною та Францією. Знайомство з французьким модельєром Полем Пуаре та художником Раулем Дюфі вплинуло на подальший розвиток її творчості, особливо в аспекті орнаментального мистецтва (Кара-Васильєва, 2008: 326).

До 1914 року у своїх роботах Прибильська переважно наслідувала мотиви української вишивки XVIII ст. Однак після поїздки до Парижа її творчість набула нових рис. Вона експериментувала з композицією, відмовляючись від симетрії на користь динамічної рівноваги, поєднувала традиційні мотиви з модерновими та авангардними рішеннями. Її декоративні панно вирізнялися складними геометричними формами та ритмічним рухом, а колірний фон виконував роль ірреального простору, що підкреслював унікальність вишитих елементів.

Від 1916 р. Євгенія Прибильська організовувала художні майстерні на Буковині, Поділлі та Київщині, де поєднувала традиційні техніки з модерновими експериментами. Вишивка хрестиком і гладдю залишалася домінантною, проте змінювалася стилістика орнаментів (Кара-Васильєва, 2008: 328). У 1918 – 1920-х рр. вона працювала на Полтавщині, де керувала художньо-промисловою школою, впроваджуючи нові підходи до ткацтва та килимарства. У 1916 – 1917-х рр. Євгенія Прибильська у складі загону трудової допомоги постраждалим від воєнних дій організовувала художньо-кустарні майстерні на Буковині, Поділлі та в Києві. А в 1918 – 1922 рр. завідувала Полтавською художньо-промисловою школою, організувавши інструкторський клас із ткацтва і килимарства, та налагодила виробництво килимів у Решетилівці (Смолій, 2014: 101).

Її роботи широко експонувалися як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вироби «Кустарного пункту Семиградової та Прибильської» отримували високі нагороди, зокрема Велику срібну медаль на Всеросійській кустарній виставці в Санкт-Петербурзі (1913) та Велику золоту медаль на Всеросійській сільськогосподарській виставці в Києві (1913). Її мистецькі проєкти демонструвалися у Парижі, Берліні, Москві, Санкт-Петербурзі, Києві та Полтаві (Кара-Васильєва, 2008: 331).

У 1922 р., переїхавши жити до Москви, не поривала зв'язків з Україною, її майстрами, художниками та була впродовж 1928 – 1940-х рр. мистецьким куратором української художньо-кустарної промисловості.

Упродовж наступних років, з наступом тоталітарного режиму, експеримент творчого контакту художників-авангардистів з народними майстрами всіляко замовчувався, чимало робіт було знищено, більшість митців змушена була емігрувати. Ця творча співпраця, що ввела українське мистецтво у сві¬товий контекст, залишилася втраченою парадигмою ХХ ст.

Висновки. Таким чином, Євгенія Прибильська стала однією з ключових постатей у процесі трансформації української вишивки в добу авангарду. Вона зуміла поєднати національні традиції вишивки з новітніми художніми течіями, створюючи унікальні текстильні композиції. Її експериментальна діяльність заклала основу для подальшого розвитку українського декоративного мистецтва та текстильного дизайну у ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки. Київ: Мистецтво, 2008. 464 с.

2. Кара-Васильєва Т. В. Прибильська Євгенія Іванівна. Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: https://esu.com.ua/article-883810

3.Скляренко Г. А. Український авангард у пошуку нових форм. Етнічна історія народів Європи. 2009. Вип. 29. С. 5–12.

4. Смолій Ю. Художник і час: життєпис Євгенії Прибильської. Студії мистецтвознавчі. 2014. Число 4. С. 99–104.

5. Варивончик А. В. Роль Євгенії Прибильської у розвитку української народної вишивки. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Мистецтвознавство. 2013. Вип. 25. С. 64–70

УДК 94:7.04+27-526.62(477)«9/17»

Софія ІВАНЕНКО, Наталія РУДЕНКО
(м. Київ)

Особливості розвитку богородичних ікон в Україні X-XVIII століть

У статті досліджено еволюцію богородичних ікон України в період X-XVIII століть. Розглянуто особливості мозаїчного образу Оранти, ікони Одигітрії з Дрогобужа та ікона Покроваона Богородиці. Проаналізовано стилістичні зміни, їхні причини та вплив історичного контексту на іконографію Богородиці.

Ключові слова: богородична ікона, Оранта, Одигітрія, Покрова Богородиці, іконопис, українське бароко.

Постановка проблеми. Іконопис є важливою складовою української культури та духовної спадщини, а образ Богородиці займає в ньому центральне місце. Впродовж століть українські іконописці створювали різноманітні богородичні ікони, які відображали як канонічні традиції, так і локальні художні особливості різних історичних періодів. Аналіз розвитку богородичних образів дозволяє простежити трансформацію художніх стилів та регіональних особливостей українського іконопису.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика українського іконопису знайшла відображення в працях багатьох дослідників. Зокрема, дослідження Дмитра Степовика висвітлюють стильові особливості української ікони та її зв'язок із візантійською традицією. Праці Роксолани Косів аналізують і показують варіації й окремі дослідження присвячені техніці виконання та колористиці богородичних ікон, що дозволяє простежити їхній розвиток у різних регіонах України. Важливий внесок у дослідження українського іконопису зробила Наталія Руденко у своєму курсі лекцій «Історія українського іконопису X-XVIII ст.». У книзі вона детально аналізує формування та еволюцію іконографії. Її дослідження висвітлюють стилістичні особливості українських ікон різних періодів, у тому числі богородичних образів. Попри наявні дослідження, залишається недостатньо вивченим порівняльний аналіз богородичних образів різних епох у контексті їхньої еволюції в Україні. Зокрема, питання про трансформацію основних іконографічних типів у світлі змін релігійної культури, художніх впливів і суспільно-політичних процесів потребує подальшого вивчення.

Метою цього дослідження є порівняння мозаїчного образу Оранти Софії Київської, ікони Одигітрії з Дорогобужа та ікони Покрова Богородиці XVII-XVIII ст. для виявлення ключових тенденцій розвитку богородичних ікон в Україні. Завдання дослідження включають аналіз іконографічних особливостей кожного з образів, визначення стилістичних змін та їхніх причин, дослідження впливу історичних та культурних контекстів на розвиток іконографії Богородиці.

Виклад основного матеріалу. Одним із найдавніших і найвеличніших образів Богородиці в українській іконографії є Богородиця Оранта. Створена у XI ст., вона є унікальним зразком ранньохристиянської мозаїки. «Орієнтовно від X ст. образ Богородиці Оранти почали зображати в головній апсиді храму. У такому контексті Богородиця Оранта підносить свої молитви за земну Церкву до Христа, який зображений у склепінні центрального купола» (Косів, 2021: с.16). Ця монументальна фігура зображена в традиційному іконографічному типі Оранта: Богородиця стоїть із піднятими у молитві руками, що символізує її заступництво українського народу перед Богом. Вона одягнена в темно-синій мафорій, що у християнській традиції означає її земну природу та божественну чистоту. Зображена вона на золотому тлі, що характерно для візантійського мистецтва, яке надає образу позачасового небесного характеру. Оранта у Софії Київській вражає своєю суворістю та величчю. У ній дотримано класичних канонів візантійського іконопису: абсолютна симетрія, гармонійні пропорції та врівноваженість

композиції. Колористика мозаїки має глибокий символічний зміст: поєднання синього, золотого та пурпурного підкреслює божественний статус Богородиці та її роль як Цариці Небесної. Образ Богородиці Оранти у Софії Київській відігравав особливу роль у духовному житті Київської Русі. Його сприймали не лише як іконографічне зображення, а й як символічний оберіг міста й усієї держави. Таким чином, мозаїка Богородиці Оранти в Софії Київській є не лише видатним мистецьким шедевром, а й духовним символом, що втілює ідею непохитної віри та заступництва Божої Матері над українським народом.

Волинсьока школа іконопису XIV ст. відзначалася унікальним поєднанням візантійських традицій та локальних художніх впливів. Вона розвинула більш людяний і виразний стиль, який суттєво відрізнявся від суворої аскетичності попередніх епох. Одним із найяскравіших прикладів цього напрямку є ікона Богородиці Одигітрії з Дорогобужа.

«Іконографія Богородиці Одигітрії виводиться від константинопольської ікони, за переказом, авторства євангеліста Луки, привезеної зі Святої землі у V ст. Від IX ст. ікона була в храмі Одигон у Константинополі, звідки походить її назва» (Косів, 2021: с. 25) Іконографічний тип Одигітрія Провідниця) є одним із найпоширеніших у християнському мистецтві. Однак у волинському іконописі цей образ отримує нові риси, які відрізняють його від строгих канонічних візантійських зразків. Найважливішою особливістю галицьких ікон є їхня теплота та емоційність. Майстри прагнули не лише передати сакральний зміст, а й зробити образи більш наближеними до глядача: погляд великих очей, обличчя спокійне, врівноважене. «Постать дитини має фронтальне зображення голови з легким поворотом очей до Матері. Збережена візантійська манера письма. Обличчя, правиця Богородиці, що вказує на Ісуса та друга рука, що підтримує Немовля, творять композиційний трикутник, що концентрує всю увагу в центрі зображення.» (Руденко, 2018: с. 60) «У Дорогобузькій іконі проступають локальні ознаки Волинської ікони. При всій монументальності постаті Марії плечі в неї вузькі й вельми похилі. Для всієї композиції характерна округлість, завершеність малюнка й пластичність форми. Обличчя облямоване прекрасно орнаментованою широкою стрічкою, що немовби світиться, кидаючи неяскраві рефлекси на лик Марії. Риси Богородиці східні - їх ще не торкнулася українізація ликів святих, яка настане дещо пізніше» (Степовик, 2004: с.37). Колористика ікони також зазнала змін. На відміну від традиційних холодних тонів візантійських зразків, галицькі іконописці використовували теплі кольори: яскравий червоний, зелений, золотаво-охристий. Фон ікони часто прикрашали декоративним орнаментом, що було характерною рисою українського іконопису та свідчило про вплив місцевих художніх традицій. Загалом Богородиця Одигітрія є чудовим прикладом того, як українські іконописці XIV століття переосмислювали класичні канони, надаючи їм більш людяного та емоційного звучання. Ця ікона не лише відображає художні особливості свого часу, а й засвідчує важливу зміну у сприйнятті сакрального мистецтва. Воно стає ближчим до людини, передаючи не лише велич божественного, а й тепло материнської любові та заступництва.

У період українського бароко іконопис зазнає значної трансформації, відходячи від суворої візантійської традиції та набуваючи більш динамічного, виразного й декоративного характеру. Саме в цей час образ Богородиці стає не лише сакральним символом, а й важливим національним знаком, що відображає суспільні та політичні реалії епохи. Одним із найяскравіших прикладів такого мистецького підходу є ікона Покрова Богородиці, яка поєднує традиційний християнський сюжет із українським контекстом. «Ці ікони були відомі в українських церквах ще в XIII ст. Але саме в XV-XVIII ст. захисна тема у вигляді ікон «козацьких Покров» набула найбільшого поширення». (Руденко, 2018: с.137). Сюжет ікони Покрова Богородиці походить із давньої візантійської традиції та зображує чудесне явлення Богородиці у Влахернському храмі Константинополя, коли вона розгорнула свій покров (омофор) над вірянами, символізуючи своє заступництво та захист. Однак в українському іконописі XVII–XVIII ст. цей сюжет отримує нову інтерпретацію: Богородиця зображена не лише як небесна заступниця, а й як покровителька українського народу, зокрема козацтва. Ікони Покрова Богородиці, поширені в Наддніпрянщині та Східній Україні, остаточно закріплюють бароко як основний стиль українського іконопису та малярства загалом. Вони мають характерні риси барокового мистецтва: динамічність, виразну масивність, напруженість сцен і контрастність. Водночас у цих іконах проявляються особливості українського варіанту бароко. Передусім це велика кількість персонажів та поява нових образів, які раніше не були присутні ні в традиційних іконах цього сюжету, ні в інших композиціях. У деяких варіантах ікони можна побачити навіть портретні зображення реальних історичних постатей, зокрема гетьманів, що стало основою для окремого підвиду – іконо-портрета. «Усі ці загальноприйняті й специфічно українські риси бароко сприяли тому, що українська ікона поступово набувала картинного характеру – з розвитком дії, конкретизацією простору й часу, створенням цікавого пейзажного або інтер'єрного довкілля з багатьма суто українськими рисами в змалюванні природи, атрибутів побуту, розкриття характерів тощо» (Степовик, 2004, с.66).

Ікона Покроав Богородиці є не лише мистецьким шедевром, а й символом української ідентичності, що відображає віру в заступництво Божої Матері над народом та військом. Вона втілює ідею захисту, єдності та духовного піднесення, що особливо важливо в контексті боротьби українців за свої права та незалежність у XVII-XVIII століттях.

Висновки. Розвиток богородичних ікон в Україні X–XVIII ст. відображає не лише зміни у мистецтві, а й глибші історичні та культурні процеси. Оранта Софії Київської постає як символ заступництва Богородиці над Києвом та всією Україною, втілюючи візантійську традицію монументального мистецтва. Одигітрія з Дрогобужа (XIV ст.) поєднує впливи Візантії та місцевої художньої школи, що проявляється у м'якішому передаванні форм і виразнішій емоційності образу. Ікона Покрова Богородиці (XVII–XVIII ст.) розвиває традицію через барокову динаміку, складні багатофігурні композиції та введення сучасних персонажів, що надає іконі нового суспільного значення. Упродовж століть український іконопис поступово відходив від суворої канонічності, сприймаючи

місцеві й європейські художні впливи. Ікони ставали більш виразними, емоційними, наближеними до глядача. Вони не лише передавали релігійну символіку, а й відображали суспільні ідеали свого часу. Ці зміни нерозривно пов'язані з історичним розвитком України. Якщо Оранта символізувала Київську Русь як духовний центр, то Одигітрія з Дрогобужа відображала самобутність Волині. Барокові ікони «Покрови Богородиці» XVII–XVIII ст. стали не просто релігійними творами, а й важливим засобом утвердження національної ідентичності. Таким чином, богородичні ікони різних епох відображають не лише естетичні й стилістичні особливості свого часу, а й духовні, соціальні та культурні зміни в історії України.

Список використаних джерел та літератури

1. Косів Р., 2021. Українська іконографія Богородиці. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 112 с.
2. Креховецький Я., 2008. Богослов'я та духовність ікони. Львів: Свічадо, 232с.
3. Руденко Н. В., 2018. Історія українського іконопису X-XVIII ст.: курс лекцій. Київ: Вид-во УДУ імені М. П. Драгоманова, 272с.
4. Степовик Д., 2004. Історія української ікони X-XX ст. Київ: Либідь, 440с.
5. Степовик Д., 2023. Пресвята Діва Марія. Київ: Пам'ятки України, 432с.

УДК 75.025.4

Крістіна КАСЬЯНОВСЬКА
(м. Київ)

Аналіз матеріалів та технік реставрації живопису

Анотація. У доповіді розглядаються як традиційні так і сучасні новаційні матеріали та техніки, що використовуються в процесі реставрації антикварного олійного живопису.

Ключові слова: грунт, живопис, реставрація, полотно, фарбовий шар.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Виклад основного матеріалу. Завдяки розвитку технологій реставратори отримують доступ до нових матеріалів і технік, які допомогають зберігати живопис із мінімальними втручаннями. Проте використання сучасних матеріалів вимагає ретельного аналізу їхньої сумісності з оригінальними шарами фарби, ґрунтовкою та основою твору.

Важливо щоб реставраційні матеріали не змінювали структуру твору та невикликали небажаних реакцій. Вони не мають ускладнювати відновлення у майбутньому, тому мають бути хімічно реверсивними. (Прокопенко, 2022: 571)

Живописне полотно – це складна багатошарова структура, де взаємодіють основа, ґрунт, фарбовий шар і захисні покриття.

У давнину основою для живопису слугували дерев'яні дошки, які для міцності та кращого зчеплення з ґрунтом покривали пергаментом, шкірою або тканиною. Згодом тканина, особливо льняне полотно, стала самостійною основою. В окремих випадках використовували шовк, джут чи конопляні волокна.

Ґрунт виконує кілька функцій: забезпечує адгезію (зчіплення матеріалів) фарбового шару до основи, зменшує вплив змін вологості та температури. Традиційно ґрунт складався з клею (тваринного або риб'ячого) та крейди чи гіпсу. Інколи додавали сажу, золу, крахмаль або пігменти для створення кольорових ґрунтів. Для підвищення еластичності в клеєві суміші додавали віск, мед, олії або цукор. (Нікітін, 1990: 44-45)

Фарбовий шар складається зі зв'язувальної речовини та пігментів. О. Музика у своїй праці зазначає: «Натуральні та штучні пігменти – це тверді речовини з незмінними характерними фізичними й оптичними властивостями, що мають певне забарвлення й властивість не розчинятися в олійному й водному середовищах» (Музика, 2013: 15).

Спочатку використовували природні мінерали, глини та рослинні барвники (лазурит, вапняк, вохра тощо). Проте більшість з них були нестійкими та дорогими, тому з часом з'явились штучні пігменти. (Нікітін, 1990: 44-45)

Також, існують органічні пігменти, які отримують шляхом фарбування нейтрального мінерального порошку (крейди, гіпси, бариту) розчинними у воді, спирті або оліях барвниками. У процесі цей барвник міцно закріплюється на основі, утворюючи речовину, яка не розчиняється у воді чи олії. Раніше органічні барвники виготовляли з природних і рослинних джерел, але з часом їх почали замінювати синтетичними (Музика, 2013: 15).

Наприклад, темно-червоний алізарин – органічний пігмент, який є основним забарвлюючим компонентом з кореня марени. Він відзначається прозорістю, варіативнітю кольорів та високою світлостійкістю. Саме з цієї причини алізарин став одним із найстійкіших червоних органічних пігментів, широко застосовуваних у фарбах. (Gettens, 1966: 91)

Для створення довговічного живописного зображення важливо використовувати пігменти, що зберігають свої оптичні властивості протягом тривалого часу та мають високу покривну й фарбувальну здатність. Атмосферне середовище містить кисень, сірчані гази та вологу, які можуть впливати на фарбові шари. Кисень є активним елементом, що змінює колір деяких пігментів, а волога прискорює цей процес. Сірчані гази спричиняють потемніння фарб на основі свинцю та міді.

Світло, особливо пряме сонячне, провокує хімічні реакції, через які органічні барвники втрачають насиченість. Окрім зовнішнього впливу, у фарбових шарах можуть відбуватися й внутрішні зміни - через взаємодію пігментів із зв'язувальною речовиною або між собою в суміші. (Музика, 2013: 16)

Для корекції живописного шару, а також як основу для створення озерних пігментів (органічні барвники) використовують барієві білила. Цей матеріал

відзначається хімічною інертністю та високою стійкістю до впливу агресивних речовин, температурних змін і світла. У помірних кількостях він покращує зносостійкість і довговічність свинцевих білих фарб.

Попри високу густину барит має обмежену покривну здатність до поглинання олії, що дозволяє зменшити витрату олійних зв'язувальних речовин при змішуванні з іншими пігментами. (Gettens, 1966: 96)

Для захисту живописних творів від негативного впливу пилу чи вологи, готові роботи покривали шаром лаку або воску. Найбільш поширеним було використання масляних лаків - природних смол, розчинених у висихаючій олії або сплавлених з нею. Властивості олій та смол визначають фізико-хімічні характеристики лакових плівок.

Олії надають плівкам еластичності, а смоли – оптичних та механічних властивостей. Природні смоли поділяються на дві групи: тверді (з високою температурою плавлення) та м'які (легкоплавкі). Тверді смоли при поєднанні з олією утворюють, міцні, еластичні плівки, які добре зберігають блиск, проте мають темний відтінок. М'які смоли утворюють світлі плівки, але вони менш стійкі.

Проте традиційні лаки на основі природних смол і масел з часом втрачають свої захисні властивості, а також вони не можуть ефективно протистояти пожежам, кислотам та органічним розчинникам, які можуть потрапити на поверхню картини або міститися у повітрі приміщення. Сучасні синтетичні лаки, на основі полімерів та синтетичних восків, забезпечують значно кращий захист. Наприклад, лаки на основі алкідних смол, що містять соєву та соняшникову олії, утворюють міцне покриття, яке не розчиняється у воді й з часом стає ще стійкішим. Вони розчиняються у безпечних для картини розчинниках і взаємодіючи з повітрям, формують міцну захисну плівку.

Також, розроблені спеціальні лаки на основі метакрилової кислоти, які не лише захищають від вологи, а й стійкі до кислот. Такі лаки мають знижену займистість і довше зберігають свої властивості. Якщо з часом захисний шар лаку треба прибрати, це можна легко зробити за допомогою компресів, змочених у спеціальних спиртових розчинах.

Щоб картина не страждала від перепадів вологості та температури, тканину обробляють спеціальними розчинами, які роблять її водовідштовхувальною. Використання сучасних гідрофобних речовин дозволяє не лише зберегти полотно, а й полегшити майбутні реставрації: фарба не просочується клеєм, що в багатьох випадках дає змогу уникнути дублювання полотна. (Нікітін, 1990: 45-47)

Висновки. Отже, сучасні технології дають реставраторам нові матеріали й методи, що дозволяють зберігати живопис із мінімальним втручанням. Живописне полотно є складною багатошаровою стуктурою, де взаємодіють основа, грунт, фарбовий шар і захисне покриття. Інноваційні синтетичні лаки та гідрофобні покриття ефективно захищають твір від вологи, температурних коливань і забруднень, що сприяє довговічності твору. При цьому ретельний вибір стабільних пігментів, як натуральних, так і синтетичних, гарантує збереження оригінального кольору та оптичних властивостей фарбового шару. Однак важливо враховувати їхню сумісність з оригінальними шарами твору, щоб уникнути небажаних хімічних реакцій. Використання хімічно реверсивних засобів

гарантує можливість подальшого безпечного відновлення твору, що є запорукою успішного збереження культурної спадщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Gettens, R. J., and G. L. Stout. “Painting Materials: A Short Encyclopaedia.” New York : Dover Publications, 1966.
2. Прокопенко І. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини. Київ: Саміт-книга, 2022.
3. Нікитин М. Химия в реставрации: Справочное пособие. Ленинград, 1990.
4. Музика О. Я. Матеріали і техніка олійного живопису: навч. посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2013.

Розділ 6

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 373.5.091.33:94(477)]:398

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА Юлія ГРИНЕВИЧ
(м. Київ)

Методика використання матеріалів фольклору на уроках історії України

Анотація. У статті розглянуто методику використання фольклорних матеріалів на уроках історії України. Акцентовано увагу на використанні фольклору як засобу навчання, що дозволяє інтегрувати історичний матеріал з емоційно забарвленим, наочним і доступним для здобувачів освіти контекстом. Він є не тільки елементом шкільної програми, а й потужним інструментом формування національної свідомості, сприяє розвитку критичного мислення та здатності аналізувати історичні процеси.

Ключові слова: фольклор, народні пісні, думи, балади, казки, легенди, обрядові традиції, методика, методичні прийоми.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні, особливо в умовах глобалізації та інтернаціоналізації, питання збереження та популяризації національних традицій стає надзвичайно актуальним. Вивчення фольклору в контексті історії України має неабияке значення для формування національної ідентичності здобувачів освіти, розвитку їхньої соціокультурної компетентності та здатності до глибокого розуміння власної історії. Фольклор дає можливість не лише ознайомитися з різноманіттям народних уявлень і світоглядів, а й допомагає здобувачам освіти краще зрозуміти важливі історичні події, особливості життя та боротьбу українського народу за свою незалежність.

Історіографія проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження були використані праці: О. Бараненко (Бараненко, 2021), О. Василенко (Василенко, 2020), С. Глущенко (Глущенко, 2022), В. Довженко (Довженко, 2024), Л. Ковальчук (Ковальчук, 2020), І. Кравченко (Кравченко, 2021), М. Литвинова (Литвинова, 2023), П. Петров (Петров, 2021), Т. Сидоренко (Сидоренко, 2024), Л. Стрюк, М. Стрюк (Стрюк, 1994), А. Фурдичко (Фурдичко, 2017), І. Шередько (Шередько, 2019), Ф. Яловий (Яловий, 1994).

Метою дослідження є визначення ролі та ефективності використання фольклору при вивченні історії України в сучасних закладах освіти та розкриття методики його інтеграції в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Використання фольклору на уроках історії є важливим чинником для покращення засвоєння матеріалу, створення глибшого розуміння історичних подій та процесів, а також розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Оскільки фольклор втілює в собі культурні, соціальні та моральні аспекти життя українців, його використання на уроках історії може значно урізноманітнити освітній процес. Застосування фольклорних матеріалів на уроках дозволяє активізувати освітню діяльність, забезпечити емоційне занурення в теми та підвищити мотивацію здобувачів освіти до навчання (Василенко, 2020: 62).

Народні пісні є важливим джерелом історичних знань, оскільки вони відображають події, що мали значення для певного періоду часу. Наприклад, козацькі пісні допомагають зрозуміти патріотичний дух того часу, боротьбу за незалежність, героїзм козацтва, його уявлення про свободу і справедливість (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2015). Ось кілька рекомендацій для використання пісень на уроках історії України. *Підбір пісень до теми уроку*. Вчителю слід ретельно підбирати пісні, що відповідають конкретним історичним етапам або подіям. Наприклад, для уроків, присвячених козацькій добі, можна використовувати пісні «Їхав козак за Дунай», «Засвіт встали козаченьки», «Ой на горі та й женці жнуть», «Із-за гори, із-за кручі», «Гей, літа орел», «Чорна рілля ізорана», «Ой хмелю ж мій хмелю», «Ох і не стелися, хрещатий барвінку», «Їхав, їхав козак містом», «Ой Морозе, Морозенку» або «Гей, соколи!» для обговорення теми боротьби за незалежність (Загребельна, Яретик, 2020: 99). *Аналіз змісту пісень.* Важливо не лише прослухати пісню, але й розібрати її зміст, звертаючи увагу на історичні, соціальні та емоційні аспекти. Вчитель може ставити здобувачам освіти запитання, що дозволяють оцінити, як суспільство сприймало певні події та як вони були виражені в художній формі.

Одним із методичних прийомів використання народних пісень є *застосування методів активного слухання.* Пісня має бути частиною активної діяльності здобувачів освіти. Після прослуховування пісні доцільно провести обговорення, рольову гру або написання короткої рефлексії про почуте.

Серед світової епічної культури почесне місце займають українські думи як глибоко оригінальні музично-поетичні твори високого ідейного звучання (Стрюк, Стрюк, Яловий, 1994: 149). Думи – це епічні твори, які розповідають про героїчні подвиги, боротьбу за свободу і національні цінності. Вони можуть бути використані для вивчення козацької епохи та національно-визвольних рухів в Україні. Для ефективного використання історичних дум на уроках історії України пропонуються такі *методичні прийоми:* вибір дум, що розповідають про історичні події: Дуже важливо вибирати думи, що безпосередньо стосуються певних історичних подій або героїв, наприклад, дума «Про козака Голоту» або «Про Івана Богуна», «Дума про Байду», «Невольницький плач», «Самійло Кішка», «Дума про Марусю Богуславку», «Буря на Чорному морі», «Перемога Корсунська», «Козацьке життя» тощо (Стрюк, Стрюк, Яловий, 1994: 151); *інтерпретація символіки:* дуже часто думи містять символи, які можуть бути непрямими.

Вчитель повинен звертати увагу здобувачів освіти на ці символи та пояснювати, як вони допомагають розуміти події через народну свідомість; *обговорення морально-етичних і соціальних питань:* дуже важливо звернути увагу на норми, які містяться в думах. Учитель може організувати *дискусію* про етичні аспекти, закладені в текстах, наприклад, про патріотизм, жертовність, відвагу (Василенко, 2020: 63).

Казки є важливим джерелом для розуміння соціальних, побутових і моральних норм, що існували в певні епохи. Вони дають можливість проникнути в уявлення людей про світ, описують звичаї, традиції та вірування. Для *використання казок на уроках історії* в 5-7-х класах педагогам варто звертати увагу на такі рекомендації: підбір казок, *які відображають соціальні відносини:* для уроків, присвячених Київській Русі: «Кирило Кожум'яка» (Малкович, 2008: 25), «Ілля Муромець» (Малкович, 2008: 143); періоду козаччини, а також *казки на соціально-побутові теми:* «Розум і Щастя» (Малкович, 2008: 64), «Козак Мамарига» (Малкович, 2008: 134), «Змій» (Малкович, 2008: 100), наприклад, можна використати казки, що описують соціальні структури, висвітлюють ідею справедливості, рівності, елементи релігійних уявлень того часу; *інтерпретація символіки казок:* казки часто використовують символи для вираження моральних ідей. Учитель може запропонувати здобувачам освіти інтерпретувати ці символи, що дозволить краще зрозуміти світогляд людей епохи Середньовіччя; порівняння казок з реальними історичними подіями: у процесі вивчення історії Київської Русі або інших періодів учитель може порівняти сюжет казок з реальними історичними фактами, що дозволяє здобувачам освіти побачити, як народна творчість відображала соціальну реальність (Кравченко, 2021: 32).

Морально-етичні настанови, які містяться в народних казках, можуть бути використані для обговорення етичних аспектів історії, соціальних норм і цінностей того часу. Наприклад, казки можуть відображати ідеї про боротьбу добра зі злом, перемогу добра, справедливі та благородні вчинки, працелюбність тощо; *обговорення морально-етичних настанов казок:* педагог може запропонувати здобувачам освіти обговорити моральні аспекти казок, ставлячи запитання про те, що було «добре» або «погано» в поведінці персонажів, які уроки можна винести з цієї історії для сучасного суспільства; *порівняння з історичними подіями:* після обговорення казок можна провести паралелі з реальними історичними подіями, що дозволяє здобувачам освіти побачити, як народ через казки формулював своє ставлення до соціальних проблем та історичних процесів.

При використанні фольклорних матеріалів на уроках історії України доцільно застосувати такі *інтерактивні технології:*

а) рольова гра. Одним із ефективних методів використання фольклору на уроках історії є рольова гра, яка дозволяє здобувачам освіти зануритися в атмосферу історичних подій через призму народної творчості. Наприклад, здобувачі освіти можуть розігрувати сцени з народних пісень або дум, відтворюючи характерні елементи козацької доби або національно-визвольних змагань;

б) творчі проєкти. Вчителі можуть запропонувати здобувачам освіти створити творчі проєкти, де вони мають можливість дослідити певний історичний період через фольклор. Наприклад, проєкт на тему «Фольклор та боротьба за незалежність України» може містити дослідження народних пісень, балад та казок, створення постерів або мультимедійних презентацій, що відображають емоційне і соціальне значення цих творів;

в) однією з інтерактивних технологій є обговорення та дебати. Організація обговорень і дебатів на основі фольклорних текстів дає змогу здобувачам освіти більш глибоко вникнути в історичний контекст та обговорити різні точки зору. Дебати можуть стосуватися тем, пов'язаних із соціальними та моральними питаннями, що піднімаються в народних піснях та казках (Кравченко, 2021: 33).

Висновки. Отже, інтеграція фольклору в уроки історії України дозволяє створити більш емоційно насичену атмосферу на уроках, сприяє розвитку критичного мислення та соціокультурної компетентності здобувачів освіти. Використання пісень, дум, казок і балад дозволяє краще розуміти не лише історичні факти, а й глибші емоційні та моральні аспекти минулого. Важливість фольклору як освітнього ресурсу, а також його інтеграція в освітній процес сучасних навчальних закладів є потужним засобом не лише для збереження культурної спадщини, а й для підвищення рівня національної свідомості здобувачів освітив, їхньої здатності розуміти й цінувати історичні події, осмислювати культурні традиції і передавати їх майбутнім поколінням.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2015. Міністерство освіти і науки України. Наказ № 641. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text

2. Василенко О. М., 2020. Методика викладання фольклору на уроках української літератури в старших класах. Харків: Мова і література в школах України, № 4 (60), 58-64.

3. Загребельна Н. І., Яретик М. М., 2020. Українська пісня – духовне надбання народу. International scientific and practical conference «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects»: conference proceedings. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 97-100.

4. Кравченко І. В., 2021. Застосування народних традицій в освітньому процесі. Київ: Український педагогічний журнал, № 6 (10), 30-36.

5. Малкович І. А., 2008. Сто казок. Том 1. (7-ме видання). Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 25-143.

6. Стрюк Л. Б., Стрюк М. І., Яловий Ф. З., 1994. Пісенна етнологія України. Навчальний посібник з народознавства. Київ, 149-151.

УДК 372.893:821.161.2(072)

Богдана РОМАНИШИН
(м. Івано-Франківськ)

Використання художньої літератури на уроках історії України в 10 класі

Анотація. Проаналізовано різні методичні прийоми роботи з художньою літературою на уроках історії України у 10 класі, зокрема: метод літературно-художнього ілюстрування, метод аналізу використаних уривків, метод побудови розповіді вчителя на основі художнього твору, комбінований метод та ін. У статті на конкретних прикладах показано застосування цих методів. Обґрунтовано важливість використання художньої літератури для поглиблення розуміння історичних подій, формування ціннісних орієнтирів та розвитку критичного мислення учнів

Ключові слова: методика, методичні прийоми, художня література, історична свідомість.

Науковий керівник: *Дрогомирецька Л.Р.,* доцент кафедри історії України і методики викладання історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Художня література, завдяки своїй здатності емоційно впливати на читача, має потужний потенціал для виховання патріотизму, громадянської свідомості та формування ціннісних орієнтирів у молодого покоління українців. Однак, попри це, її можливості у викладанні історії часто залишаються недооціненими. Наразі існує нагальна потреба у створенні ефективних методик інтеграції літературних творів в історичну освіту, щоб допомогти учням не лише засвоїти факти, а й відчути зв’язок з минулим, усвідомити його значення.

Стан дослідження теми. Сучасні методисти та історики все більше визнають важливість художньої літератури як дієвого інструменту для формування історичної свідомості молоді. І. Коляда наголошує, що саме художня література є ефективним засобом зацікавлення учнів історією України та сприяє її глибшому вивченню (Коляда, 2019: 29). Ідеї використання художньої літератури на уроках історії розглядаються у праці колективу авторів І. Коляди, Н. Загребельної, Н. Порало, які пропонують аналіз літературних творів, що відображають історичні події 1914-1939 рр., а також методичні рекомендації щодо їх використання на уроках (Коляда, Загребельна, Порало, 2004). В. Могорита розглядає художні твори як своєрідні емоційні документи епохи, що дозволяють учням не лише дізнатися про історичні події, а й відчути їхній вплив на життя людей, їхні переживання та мотивації. На його думку, художня література доповнює фактологічний матеріал, створюючи в уяві учнів яскраві та незабутні образи історичних подій. Вдало інтегровані літературні уривки оживляють уроки, наповнюють їх яскравими образами, утримують увагу школярів і стимулюють

їхній інтерес до історії (Могорита, 2011: 29). Т. Урись, підкреслює важливість художньої літератури у збереженні історичної пам'яті та формуванні національної ідентичності (Урись, 2021: 187).

Аналіз використання художньої літератури на уроках історії України в 10 класі виявляє низку проблем, що потребують подальшого дослідження та розробки ефективних методик. Зокрема, відсутні чіткі критерії відбору художніх творів, які б відповідали конкретним темам та історичним періодам. Також необхідно враховувати етичні аспекти використання художніх творів, особливо тих, що відображають трагічні події.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є обґрунтування ефективності використання художньої літератури на уроках історії України в 10 класі та пропонування рекомендацій щодо застосування конкретних художніх творів у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період української історії 1914–1945 рр., що вивчається в 10 класі, насичений важливими подіями: Перша та Друга світові війни, Українська революція 1917–1921 рр., встановлення та жорстокі методи зміцнення радянської влади в Україні. Безсумнівно, цей період знайшов яскраве відображення у творах художньої літератури, використання яких на уроках історії дозволить учням не лише отримати додаткову інформацію про історичні події, а й усвідомити складний історичний шлях України, відчути емоційний контекст епохи, зрозуміти мотивацію та цінності людей, які жили в той час.

Умовно художню літературу поділяють на дві великі групи – літературні джерела досліджуваної епохи й історична белетристика. До першої групи належать твори, автори яких були безпосередніми свідками чи учасниками описаних подій. О. Пометун і Г. Фрейман зазначають, що ці джерела не завжди легко сприймаються учнями, тому на уроці слід використовувати лише фрагменти, заздалегідь відібрані вчителем. Історична белетристика включає такі жанри, як: драма, повість або роман (Пометун, Фрейман, 2006: 157).

Ми погоджуємося з думкою В. Могорити, що на виклад подій у художньому творі впливають історичні стереотипи, притаманні епосі автора, і про це вчитель має пам'ятати (Могорита, 2001: 29). Хоча художні твори часто пронизані суб'єктивізмом, навіть він може бути цінним для історичного аналізу. Важливим аспектом у цьому процесі є співвіднесення художньої та історичної правди, спільні та відмінні риси у моделюванні й конкретизації подій (Кучеренко, 2003: 109).

Важливо пам'ятати, що основною метою розповіді вчителя на уроці є засвоєння програмного матеріалу. Літературна конкретизація покликана сприяти глибшому розумінню учнями нового матеріалу (Коляда, Виговський, Загребельна, 2007: 24).

На уроках історії України в 10 класі доцільно використовувати широкий спектр літературних творів, які допоможуть учням глибше зрозуміти історичні події та епохи. Зокрема, історичний роман Василя Шкляра «Чорний ворон» дозволяє учням ознайомитися з подіями Української революції 1917-1921 рр.

Автор у цьому творі представляє власне бачення революційних подій, акцентуючи увагу на боротьбі українських повстанців проти радянської окупації. Романи Василя Барки «Жовтий князь» та Уласа Самчука «Марія» допоможуть учням глибше усвідомити трагедію українського народу під час насильницької колективізації та Голодомору. Романи Івана Багряного «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» є не лише літературними творами, але й важливими історичними свідченнями про жахіття сталінських репресій. Ці твори допоможуть учням глибше зрозуміти історичні події, відчути дух епохи та розвинути критичне мислення.

Кожен літературний твір унікальний і має значний виховний вплив. Творчість українських письменників – це своєрідні уроки, які допомагають нам зрозуміти минуле та побудувати краще майбутнє. Аргументом цьому є висловлювання Т. Урись щодо особливості літератури. Вона вважає, що література «не подає і не нав'язує готові висновки, їх читач має робити самостійно» (Урись, 2021:187). У зв'язку з цим література сприяє розширенню світогляду, розвитку вмінь логічно і критично мислити, вести пошукову роботу і навіть передбачати розвиток подій чи явищ.

Викладання та закріплення знань на уроках історії України значною мірою залежить від ефективної роботи вчителя та учнів із творами художньої літератури. Н. Загребельна і В. Ухаль зазначають, що при підготовці до уроку із залученням художніх творів варто відповідально і продумано підійти до відбору матеріалів, з урахуванням таких важливих аспектів, як: достовірність подій, описаних автором; доступність матеріалу; вміння правильно застосовувати фрагмент уривку з твору під час уроку, лекції, розповіді, бесіди; відповідність матеріалу з художньої літератури завданню і змісту шкільного курсу історії України (Загребельна, Ухаль, 2013: 292).

Для ефективного використання художньої літератури на уроці вчитель, підібравши відповідні фрагменти, що відповідають тематиці, складає план-конспект, де визначає місце застосування уривку на кожному етапі заняття (Коляда, Виговський, Загребельна, 2007: 24-25).

Методика викладання історії передбачає різноманітні прийоми роботи з художньою літературою, серед яких: літературно-художнє ілюстрування, аналіз використаних уривків, побудова розповіді вчителя на основі щойно прочитаного або переказаного уривку, посилання на твір, використання матеріалу художнього твору як складової розповіді вчителя, а також комбінований метод (Загребельна, Ухаль, 2013: 293).

Літературно-художнє ілюстрування доцільно використовувати на етапі мотивації пізнавальної діяльності учнів. Суть цього методу полягає в тому, що вчитель, розповідаючи про певну подію, цитує яскравий фрагмент з художнього твору. Наприклад, В. Могорита рекомендує для підготовки учнів до сприйняття сутності колективізації та причин Голодомору 1932-1933 рр. зачитати уривок з роману Василя Барки «Жовтий князь»: «Заскочили в хижку і все поперевертали… Бурячки червоні, в діжці, вчепили враз. На картоплю в погнутому відерку з проржавілим дном скочили, ніби вовки на телячу печінку. Котили гарбуза з-під

полу і несли полатаний мішечок із соняшниковим насінням… Це – не те, що злодії, ті, коли доберуться, дорожче і краще візьмуть, а решту тобі зоставлять; ну, влада ж кругом обдира!» (Могорита, 2001: 30). Завдяки яскравому образу описаної епохи учні самостійно можуть визначити тему уроку та сформулювати його завдання. На етапі вивчення нового матеріалу доцільно застосувати метод аналізу використаних уривків. Аналіз робить або сам учитель або спільно з учнями. Автори навчального посібника «Історія України (1914-1939) в художньо-літературних образах» зазначають, що другий варіант має більшу цінність, адже учні самостійно прийдуть до потрібних висновків (Коляда, Загребельна, Порало, 2004: 19).

При вивченні теми «Сталінська індустріалізація України» учням пропонується уривок з роману Івана Багряного «Тигролови»: «…Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи! Людей повантажили на пароплав. Вони вже знали всі подробиці втечі цього сміливого юнака, приреченого на двадцять п’ять років каторги. Прощаючись із землею, прощаючись з усім… Комсомольськ – місто каторги, пекло новітніх канальних робіт, вигачуване костями українськими. Напівголі люди працюють на 50-ти градусному морозі. Це чесні полтавські, катеринославські та з інших областей трударі, куркулі, державні злодії, засуджені за колоски та всякі вороги… Скрізь чигає жорстока смерть без похоронів, як худоби…» (Коляда, Виговський, Загребельна, 2007: 28). Учні аналізують уривок, відповідаючи на такі запитання: Який процес зображено у творі? Які рядки свідчать про масовість репресій? Чому автор називає Комсомольськ «містом каторги»? Що, на вашу думку, автор мав на увазі під словами «засуджені за колоски»?

Ефективність використання художнього твору на уроці історії України значно зростає при поєднанні з іншими навчальними прийомами, такими як: аналіз цитат, робота з історичними документами, картинами, схемами, ілюстраціями підручника та історичними картами (Загребельна, Ухаль, 2013: 293). Гармонійне поєднання фрагмента літературного твору з історичним документом і візуальними джерелами дозволяє «оживити» сухий історичний текст, надавши йому емоційного забарвлення.

Комбінований метод особливо ефективний при вивченні теми «Україна в роки Першої світової війни», зокрема, при розгляді бойового шляху Українських січових стрільців (УСС). Аналізуючи хід боїв за гору Маківка в Карпатах, вчитель пропонує учням ознайомитися зі спогадами 18-річного командира сотні, львів’янина Осипа Яримовича: «…Вночі зійшли москалі з сусідньої гори Погару, перейшли місток на р. Головчанці, підсунулися яром до половини північного спаду Маківки під стрілецьке становище і ранили кількох стрільців ручними гранатами. Ніч була темна, без місяця. Пішла стрілянина на цілій лінії Маківки, тріскали світляні ракети. Москалі відступали. Рано було видно сліди ворога і погублені шапки. Цілий напад москалів звернений був на відтинок, обсаджений стрільцями, тому стрільці дістали того дня похвалу за оборону Маківки…» (Коляда, Загребельна, Порало, 2004: 175). Для посилення емоційного сприйняття

матеріалу вчитель рекомендує учням прослухати або прочитати стрілецьку пісню «Там на горі, на Маківці».

Висновки. Художня література є цінним доповненням до вивчення історії України, особливо в 10 класі, коли учні вже мають достатній рівень знань для аналізу та інтерпретації літературних творів. Художні твори можуть слугувати додатковим джерелом інформації, доповнюючи та поглиблюючи знання, отримані з підручника. Вони дозволяють поглянути на історичні події не лише через сухі факти, а й через призму емоційного досвіду людей. Проте, вчителю необхідно пам'ятати, що основна мета використання художніх образів полягає в поглибленні розуміння учнями історичних подій та явищ. Використання різноманітних методичних прийомів, таких як літературно-художнє ілюстрування, аналіз уривків, комбінований метод, робить навчання історії більш цікавим та ефективним.

Список використаних джерел та літератури

1. Загребельна Н. І., Ухаль В. М., 2013. Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України в 9 класі (на прикладі вивчення теми «Російсько-українська війна 1812 року і Україна»). Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.. Вип. 21. 290-300.

2. Коляда І., Виговський М., Загребельна Н., 2007. Роль і місце художньої літератури на уроках історії України. Історія в школі: науково-методичний журнал. №3. 23-29.

3. Коляда І., Загребельна Н., Порало Н., 2004. Історія України (1914-1939) в художньо-літературних образах : навчальний посібник. Київ : Арістей, 272.

4. Коляда І., 2019. Художня література та живопис на уроках історії України у 8 класі : методика формування історичних уявлень при вивченні теми : «Українсько-московський договір. Переяславська рада (1654 р.)». Історія в школі : науково-методичний журнал. липень-серпень. 29-38.

5. Кучеренко А., 2003. Українська історична література в системі вищої освіти. Таврійський вісник освіти. № 4 (24). 108-112.

6. Могорита В., 2011. Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії. Історія і суспільствознавство в школах України : теорія і методика навчання. № 3. 29-33.

7. Пометун О., Фрейман Г., 2006. Методика навчання історії в школі : посібник. Київ : Генеза, 2006. 328.

8. Урись Т., 2021. Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 35. Том. 5. 183-190.

УДК 37.091.33:75+94

Ярослав САВЧЕНКО
(м. Київ)

Історія крізь призму живопису: компетентнісний підхід у навчанні

Анотація. Розглядається значення живопису як інструменту історичної освіти та його роль у формуванні ключових компетентностей здобувачів освіти. Проаналізовано, як картини можуть слугувати джерелом історичної інформації, сприяти розвитку критичного мислення та глибшому розумінню історичних подій. Особливу увагу приділено інформаційно-комунікативній, культурній, логічній та аксіологічній компетентностям, які формуються під час роботи з живописними творами. Визначено педагогічні аспекти використання художніх творів в освітньому процесі та виклики, пов'язані з їхнім сприйняттям здобувачами освіти.

Ключові слова: живопис, історична освіта, компетентності, критичне мислення, освітній процес.

Науковий керівник: *Камбалова Я. М.*, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання творів живопису у процесі навчання історії має особливе значення не лише як мистецький феномен, але і як інструмент для глибшого розуміння здобувачами освіти історичних процесів. Живописні картини часто відображають важливі події минулого, портрети відомих діячів, побут і атмосферу певної епохи, що дозволяє сприймати історію не лише через текст, а й через візуальні образи. Наприклад, полотна українських художників дають можливість відчути дух козацької доби, побачити героїв Національно-визвольної революції чи трагедії Голодомору.

Використання творів живопису на уроках історії України може значно посилити емоційний вплив матеріалу на здобувачів освіти. Картини стають візуальним джерелом, яке допомагає краще зрозуміти контекст подій, побачити деталі, які неможливо описати словами, та глибше осмислити минуле. Вони сприяють розвитку критичного мислення, адже аналіз художніх творів вимагає уваги до деталей і розуміння авторського задуму.

Робота з творами живопису є важливою частиною сучасної історичної освіти, оскільки вона інтегрує елементи мистецької, культурної та інформаційної грамотності. Робота з творами живопису на уроках історії України сприяє формуванню предметних компетентностей, зокрема:

Інформаційно-комунікативна компетентність. Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку, добору та впорядкування інформації про історичні події, відображені в живописі; критично аналізувати художні твори як джерело історичної інформації, виявляючи можливі маніпуляції або

суб'єктивність; дотримуватися етичних норм у поширенні історичної інформації, пов'язаної з мистецтвом, та правил академічної доброчесності; поширювати історичні знання через презентації, інфографіку чи інтерактивні матеріали на основі живопису (Додаток 17, 2024: 4).

Культурна компетентність. Уміння: аналізувати мистецькі твори як джерело знань про історичні, соціальні та культурні явища; визначати особливості розвитку української культури в європейському і світовому контекстах через живопис; інтерпретувати твори мистецтва в їхньому історичному контексті, зважаючи на вплив суспільних подій і традицій; виявляти взаємодію культур через художні твори різних епох і народів (Додаток 17, 2024: 8).

Логічна компетентність. Уміння: встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями, відображеними у творах живопису, та їхнім впливом на мистецький процес; узагальнювати інформацію з живопису, співвідносити її з іншими історичними джерелами; оцінювати достовірність зображених у картинах подій через аналіз художніх прийомів і авторського задуму; формулювати власні судження щодо впливу історичних подій на розвиток мистецтва і навпаки.

Аксіологічна компетентність. Уміння: оцінювати твори живопису як відображення моральних, етичних і соціальних цінностей конкретної епохи; осмислювати внесок митців у формування історичної пам'яті та ідентичності; виявляти цінності, які об'єднують різні культури і народи, через аналіз художніх творів; використовувати твори мистецтва для формування власного ціннісного ставлення до історичних подій.

Знайомство з образною мовою мистецтва є ключовим елементом формування історичного мислення, адже картини допомагають не лише краще запам'ятати історичні події, а й створити яскравий і багатогранний образ епохи. Тому використання живопису в освітньому процесі сприяє вихованню цілісного світогляду та емоційного сприйняття історії.

Такий досвід спонукає здобувачів освіти глибше замислюватися над сутністю мистецтва, його сенсом і впливом на людину. Перегляд живописних робіт українських художників, які ілюструють історичні події, допомагає здобувачам освіти не лише засвоїти історичний матеріал, але й зрозуміти емоційний стан людей тієї епохи, їхній світогляд та культурні цінності (Козинець, 1969: 7).

На думку відомого сучасного методиста І. Коляди, використання живопису на уроках історії України має також практичну цінність: воно допомагає повторити, закріпити та поглибити вже здобуті знання. Картини створюють зв'язок між культурним контекстом і навчальним матеріалом, що сприяє кращому усвідомленню історичних явищ. Здобувачі освіти не лише засвоюють події, але й розуміють їхній естетичний і культурний вимір, що тісно пов'язує історію з мистецтвом (Коляда, 2012: 41).

Робота з живописними творами на уроках історії відкриває широкі можливості для покращення процесу засвоєння матеріалу. Картини не лише поглиблюють змістовий компонент теми, але й виступають дієвим методом засвоєння знань, навичок та умінь. Вони допомагають організувати заняття у

новій формі, стимулюють аналітичний підхід до історичних подій, посилюють персоналізацію сприйняття історичного процесу, а також мають психотерапевтичний вплив на здобувачів освіти (Михайлів, 2006: 9).

Утім, цей підхід має певні виклики, особливо для школярів підліткового віку. Через психологічні особливості цього вікового періоду, а також брак життєвого та естетичного досвіду, підлітки можуть стикатися з труднощами у сприйнятті художніх творів. Вчителю необхідно враховувати ці особливості, а також опиратися на напрацьовані методики, щоб створити власну систему роботи, яка максимально відповідатиме індивідуальним потребам та особливостям здобувачів освіти.

Ключовим завданням педагога є пояснення здобувачам освіти, що живопис є важливим свідченням художнього розвитку людства, який демонструє розширення меж мистецтва, збагачення його образної мови та втілює естетичні ідеали свого часу. Використовуючи приклади найважливіших творів образотворчого мистецтва, вчитель має наголошувати здобувачам освіти на тому, як ці роботи відображають духовне життя суспільства конкретної епохи.

Живописні твори також є результатом духовно-практичної діяльності їх авторів, які через художньо-образну форму виражають своє розуміння й оцінку історичних явищ. Здобувачі освіти мають усвідомити, що картини є не просто джерелами інформації, а й глибокими рефлексіями автора над подіями та явищами своєї епохи (Пометун, 2007: 10).

Художня картина є унікальним засобом відтворення реальності, адже вона складається з окремих образів, що мають глибокий зміст. Через ці образи мистецький твір розкриває не лише зовнішні риси дійсності, а і її внутрішню сутність, взаємозв'язки між суспільством і природою. Особливістю таких образів є те, що вони не є ілюстраціями чи фотографічним зображенням. Вони переосмислюють реальність через призму індивідуального бачення художника, що надає їм символічного, узагальненого характеру.

Важливо, що картина відображає реальність у її історико-соціальному контексті. Взаємозв'язок між окремими образами у творі підкреслює вплив історичних подій, суспільних процесів, природних умов і культурних традицій на життя людей. Кожна деталь художнього твору набуває багатошаровості: вона є й естетичним елементом, і історичним свідченням, і філософським роздумом про взаємодію людини зі світом (Коляда, 2012: 41).

Отже, робота з живописними творами є невіддільною частиною сучасної історичної освіти, яка сприяє формуванню ключових компетентностей, таких як інформаційно-комунікативна, культурна, логічна та аксіологічна. Аналіз картин дозволяє здобувачам освіти глибше усвідомити історичні події, вивчити їх у культурному й соціальному контекстах, а також формує емоційний зв'язок із минулим. Живопис виступає не лише джерелом інформації, а й засобом рефлексії художників над своєю епохою, що сприяє розвитку історичного мислення, кращому засвоєнню матеріалу й естетичному сприйняттю. Здобувачі освіти вчаться аналізувати символічний зміст образів, оцінювати достовірність подій і взаємозв'язки між мистецтвом та історією. Водночас важливо враховувати вікові

особливості школярів і забезпечувати педагогічну підтримку для подолання труднощів у сприйнятті художніх творів. Завданням учителя є створення методик, які гармонійно інтегрують живопис в освітній процес, акцентуючи на його естетичному, культурному та історичному значенні.

Список використаних джерел та літератури

1. Додаток 17 до Державного стандарту профільної середньої освіти. 2024. Київ: Вид. офіц., 10. https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/118/f537348n273.docx

2. Козинець В. П., 1969. Живопис на уроках історії. Київ: Радянська школа, 130.

3. Коляда І., Ніколайчук Д., 2012. Живопис на уроці історії: дидактичні засади та методичні прийоми навчання історії України : (на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 р. (історія України 9 клас)). Історія в рідній школі: науково-методичний журнал для вчителів. № 10, 40–43.

4. Михайлів Т. В., 2006. Нетрадиційні уроки з історії (3 досвіду роботи). Історія та правознавство. № 5, 2–9.

5. Пометун О. І., 2007. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. Історія в школах України. № 6, 3–12..

УДК 37.017.4:159.923.2]:355.01(477)

Аліна МИРОНЕНКО
(м. Київ)

Формування в здобувачів освіти національної ідентичності в умовах війни засобами громадянської освіти

Анотація. Розглядається важливість формування національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах війни, зокрема через засоби громадянської освіти. В умовах сучасного військового конфлікту в Україні роль освіти є критичною для виховання патріотизму, свідомого ставлення до національної культури, історії та традицій. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між вивченням історії України, громадянським вихованням та формуванням ціннісних орієнтирів молоді. Також підкреслюється важливість інтеграції громадянської освіти в освітній процес для розвитку критичного мислення та здатності молоді адекватно оцінювати інформаційні потоки. Виховання активної громадянської позиції, участь у волонтерських ініціативах та розуміння значення національної єдності є основними аспектами, які допомагають зміцнити національну ідентичність в умовах війни.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська освіта, патріотизм, історія України, війна, освітній процес.

Науковий керівник: *Бакка Т. В.*, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після 24 лютого 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що спричинило глибокі зміни в політичному, соціальному та економічному житті країни, а. питання формування національної ідентичності серед здобувачів освіти стало надзвичайно актуальним. Війна не лише тестує національну згуртованість і патріотизм, але й стимулює процеси переосмислення цінностей, моральних орієнтирів і культурної спадщини. Зокрема, роль освіти в цьому процесі є неоціненною, адже саме через систему освіти молодь здобуває знання, формує власні погляди та інтерпретує події, що відбуваються в країні. Одним із найважливіших напрямків цього процесу є громадянська освіта.

Громадянська освіта є невід'ємною частиною сучасної освітньої системи. Вона покликана не лише передавати знання про права, свободи та обов'язки громадянина, а й виховувати відповідальність за долю країни, формувати усвідомлення приналежності до української політичної нації. У контексті воєнного стану ці завдання стають особливо важливими, адже вони допомагають здобувачам освіти зрозуміти важливість боротьби за незалежність, свободу та територіальну цілісність України.

Перед освітянами постало важливе завдання — допомогти здобувачам освіти усвідомити значення історії, культури і традицій українського народу. Викладання громадянської освіти набуває особливого значення, оскільки у сучасному світі, який характеризується швидкими змінами та складними викликами, вона допомагає молоді розвивати навички, необхідні для адаптації та успішної участі в суспільному житті [1, с. 4]. Громадянська освіта відіграє вирішальну роль у формуванні майбутнього суспільства, сприяючи розвитку національної ідентичності.

Схожу думку має також В. І. Мірошніченко, де зазначається, що «освітній процес з вивчення суспільних та гуманітарних дисциплін (таких як історія України, українська мова та література, правознавство та інших) надає значні можливості для патріотичного виховання. Вивчаючи ці предмети, здобувачі освіти отримують знання про соціальний аспект людини, закони соціального та особистісного розвитку в суспільстві, громадянські права та свободи, а також цінності сучасного суспільства» [2, с.344].

Детальніше розглянемо, яку роль відіграє громадянська освіта у формуванні національної ідентичності. Цей процес розпочинається з раннього дитинства, коли дитина знайомиться з відчуттям власного дому, українськими родинними традиціями, національними святами, в яких вона бере участь. Все це сприяє формуванню почуття приналежності до чогось більшого, ніж просто родина або населений пункт, в якому вона живе. Такий процес можна назвати підсвідомою національною ідентичністю, основою для формування почуття власної ідентичності, першим етапом її розвитку [3, с.56]. Важливу роль у цьому процесі відіграють як родина, так і зовнішні маркери української ідентичності, які оточують дитину: національні символи, мова, кольори, одяг, історичні пам'ятки, родинні зв'язки, культура, музика та інше. Це формує відчуття «нації як єдиного

цілого, яке виокремлюється серед інших народів своїми традиціями, культурою та мовою», що пов'язується з патріотизмом, вірністю та відданістю своїй Батьківщині [1,с.2]. З часом, коли дитина дорослішає, вона має зробити нові свідомі особисті вибори, зокрема в питанні своєї ідентичності.

Повноцінна ідентичність формується та зміцнюється в особистості свідомо і тісно пов'язана з її переконаннями та ціннісними орієнтаціями. Людина виражає її через особисту позицію і підтримує своїми діями, тому діяльнісний аспект має бути розвинутий у навчанні, хоча б на рівні мови, мовлення та поведінки здобувача освіти. Це динамічний процес, який особистість формує через порівняння з іншими, перегляд своїх цінностей, надання смислів і пошук свого місця в соціумі. Свідома ідентичність і громадянська позиція виникають лише тоді, коли дитина в процесі навчання має можливість вільно висловлюватися, захищати свою точку зору і переконання, а також активно брати участь у житті громади та держави. Рекомендації для вчителів щодо організації такої діяльності повинні включати як підручники з історії, так і методичні посібники для різних класів. Однак, в умовах багатопредметного навчання, скорочення годин на вивчення історії та інших предметів ці завдання неможливо виконати в рамках одного предмета. Рішенням є інтеграція, яка має бути не лише внутрішньогалузевою, але й міжгалузевою, що, в свою чергу, вимагає подолання предметного та галузевого шовінізму [1, с.3].

Можемо стверджувати, що період навчання у закладі освіти є періодом, коли в особистості формується моральна зрілість і осмислення системи цінностей, стабілізується характер та відбувається найбільш активний розвиток етичних й естетичних почуттів. У цей час вона оволодіває комплексом соціальних ролей, в тому числі громадянськими та професійно-трудовими. Сформованість світогляду та певних переконань створює в молоді громадянську самосвідомість. Одним із ключових складників розвитку громадянськості є ідентифікація себе як громадянина певної країни. Цей процес включає у себе як засвоєння характерних рис своєї спільноти, так і внесення особистих характеристик, що сприяє впливу на соціальну систему [4,с.1260].

О. І. Пометун, аналізуючи роль навчання історії та громадянської освіти у формуванні національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти, підтримує ідею створення чіткої системи знань, умінь, навичок і ставлень, що сприяє формуванню української національної та громадянської ідентичності через ці дисципліни. Вона включає в себе, зокрема, емоційно-ціннісні ставлення, такі як патріотизм, готовність до захисту держави, шанування національних традицій і культури, а також загальнолюдські моральні цінності [1,с.67]. Дійсно, важливою складовою громадянської освіти є виховання патріотизму, готовності до виконання обов'язків перед державою та суспільством. У воєнний час акцент на ці аспекти особливо важливий. Здобувачі освіти повинні усвідомити, що їхня роль у відновленні та захисті держави є не лише теоретичною, але й практичною. Під час навчання здобувачі освіти мають змогу брати участь у волонтерських ініціативах, допомагати армії, підтримувати постраждалих від війни та

долучатися до національних проектів, що сприяють збереженню національної культури та історії.

Інформаційна війна стала невід'ємною та критично важливою частиною військового конфлікту. Навчання здобувачів освіти правильному сприйняттю інформації, розвитку критичного мислення та усвідомленню важливості інформаційної гігієни стає одним із основних завдань громадянської освіти. Культура споживання новин, здатність розпізнавати маніпуляції, пропаганду та фейки допомагає здобувачам освіти не тільки будувати власну думку, а й бути свідомими громадянами, які здатні робити усвідомлений вибір у складних ситуаціях.

Отже, формування національної ідентичності у здобувачів освіти в умовах війни є надзвичайно важливим завданням для освітньої системи України. Громадянська освіта в цьому процесі відіграє ключову роль, адже вона сприяє не лише усвідомленню важливості історичних, культурних і соціальних аспектів національної ідентичності, а й виховує почуття відповідальності перед своєю країною. Зараз національна єдність та солідарність стають основою боротьби за незалежність, громадянська освіта допомагає молоді розвивати критичне мислення, сформувати патріотичні цінності та активно долучатися до процесів, які сприяють перемозі. Завдяки таким підходам, здобувачі освіти не лише здобувають теоретичні знання, а й практично реалізують свої обов'язки як громадяни, сприяючи зміцненню національної згуртованості і готовності до подальших викликів.

Список використаних джерел та літератури

1. Пометун О. І. Актуальні питання формування національної ідентичності учнів у процесі здобуття громадянської та історичної освіти. Вісник НАПН України, 5(1). 2023. С. 1-4.

2. Мірошніченко В. І. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. Перспективи та інновації науки. 2024. № 2 (36). С. 342–350

3. Іваненко Б. Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. Вісник Львівського університету, (7). 2020. С. 53-61.

4. Ремех Т. О., Сєрова Г. В. Роль історичної освіти в становленні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти Актуальні питання у сучасній науці, 4 (22). 2024. С. 1259-1269.

5. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. Український педагогічний журнал. 2023. № 2. С. 62–72.

УДК 373.5.091.3:94]:91

Оксана БОГОМАЗ, Марія КОЛЕСНИК
(м. Київ)

Використання геоінформаційних систем (гіс) на уроках історії

Анотація. Публікація присвячена актуальній проблемі використання геоінформаційних систем (ГІС) на уроках історії. Розглянуто теоретичні аспекти та практичне значення ГІС в історичній освіті, проаналізовано сучасний стан дослідження цієї проблеми, виділено не вирішені раніше питання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ефективності використання ГІС для формування історичної компетентності учнів.

Ключові слова: ГІС, уроки історії, учні, критичне мислення, дослідницькі навички.

Постановка проблеми. Сучасна освіта характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, що відкриває нові можливості для навчання та викладання. Однією з таких технологій є геоінформаційні системи (ГІС), які мають значний потенціал для використання в історичній освіті. Проблема використання ГІС на уроках історії є актуальною, оскільки вона пов'язана з необхідністю підвищення якості історичної освіти, формування в учнів ключових компетентностей та розвитку їхнього інтересу до історії.

Аналіз останніх досліджень. Проблема використання ГІС в освіті, зокрема в історичній, розглядається в роботах багатьох дослідників. Грод І., Поплавська І. у сформованій праці «Теоретичні аспекти застосування сучасних ГІС» висвітлили тенденції та перспективи розвитку геоінформаційних сиситем в освіті, підкреслюючи їхню роль у глобалізації навчального простору (Грод І, Поплавська І., 2011). Даценко Л. М. у своїй публікації досліджує досвід використання цієї технології у шкільній освіті за кордоном, що є цінним для адаптації цього досвіду в українському контексті (Даценко, 2011). Дубяга С. у своїй роботі звертає увагу на необхідності підготовки вчителів до використання сучасних інформаційних технологій, зокрема ГІС, у навчальному процесі (Дубяга, 2015).

Овчарук О. В. у своїй публікації обґрунтовує важливість формування компетентностей учнів, серед яких важливе місце займає інформаційна компетентність, що передбачає навчання із сучасними інформаційними технологіями, зокрема ГІС (Овчарук, 2004). Шипулін В. Д. надає ґрунтовні теоретичні відомості про ГІС, їхні функції та можливості, що є необхідним для розуміння сутності та принципів їхнього використання в історичній освіті (Шипулін, 2010).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до проблеми використання ГІС в навчальному середовищі, невирішеними залишаються деякі питання. Зокрема, недостатньо розроблено методичне забезпечення використання ГІС на уроках історії, не враховано особливості викладання цієї дисципліни в різних класах та типах навчальних

закладів, не визначено критерії оцінювання ефективності використання ГІС в історичній освіті.

Формулювання цілей. Мета даного дослідження полягає в обґрунтуванні ефективності використання ГІС на уроках історії для формування історичної компетентності учнів. Для досягнення цієї мети, необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати можливості ГІС для візуалізації історичних подій та явищ; розкрити їхній потенціал для аналізу просторових аспектів історії; обґрунтувати роль ГІС у розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів; розробити методичні рекомендації щодо їхнього використання на уроках історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геоінформаційні системи (ГІС) є потужним інструментом, що дозволяє візуалізувати історичну інформацію різноманітними способами. За допомогою ГІС можна створювати інтерактивні карти, які відображають історичні події, явища та процеси в динаміці їх розвитку. Наприклад, можна створити карту, що показує розширення Римської імперії протягом століть. Крім того, ГІС можуть використовуватися для створення схем, графіків, тематичних карт, діаграм та інших візуальних засобів, що допомагають учням краще зрозуміти історичний матеріал (Шипулін, 2010: 17).

Візуалізація історичної інформації за допомогою ГІС має значні переваги. Вона сприяє кращому розумінню учнями історичного контексту, допомагає їм уявити як відбувалися історичні події, які фактори впливали на їхній розвиток. Візуалізація також сприяє формуванню образного мислення учнів, розвитку їхньої просторової уяви, що є важливим для розуміння історії як науки про простір і час (Шипулін, 2010: 22).

ГІС надають унікальні можливості для аналізу просторових аспектів історії. За допомогою них можна досліджувати як географічне положення впливало на розвиток історичних подій, як змінювалися кордони держав, як відбувалася міграція населення тощо. Наприклад, за допомогою ГІС можна дослідити як природні умови вплинули на формування цивілізацій в Давньому Єгипті та Месопотамії (Грод, Поплавська, 2022: 101).

Використання ГІС на уроках історії сприяє розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. Працюючи з ними, школярі вчаться аналізувати історичну інформацію та порівнювати різні джерела. Вони можуть використовувати геоінформаційні сиситеми для аналізу даних переписів населення, щоб дослідити зміни в соціальній структурі суспільства протягом історії (Даценко, 2011: 198).

ГІС також створюють можливості для організації дослідницької діяльності учнів. Останні мають змогу створювати власні історичні карти, аналізувати статистичні дані, проводити краєзнавчі дослідження. Школярі можуть створити карту свого міста, на якій відображено його історичний розвиток або дослідити історію своєї школи за допомогою ГІС. Така дослідницька діяльність сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, їхньому інтересу до історії, вмінню самостійно здобувати знання (Грод, Поплавська, 2022: 102).

Для успішного впровадження цієї технології в навчальний процес необхідно дотримуватися ряду методичних рекомендацій. Перш за все, ГІС слід активно використовувати для візуалізації історичних подій та явищ. Створення інтерактивних карт, схем та інших візуальних матеріалів дозволяє учням краще зрозуміти історичний контекст. Наприклад, за допомогою ГІС можна створити карту, що демонструє розширення кордонів Київської Русі за часів правління Володимира Великого або Ярослава Мудрого (Дубяга, 2015: 96).

Особливу увагу слід приділяти створенню умов для розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок школярів. Використання ГІС для аналізу історичної інформації, проведення власних досліджень – все це сприяє розвитку цих важливих умінь. Учні можуть використовувати їх для аналізу даних переписів населення, щоб дослідити зміни в соціальній структурі суспільства протягом історії або створити власну історичну карту, базуючись на досліджених джерелах (Овчарук, 2004: 51).

Під час використання ГІС на уроках історії, необхідно враховувати й вікові особливості учнів та рівень їхньої підготовки. Для молодших школярів слід використовувати більш прості та наочні матеріали, тоді як старшокласникам можна пропонувати більш складні завдання, що потребують аналізу та дослідження (Даценко, 2011: 199).

Висновки і песрпективи подальших розвідок. Отже, використання геоінформаційних систем на уроках історії є ефективним засобом формування історичної компетентності учнів, розвитку їхнього інтересу до історії та здатності критично осмислювати історичну інформацію. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку, пов'язані з розробкою методичного забезпечення використання ГІС на уроках історії, врахуванням особливостей викладання в різних класах і визначенням критеріїв оцінювання ефективності їхнього використання.

Список використаних джерел та літератури

1. Грод І., Поплавська І., 2022. Теоретичні аспекти застосування сучасних ГІС. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції. Переяслав, 2022, 101 – 102.

2. Даценко Л. М., 2011. Основи геоінформаційних систем та технологій у шкільних курсах за кордоном. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 198 – 199.

3. Дубяга С., 2015. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання педтехнологій. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка, 96.

4. Овчарук О. В., 2004. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. Київ : «К.І.С.», 112.

5. Шипулін В. Д., 2010. Основні принципи геоінформаційних систем. Харків : ХНАМГ, 313 с.

УДК 37.91.33:94

Оксана БОГОМАЗ, Анна ЯКИМЕНКО
(м. Київ)

Сучасна ігрова технологія «Квест» як засіб популяризації історії

Анотація. У публікації зроблено спробу проаналізувати сучасну ігрову технологію «квест», розглянути різні визначення терміну «квест» та його роль у популяризації історії, підкреслюючи важливість використання квестів у освітньому процесі. Окремо висвітлюються методичні розробки, використання квесту на уроках історії.

Ключові слова: квест, ігрова технологія, популяризація історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософ Георг Гегель писав: «Досвід і історія вчать, що народи і уряди ніколи нічому не навчались із історії і не діяли згідно знанням, які можна було б з неї отримати» (Українська суб'єктність vs диктатура РФ, 2022:12). З цим твердженням можна погодитися, адже в XXI століття, ми продовжуємо повторюємо помилки із минулого. Яскравим прикладом є повномасштабне вторгнення Росії на території України. Тому, що історія нас чомусь навчила, і здобувачі освіти із задоволенням вивчали її, в допомогу приходять ігрові технології.

Однією із ігрових технологій є «квест», в якому можна поєднати креативність, інтелектуальну активність, логічне мислення та елементи пригод. Учасники квесту мають можливість не лише демонструвати свої знання та вміння, але й розвивати навички командної роботи та стратегічного мислення. А також вивчати історію із зацікавленістю.

Термін «квест» спочатку використовували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line. Але, з часом квестом починають називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри (К. Журба, І. Шкільна, 2017:44).

В Україні перші організовані квести відбулися в Києві 2002 року. Кандидати педагогічних наук К. Журба та І. Шкільна зазначають, що сутність гри було пов'язано з популярними світовими творами Агати Крісті. З роками такий жанр полюбили в усьому світі, а нині ці ігри стали ще й комп'ютерними (К. Журба, І. Шкільна, 2017:44).

В науково-педагогічній джерелах, немає єдиного визначення терміну квест, кожний дослідник по-різному його подає. Українські дослідниці К. Журба та І. Шкільна звертають увагу на те, що ключем до розуміння поняття «quest» в англійській мові є «шукати щось, виконувати завдання». На їхню думку «квест - це пошук відповідей, пригод». Вони надають таке визначення: «Квест – це аматорське інтелектуально-спортивне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями, виконуючи їх вони можуть продемонструвати особисту кмітливість, уміння вибудовувати логічні ланцюжки, репрезентувати свої здібності та винахідливість» (К. Журба, І. Шкільна, 2017:44-45).

Сучасна українська вчена-дидакт І. Сокол трактує поняття квест, як рольову гру (проблемного завдання), для розвитку пізнавальної та дослідницької діяльності, критичного та логічного мислення, аналітичного та творчого мислення здобувачів освіти (І. Сокол, 2013:2).

Український дослідник П. М. Щербань наголошує: «що будь яка гра є засобом розвитку уваги, спостережливості, кмітливості молоді. Гра, підвищує інтерес до матеріалу, що вивчається, стимулює пізнавальну активність» (І. Сокол, 2014:370).

Зарубіжні дидактики Берні Додж та Том Марч визначають квест як «орієнтовна діяльність, де практично вся інформація береться з мережі Інтернет». Також наголошують, що квести призначені для розвитку в здобувачів освіти та вчителя вміння аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію (І. Сокол, 2014:370).

Дослідник В. Шмідт тлумачить квести як міні-проекти, засновані на пошуку інформації в Інтернеті. Завдяки такому конструктивному підходу до навчання здобувачі освіти не тільки добирають і упорядковують інформацію, отриману з Інтернету, а й скеровують свою діяльність на поставлене перед ними завдання, пов’язане з їх майбутньому професію (І. Сокол, 2014:370).

Українська дослідниця А. Яковенко розкриває поняття квесту як проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернет (І. Сокол, 2014:370).

Українські науковці І. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак пояснюють квест, як рольову командну гру, яка спрямована на розвиток пізнавальної та дослідницької діяльності здобувачів освіти, розвиток у них аналітичного, логічного, критичного та творчого мислення (І. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак, 2024:128).

У педагогічній науці, Р. Мельниченко пояснює «квест», як технологію, метод чи форму організації дослідницької діяльності, для виконання якої здобувачі освіти здійснюють пошук інформації, аналізують, синтезують її та виконують певні завдання (Р. Мельниченко, 2018:148).

Таким чином, як бачимо немає єдиного поняття, кожний дослідник трактує його по своєму, можна прослідкувати такий момент, якщо виокремити ключові слова з кожного визначення, що квест – це сайт, міні-проекти, рольова гра, проблемне завдання, метод, технологія тощо.

Слід розглянути приклади методичних розробок ігрової технології «квест» з історії. Один із таких прикладів є розробка квесту згадуваних дослідниць К. Журби та І. Шкільної, на тему «У пошуках козацьких скарбів». Мета квесту сформувати у дітей національно-культурної ідентичності та інтересу до української культури; поглиблення знань про козацькі звичаї та традиції, народний побут; виховання любові до України, рідної мови, фольклору, а також моральних якостей взаємодопомоги, партнерства, дружби, поваги гідності (К. Журба, І. Шкільна, 2017:47).

На думку дослідниць: «Проходження усіх етапів квесту дає змогу спільно пережити позитивні емоції, відчути себе частиною українського народу, спільноти команди, краще зрозуміти а уявити конкретну історичну епоху, певні

обставини. Це психологічно зближує здобувачів освіти, налаштовує на позитив і дружбу між дітьми, сприяє розвитку комунікабельності, вихованню любові до української культури, історії, мови та традицій. Крім цього, розвивається ерудиція, логічне мислення, пам'ять, увага, спостереження, відбувається актуалізація інформації, також виявляються приховані якості і здібності здобувачів освіти, тобто потенційні лідери, інтелектуали, логісти, котрі вміють прораховувати на декілька кроків вперед (К. Журба, І. Шкільна, 2017:47).

Сутність гри полягає в тому, що здобувачі освіти діляться на групи, точніше на «рої» та виконують завдання різноманітних пакетів, які закладені у різних місцях (К. Журба, І. Шкільна, 2017:47).

Про наступний пакет завдань вони дізнаються із ключових слів ребусів, або помічники оголошуватимуть їх після правильної відповіді. Кожний пакет завдань оцінюють відповідною кількістю балів, перемагає той, хто набере більшу кількість балів та доставить відгадані пакети із завданнями перший (К. Журба, І. Шкільна, 2017:47).

У квесті пропонуються різноманітні завдання як: розгадування загадок, вікторина («Чи знаєш ти Україну?»; «Видатні українські персоналії»; «Багата скриня»), вгадати українську пісню за мелодією, ребуси та інші завдання (К. Журба, І. Шкільна, 2017:47-51).

Отже, К. Журба та І. Шкільна подають нам розробку квесту, котрий проходить на відкритій або закритій території, то наступний буде відповідати сучасним подіям, котрі відбуваються в нашій країні, тобто повномасштабне вторгнення Росії на території України. По відповідним причинам, не всі здобувачі освіти можуть відвідувати школу, тому онлайн-квест є доступною альтернативою.

Як зазначають сучасні науковці І. Коляда, Я. Камбалова та С. Моцак: «Проводити цей вид квесту можливо навіть тоді, коли всі учасники знаходяться у різних місцях. Для онлайн-квесту не потрібно шукати спеціалізованого приміщення, не потрібно організовувати логістику і кудись вивозити дітей. Для участі у онлайн-квесті достатньо мати ноутбук, планшет або просто смартфон з доступом до мережі Інтернет» (І. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак, 2024:132).

Згадувані вище дослідники пропонують онлайн-квест на тему: «О. Довженко – поет українського кіно». Квест проводиться на спеціальній ігровій системі, котра складається з платформ. Мета здобувачів освіти, відвідати кожну платформу та розв'язати історичні задачі. Кожна правильна відповідь дозволяє здобувачеві освіти отримати цифру, яка допоможе скласти ребус наприкінці гри. Виконання завдань на платформах дозволяє зібрати цифри, сума яких складає код, котрий є ключем до вирішення ребусу (І. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак, 2024:132).

У онлайн-квесті пропонуються такі історичні завдання як: розшифрувати або зашифрувати ребус, розв'язати анаграму, підготувати мем, підготувати логлайм, скласти історико-біографічний портрет(І. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак, 2024:133-137).

Таким чином, як бачимо, науковці використовували різні види історичних завдань, які допомагають здобувачу освіти краще зануритися в певну історичну

події, а також розвинути особистісні якості: логічне, креативне, аналітичне мислення та інше.

Отже, квест є ефективним засобом популяризації історії, оскільки завдяки ігровій технології, можна подавати урок у нетрадиційній формі до якої всі звикли, а в більш креативнішій формі, котра урізноманітнить дні здобувачів освіти та підвищить їх зацікавленість у предметі історії.

Квест сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу, відбувається актуалізація вже вивченого, а також розвитку аналітичного, логічного, критичного та творчого мислення. Крім того, вони покращують вміння працювати в командах і сприяють формуванню позитивних взаємовідносин між здобувачами освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Коляда, Я. Камбалова, С. Моцак 2024. Історичний онлайн-квест як інноваційна технологія позанавчальної діяльності зі здобувачами освіти покоління зумерів. Київ: Педагогічна освіта: теорія і практика, 128-144

2. І. Сокол 2013. Квест як сучасна інноваційна технологія навчання. Рівне: Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, 168-171

3. І. Сокол 2014. Класифікація квестів. Запоріжжя: Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 370-375

4. К. Журба, І. Шкільна 2017. Квест як засіб формування національно-культурної ідентичності підлітків. Київ: Рідна школа, 44-52

5. Р. Мельниченко 2018. Квест як технологія розвитку креативності майбутніх вчителів біології. Київ: Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, 148-152

Українська суб’єктність vs диктатура РФ. 2022. Київ: освіта і суспільство, 12

УДК 373.5.091.33:94(477)

Крістіна ЦЮНЯК
(м. Київ)

Візуальні засоби навчання на уроках історії України в сучасних закладах загальної середньої освіти

Анотація. У статті розглянуто роль і місце візуальних засобів навчання на уроках історії в сучасних закладах загальної середньої освіти, що пов’язано зі зростаючою роллю візуалізації в освітньому процесі в умовах сучасної освітньої парадигми – концепції Нової української школи. Розкрито різноманітні аспекти застосування візуальних засобів у освітньому процесі, їх вплив на формування предметних компетентностей, розвиток критичного мислення, створення міжпредметних зв'язків та стимулювання дослідницької діяльності здобувачі освіти.

Ключові слова: візуалізація, компетентності, міжпредметні зв'язки, методичні прийоми, презентація, відеоролики, карти, картини, схеми, таблиці, інфографіка.

Науковий керівник: *Загребельна Н. І.*, доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні в контексті постійної модернізації освітнього процесу використання візуальних засобів навчання є надзвичайно актуальним, оскільки воно дозволяє об'єднати логічне й образне мислення здобувачів освіти, а також дає змогу відчути «живе дихання» історії. Правильний відбір і методично продумане застосування візуальних засобів визначає ефективність їхнього впливу на освітній процес, допомагаючи вчителеві не лише урізноманітнити структуру уроку, а й пробудити прагнення здобувачів освіти розширювати власний світогляд. Використання зазначеного підходу створює додаткові можливості для формування у здобувачів освіти критичного мислення, адже аналіз візуальних джерел, порівняння різних історичних зображень і з'ясування логіки подій розвиває навички пошуку відповідей на запитання сьогодення.

Історіографія проблеми. У процесі дослідження були використані праці: О. В. Желіби (Желіба, 2017), К. О. Баханова (Баханов, 2017), О. С. Горпинко (Горпинко, 2019), О. І. Пометун, Г. Фреймана (Пометун, Фрейман, 2005), О. Третьякової (Третьякова, 2023), О. Фідрі та Н. Фідрі (Фідря, 2009), В. Трохлюк (Трохлюк, 2021).

Метою дослідження є визначення ролі та ефективності використання візуальних засобів навчання при вивченні історії в сучасних закладах загальної середньої освіти та інтеграції їх в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих засобів, що допомагає відображати історію в освітньому процесі є візуалізація. Існує багато видів візуалізації, які можна використати на уроках історії: фрагменти кінофільмів, презентації, відеоролики, схеми, таблиці, плани, карти, картини, діаграми, комікси, карикатури, емблеми, відеографіка, ілюстрації тощо (Желіба, 2017: 125). Саме ці джерела історичних знань мають невичерпні можливості для образного відтворення минулого.

Візуалізація (з лат. visualis – «зоровий») – це наочний спосіб надання будь-якої інформації для кращого засвоєння здобувачами освіти навчального матеріалу.

Психологи стверджують, що більшість людей краще сприймають саме інформацію візуально – вона швидше систематизується, а кольорові образи завдяки включенню емоційної складової краще сприймаються. (Житєньова, 2017: 11-14)

Візуальне мислення розділяє процес сприйняття та обробки візуальної інформації на три етапи. Перший етап виступає як аналіз її структури. Йому повинні відповідати два особливо важливі параметри: спрямованість здобувачів

освіти на активне (продуктивне) сприйняття і спеціальну організацію навчального матеріалу. На другому етапі відбувається створення нових образів. При цьому розумові зусилля здобувачів освіти спрямовані на формування цілісної системи, яка відповідає поставленим завданням. Третій етап за своєю метою та навчальними можливостями можна віднести до пошукової діяльності (Горпинко, 2019: 25).

В даній ситуації будь-яка схема, малюнок, картина виконує роль підказки, але при цьому не повинна втратити свого сенсового навантаження. Тому необхідно навчити здобувачів освіти виокремлювати основне, що сучасні здобувачі освіти не завжди грамотно вміють робити (Пометун, Фрейман, 2005: 160).

Будь-який матеріал, який поданий візуально, набагато краще запам'ятати. Надзвичайно важливо, аби вивчення історії не обмежувалося пасивним заучуванням дат і фактів, а перетворювалося на захопливий, багатогранний процес пізнання, що максимально збагачує внутрішній світ здобувачів освіти (Баханов, 2000: 57).

Використання візуальних засобів навчання у цьому контексті є надзвичайно доречним, оскільки візуалізація історичних подій пробуджує допитливість, сприяє глибшому розумінню хронології та специфіки різних епох, а також мотивує здобувачів освіти до подальшого самостійного вивчення історичних реалій (Фідря, 2009: 17).

Залучення різноманітних ілюстрацій, історичних карт, фотографій, схем і мультимедійних презентацій оживлює уроки, робить їх більш інтерактивними і динамічними, спонукаючи дітей розмірковувати над сутнісними питаннями минулого та його значенням для сучасності (Третякова, 2023: 18).

На сучасному етапі в освітньому процесі використовується термін «інфографіка» (від лат. Informatio – інформування, роз'яснення та від грец. γράφώ – пишу). Це візуальне подання інформації, синтез тексту та графіки, створений для надання певної інформації, особливо у великому обсязі (Трохлюк, 2021). Інфографіка – це один із сучасних та інноваційних інструментів, який надасть уроку більшої змістовності.

Як наочний метод навчання інфографіка має свої характерні ознаки: наочність, зручність, лаконічність, яскравість, структурованість, організованість, технологічність, інтерактивність.

Сучасному вчителю необхідно дотримуватись таких методичних вимог при роботі з інфографікою: дотримуватись меж, не дублювати, не викривляти та не перевантажувати інформацію, використовувати простий дизайн та передавати інформацію в логічній послідовності.

Висновки. Використання візуальних засобів у процесі навчання історії виявили їх фундаментальне значення для формування ключових компетентностей здобувачів освіти. Було встановлено, що візуалізація історичної інформації є потужним інструментом розвитку когнітивних здібностей, стимулює формування просторового мислення, історичної уяви та критичного аналізу. Система методичних прийомів та технік роботи з візуальними засобами на уроках історії

включає широкий спектр інтерактивних завдань, відповідають принципам компетентнісного підходу НУШ. Ці завдання спрямовані на активне залучення здобувачів до роботи з візуальними засобами навчання, стимулюючи їхню пізнавальну активність та сприяючи формуванню навичок самостійної роботи з історичними джерелами.

Візуальні засоби навчання створюють базову основу для подальшого вивчення історії, сприяють формуванню активної громадянської позиції та національної самосвідомості здобувачів освіти, а також розвивають ключові компетентності, необхідні для успішної адаптації в сучасному інформаційному суспільстві.

Перспективи подальших розвідок. Проблема використання візуальної наочності потребує подальших досліджень у зв'язку з впровадженням концепції Нової української школи. Це передбачає розробку нових видів та форм візуальних засобів навчання історії, які в поєднанні з попередніми досягненнями педагогічної і методичної науки дали б змогу підвищити ефективність освітнього процесу.

Список використаних джерел та літератури

1 Баханов К. О., 2000. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі / К.О. Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 168 с.

2. Горпинко О. С., 2019. Візуалізація інформації на уроках історії як метод розвитку історичного мислення учнів. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін». – Харків, 25-29.

3. Желіба О. В., 2017. Теорія і методика навчання історії: навч.-метод. посіб. / О. В. Желіба. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 120-136.

4. Житєньова Н. В., 2017. Принципи візуалізації як основа дидактичного дизайну /Н.В. Житєньова // Science Rise. Pedagogical Education. № 3, 11-14.

5. Пометун О. І., Фрейман Г., 2005. Методика навчання історії в школі / О. Пометун, Г. Фрейман – К.: Ґенеза, 179 с.

6. Третьякова О., 2023. Формування просторової компетентності та картографічних умінь учнів на уроках громадянської та історичної освітньої галузі. – Суми: Інформаційний, науково-методичний журнал «Освіта Сумщини», № 2 (58), 17-20. Режим доступу: file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/osv_Sum_2_2023-18-21.pdf

7. Трохлюк В., 2021. Візуальні засоби навчання в НУШ як засіб формування й розвитку ключових компетентностей учнів. Режим доступу: https://naurok.com.ua/syuzhetna-panorama-vizualni-zasobi-navchannya-v-nush-yak-zasib-formuvannya-y-rozvitku-klyuchovih-kompetentnostey-uchniv-253447.html

8. Фідря О., Фідря Н., 2009. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії. Історія в школах України, № 5, 17-21.

УДК 37.091.212:070-047.22:[355.01:001.102]

Оксана БОГОМАЗ, Вікторія НИГОДА
(м. Київ)

Формування медіаграмотності здобувачів освіти як інструмент протидії інформаційним війнам

Анотація. Розглядається проблема формування медіаграмотності здобувачів освіти як інструменту протидії інформаційним війнам. У цифрову епоху маніпуляції, фейкові новини та пропаганда впливають на суспільну думку, особливо серед молоді. У сфері освіти це питання пов'язане з розробкою програм, що навчають критично оцінювати інформацію. Впровадження в освіту медіаграмотності є важливим кроком у боротьбі з інформаційними загрозами.

Ключові слова: медіаграмотність, дезінформація, пропаганда, маніпуляції, інформаційна війна, критичне мислення, вчитель, здобувачі освіти.

Постановка проблеми. У сучасному світі, коли успіх значною мірою залежить від ефективного управління потоками інформації, здатність розрізнити правдиву та неправдиву інформацію набуває особливого значення. Це питання стало ще більш актуальним у контексті російської агресії проти України, адже ворог супроводжує військові дії проведенням масових інформаційних атак до яких Україна та світова спільнота виявилися недостатньо підготовленими, що підкреслює критичну важливість медіаграмотності.

Особливо це стосується вчителів суспільствознавчих дисциплін, адже саме вони відіграють ключову роль у формуванні світогляду молодого покоління, навчаючи його критично мислити та аналізувати інформацію. Від рівня їхньої медіаграмотності залежить здатність учнів протистояти інформаційним атакам і ставати свідомими громадянами. У сучасних реаліях питання медіаграмотності виходить за межі суто освітнього аспекту – воно є життєво важливим для безпеки суспільства та зміцнення демократичних цінностей.

Історіографія проблеми. З кількості праць, які є опубліковані, можна сказати, що медіаграмотність є об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Теоретичну базу дослідження у розкритті поняття «медіаграмотність» склали праці таких вітчизняних дослідників, як: О. Волошенюк, В. Іванова, О. Баришполець, О. Бондаренко, Т. Костирко. Окрім того, джерельна база дослідження вміщує аналітичні документи та експертні висновки ГО «Детектор медіа» та «Інституту масової інформації», незалежного видання «ТЕКСТИ», незалежного аналітичного центру «Український інститут медіа та комунікацій», Центру глобальної взаємодії Державного Департаменту США, Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України (РНБО), Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП).

Мета дослідження. Проаналізувати стан медіаграмотності в Україні, визначити її роль у протидії інформаційним війнам та визначити рекомендації щодо інтеграції медіаграмотності в освітній процес, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови країни.

Виклад основного матеріалу. Інформація завжди відігравала ключову роль у житті суспільства, а медіа стали основним засобом її поширення. Традиційно люди отримували новини, аналітику та різні погляди саме через газети, телебачення, радіо та інші засоби масової інформації. Медіа мають свої механізми збору, обробки, розповсюдження та збереження інформації, і ці процеси регулюються як законодавчими нормами, так і внутрішніми стандартами та етичними принципами. Усе це спрямоване на забезпечення аудиторії об'єктивною, достовірною та точною інформацією.

Однак у сучасному світі соціальні мережі та месенджери стають серйозними конкурентами традиційних медіа, маючи при цьому важливу відмінність: вони значно менше піддаються регулюванню. Закони та етичні норми, які діють для друкованих та електронних медіа, часто не поширюються на контент, що публікується в соціальних платформах та месенджерах. Це створює як нові можливості для комунікації, так і виклики, пов'язані з поширенням недостовірної інформації.

Схожі механізми поширення інформації в соціальних і традиційних медіа лише посилюють цю проблему. Люди часто сприймають її як правдиву, не перевіряючи та не аналізуючи. Це може призводити до помилкового розуміння подій, спотворення фактів та поширення неправдивої інформації, що є формою інформаційної маніпуляції.

Під час конфлікту або війни інформаційні маніпуляції стають особливо небезпечними. Єдність суспільства, підтримка армії та влади є критично важливими для стабільності та успіху країни. Ворог, користуючись цим, активно використовує інформаційні маніпуляції, щоб підірвати цю єдність, поширюючи негативну інформацію та сіючи розбрат. У час війни інформація стає зброєю. Відрізнити правду від маніпуляцій, фейків та спотворень практично неможливо, адже ворог використовує ті ж інструменти, що й традиційні медіа. Це призводить до того, що люди відчувають себе дезорієнтованими, збудженими та роздратованими.

Початок російсько-української війни в 2014 році фактично ознаменував прагнення Росії посилити вплив на Україну, яка Революцією Гідності започаткувала геополітичний розворот на Захід. Традиційно для Росії цей вплив почав здійснюватись у формі гібридної (фактично – неоголошеної) війни, що межує з державним тероризмом. Таким чином, інформаційна війна, яку Росія активізувала з початком російської збройної агресії, направлена на інформаційне забезпечення сепаратистського руху на сході України, послаблення контролю центральної влади, створення проблем безпекового та економічного характеру.

Ми розуміємо і наголошуємо на тому, що медіаграмотність сьогодні є дуже важливою, і деякі школи вже почали вводити її як окремий предмет, хоча поки що він не є обов'язковим. Проте, виникає питання, хто ж буде навчати

медіаграмотності, адже це потребує спеціальних знань та навичок. Тому тут особливо важлива роль належить вчителям суспільствознавчих предметів.

Більшість науковців схиляються до того, що медіаграмотність це здатність людини критично мислити, набувати навичок та умінь аналізувати інформацію, а також захищатися від маніпуляцій, що можуть надходити з інформаційного (медійного) простору. В аспекті забезпечення інформаційної безпеки держави, що є не менш важливим фактором сьогодення, ми можемо сформувати визначення медіаграмотності як інструменту захисту населення від постійно виникаючих інформаційних загроз, який допомагає уникати масової паніки й ухвалювати правильні рішення на основі перевіреної інформації.

Україна активно розвиває медіаграмотність серед населення. До повномасштабного російського вторгнення, основна увага держави була спрямована на просвітницьку та навчальну діяльність з медіаграмотності. В умовах нових геополітичних реалій, необхідною умовою постав захист громадян від інформаційних атак, пропаганди агресора, а тому медіаграмотність стала центральним елементом та формою захисту української нації.

Нині, медіаграмотність є пріоритетним напрямом діяльності української держави. Про це зазначено в Стратегії інформаційної безпеки України, прийнятої від 28.12.2021 року, де медіаграмотність визначена як одна з головних стратегічних цілей, досягнення якої є необхідним для ефективного протистояння державі-агресору в інформаційному середовищі та захисті суспільства від постійно виникаючих загроз (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України, 2021).

Медіаграмотність в Україні має значний потенціал для розвитку, однак наразі вона знаходиться в критичному стані, зумовленому наявними слабкостями та загрозами.

Забезпечення медіаграмотності в Україні відбувається завдяки синергії зусиль держави, громадських організацій та медіа. Серед яких ми виділяємо:

– урядові структури, де питаннями медіаграмотності займаються три основні міністерства в Україні: Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство цифрової трансформації та Міністерство освіти та науки (Media literacy sector mapping in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine: Ukraine country report, 2021), які постійно впроваджують нові ініціативи та проєкти, здійснюють комунікацію з населенням та працюють над спростуванням дезінформації та фейків;

– міжнародні та донорські організації, такі як USAID, Посольство США, Посольство Сполученого Королівства, Єврокомісія, Чорноморський фонд, Інтерньюз-Нетворк, IREX, ОБСЄ та ЮНІСЕФ (Media literacy sector mapping in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine: Ukraine country report,2021: 7). Основна їх діяльність полягає в протидії дезінформації, проведенні тренінгів, онлайн-навчанні та створенні контенту;

– недержавні організації, яких в Україні існує велика кількість в сфері медіаграмотності різних рівнів. Серед таких Українська академія журналістики (займається створенням та наповненням навчальних програм), Український

кризовий медіа-центр (аналізує інформаційні загрози і дезінформацію), «Детектор медіа», Інститут масової інформації (створюють український контент, здійснюють медіамоніторинг та аналіз аудиторій);

– освітні інституції, серед яких заклади освіти, що впроваджують медіаосвіту та медіаграмотність в навчальний процес: загальноосвітні школи, інститути післядипломної освіти для вчителів, педагогічні університети та факультети журналістики в деяких університетах;

– недержавні медіа, основна діяльність яких полягає у фактчекінгу, випуску роз'яснювальних матеріалів про дезінформацію та фейки, аналізі подій, інших медіа тощо. Серед таких: СтопФейк, «Громадське радіо», «Тексти», «По той бік новин» та «Вокс Україна» тощо;

– недержавні низові ініціативи, де головними суб'єктами таких ініціатив виступають як відомі блогери, так і звичайні люди. До прикладу, Оксана Мороз, спеціалістка з комунікацій, випустила власний проект з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та публікує матеріали, книги на цю тематику (Media literacy sector mapping in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine: Ukraine country report,2021: 8).

Враховуючи, що медіаграмотність виступає формою протидії поширенню російської дезінформації, весь контент та заходи медіаграмотності в Україні розподілено відповідно до потоків інформаційного впливу ворога, які спрямовані на цільові групи населення України.

Медіаграмотність в Україні потребує значних зусиль для подолання своїх слабкостей та загроз, які формують критичний стан досліджуваного об'єкта, серед таких збільшення кількості матеріалів з медіаграмотності, щоденне проведення заходів з протидії поширення ворожої дезінформації та пропаганди; залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку медіаграмотності; розробка навчальних програм та планів з медіаграмотності в шкільних та вищих навчальних закладах тощо.

Слід зазначити, Україна активно розвиває медіаграмотність серед населення в умовах воєнного стану. На початку війни, влада відчула значну потребу у підвищенні рівня медіаграмотності, і вжила низки заходів для підтримки цієї мети, започаткувавши кампанії з медіаграмотності, забезпечивши матеріалами та ресурсами різні цільові групи населення в Україні, налагодивши співпрацю з організаціями громадянського суспільства та інші. Ми можемо впевнено стверджувати, що медіаграмотність і надалі залишатиметься в центрі уваги української громадськості, адже вона може відіграти значну роль і у післявоєнній відбудові України.

Медіаграмотність є важливою складовою освіти в умовах війни. На сьогодні, вона не є обов'язковим компонентом базових освітніх програм в Україні, що ускладнює оволодіння необхідними навичками у навчальних закладах. Системне введення медіа грамотності в освітній процес вимагає міждисциплінарного підходу та розробки відповідної методології на державному рівні (Tudjman M., Mikelic N., 2003: 7-8).

Медіаграмотність є важливою навичкою, яка дозволяє людям критично аналізувати інформацію, виявляти пропаганду, дезінформацію та приймати обґрунтовані рішення. В умовах воєнного стану в Україні та особливо на окупованих територіях потреба в навчанні медіаграмотності стає ще більш критичною.

Практичні рекомендації щодо підвищення медіаграмотності в таких умовах включають розробку національної та регіональних програм з медіаграмотності, запровадження навчання медіаграмотності в навчальних закладах. Впровадження в дію цих рекомендацій має бути пріоритетом для влади, медіаорганізацій, навчальних закладів та організацій громадянського суспільства. Працюючи разом, вони можуть сприяти створенню більш стійкого до мас-медіа суспільства, здатного приймати обґрунтовані рішення та протистояти ворожій дезінформації, пропаганді та маніпуляціям.

Висновки. Формування медіаграмотності здобувачів освіти є одним із ключових інструментів протидії інформаційним війнам, оскільки здатність критично оцінювати інформацію, розрізняти маніпулятивні повідомлення та виявляти фейки безпосередньо впливає на стійкість суспільства до інформаційних загроз.

Список використаних джерел та літератури

1 Баришполець О.Т., 2014. Український словник медіакультури: словник медіатермінології. Київ: Міленіум, 2014. С. 40–41.

2. Гібридні загрози Україні і Суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Центр глобалістики «Стратегія XXI». Київ, 2018. 106 с.

3. Іванов В. Ф., Волошенюк О. В., 2012. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Київ: Центр вільної преси, 2012. С. 6–24.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. №685/2021. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text.

5. Media literacy sector mapping in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine: Ukraine country report // Baltic Centre for Media Excellence. 2021. 28 с. URL: https://www.jta.com.ua/wpcontent/uploads/2022/08/ML_Ukraine_Country_Report_2021.pdf .

6. Tudjman M., Mikelic N. Information Science: Science about Information, Misinformation and Disinformation. University of Zagreb, Croatia, 2003. P. 1513–1527. URL: https://proceedings.informingscience.org/IS2003Proceedings/docs/204Tudjm.pdf.

УДК 930.1:[355.01:001.102]

Оксана БОГОМАЗ, Ангеліна БОНДАР
(м. Київ)

Інформаційні війни та маніпуляція історичними фактами: як захистити правду?

Анотація. Розглядається проблема про інформаційні війни та маніпуляцію історичними фактами, що є серйозним викликом у сучасному світі. Викривлення історії використовується для політичного впливу, виправдання агресії та зміни суспільної свідомості. Це становить загрозу не лише для науки, а й для міжнародної безпеки.

Ключові слова: інформаційна війна, маніпуляції, пропаганда, дезінформація, соціальні медіа.

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається з численними спробами переписати історію, змінити акценти або навіть повністю сфальсифікувати події. Відкритий доступ до інформації не завжди означає правдивість – навпаки, дезінформація поширюється швидше й ефективніше, ніж перевірені історичні дані.

Актуальність цієї теми зростає в умовах глобальних конфліктів, коли історія стає не лише полем наукових дискусій, а й зброєю. Тому важливо розуміти методи інформаційних атак, розпізнавати маніпуляції та знати, як захищати історичну правду. У цьому дослідженні ми розглянемо основні механізми маніпуляції історичними фактами, їхні наслідки та ефективні способи боротьби з дезінформацією.

Війна інформацією у наш час – це одна з найнебезпечніших видів зброї. Кожна людина в теперішньому світі тісно пов’язана з інформацією, яка має безпосередній вплив на неї. З розвитком сучасних технологій інформація має величезний вплив на людство. Вона може маніпулювати масами та досягти поставленої мети, наприклад, знищити конкурента чи розпалити війну..

Історіографія проблеми. Тема інформаційних війн та маніпуляції історичними фактами є надзвичайно актуальною, проте спеціалізованих досліджень, що цілеспрямовано аналізують цю проблему у сучасному вимірі, поки що недостатньо. У процесі написання статті було використано кілька наукових праць, що висвітлюють різні аспекти цієї теми. У праці «Ворожі інформаційні операції: нові виміри, нові виклики, нові медіа» автори аналізують, як сучасні технології сприяють маніпуляціям історією та створенню альтернативних наративів. У свою чергу, О. П. Невельська – Гордєєва у своїй праці акцентує увагу на психологічних аспектах маніпуляції. Британський журналіст Девід Патрікаракос у книзі «Війна у 140 знаках» розглядає роль соціальних мереж у сучасних інформаційних війнах. Автор наводить приклади

використання соціальних платформ як для поширення правдивих фактів, так і для маніпулювання історією.

Мета дослідження. Визначити основні механізми інформаційних війн і маніпуляції історичними фактами, а також зазначити як можна захистити історичну правду, не піддаватися пропаганді та маніпуляціям. На початковому етапі дослідження були окреслені такі завдання: проаналізувати мету та завдання інформаційної війни; визначити вплив та інструменти маніпуляцій; дослідити викривлення історичних фактів у міжнародних конфліктах; висвітлити засоби боротьби Української держави проти пропаганди РФ.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі інформацією може керувати влада або група людей, які впливають на визначені маси, щоб сформувати потрібну точку зору чи громадську думку, одну систему поглядів. Наслідком такого є, що груп людей, якими маніпулюють формується потрібний світогляд та позиція у житті стосовно тих питань, у яких раніше виникали суперечки і непорозуміння. Якщо ж сумніви і протиріччя відсутні, то завданням «інформаційної війни» є те, щоб ці сумніви та протиріччя з'явилися.

У наш час «інформаційні війни» використовують для пропаганди чи насадження певної ідеології. Такі війни, завдають руйнувань у психології людини та суспільства. За масштабами руйнувань та за значенням, можуть навіть перевищувати наслідки збройних конфліктів.

Метою інформаційної війни є послаблення супротивника морально та матеріально, а свої сили навпаки підсилити. Особливістю інформаційної війни, яка відрізняє її від збройного конфлікту є те, що вона знищує не населення, а державний механізм. При веденні інформаційної війни немає кровопролиття та руйнувань.

Основне завдання інформаційних війн полягає у маніпулюванні свідомістю людей:

• внесенні у суспільну та індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів;

• залякуванні свого народу образом ворога;

• дезорієнтації та дезінформації мас;

• послабленні певних переконань, устоїв;

• залякуванні супротивника своєю силою, могутністю. (Курбан, 2016: 88).

Після тоталітарних режимів, які існували у XX ст., поява Інтернету стала територію свободи та самовираження. Зокрема, Інтернет став зручним для поширення фейків, дезінформації, маніпуляцій та психологічного тиску на людей. У теперішній час часто використовують маніпуляції як інструмент впливу на суспільство, особливо під час передвиборчих перегонів. Такі маніпуляції спрямовуються на громадян, від яких і залежить результат виборів.

Поняття «маніпуляція» – це вид психологічного впливу, свідомо спрямований на викривлення дійсності і збудження в іншої людини намірів, які не співпадають з її актуальними бажаннями (Болган, 2021: 73).

Дослідниця О. Невельська-Гордєєва у статті «Маніпуляції як засіб інформаційно- психологічного впливу в інформаційній війні» вказує, що «до

інструментів такого суспільного явища, як маніпуляції в медіапросторі, належать: переконування; навіювання; наслідування; психологічне зараження; маніпулювання. Найважливішими з них виступають переконування та маніпулювання». (Невельська – Гордєєва, 2021: 74).

Переконування трактується як вплив на свідомість, використовуючи логічно впорядковані аргументи (докази, факти) й обґрунтовані висновки, за допомогою яких підтверджується, формується або змінюється ставлення реципієнта до когось або чогось, що веде до прийняття ним зваженого рішення, до осмисленої дії. (Невельська – Гордєєва, 2021: 74).

Навіювання не стосується розумової діяльності. Маніпулятори використовують схильність людей до залежності, підпорядкування. Їх завданням стає зниження активності інтелекту реципієнта й інтенсифікація емоцій, можливо, розгубленості, напруженості, пригніченості. (Невельська – Гордєєва, 2021: 74).

Логічними основами маніпуляцій виступають: підміна основної думки (тези) доказу; підміна спростування тези спростуванням аргументу; розширення або звуження тези; загублення тези; прийняття хибних засновків за істинні; псевдопричинний зв’язок; нав’язаний наслідок; порочне коло в доведенні; некоректна дихотомія; створення видимості доведеності; передбачення підстави; ухилення від доказу тощо. (Невельська – Гордєєва, 2021: 74).

Отже, можна зазначити, що термін «маніпуляція» означає специфічний вид інформаційно-психологічного впливу. Слід зауважити, що в умовах розвитку інформаційного суспільства інформаційні технології є одним з неодмінних інструментів здійснення функцій управління суспільством.

Викривлення історичних фактів є одним із ключових інструментів інформаційної війни, що використовується для виправдання агресії, впливу на громадську думку та формування альтернативної реальності.

Прикладом викривлення історичної правди є наратив Росії, що Україна нібито ніколи не була окремою державою, а її території є «історично російськими». Росія виправдовує незаконну анексію Криму у 2014 році, заявляючи, що це був «законний референдум», хоча він проводився під військовою окупацією, без визнання міжнародною спільнотою. Також, російські медіа наголошують що зараз в Україні «громадянська війна», тоді як численні докази вказують на пряму військову агресію РФ. Анексія Криму, військовий конфлікт на Сході нашої держави – це наслідок цілеспрямованого впливу інформаційної війни, тому питання правового регулювання вказаної проблеми є особливо актуальним (Невельська – Гордєєва, 2021: 72).

Приклади викривлення історичних фактів існують не тільки в Україні, а й у світі. У ізраїльсько-палестинській проблемі існують дві сторони конфлікту, які по-різному трактують перебіг подій. Одні джерела свідчать про те, що Ізраїль є «окупантом», інші наголошують про історичні права єврейського народу на цю територію. Також у соціальних мережах часто поширюються неправдиві або змінені факти про жертви і атаки однієї сторони як дії іншої.

Впродовж всього розвитку України після здобуття незалежності фіксувався низький рівень готовності українського суспільства до самозахисту та протидії

маніпуляціям свідомістю, що стало серйозним викликом. Це може бути результатом нестачі інформаційної грамотності, недостатньої інформації про методи маніпуляцій та їхні наслідки.

Друга проблема, стосується слабкості системи державної протидій маніпуляціям. Але у порівнянні з минулим, зокрема і відкритою агресією в 2014 році Україна на сучасному етапі суттєво покращила свою готовність до інформаційної війни. Були чітко визначені канали спілкування з громадськістю, завдяки чому уникнуто поширення панічних настроїв. Також була налагоджена ефективна комунікація з західними партнерами, які отримували об'єктивну інформацію про хід військових дій.

Ефективна боротьба з інформаційною агресією вимагає розробки та впровадження комплексних стратегій, які включають всеосвіту, медіаграмотність, кібербезпеку та державні заходи для виявлення та протидії дезінформації. Удосконалення правових основ протидії і попередження інформаційних воєн та негативного інформаційно-психологічного впливу національного рівня в Україні є критично важливим завданням.

В умовах ускладнення світового розвитку подій та поширенням глобального суспільства, залученням до нього дедалі більше дійових осіб, системи інформаційно-комунікативних технологій дедалі більше актуалізується і набувають життєво важливої необхідності, а часом загрозливо небезпечні події.

Висновки. На основі вивчених джерел, періодичних видань та наукової літератури нами зроблено низку висновків щодо питання інформаційної війни в історії людства та зокрема, в Україні. Інформаційні війни та маніпуляція історичними фактами стали одним із найнебезпечніших інструментів впливу у сучасному світі. Викривлення подій, створення альтернативних наративів та поширення дезінформації можуть змінювати суспільну свідомість, виправдовувати агресію та впливати на політичні рішення.

Аналіз сучасних міжнародних конфліктів показує, що спотворення історії використовується для досягнення стратегічних цілей держав і пропагандистських структур. Проте протистояти цим викликам можливо. Захист історичної правди вимагає спільних зусиль істориків, журналістів, науковців та громадян.

Список використаних джерел та літератури

1 Болган В., Пархітько О., Польовий М., Стеблина Н., 2021. Ворожі інформаційні операції нові виміри, нові виклики, нові медіа. Навчально-практичний посібник . Одеса, 2021, 178 с.

2. Курбан О. В., 2016. Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах. Інформаційне суспільство. 2016. Вип. 23. С. 85-90.

3. Невельська – Гордєєва О. П., 2021. Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу в інформаційній війні. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого № 3 (50), 2021 – с. 71-81.

4. Сенченко М., 2011. Невидимі інформаційні війни нового покоління : теорія мережоцентричної війни на практиці Вісник Книжкової палати. 2011. № 11. С. 3-6.

5. David Patrikarakos, 2017. War in 140 Characters: How Social Media Is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century - New York: Basic Books, 2017.

УДК 37.091.32:3]:004.8

Ігор ОБУХОВСЬКИЙ
(м. Київ)

Можливості використання штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих дисциплін

Анотація. Розглядається застосування штучного інтелекту в освіті, а також вирішення завдань персоналізації навчання. Виявлено та проаналізовано необхідність впровадження штучного інтелекту в освітній процес закладів загальної середньої освіти на уроках суспільствознавчих предметів. Проаналізувавши можливості застосування штучного інтелекту, дійшли висновку про необхідність використання та вдосконалення технологій штучного інтелекту на уроках суспільствознавчих предметів.

Ключові слова: освіта, штучний інтелект, ChatGPT, медіаграмотність.

Науковий керівник: *Богомаз О. Ю.,* старий викладач кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії у галузі освіта/педагогіка.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект швидкими темпами проникає у всі сфери людської життєдіяльності. Освіта є фундаментальною опорою суспільства. Протягом усієї історії вона була засобом, за допомогою якого майбутні покоління здобувають знання, вміння та навички, щоб постійно розвиватися. Штучний інтелект (ШІ) став одним із найпотужніших інструментів у формуванні майбутнього освіти.

М. Глибовець та О. Олецький розглядають основні методи роботи зі знаннями, підходи до побудови інтелектуальних систем, перспективи нейронних мереж [3]. У свою чергу В. Гітіс та К. Гудкова також торкаються питання впровадження в освіту нових технологій, зокрема машинного навчання [2]. М. Мар’єнко та В. Коваленко досліджують значущість штучного інтелекту та відкритої науки для освіти, визначають їх взаємозв'язки [4]. Професор Макс Теґмарк всебічно аналізує ШІ, зокрема й освітню галузь, його можливості та пов’язані з ним ризики [5].

Сучасність призводить до видозмінення потреб людини. Наразі необхідно враховувати особливості соціуму, зокрема сучасні вимоги до знань кожної окремої особистості. Використання штучного інтелекту в освітньому процесі – це не фантастичне майбутнє, а реальність сьогодення. Він має потенціал для вирішення певних проблем, які існують сьогодні в освіті, впровадження інновацій у практику викладання та навчання. Ідей для його використання у професійній діяльності вчителя безліч. Необхідно пам’ятати: чим більше можливостей матимуть моделі штучного інтелекту, тим вищою буде відповідальність людини.

Розуміючи його потенціал та працюючи над вирішенням певних викликів і проблем, ми можемо гарантувати, що ця технологія принесе користь людству, особливо у сфері освітніх послуг. У цій праці я хочу проаналізувати можливості застосування ШІ на уроках суспільних дисциплін та визначити його роль у навчально-виховному процесі.

Штучний інтелект може бути корисним для вчителів у таких завданнях, як швидкий пошук інформації, планування уроків, створення цікавих завдань, виготовлення моделей для письма, генерація питань, проведення дебатів та дискусій. Для здобувача освіти може стати у нагоді теж, наприклад: спростити процес підготовки до уроків, урізноманітнити та персоналізувати навчання, розвивати різні типи мислення. «Використання штучного інтелекту може допомогти учням виконувати звичайні завдання в навчальному процесі та визначити попередній рівень підготовки» [4, с. 51].

Про переваги штучного інтелекту в галузі освіти говорять з моменту створення тесту Тьюринга у 1950 році. Перспектива використання «машинного інтелекту» для сприяння розвитку людини колись була набагато абстрактнішою та загадковішою, ніж сьогодні. У 1960-х роках відбулася перша інтеграція комп’ютерного штучного інтелекту у освіту із розробкою PLATO, метою проекту було створення комп'ютера, за допомогою якого можна було би навчатися, поступово ця система стала використовуватися не тільки для освіти, а й для спілкування та знайомств. Технології не стоять на місці, тому поява в сучасному світі ChatGPT спонукає суспільство до нового дискурсу про можливості створення навчальних модулів на основі сучасних технологій та про те, яке місце вони посідають у сфері освіти. Штучний інтелект може сприймати та опрацьовувати набагато більше інформації, ніж людина, значно швидше і точніше виконувати завдання. Чи це добре?

З одного боку так, оскільки це робить освіту більш доступною та легкою, а з іншого боку – людина покладається на ШІ та перестає будувати логічні ланцюжки, творити та запам’ятовувати інформацію. Адже будь-який вірш, твір, сценарій, доповідь, курсову роботу можна створити на основі не людської роботи, а машинної. Мова йде саме про можливість майже повністю замінити людину. Коли це стосується прибирання, приготування їжі чи інших побутових завдань не виникає подібних побоювань. Варто наголосити, що штучний інтелект повинен використовувати лише достовірні дані, щоб дійти правильних висновків. Якщо раптом у загальний обсяг даних потрапить неточна інформація, то результат роботи буде помилковим. Також подібні технології викликають побоювання щодо захисту персональних даних. Варто дбати не лише про якість та точність інформації, а й про її відповідальне використання.

Освітнім закладам варто також замислитись над тим, яких заходів вони можуть вжити для забезпечення захисту особистих даних здобувачів освіти, а світовій спільноті – як захистити авторські права. Рівень загальної медіаграмотності в суспільстві має підвищуватися, особливо якщо це стосується педагогів. У статті «Чому вчитель має бути медіаграмотним?» авторка зазначає: «Медіаграмотність для вчителя як трансверсальна медіакомпетентність життєво

важлива в гіперпов’язаному "суспільстві знань", керованому глобалізацією і цифровими технологіями» [1, с. 266]. Штучний інтелект може відповідати на запитання та допомагати у генерації ідей, проте він не є надійним джерелом інформації і не може повністю замінити критичне мислення та самостійний аналіз. Важливою є теза про те, що треба використовувати його як основу для творчих пошуків та нових власних досліджень. Звичайне копіювання ідей за допомогою нейронної мережі не покращить якість освіти. Найбільш сучасні програми, які створені на базі штучного інтелекту, вже можуть визначити, чи є стаття автентичною чи це плагіат або написана за допомогою програми штучного інтелекту, наприклад, такої як ChatGPT. Це вже спонукає багатьох користувачів не лише копіювати інформацію, а опрацьовувати її та створювати нове. Чим більш сучасними стають технології, тим більшими є можливості. Штучний інтелект дозволяє нам вдосконалювати різні сфери нашого життя, в тому числі освіту. Він вже знайшов широке застосування для допомоги в каталогізації та оцінюванні робіт здобувачів освіти. Подібні програми можуть допомогти з масовою оцінкою робіт, значно скорочуючи кількість часу, який педагог має витрачати на перевірку завдань. По мірі того, як ці моделі навчання зростатимуть у масштабах та здібностях, вони продовжуватимуть застосовуватися у все більш специфічних та складних проектах. Навіть те, що зараз, як нам здається, під силу лише людині, незабаром може стати завданням вже штучного інтелекту.

Основою гуманістичної педагогіки завжди був постулат, що вчитель – це більше особистий приклад, рольова модель і лідер для здобувачів освіти, ніж ретранслятор знань. Він має пробуджувати їхнє мислення, розпалювати цікавість і заохочувати пошук. Штучний інтелект має конкретні можливості, що допоможе вирішити значну кількість проблем освітньої галузі:

суб’єктивізм у перевірці та оцінюванні педагогами робіт здобувачів освіти. Люди суб’єктивні, схильні до упередженості та стереотипів, тому й оцінки не завжди відповідають реальному рівню знань здобувачів освіти, штучний інтелект може перевірити роботу об’єктивно;

проблема списування, яка сьогодні є особливо актуальною: в інтернеті існує багато сайтів, де можна знайти розбір усіх завдань зі всіх стандартних підручників, зокрема з предметів суспільствознавчого циклу. Сучасні технології дають можливість знайти відповідність у всесвітній мережі з роботою здобувача освіти, в іншому випадку є можливість автоматичної генерації нових унікальних завдань, що частково може усунути цю проблему.

Серед перспектив найближчого майбутнього у розробці освітніх продуктів – активне використання віртуальних асистентів та освітніх систем, здатних вести діалоги людською природною мовою. Наприклад, створення штучних помічників вчителя за допомогою технології deepfake – накладання обличчя, голосу, міміки та пантоміміки реального вчителя на аватар, який володіє складними генеративними мовними протоколами для підтримки письмового чи усного спілкування.

Висновки. Отже, у реаліях сучасних цифрових технологій освіта вийшла далеко за рамки простого читання та письма, бо світ швидко змінюється, а

людство прогресує. Штучний інтелект – це помічник вчителя, особливо суспільних предметів. Цей винахід людства дасть можливість педагогу виконувати не лише функцію «розмовляючої голови», але й сфокусуватися на менторстві. Дуже важливо допомогти здобувачам освіти ставити слушні питання, навчити мислити критично, вибрати правильні інструменти для дослідження, пошуку інформації, а також відділяти фейкове від правдивого, випадкове від закономірного. Розвивати креативність та навички роботи у команді, допомагати ставити цілі й досягати їх – це те, що справжній сучасний вчитель суспільствознавчих предметів має дати здобувачам освіти.

Список використаних джерел та літератури

1 Богомаз О. Чому вчитель має бути медіаграмотним? Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 47, Т. 1. С. 263-267

2. Гітіс В., Гудкова К. Методи штучного інтелекту : навч. посіб. Краматорськ : ДДМА, 2018. 136 с.

3. Глибовець М. М., Олецький О. В. Штучний інтелект. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2002. 364 с.

4. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізико-математична освіта. 2023. Т. 38, № 1. С. 48 – 53. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-1-007 (дата звернення: 17.01.2024).

5. Теґмарк М. Життя 3.0.: доба штучного інтелекту. Київ : Наш формат, 2019. 432 с.

УДК 373.5.091.3:316.653/.658

Владислав ВИСОКИЙ
(м. Київ)

Виховання демократичних цінностей у здобувачів освіти на уроках громадянської освіти в 10 класі

Анотація. У тезах розглядається актуальна педагогічна проблема виховання демократичних цінностей у здобувачів освіти на уроках громадянської освіти в 10 класі закладів загальної середньої освіти. Акцентовано увагу на важливості цього процесу в умовах сучасних суспільних трансформацій, зокрема євроінтеграційних процесів, реформування освіти та викликів, зумовлених зовнішньою агресією. Особливу увагу приділено обґрунтуванню використання інтерактивних педагогічних технологій, таких як дискусії, рольові ігри, дебати та проєктна діяльність, що сприяють розвитку активної громадянської позиції, критичного мислення, відповідальності, поваги до прав людини та толерантності серед учнів старших класів. Підкреслюється важливість створення в освітньому середовищі атмосфери демократії, відкритості до діалогу та поваги до різних поглядів, яка є необхідною умовою успішного формування громадянина демократичного суспільства.

Ключові слова: демократичні цінності, громадянська освіта, інтерактивні методи, педагогічні умови, критичне мислення, відповідальність, толерантність, активна громадянська позиція.

Науковий керівник: *Мелещенко Т. В.,* професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін, декан історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми В умовах становлення демократичного суспільства, процесів європейської інтеграції та сучасних викликів української державності надзвичайно важливим є формування у підростаючого покоління глибокого розуміння й усвідомлення демократичних цінностей. Школа як освітній простір має ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи не тільки знання, але й формуючи відповідальність, активну громадянську позицію, повагу до прав людини, толерантність та готовність до участі в демократичних процесах. Особливої уваги потребує навчання учнів старших класів, які перебувають на порозі самостійного життя і в яких активно формується система ціннісних орієнтирів (Концепція громадянської освіти в Україні, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виховання демократичних цінностей розглядалося у працях вітчизняних педагогів і науковців, таких як О. Пометун, І. Мороз, Т. Ремех, які наголошують на необхідності інтеграції знань і практичних дій для формування громадянських компетентностей учнів. Вчені зазначають, що виховання демократичних цінностей повинно здійснюватися систематично й послідовно, ґрунтуючись на засадах толерантності, поваги до різноманітності та усвідомленні прав і свобод людини (Пометун, Мороз, Ремех, 2018). Проте, недостатньо висвітленим залишається питання реалізації цих підходів безпосередньо у шкільній практиці під час уроків громадянської освіти в 10 класі.

Метою дослідження є обґрунтування методичних підходів та умови ефективного формування демократичних цінностей у здобувачів освіти на уроках громадянської освіти в 10 класі.

Виклад основного матеріалу. Виховання демократичних цінностей у сучасній українській школі має особливе значення, що обумовлено складними соціально-політичними умовами сьогодення, зокрема євроінтеграційними процесами, реформами в освітній сфері та викликами, пов'язаними із зовнішньою агресією й необхідністю консолідації українського суспільства навколо спільних цінностей демократії та свободи.

В умовах інформаційного протистояння та дезінформації стає дедалі важливішим формувати в учнів старших класів здатність до критичного мислення, розуміння демократичних засад, поваги до прав людини та вміння орієнтуватися в умовах плюралізму думок.

Особливо актуальною стає ця проблема для учнів 10-х класів, які перебувають у періоді активного формування власних поглядів і ціннісних орієнтирів. Саме в цей період громадянська освіта має не просто забезпечити

учнів теоретичними знаннями, а й сформувати практичні навички участі в громадському житті, відповідального ставлення до суспільних і державних процесів. На сьогодні освітня галузь України активно впроваджує Концепцію громадянської освіти, що передбачає виховання відповідальних громадян, готових до активної участі у демократичному розвитку держави, а також План реалізації цієї Концепції до 2030 року, де питання формування демократичних цінностей у школярів посідає одне з ключових місць. У цьому контексті визначення ефективних педагогічних умов та методичних підходів виховання демократичних цінностей у процесі викладання громадянської освіти є важливою складовою модернізації освітнього процесу в Україні.

Сучасна Концепція громадянської освіти наголошує, що формування демократичних цінностей учнів є одним із пріоритетних завдань освітнього процесу. Навчальна програма громадянської освіти для 10 класу визначає ключові поняття та компетентності, які необхідно сформувати: повага до прав людини, розуміння цінності свободи, рівності, справедливості, а також навички критичного мислення і здатність брати участь у демократичних процесах (Навчальна програма громадянської освіти 10 клас, 2018).

Виховання демократичних цінностей у процесі викладання громадянської освіти в 10 класі має системний і комплексний характер. Для кращого розуміння цього процесу розглянемо взаємозв'язок між основними демократичними цінностями, визначеними Концепцією громадянської освіти, та методами їх формування, які доцільно застосовувати на уроках громадянської освіти.

Аналізуючи схему, можна зробити висновок, що ефективне формування демократичних цінностей учнів значною мірою залежить від педагогічних технологій, які застосовує вчитель. Використання інтерактивних методів, таких як дискусії, рольові ігри, соціальні проєкти, дозволяє старшокласникам активно засвоювати й усвідомлювати цінності, перетворюючи їх із теоретичних знань у реальні моделі поведінки. Водночас це створює основу для формування відповідального громадянина, здатного успішно реалізувати себе в сучасному демократичному суспільстві.

На уроках громадянської освіти важливо використовувати активні й інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, дебати, проєктна діяльність, рольові ігри та моделювання життєвих ситуацій, які дозволяють учням отримати власний досвід прийняття рішень, розв’язання конфліктів і співпраці в групах.

Наприклад, під час вивчення теми «Права людини» учням пропонується створити «шкільну конституцію», обговорити питання справедливості та рівності, що сприяє глибокому усвідомленню демократичних принципів (Підручник «Громадянська освіта», 2018).

Ключову роль у формуванні демократичних цінностей відіграє атмосфера демократичних відносин, створена вчителем. Учитель має не лише доносити інформацію, а й демонструвати на власному прикладі повагу до учнівської думки, створювати умови для відкритого діалогу, толерантності до різних поглядів та ідей (Пометун, Мороз, Ремех, 2018).

Особливу роль відіграє практична спрямованість уроків громадянської освіти, яка допомагає учням не лише знати свої права і обов'язки, а й уміти їх реалізовувати. У процесі проєктної діяльності учні можуть дослідити місцеві проблеми, пропонувати шляхи їх вирішення, організовувати заходи з підвищення громадянської активності. Це допомагає молоді зрозуміти, що демократичні цінності є не абстрактними категоріями, а важливими складовими повсякденного життя громадянського суспільства (План реалізації концепції громадянської освіти до 2030 року, 2020).

Висновки. Отже, формування демократичних цінностей у здобувачів освіти 10 класів вимагає комплексного підходу, який включає використання інтерактивних форм навчання, демократичного стилю взаємодії між вчителем і учнями та орієнтацію на практичну діяльність. Ефективне впровадження таких підходів сприятиме формуванню у школярів ціннісних орієнтацій, необхідних для повноцінної реалізації себе як відповідальних громадян демократичного суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1 Концепція громадянської освіти в Україні, 2018. Київ: Міністерство освіти і науки України, 22 с.

2. Навчальна програма «Громадянська освіта» для 10 класу закладів загальної середньої освіти, 2017. Київ: Міністерство освіти і науки України, 40 с.

3. План заходів з реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні на період до 2030 року, 2020. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.02.2020 №143-р. Київ, 15 с.

4. Пометун О., Мороз І., Ремех Т., 2018. Громадянська освіта: підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 240 с.

5. Овчарук О. В., 2021. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи: монографія. Київ: ПП «Видавництво «Фенікс», 400 с.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

Андрущенко Віктор Петрович,
ректор УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософський наук,
професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України……11

Бабенко Анастасія Романівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..……104

***Бабчук Сергій Васильович*,**
аспірант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича….111

Балас Дмитро Анатолійович,
студент 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова..……..……....65

Бас Каріна Юріївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…184

***Біньковська Даріна Сергіївна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..172

***Богомаз Оксана Юріївна*,**
старший викладач кафедри методології та методики суспільних
дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
доктор філософії в галузі освіта/педагогіка……..….336,339, 346

***Боровський Андрій Анатолійович*,**
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..196

***Бондар Ангеліна Сергіївна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…351

***Брюхно Оксана Вадимівна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..212

***Василишина Євгена Михайлівна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..205

***Веннечук Софія Іллівна*,**
студентка 2 курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича……....136

***Вєтров Ігор Георгійович*,**
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……...50

***Високий Владислав Олександрович*,**
студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..…231, 358

***Виноградна Яна Володимирівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…295

***Воробйов Марко Максимович*,**
студент 2 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……259

***Гарбуз Марія Віталіївна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..…129

Голиш Григорій Михайлович,
директор наукової бібліотеки імені М. Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького…….272

***Гриневич Юлія Ігорівна*,**
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…320

Грозав Діана Ліліянівна,
студентка 1 курсу факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка……..158

Гунцінґер Морітц Конрад Самуель,
почесний професор у галузі зв'язків з громадськістю та комунікації, член Наглядової ради УДУ імені Михайла Драгоманова……..12

***Дончук Євгенія Сергіївна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…302

***Журба Михайло Анатолійович*,**
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……..…13

***Жолоб Михайло Петрович*,**
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук…….....68

***Загірська Єлизавета Володимирівна*,**
учениця Київського інженерного ліцею……289

Загребельна Ніна Іванівна,
доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……..…320

Іванета Андрій Олександрович,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..181

Іваненко Софія Юріївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…312

Ільницька Ангеліна Олександрівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..79

Іщенко Діана Віталіївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....125

Караваєва Альона Романівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....177

Карабардін Андрій Валерійович,
аспірант кафедри історії міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….202

Касьяновська Крістіна Костянтинівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…316

Квітко Софія,
учениця ліцею № 157 Оболонського району м. Києва……200

Клапцуняк Павло Вікторович,
студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….92

Коваленко Вікторія Володимирівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..…193

Ковбаса Вероніка,
учениця Ліцею № 157 Оболонського району м. Києва……209

Колесник Марія Іванівна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…336

Коляда Ігор Анатолійович,
професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор…….256

***Курзенкова Алла Олександрівна*,**
афілійована дослідниця (постдокторант) Британської Академії, відділу археології, Університету Глазго (Шотландія), кандидат історичних наук……..57

***Кубріцька Єва Миколаївна*,**
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..98

***Кузнік Валерія*,**
учениця Ліцею № 157 Оболонського району м. Києва……118

Куліков Віталій Володимирович,
аспірант історичного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини……..……154

Лисиця Лариса Григорівна,
доцентка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького..272

Левченко Юрій Іванович,
завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……...188

***Лисенко Олександр Євгенович*,**
завідувач відділом воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор …….24

Луценко Каріна Юріївна,
учениця Ліцею № 34 імені Віктора Максименка…….……265

Малащенко Світлана Олександрівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…239

Марко Ліля Петрівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….…….228

***Мироненко Аліна Олегівна*,**
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…….…..332

***Медвідь Софія Володимирівна*,**
студентка к курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…235

Насібова Зейнаб Асіфівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова ……....246

***Нигода Вікторія Олегівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…346

***Оболєшєв Ілля Дмитрович*,**
студент 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова …….252

***Обуховський Ігор Олегович*,**
студент 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова…….…….355

Олефиренко Марина Володимирівна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…132

Пецюх Богдан Ігорович,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова ……..……...168

Подобєд Олена Андріївна,
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
доктор історичних наук, доцент…….....170

***Подольський Анатолій Юхимович*,**
керівник Українського центру вивчення історії Голокосту, провідний
науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук……....30

Подшибякіна Катерина Петрівна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....217

Полігушко Альона,
учениця Ліцею № 157 Оболонського району м. Києва……..62

***Полянчук Руслан Олександрович*,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……291

***Потильчак Олександр Валентинович*,**
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
доктор історичних наук, професор……..40

Похиль Світлана Сергіївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…..95

Плісецький Дімітрій Вікторович,
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……....221

***Приходько Микола Миколайович*,**
докторант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……..…149

Рогут Даріуш,
професор Академії військового мистецтва, науковий співробітник Інституту національної пам'яті (Польща), доктор габілітований, професор……....44

Романишин Богдана Василівна,
студентка 3 курсу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника……..324

Руденко Наталія Василівна,
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……..…295, 299, 312

Нєфєдова Ксенія,
учениця Ліцею № 157 Оболонського району м. Києва……....306

Савченко Ярослав Іванович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова..73, 329

Санжаровська Аліна Олександрівна,
студентка 2 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…115

Свистунова Анна Олександрівна,
студентка 1 курсу механіко-технологічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України…….71

Срібняк Мілана Ігорівна,
аспірантка Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України….161

Смук Тетяна Степанівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..225

Стьопченко Елла Миколаївна,
наукова співробітниця Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, кандидат історичних наук……..…..276

Стоцька Дарина Сергіївна,
студентка 3 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка……..248

Стояновська Вікторія Володимирівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.…….309

Тітов Юрій Євгенович,
студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..256

Терпляча Анна Сергіївна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..……107

Тицький Сергій Іванович,
професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат
історичних наук, доцент……...82

Туманова Наталія Олексіївна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..299

Фастовець Юлія Валентинівна,
аспірантка кафедри історії та суспільно-політичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……....165

Федів Єлизавета Іванівна,
студентка 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..287

Фурсенко Юлія Юріївна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…143

Цюняк Крістіна Романівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…342

Чабан Ярослав Сергійович,
студент історико-філософського факультету Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка……121

Чмихова Анастасія Олександрівна,
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....101

Чумаковська Анастасія Юріївна,
аспірантка кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка……..……262

Чухомець Олексій Олексійович,
аспірант кафедри історії та етнології України історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова……..140

Шаповал Юрій Іванович,
керівник Центру історичної політології Інституту політичних
та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,
доктор історичних наук, головний науковий співробітник професор…….17

Шевченко Вадим Володимирович,
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……146

***Шерепа Тетяна Русланівна*,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова…242

***Шихненко Руслан Васильович*,**
студент 2 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова……..76

Якименко Анна Володимирівна,
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова....339

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ

Бакуменко Олександр Петрович,
доцент кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……...……101

Бакка Тамара Володимирівна,
доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін, заступник декана історичного факультету, УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент……..…332

Богомаз Оксана Юріївна,
старший викладач кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії в галузі освіта/педагогіка…….….355

Бородуля Владислав Олександрович,
вчитель інформатики ліцею № 157 Оболонського району міста Києва.……..…306

Булгакова Оксана Володимирівна,
завідувачка кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат філософських наук, доцент……..……71

Візер Світлана Олександрівна,
завідувач кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….……73, 76, 79, 92, 95, 98

Двірна Катерина Петрівна,
доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….…146, 172, 177, 193, 217, 225, 259

Доценко Віктор Олегович,
професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор…….……...168, 205, 228

Дмитренко Степан Петрович,
професор кафедри історії міжнародних відносин та гуманітарних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат політичних наук, доцент…….212

Дрогомирецька Людмила Романівна,
доцент кафедри історії України і методики викладання історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат історичних наук, доцент…….……324

Єрмак Тетяна Миколаївна,
директор ліцею № 157 Оболонського району міста Києва……...…..209

***Жолоб Михайло Петрович*,**
доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук……..…..104, 239

***Журба Михайло Анатолійович*,**
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор…….149, 181

Загребельна Ніна Іванівна,
доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент…….342

Іванова Людмила Георгіївна,
професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор……...……107, 140, 143, 242

Камбалова Яніна Миколаївна,
доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент…….…….329

Коляда Ігор Анатолійович,
професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……..…252

Кудряченко Андрій Іванович,
директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України……..161

***Кухарська Олена Миколаївна*,**
керівник секції «Археологія» Київського міського відділення МАН України….289

Ладиченко Тетяна В'ячеславівна,
завідувачка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професорка……..…221

Марченко Олег Миколайович,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент……..…158

Мелещенко Тетяна Володимирівна,
декан історичного факультету, професор кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……231, 258

Олійник Сергій Васильович,
доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат історичних наук, доцент…….248

Перепелюк Ольга Максимівна,
доцент кафедри історії та етнології України, заступник декана історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (історія та археологія)……....115, 287

Подобєд Олена Андріївна,
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент……129, 302, 309

Попченко Іван Сергійович,
заступник директора, вчитель історії ліцею № 157 м. Києва, доктор філософії у галузі історії та археології……..…….....62, 200

Потильчак Олександр Валентинович,
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……291, 316

Санжаров Валерій Анатолійович,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету, кандидат історичних наук……118

Скорейко Ганна Михайлівна,
доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, кандидат історичних наук, доцент……..…111, 136

Срібняк Ігор Володимирович,
завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор……262

Тицький Сергій Іванович,
професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……132

Тітор Юлія Михайлівна,
вчитель Ліцею №34 імені Віктора Максименка, здобувач PHD……..…..265

Телегуз Ірина Олександрівна,
доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент……184

***Надтока Геннадій Михайлович*,**
професор кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор…….121

Черевко Оксана Степанівна,
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного
факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент……125, 235, 246

Шарпатий Віктор Григорович, професор кафедри історії та суспільно-політичних дисциплін історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор……...65, 165

Наукове видання

Драгоманівські історичні студії

Збірник наукових статей молодих істориків
Випуск 10 (14)

Відповідальний редактор і упорядник:
О. В. Потильчак

Технічне редагування і комп'ютерний набір:
К. В. Касьяненко

Статті подаються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.